Utvärderat personval

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2015

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1996:66

Betänkande av
Nomineringsrätts- och valkretskommittén

Utvärderat personval

SOU 1996:66

Betänkande av
Nomineringsrätts- och valkretskommittén

A: Ref KB
Occ SOU
18

Statens offentliga utredningar
1996:66
Justitiedepartementet

Utvärderat personval

Betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén
Stockholm 1996

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 91 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Distributionscentralen
103 33 Stockholm
Fax: 08–405 10 10
Telefon: 08–405 24 81

Graphic Systems AB, Göteborg 1996

ISBN 91-38-20260-3
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Genom beslut den 9 juni 1994 bemyndigade regeringen det dåvarande statsråd som hade till uppgift att föredra ärenden om statsrätt och förvaltningsrätt att tillkalla en parlamentarisk kommitté med uppdrag att se över vissa frågor med anknytning till valsystemet.

Med stöd av bemyndigandet utsågs dåvarande ledamoten av riksdagen Göran Åstrand (m) till ordförande. Till övriga ledamöter i kommittén utsågs ledamoten av riksdagen Nils-Göran Holmqvist (s), politiske sekreteraren Ingvar Högström (mp), ledamoten av riksdagen Kenneth Kvist (v), dåvarande ledamoten av riksdagen Christina Linderholm (c), numera partikassören Inger Mäler (s), numera kanslichefen Sten Olsson (s), numera ordföranden i Svenska kommunförbundet Margot Wikström (s) samt dåvarande ledamöterna av riksdagen Olle Schmidt (fp) och Harry Staaf (kds).

Som experter förordnades rådmannen Jan Carlström, docenten Ingvar Holmberg, numera kanslirådet Martin Holmgren, numera docenten Folke Johansson och valdirektören Vivan Nilsson.

Till sekreterare förordnades hovrättsassessorn Svante O. Johansson.

Kommittén har antagit namnet Nomineringsrätts- och valkretskommittén.

Arbetet har i enlighet med vad direktiven föreskriver delats upp i två delar. Kommittén överlämnade den 24 januari 1996 delbetänkandet Vissa valfrågor. Den fria nomineringsrätten – Partisymboler på valsedlar – Valkretsindelning vid riksdagsval (SOU 1995:143).

Kommittén behandlar i detta slutbetänkande resterande frågor som uppdraget omfattar. Dessa är en utvärdering av det personvalsinslag som förekom vid de senaste valen. Det är fråga om dels ett försök med personröstning i vissa kommuner vid valet år 1994, dels det personvalsinslag som förekom vid valet till Europaparlamentet år 1995. Kommittén får härmed överlämna slutbetänkandet Utvärderat personval (SOU 1996:66).

Reservation och särskilda yttranden har i vissa frågor avgivits av ledamöterna Göran Åstrand, Olle Schmidt och Harry Staaf.

Kommittén har därmed slutfört sitt uppdrag.

Stockholm i maj 1996

Göran Åstrand

Nils-Göran Holmqvist *Ingvar Högström* *Kenneth Kvist*

Christina Linderholm *Inger Mäler* *Sten Olsson*

Olle Schmidt *Harry Staaf* *Margot Wikström*

/Svante O. Johansson

Innehållsförteckning

Förkortningar 8

Tabell- och exempelförteckning 9

Sammanfattning 11

Författningsförslag 15
1 Förslag till lag om ändring i vallagen (1972:620) 15
2 Förslag till lag om ändring i kommunallagen (1991:900) 27

1 *Inledning* 29
1.1 Utredningsuppdraget är att utvärdera personvalsinslaget . 29
1.2 Arbetets bedrivande 30

2 *Personvalsregler* 33
2.1 Regler för personval har övervägts flera gånger 33
2.2 Personvalskommitténs "modifierade danska modell" . . . 34
2.3 Personvalsförsöket i vissa kommuner år 1994 36
2.4 Personvalsinslaget i valet till Europaparlamentet år 1995 36
2.5 Framtidens valsystem utgår från ett partival där väljarna ges möjlighet att avge en särskild personröst 38

3 *Statistik och annat bakgrundsmaterial med anknytning till personval* 41
3.1 Valen medförde att ledamöter utsågs på grundval av personröster 41
3.1.1 Försöksvalet i vissa kommuner 41
3.1.2 Valet till Europaparlamentet 44
3.2 Riksskatteverkets uppföljning av personvalen 47
3.3 Andra utvärderingar av personvalen 49

4 *Överväganden och förslag* 53
4.1 Utgångspunkten är att personvalsinslaget bör renodlas . . 53
4.2 Information i samband med personval 55
4.2.1 Bristande information om reglerna var en av flera anledningar till det låga valdeltagandet 56
4.2.2 Informationen kring personvalet var inte tillräcklig 56
4.2.3 Bättre information 58

4.3 Personvalskampanjer och valfinansiering 60
4.3.1 Få lyckade personvalskampanjer 60
4.3.2 Betydelsen för den parlamentariska jämställdheten 60
4.3.3 Redovisning av valfinansiering 61
4.4 Vissa frågor med anknytning till valsedlarna 63
4.4.1 Partiernas listpolitik och systemets komplexitet . 63
4.4.2 Anmälda kandidater och skyddet för partibeteckningen 65
(i) Reglernas bakgrund och tillämpning i valet till Europaparlamentet 65
(ii) Offentliga valförberedelser ger skydd för partibeteckningen och ordning vid valet på lång sikt 66
(iii) Vi föreslår en frivillig reglering så att partier som registrerat partibeteckning anmäler samtliga sina kandidater vid valen 67
4.4.3 Personröstning vid förtidsröstning 68
4.5 Sammanräkningsförfarandet 71
4.5.1 Den preliminära rösträkningen 71
4.5.2 Den slutliga sammanräkningen 73
4.5.3 Optisk läsning av valsedlar 74
4.5.4 Enklare regler krävs för att klara sammanräkningen i det framtida valsystemet 75
(i) Mandattiden för kommunfullmäktige i Stockholms kommun 76
(ii) Om strykningar och tillskrivna namn inte beaktas förenklas sammanräkningen 77
4.6 Mandatfördelningen 78
4.6.1 Avvägningen mellan partiernas och väljarnas inflytande 79
4.6.2 Kandidaturvalet 81
(i) Utgångspunkten för regleringen 81
(ii) Exempel på tillämpning av reglerna från de val där personröstning förekommit 81
(iii) Vi föreslår inga ändringar i sättet att utse ledamöter 84
4.6.3 Ett enklare ersättarsystem 85
(i) Vallagens nuvarande ordning 85
(ii) Ersättare enligt den modifierade danska modellen 85
(iii) Ersättarsystemet förenklas genom en utformning där personrösterna beaktas fullt ut 91
(iv) Dubbelvalsavvecklingen följer reglerna för utseende av ersättare 94
(v) Exempel på det föreslagna ersättarsystemet i kommun med två valkretsar 95
4.7 Särskilda överväganden beträffande valet till Europaparlamentet 98
4.7.1 Poströstningen vid val till Europaparlamentet . . 98
4.7.2 Utläggning av valsedlar 99

5 *Genomförande och kostnader* 101
5.1 Genomförande 101
5.2 Kostnader och offentliga åtaganden 102

6 *Författningskommentar* 103
6.1 Förslag till ändring i vallagen 103
6.2 Förslag till ändring i kommunallagen 111

Reservation och särskilda yttranden 113

Källförteckning 115

Bilagor 117
1 Regeringens kommittédirektiv (dir. 1995:7) 117
2 Regeringens kommittédirektiv (dir. 1995:115) 121
3 "Personröstning" av Folke Johansson 125
4 Avtal om redovisning av kampanjmedel mellan partierna i Solna kommun 285

Förkortningar

bet.	betänkande
c	Centerpartiet
dir.	regeringens kommittédirektiv
Ds	departementens utredningsserie
EG	Europeiska gemenskaperna
EU	Europeiska unionen
europaparlaments-vallagen	lag (1995:374) om val till Europaparlamentet
f-EU	Fria EU-kritiker
fp	Folkpartiet liberalerna
försökslagen	lag (1994:285) om försök i vissa kommuner där väljarna skall kunna avge en särskild personröst vid de allmänna valen år 1994
Ju	Justitiedepartementet
kds	Kristdemokratiska samhällspartiet
KU	konstitutionsutskottet
m	Moderata samlingspartiet
mp	Miljöpartiet de gröna
mot.	motion
prop.	regeringens proposition
rl	Rättviselistan EU-motståndare mot nedskärningar
RSV	Riksskatteverket
rskr.	riksdagsskrivelse
s	Socialdemokratiska arbetarepartiet
sl	Sarajevolistan
SFS	svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
v	Vänsterpartiet
vallagen	vallagen (1972:620), omtryckt i SFS 1994:287
VPN	valprövningsnämndens beslut (publiceras av RSV)

Tabell- och exempelförteckning

Tabeller och diagram
(Tabell- och diagramnumret anger tabellens eller diagrammets beteckning och i vilket avsnitt av betänkandet den återfinns.)

Tabell 3.1.1.i	Valda kandidater i förhållande till kandidater som skulle blivit valda om personröster inte beaktats vid kommunvalsförsöken
Tabell 3.1.1.ii	Andelen personröster inom partierna vid kommunvalsförsöken
Tabell 3.1.2.i	Röstetal och mandatfördelning mellan partier vid val till Europaparlamentet år 1995
Diagram 3.1.2.ii	Andelen personröster inom partierna vid valet till Europaparlamentet år 1995
Tabell 3.1.2.iii	Kandidater som klarat spärren om 5 % vid valet till Europaparlamentet år 1995
Tabell 3.2.i	Redovisning av valsedlar vid fyra val.
Tabell 3.2.ii	Andelen förändrade valsedlar och strykningsvalsedlar
Diagram 4.4.3	Andelen poströster vid rikstäckande val 1982–1995

Exempel
(Exempelnumret anger exemplets beteckning och i vilket avsnitt av betänkandet exemplet återfinns.)

Exempel 4.6.2.i	Exempel på personrösternas indirekta påverkan vid kandidaturvalet vid försöksvalen
Exempel 4.6.2.ii	Invalsordning för kds i kommunfullmäktige i Vaggeryds kommun
Exempel 4.6.2.iii	Socialdemokraternas namnvalseldlar vid valet till Europaparlamentet
Exempel 4.6.3	Ersättarsystemet
Exempel 4.6.3.v	Exempel på det föreslagna ersättarsystemet i kommun med två valkretsar

Sammanfattning

Inledning

Försöksverksamheten med personval har ägt rum dels i sju kommuner vid kommunfullmäktigevalet år 1994, dels i hela landet vid valet till Europaparlamentet år 1995. Regeringen har givit oss i uppdrag att utvärdera dessa val och att föreslå åtgärder som kan underlätta personvalen. De konkreta förändringar som föreslås i anslutning till det framtida systemet är följande.

- För att hindra missbruk av den fria nomineringsrätten och för att underlätta rösträkningen vid 1998 års val föreslås en frivillig reglering av partiernas anmälan av samtliga kandidater.
- Tillskrivna namn beaktas inte på valsedlar för parti som registrerat partibeteckning och anmält samtliga kandidater. I övrigt betraktas ett tillskrivet namn som om väljaren avgett en personröst.
- Strykningar av kandidater beaktas inte vid sammanräkningen.
- Raden för tillskrivet namn som fanns vid de genomförda personvalen slopas.
- Tillåtet med namnvalsedlar på postkontoren.
- Ersättarsystemet förändras så att personrösterna får genomslag också på ersättarsidan.
- Den s.k. dubbelvalsavvecklingen förändras på motsvarande sätt som ersättarreglerna.
- Särregleringen beträffande mandattiden för kommunfullmäktige i Stockholms kommun slopas.

Utöver dessa förslag till förändringar diskuteras olika frågor med anknytning till personvalet utan att någon författningsreglering föreslås.

Utgångspunkter för vårt arbete

I 3 kap. 1 § första stycket regeringsformen stadgas numera följande.

> "Riksdagen utses genom fria, hemliga och direkta val. Vid sådant val sker röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst."

Det är klart att de framtida svenska valen utgår från ett partival. Till detta kommer det att finnas en utökad möjlighet att personrösta. Även om regeringsformen endast rör riksdagsvalet kommer de principer som

där anges också att vara styrande för de kommunala valen. Genom en överenskommelse mellan riksdagspartierna står det klart att den av Personvalskommittén föreslagna *modifierade danska modellen* kommer att tillämpas i de allmänna valen, dvs. riksdagsval, landstings- och kommunfullmäktigval. Dessutom kommer den tills vidare att tillämpas vid val till Europaparlamentet. Vårt uppdrag är därför att föreslå åtgärder som gör personvalssystemet så ändamålsenligt som möjligt.

Enligt vår mening finns skäl att försöka utveckla och på sikt stärka personvalsinslaget. Vi har arbetat utifrån modeller som kan leda till ett enklare system och en smidigare hantering av personröstningen både för väljarna vid röstningen och för valmyndigheterna vid sammanräkningen av rösterna.

Mot bakgrund av det sagda har vi ställt regleringen i vallagen i ljuset av de genomförda valen med personvalsinslag. Vissa regler har vi funnit nödvändigt att föreslå ändringar i medan andra kan stå kvar oförändrade. I vissa frågor avstår vi från att föreslå någon reglering trots att de har betydelse för personvalsmöjligheterna. Vi pekar emellertid på behovet av andra åtgärder än lagstiftningsåtgärder. Vi skall nedan kort presentera våra förslag och diskussioner.

Information

I de val som genomförts med möjlighet att avge särskild personröst förekom inte särskilt mycket information kring det nya i valsystemet. För att systemet skall klara en övergång till en metod med ökat inslag av personröstning krävs, åtminstone under en övergångsperiod, en satsning på information kring det nya systemet. Dessutom måste partiernas valkampanjer vara inriktade på att skapa klarhet för väljarna angående de alternativ de har att välja mellan. Det är då nödvändigt med mera omfattande informationsinsatser från myndigheter och partier än vad som förekom vid de genomförda personvalen.

Frivillig reglering av partiernas anmälan av kandidater redan vid valet år 1998

Den ordning med offentliga valförberedelser som vi förordar i vårt betänkande Vissa valfrågor (SOU 1995:143) förutsätter att bl.a. alla kandidater – och inte som nu endast två – skall vara anmälda. Eftersom de förslag vi för fram där endast kan genomföras efter grundlagsändringar och därmed inte kan tillämpas förrän efter valen år 1998 har vi sett det som nödvändigt att föreslå en fakultativ (frivillig) reglering av anmälan av kandidater. Vid det kommande valen år 1998 går denna ordning att tillämpa om partierna frivilligt

anmäler samtliga kandidater. Därmed skyddas också partibeteckningen för partiet.

Tillägg och strykning av kandidatnamn beaktas inte

För att förenkla sammanräkningsförfarandet föreslås att tillägg av namn respektive strykningar av namn inte skall beaktas vid röstsammanräkningen. Detta innebär ett starkt skydd för partibeteckningarna för de partier som registrerat sådana och anmält kandidater. Tillskrivna kandidatnamn på övriga partiers valsedlar räknas på samma sätt som i dag. Ett tillskrivet namn på en sådan valsedel räknas dessutom som en personröst. Som vi ser det ges väljarna genom personröstningen en reell möjlighet att påverka kandidaturvalet. Tillskrivna namn och strykningar på valsedeln har däremot ytterligt sällan fått betydelse för kandidaturvalet.

Tillåtet med namnvalsedlar på postkontoren

För att förbättra möjligheterna till personröstning på postkontoren föreslår vi att förbudet mot namnvalsedlar på posten upphävs. Detta möjliggör för partierna att lägga ut sina namnvalsedlar också på postkontoren.

Mandatfördelningen

Utgångspunkten för mandatfördelningen inom ett parti är att personrösterna i första hand skall vara avgörande för vilken ledamot som utses. Emellertid gäller detta endast för det fall kandidaten fått personröster över en viss spärr. Nivån på den spärren var föremål för omfattande diskussioner inom Personvalskommittén (SOU 1993:21). Utvärderingen av de genomförda valen med inslag av personval visar att det finns skäl att åter överväga vilken nivå som spärren skall ha i det framtida valsystemet. Emellertid har vi inom kommittén stannat för att inte i dag föreslå någon ändring på den punkten utan en eventuell justering av spärren får anstå till dess personval genomförts i full skala.

Ersättarsystemet och den s.k. dubbelvalsavvecklingen

Ersättarsystemet fick enligt Personvalskommitténs förslag (SOU 1991:21) en utformning som innebar att personrösterna fick betydelse

för ersättarvalet endast om listtroheten bevarades. Vi föreslår att reglerna i stället utformas så att personrösterna får genomslag fullt ut. Detta innebär att listtroheten frångås i de fall en kandidat fått personröster över spärren. Reglerna kan då också förenklas vilket är till fördel för sammanräkningsförfarandet. Dubbelvalsavvecklingen utformas på ett sätt som motsvarar ersättarreglerna.

Mandattiden för Stockholms kommun

Särregleringen av mandattiden för kommunfullmäktige i Stockholms kommun, från den 15 oktober valåret, föreslås upphävd. Det har framkommit att den tiden för sammanräkning av valet i Stockholms kommun endast med stora svårigheter kan hållas. För att underlätta sammanräkningen föreslås därför att särregleringen upphävs vilket innebär att samtliga landets kommuner har fyraårig mandattid från den 1 november valåret.

Personvalskampanjer och valfinansiering

I Sverige finns ingen reglering av de politiska organisationernas redovisning av finansieringen av den politiska verksamheten. I avsaknad av reglering på området finns dock en tradition att partierna genom ömsesidiga överenskommelser eller ensidiga beslut redovisar sina intäkter och kostnader på riksplanet. Denna tradition fullföljdes i Solna kommun vid valet år 1994 genom ett avtal mellan partierna.

Enligt vår mening ger de utvärderingar som gjorts i dessa delar inte underlag för annan bedömning än som tidigare gjorts. Det har inte visat sig att det uppkommit några avarter i finansieringssammanhang i anledning av personvalen. Det saknas därför i dag skäl att överväga någon lagreglering men utvecklingen bör noga följas.

Poströstning vid valet till Europaparlamentet

De i betänkandet behandlade frågorna om personval gäller också för valet till Europaparlamentet. För detta val påpekar vi dessutom att valhemligheten i valet till Europaparlamentet kan vara i fara vad gäller poströstningen. Reglerna kan därför behöva utformas så att poströstningen begränsas. Det slutliga ställningstagandet blir dock beroende av det framtida valdeltagandet i dessa val.

Författningsförslag

1 Förslag till lag om ändring i vallagen (1972:620)

Härmed föreskrivs i fråga om vallagen (1972:620)[1]

dels att 5 kap. 8 och 10 §§, 10 kap. 5 a §, 6 kap. 2 och 3 §§, 8 kap. 12 § samt 14 kap. 4, 5–7, 10, 15, 16, 18 och 19 §§ skall ha följande lydelse,

dels att 14 kap. 4 a § skall upphöra att gälla.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 kap. 8 §	
För att registrerad partibeteckning skall åtnjuta skydd vid val skall partiet som kandidater anmäla *för val till riksdagen i viss valkrets minst fyra och högst femton personer, för val av landstingsledamöter minst fyra och högst trettio personer i landstinget och* *för val av kommunfullmäktige minst fyra och högst tjugo personer i kommunen.*	För att registrerad partibeteckning skall åtnjuta skydd vid val skall partiet som kandidater anmäla *de personer partiet nominerat.*

Centrala valmyndigheten bestämmer inför varje val när anmälan av kandidater senast skall göras. Kungörelse härom skall föras in i Post- och Inrikes Tidningar. Underrättelse om beslutet skall vidare tillställas varje registrerat parti.

Anmälan av kandidater skall göras hos centrala valmyndigheten eller, i den mån regeringen eller myndighet som bestäms av regeringen föreskriver det, länsstyrelsen. Anmälan skall göras skriftligen av partiets ombud eller av person som ombudet utsett. Till anmälningshandlingen skall fogas skriftlig förklaring från varje kandidat att han givit partiet tillstånd att anmäla honom.

[1] Senast omtryckt 1994:287.

10 §

Centrala valmyndigheten upprättar för varje slag av val och för varje riksdagsvalkrets, landsting och kommun listor över de *kandidater som partierna anmält. Listorna skall sändas till Posten Aktiebolag. Skall röstning äga rum hos utlandsmyndighet eller på fartyg, skall listorna om möjligt sändas även till myndigheten och fartygets befälhavare. Listorna för varje riksdagsvalkrets, landsting och kommun skall så snart som möjligt tillställas länsstyrelsen.*

Centrala valmyndigheten upprättar för varje slag av val och för varje riksdagsvalkrets, landsting och kommun listor över de *partier som registrerat partibeteckning och anmält kandidater enligt 8 §.*

6 kap.

2 §

Valsedlarna skall vara lika till storlek och material. För val till riksdagen skall användas gula, för val av landstingsledamöter blå och för val av kommunfullmäktige vita valsedlar.

På valsedel skall finnas partibeteckning. Valsedel bör dessutom innehålla

1. namn på en eller flera kandidater,
2. beteckning som visar för vilken valkrets sedeln är avsedd (valkretsbeteckning) samt
3. uppgift om det val för vilket sedeln gäller (valbeteckning).

På valsedel skall finnas partibeteckning. *Upptar valsedel namn på kandidater skall på valsedeln finnas markerat utrymme invid varje namn där väljaren genom en markering kan lämna en särskild personröst för det namnet. På valsedel som upptar namn skall vidare framgå om partiet registrerat partibeteckning och anmält kandidater enligt 5 kap. 8 §.* Valsedel bör dessutom innehålla

1. namn på en eller flera kandidater,
2. beteckning som visar för vilken valkrets sedeln är avsedd (valkretsbeteckning) samt
3. uppgift om det val för vilket sedeln gäller (valbeteckning).

Varje kandidat skall anges på sådant sätt att det klart framgår vem som avses. Därför bör någon form av identifieringsuppgift sättas ut vid kandidatens namn.

3 §

Om valsedel upptager mer än ett kandidatnamn, skall namnen upptagas i en följd under varandra och förses med nummer som visar ordningen mellan dem.

Namnen gäller själva valet samt, i den mån de ej därvid tages i anspråk, val av ersättare för riksdagsledamöter och val av ersättare för landstingsledamöter och kommunfullmäktige.

Upptager valsedel med registrerad partibeteckning flera namn på kandidater, skall valsedeln, om partiet enligt 5 kap. 8 § anmält kandidater för valet, som första och andra namn upptaga namn på kandidater som tagits upp på listan över kandidater partiet anmält. Upptager valsedel i fall som nu sagts endast ett namn skall detta vara ett namn som tagits upp på listan över anmälda kandidater.

Av 14 kap. 5 § första stycket 2 framgår att kandidatnamn som skrivs till på valsedel för parti som registrerat partibeteckning och anmält kandidater enligt 5 kap. 8 §, *skall anses obefintligt. Om en kandidat skrivs till på annan valsedel än nu sagts skall väljaren anses ha lämnat en särskild personröst för namnet. Har flera kandidater skrivits till på en sådan valsedel skall väljaren anses ha lämnat en personröst för det första namnet.*

Av 14 kap. 5 § tredje stycket framgår att strykningar av namn på valsedel som upptar ett eller flera namn inte beaktas.

8 kap.

12 §

I lokal där röstning äger rum skall ett exemplar av denna lag finnas tillgängligt.

I vallokal skall finnas anslagna de listor som centrala valmyndigheten upprättat över de kandidater som *partierna anmält* för valen i den valkrets till vilken valdistriktet hör. På postkontor där röstning äger rum skall listor finnas tillgängliga för samtliga valkretsar. Listor för samtliga valkretsar bör fin-

I vallokal skall finnas anslagna de listor som centrala valmyndigheten upprättat över de partier som *registrerat partibeteckning och anmält kandidater enligt 5 kap. 8* § för valen i den valkrets till vilken valdistriktet hör. På postkontor där röstning äger rum skall listor finnas tillgängliga för samtliga valkretsar.

nas tillgängliga även hos utlandsmyndighet och på fartyg där röstning äger rum.

Listor för samtliga valkretsar bör finnas tillgängliga även hos utlandsmyndighet och på fartyg där röstning äger rum.

10 kap.

5 a §

I eller i anslutning till lokal där poströstning äger rum skall anordnas lämplig plats där valsedlar *kan läggas ut av partier vars* valsedlar *ej* tillhandahålls enligt 6 kap. 9 §. *Endast partimarkerade valsedlar får läggas ut.*

I eller i anslutning till lokal där poströstning äger rum skall anordnas lämplig plats där valsedlar *som* ej tillhandahålls enligt 6 kap. 9 § *kan läggas ut av partier.*

14 kap.

4 §

Valsedel är ogiltig, om den

1. saknar partibeteckning eller upptager mer än en partibeteckning, eller

2. är försedd med kännetecken som uppenbarligen blivit anbragt på valsedeln med avsikt.

Finns i ett valkuvert mer än en valsedel, är valsedlarna ogiltiga. Innehåller valkuvertet flera valsedlar och bär alla samma partibeteckning, skall dock en valsedel räknas som giltig. Uppvisar i sådant fall valsedlarna olikheter i fråga om kandidatnamn, skall namnen på sedlarna anses obefintliga.

Finns i ett valkuvert mer än en valsedel, är valsedlarna ogiltiga. Innehåller valkuvertet flera valsedlar och bär alla samma partibeteckning, skall dock en valsedel räknas som giltig. Uppvisar i sådant fall valsedlarna olikheter i fråga om kandidatnamn *eller med avseende på de särskilda personrösterna*, skall namnen på sedlarna anses obefintliga.

5 §

Utöver vad som gäller enligt 4 § andra stycket skall namn på valsedel anses obefintligt,

1. om kandidaten ej är valbar eller det ej framgår klart vem som avses,

2. om ordningen mellan namnet och annat namn ej framgår klart *eller*

Namn på valsedel *skall* anses obefintligt,

1. om kandidaten ej är valbar eller det ej framgår klart vem som avses *eller*

2. om *det skrivs till på valsedel som gäller för parti som registrerat partibeteckning och*

3. om valsedeln gäller registrerat parti, för vilket anmälts kandidater enligt 5 kap. 8 §, och valsedeln ej som första och andra namn upptager namnet på någon av de anmälda kandidaterna. Upptager valsedeln i fall som nu sagts endast ett namn skall detta anses obefintligt om namnet ej är anmält.

Vid bedömning enligt första stycket 3 av vilka namn som är det första och det andra skall namn ej anses obefintligt därför att kandidaten har avlidit eller visat sig ej vara valbar.

anmält kandidater enligt 5 kap. 8 §.

Namnen på en valsedel skall vidare anses obefintliga,

1. om valsedel som upptar namn inte är försedd med ett markerat utrymme för personröstning,

2. om det lämnats mer än en särskild personröst,

3. om personmarkeringen kan antas ha gjorts maskinellt eller

4. om ordningen mellan namnet och annat namn ej framgår klart.

Namn på valsedel skall inte anses obefintligt på grund av att de strukits på valsedel.

6 §

Ordningen mellan kandidatnamnen inom varje parti fastställes genom särskilda uträkningar. Vid varje uträkning gäller valsedel endast för ett namn.

Valsedlar på vilka det lämnats särskilda personröster ordnas gruppvis efter partibeteckning. Därefter räknas antalet personröster för varje namn i gruppen. För namn som fått personröster till ett antal av minst åtta procent av partiets röstetal fastställs personliga röstetal. Ett namns personliga röstetal är lika med antalet personröster som har lämnats för namnet under samma partibeteckning. Ordningsföljden mellan namnen bestäms på grund-

val av varje namns personliga röstetal. Det namn som har störst personligt röstetal tar första plats i ordningen, det som har näst störst tar andra plats och så vidare enligt samma grund. Har flera namn lika stora personliga röstetal avgörs företrädet genom lottning.

Kan inte tillräckligt många kandidatnamn ordnas enligt andra stycket, skall ordningsföljden bestämmas enligt fjärde - sjunde styckena.

Vid den första uträkningen gäller valsedel för det namn som står först på sedeln. Valsedlar med samma första namn bildar en grupp. Varje grupps röstetal räknas fram. Röstetalet är lika med det antal valsedlar som ingår i gruppen. Samma tal är också jämförelsetal för det namn som står först på gruppens valsedlar. Det namn vars jämförelsetal är störst får den första platsen i ordningen.

Vid de uträkningar som sker sedan namnen ordnats enligt andra stycket skall samtliga valsedlar med namn deltaga, varvid bortses från namn som redan tagit plats. Vid den första uträkningen gäller valsedel för det namn som står först på sedeln. Valsedlar med samma första namn bildar en grupp. Varje grupps röstetal räknas fram. Röstetalet är lika med det antal valsedlar som ingår i gruppen. Samma tal är också jämförelsetal för det namn som står först på gruppens valsedlar. Det namn vars jämförelsetal är störst får den första platsen i *den* ordningen.

Vid varje följande uträkning gäller valsedel för det namn som står först på sedeln, varvid bortses från namn som redan fått plats i ordningen. Den eller de grupper, vilkas valsedlar vid närmast föregående uträkning gällde för det namn som fick plats i ordningen, upplöses och ordnas i nya grupper, så att valsedlar som vid den pågående uträkningen gäller för ett och samma namn bildar en grupp. Övriga befintliga grupper behålles däremot oförändrade. För varje nybildad grupp räknas röstetalet fram. Röstetalet är lika med det antal valsedlar som ingår i gruppen. För samtliga namn, som deltager i uträkningen, beräknas röstetal och jämförelsetal.

Röstetalet för ett namn är lika med röstetalet för den grupp eller det sammanlagda röstetalet för de grupper vilkas valsedlar gäller för namnet. Jämförelsetalet för ett namn är lika med dess röstetal, om icke

grupp av valsedlar som gäller för namnet deltagit i besättandet av förut utdelad plats. Om detta är fallet, erhålles namnets jämförelsetal genom att dess röstetal delas med det tal som motsvarar den del gruppen tagit i besättandet av plats eller platser som utdelats (gruppens platstal), ökat med 1, eller, om flera grupper av valsedlar, som gäller för namnet, deltagit i besättandet av förut utdelad plats, med dessa gruppers sammanlagda platstal, ökat med 1. Platstalet för en grupp beräknas sålunda att gruppens röstetal delas med det största jämförelsetalet vid uträkningen närmast före gruppens bildande. Bråktal, som uppkommer vid delning, beräknas med två decimaler. Den sista decimalsiffran får ej höjas.

Det namn, vars jämförelsetal är störst, får nästa plats i ordningen. Mellan lika tal avgöres företrädet genom lottning.

7 §

För varje namn som erhållit plats i ordningen enligt 6 § bestämmer länsstyrelsen i erforderlig utsträckning genom särskilda sammanräkningar inom det parti som namnet tillhör särskild ordning mellan namnen på partiets valsedlar för utseende av ersättare.

I första hand ordnas namn som erhållit särskilda personröster enligt vad som sägs i 6 § andra stycket.

Ersättare utses på grundval av de valsedlar som gällde för namnet, när det erhöll plats i ordningen enligt 6 §. Vid denna uträkning gäller varje valsedel som hel röst. Med iakttagande av att namn på den som redan fått plats i den särskilda ordningen anses som obefintligt skall röstvärdet tillgodoräknas det namn som står främst på sedeln. Den som får högsta röstetalet erhåller plats i den särskilda ordningen. Mellan lika tal avgöres företrädet genom lottning.

Kan inte tillräckligt många namn ordnas enligt andra stycket skall namnen ordnas på grundval av de valsedlar som gällde för namnet, när det erhöll plats i ordningen enligt 6 § *andra - sjunde styckena*. Vid denna uträkning gäller varje valsedel som hel röst. Med iakttagande av att namn på den som redan fått plats i den särskilda ordningen anses som obefintligt skall röstvärdet tillgodoräknas det namn som står främst på sedeln. Den som får högsta röstetalet erhåller plats i den särskilda ordningen. Mellan lika tal avgöres företrädet genom lottning.

10 §

Centrala valmyndigheten fastställer på grundval av protokollen från länsstyrelserna vilka personer som skall erhålla mandaten som

ledamöter.

Har länsstyrelsen ej bestämt ordning mellan så många namn som behövs för att de mandat som ett parti erhållit i valkretsen skall kunna besättas med ledamöter, skall länsstyrelsen på anmodan av centrala valmyndigheten vid ny förrättning bestämma ytterligare namn i ordningen. Sådan förrättning skall kungöras enligt 1 §.

Har kandidat fått plats i ordning i mer än en valkrets eller för mer än ett parti och skulle han till följd därav erhålla mandat i mer än en valkrets eller för mer än ett parti, skall han tillträda det mandat för vilket hans jämförelsetal är störst. Mandat som kandidat ej tillträder tillfaller den som står främst i den för kandidatens namn enligt 7 § bestämda särskilda ordningen. Därvid bortses från namn på den som redan valts till ledamot. Har till följd av denna paragraf två eller flera mandat ej tillträtts, tillsätts de ett och ett allt efter storleken på jämförelsetalen för namnen enligt 6 §.

Har kandidat fått plats i ordning i mer än en valkrets eller för mer än ett parti och skulle han till följd därav erhålla mandat i mer än en valkrets eller för mer än ett parti, skall han tillträda det mandat, för vilket hans *personliga röstetal är störst i förhållande till antalet röster för partiet. Har kandidaten inte tagit plats i ordningen på grundval av personligt röstetal, skall han tillträda det mandat för vilket hans* jämförelsetal är störst.

Mandat som kandidat ej tillträder tillfaller den som står främst i den för kandidatens namn enligt 7 § bestämda särskilda ordningen. Därvid bortses från namn på den som redan valts till ledamot.

Har till följd av denna paragraf två eller flera mandat ej tillträtts, tillsätts de ett och ett alltefter storleken på *de personliga röstetalen i förhållande till antalet röster för partiet. Kan inte samtliga mandat tillträdas härigenom tillsätts de alltefter storleken på* jämförelsetalen för namnen enligt 6 § *fjärde – sjunde styckena.*

15 §

Ordningen mellan kandidatnamnen inom varje parti fastställes genom särskilda uträkningar. Vid varje uträkning gäller valsedel endast för ett namn. Vid fastställande av ordningen mellan namnen förfares i enlighet med 6 § andra – *femte* styckena.

Ordningen mellan kandidatnamnen inom varje parti fastställes genom särskilda uträkningar. Vid varje uträkning gäller valsedel endast för ett namn. Vid fastställande av ordningen mellan namnen förfares i enlighet med 6 § andra – *sjunde styckena med de undantag som anges nedan i andra och tredje* styckena.

Vid val till landstingsfullmäktige fastställs personliga röstetal endast för kandidater som erhållit personröster till ett antal som motsvarar minst fem procent av partiets röstetal, dock lägst 100 röster.

Vid val till kommunfullmäktige fastställs personliga röstetal endast för kandidater som erhållit personröster till ett antal som motsvarar minst fem procent av partiets röstetal, dock lägst 50 röster.

16 §

Har en kandidat vid landstings- eller kommunfullmäktigval fått plats i ordning i mer än en valkrets eller för mer än ett parti och skulle han till följd därav erhålla mandat i mer än en valkrets eller för mer än ett parti, skall han tillträda det mandat, för vilket hans jämförelsetal är störst.

Har en kandidat vid landstings- eller kommunfullmäktigval fått plats i ordning i mer än en valkrets eller för mer än ett parti och skulle han till följd därav erhålla mandat i mer än en valkrets eller för mer än ett parti, skall han tillträda det mandat, för vilket hans *personliga röstetal enligt 15 § är störst i förhållande till antalet röster för partiet. Har kandidaten inte tagit plats på grundval av personligt röstetal, skall han tillträda det mandat för vilket hans* jämförelsetal *enligt 15 §* är störst.

Det mandat som ej tillträdes

skall i första hand tillsättas med kandidat som erhållit särskilda personröster enligt den ordning som sägs i 15 §.

På grundval av de valsedlar som gällde för kandidatens namn när detta erhöll plats i ordningen fastställes vid ny sammanräkning vem som skall erhålla mandat som kandidaten ej tillträder. Vid denna uträkning gäller varje valsedel som hel röst. Med iakttagande av att namn på kandidat som redan tillträtt mandat för partiet anses som obefintligt skall röstvärdet tillgodoräknas det namn som står främst på sedeln. Den som får högsta röstetal erhåller mandatet. Mellan lika tal avgöres företrädet genom lottning.

Kan inte tillräckligt många kandidater tillsättas enligt andra stycket skall återstående mandat besättas på grundval av de valsedlar som gällde för kandidatens namn när detta erhöll plats i ordningen fastställes vid ny sammanräkning vem som skall erhålla mandat som kandidaten ej tillträder. Vid denna uträkning gäller varje valsedel som hel röst. Med iakttagande av att namn på kandidat som redan tillträtt mandat för partiet anses som obefintligt skall röstvärdet tillgodoräknas det namn som står främst på sedeln. Den som får högsta röstetal erhåller mandatet. Mellan lika tal avgöres företrädet genom lottning.

Har till följd av denna paragraf två eller flera mandat ej tillträtts, tillsätts de ett och ett allt efter storleken på jämförelsetalen för namnen enligt *6* §.

Har till följd av denna paragraf två eller flera mandat ej tillträtts, tillsätts de ett och ett alltefter storleken på *de personliga röstetalen i förhållande till antalet röster för partiet. Kan inte samtliga mandat tillträdas härigenom tillsätts de alltefter storleken på* jämförelsetalen för namnen enligt *15* §.

18 §

För landstingsledamöter utses ersättare på följande sätt.

För varje landstingsledamot göres inom det parti, för vilket han blivit vald, lika många nya sammanräkningar, dock minst tre, som partiet erhållit platser. Vid varje sammanräkning äger 16 § andra stycket motsvarande tillämpning.

För varje landstingsledamot göres inom det parti, för vilket han blivit vald, lika många nya sammanräkningar, dock minst tre, som partiet erhållit platser. Vid varje sammanräkning äger 16 § andra *och tredje styckena* motsvarande tillämpning.

Kan föreskrivet antal ersättare icke utses enligt andra stycket, skall därvid bero.

19 §

För ledamot i kommunfullmäktige utses ersättare på följande sätt.

För varje ledamot *görs* en sammanräkning inom det parti, för vilket han har blivit vald. Vid varje sammanräkning tas hänsyn endast till de valsedlar som upptar ledamotens namn och som på grund härav gällde för detta namn, när det fick plats i ordning. Varje valsedel gäller som hel röst. Med iakttagande av att namn på kandidat som har blivit genom valet utsedd till ledamot skall anses som obefintligt tillgodoräknas röstvärdet det namn som står främst på sedeln. Den som får högsta röstetalet är utsedd till ersättare för den ledamot som sammanräkningen avser. Mellan lika tal avgörs företrädet genom lottning.

Om det antal ersättare som har utsetts *enligt andra stycket* är mindre än det antal som kommunfullmäktige har bestämt enligt 18 a § och samma ersättare har utsetts för tre eller flera ledamöter, *görs* ytterligare en *sammanräkning* för var och en av dessa ledamöter. Därvid skall även namn på kandidat som har blivit genom valet utsedd till ersättare för den ledamot som *sammanräkningen av-*

För *varje* ledamot i kommunfullmäktige utses *en* ersättare på följande sätt.

I första hand skall till ersättare utses kandidat som erhållit särskilda personröster enligt vad som sägs i 15 §.

I andra hand utses ersättare för varje ledamot *genom* en sammanräkning inom det parti, för vilket han har blivit vald. Vid varje sammanräkning tas hänsyn endast till de valsedlar som upptar ledamotens namn och som på grund härav gällde för detta namn, när det fick plats i ordning. Varje valsedel gäller som hel röst. Med iakttagande av att namn på kandidat som har blivit genom valet utsedd till ledamot skall anses som obefintligt tillgodoräknas röstvärdet det namn som står främst på sedeln. Den som får högsta röstetalet är utsedd till ersättare för den ledamot som sammanräkningen avser. Mellan lika tal avgörs företrädet genom lottning.

Om det antal ersättare som har utsetts är mindre än det antal som kommunfullmäktige har bestämt enligt 18 a § och samma ersättare har utsetts för tre eller flera ledamöter, *utses* ytterligare *ersättare* för var och en av dessa ledamöter. Därvid skall även namn på kandidat som har blivit genom valet utsedd till ersättare för den ledamot som *ersättare skall utses för* anses som obefintligt. I öv-

ser anses som obefintligt. I övrigt förfars på sätt som anges i andra *stycket*.

Om antalet ersättare fortfarande är mindre än det antal som kommunfullmäktige har bestämt enligt 18 a § och samma ersättare har utsetts för fem eller flera ledamöter, *görs* ytterligare *en sammanräkning* för var och en av dessa ledamöter.

Därefter *görs* på motsvarande sätt successivt ytterligare *sammanräkningar* för de ledamöter vilkas ersättare har utsetts för sju eller flera ledamöter, nio eller flera ledamöter, och så vidare, så länge antalet ersättare är mindre än det antal som kommunfullmäktige har bestämt enligt 18 a §.

rigt förfars på sätt som anges i andra *och tredje styckena*.

Om antalet ersättare fortfarande är mindre än det antal som kommunfullmäktige har bestämt enligt 18 a § och samma ersättare har utsetts för fem eller flera ledamöter, *utses* ytterligare *ersättare* för var och en av dessa ledamöter.

Därefter *utses* på motsvarande sätt successivt ytterligare *ersättare* för de ledamöter vilkas ersättare har utsetts för sju eller flera ledamöter, nio eller flera ledamöter, och så vidare, så länge antalet ersättare är mindre än det antal som kommunfullmäktige har bestämt enligt 18 a §.

Om samtliga ersättare för en ledamot i kommunfullmäktige är förhindrade att inställa sig eller att vidare delta i ett sammanträde, skall i ledamotens ställe den ersättare inträda som enligt den bestämda ordningen står i tur att tjänstgöra för den ledamot som har fått den första platsen för partiet i valkretsen. Om en sådan ersättare inte kan tjänstgöra, skall den ersättare inträda som står i tur att tjänstgöra för den ledamot som har fått den andra platsen för partiet i valkretsen och så vidare efter samma grund.

Om partiets samtliga ersättare i valkretsen är förhindrade att inställa sig eller att vidare delta i ett sammanträde, inträder ersättare som har utsetts för partiet i annan valkrets efter den grund som nyss har sagts. Därvid har den ersättare företräde som har utsetts i den valkrets där partiets röstetal är högst.

Kan någon ersättare för en viss ledamot inte utses enligt andra - *femte* styckena, utses ingen ersättare för den ledamoten.

Kan någon ersättare för en viss ledamot inte utses enligt andra - *sjätte* styckena, utses ingen ersättare för den ledamoten.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1997.

2 Förslag till lag om ändring i kommunallagen (1991:900)

Härmed föreskrivs att 5 kap. 5 § kommunallagen (1991:900) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*

5 kap.

5 §[2]

Ledamöterna och ersättarna i fullmäktige skall väljas för fyra år räknat från och med d. 1 nov. valåret.

Om valprövningsnämnden har beslutat om omval enligt 15 kap. 7 § tredje stycket vallagen (1972:629), skall mandattiden dock förlängas till dess om valet har avslutats.

I Stockholms kommun räknas mandattiden från och med d. 15 okt. valåret.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1997.

[2] Senaste lydelse 1994:998.

1 Inledning

1.1 Utredningsuppdraget är att utvärdera personvalsinslaget

I denna del av vårt arbete har vi i uppdrag att *följa upp och utvärdera det ökade personvalsinslag* som förekommit vid valen de senaste åren. Det är fråga om de försök med personröstning som förekommit i vissa kommuner vid 1994 års val och personvalsinslaget i valet till Europaparlamentet år 1995.

Våra ursprungliga direktiv beslutades vid ett regeringssammanträde den 9 juni 1994. Direktiven (dir. 1994:49) lämnar oss i uppdrag att se över vissa frågor med anknytning till valsystemet. Den första var att se över och lämna förslag till ytterligare åtgärder för att komma till rätta med missbruket av den fria nomineringsrätten. Den andra var att överväga möjligheterna att införa symboler på valsedlarna. Den tredje var att undersöka förutsättningarna för en eventuell delning av vissa större riksdagsvalkretsar. Dessa frågor behandlade vi i betänkandet Vissa valfrågor (SOU 1995:143).

Under arbetet med det nämnda betänkandet utfärdades tilläggsdirektiv för vårt arbete vid två tillfällen (se dir. 1995:7 och dir. 1995:115, bilaga 1 och bilaga 2). I båda fallen rör det sig om utvärdering av den personröstning som skett i Sverige. De förra direktiven rör försöksverksamheten med särskild personröstning som genomfördes i vissa kommuner vid 1994 års val. De senare direktiven rör en utvärdering av personvalet vid valet till Europaparlamentet år 1995.

I våra ursprungliga direktiv (dir. 1994:49) sägs att utredningsarbetets övergripande syfte är att skapa ytterligare förutsättningar för goda kontakter mellan väljare och valda. Utifrån det syftet står det dock kommittén fritt att ta upp också andra närliggande frågor som den finner angelägna. I direktiven anges vidare att det är angeläget att vi söker nå sådana lösningar på de olika frågorna att de samlar en bred majoritet.

De tilläggsdirektiv som utfärdats berör bakgrunden till de i detta betänkande behandlade delarna av uppdraget. I anslutning till beslutet om att genomföra försöksverksamheten med ökat personval angavs att det var viktigt att följa upp försöken (prop. 1993/94:129 s. 12). En sådan uppföljning skulle ta sikte på de tekniska, ekonomiska, organisatoriska och praktiska aspekterna. Ett viktigt moment i utvärderingen sades vara vilka effekter det nya systemet får i fråga om vilka

personer som blir invalda genom personröstning. Detta särskilt i förhållande till vilka kandidater som skulle valts in om personval inte tillämpats.

Omfattningen av vårt arbete begränsas av de lagstiftningsåtgärder som kommit till stånd efter partiöverläggningar i författningsfrågan år 1993. Vid dessa överläggningar träffade partierna en överenskommelse om vissa för personvalsinslaget viktiga förhållanden. Överenskommelsen innebär att det vid första ordinarie val, efter en försöksverksamhet vid 1994 års allmänna val, skall tillämpas personröstning enligt den modifierade danska modellen med preferensröstning (angående modellen se avsnitt 2.2). Vidare angavs i överenskommelsen att personvalsmomentet var av så grundläggande betydelse att det borde komma till uttryck i grundlag. Regeringsformen har också ändrats så att det framgår att valet är ett partival med möjlighet att avge särskild personröst (se prop. 1993/94:115, bet. 1993/94:KU44, rskr. 1994/95:315, bet. 1993/94:KU1, rskr. 1994/95:3). Den överenskommelse som finns mellan partierna har åberopats i flera lagstiftningsärenden. (Se prop. 1993/94:115 s. 10, prop. 1993/94:129 s. 8 och prop. 1994/95:154 s. 37. Vi återkommer till detta i avsnitt 2.5.)

Med hänsyn till det anförda omfattar vårt uppdrag inte att överväga huruvida personval är lämpligt eller ej. Den frågan har redan avgjorts. De allmänna nationella valen år 1998, dvs. riksdagsval, landstings- och kommunfullmäktigval, skall genomföras med ett ökat personvalsinslag enligt den modifierade danska modellen. Vårt uppdrag är att få detta system att bli så ändamålsenligt som möjligt. Utredningsuppdraget får dock anses innefatta att vi skall ta ställning till huruvida författningsförändringar är behövliga för att förbättra systemet med personval.

Förutom de särskilda direktiv som utfärdats gäller generella direktiv för samtliga kommittéer. Här har vi haft att beakta direktiven (dir. 1988:43) om EU-aspekter på utredningsförslagens inriktning, direktiven (dir. 1992:50) om redovisning av regionalpolitiska konsekvenser, direktiven (dir. 1994:23) angående prövning av offentliga åtaganden samt direktiven (dir. 1994:124) om att redovisa jämställdhetspolitiska konsekvenser.

1.2 Arbetets bedrivande

I de senare tilläggsdirektiven (dir. 1995:115, bilaga 2) sägs att arbetet skall delas upp i två avsnitt där utvärderingen av personval skall behandlas först efter de övriga tre frågorna som nämns i de ursprungliga direktiven. De första frågorna har som nämnts redan behandlats varför vi i detta betänkande begränsar oss till en utvärdering av personvalsinslaget.

Förutom den utvärdering som vi skall utföra pågår utvärderingar också på annat håll. Riksskatteverket gör en uppföljning av de praktiska konsekvenserna av såväl försöksvalen som valet till Europaparlamentet. Dessa utvärderingar är de traditionella utvärderingar som görs efter varje val. Dessutom har Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet utfört en utvärdering av försöken med personval i kommunerna. Vi har dessutom tagit initiativ till att den undersökningen följs upp beträffande valet till Europaparlamentet. De två senast nämnda utvärderingarna har arbetats samman och presenteras i bilaga 3. Samtliga här nämnda utvärderingar tas sammanfattningsvis upp i kapitel 3 där också viss statistik presenteras.

Vårt arbete sker mot bakgrund av de nämnda utvärderingarna. Vi tar därvid upp de problem som framkommit i samband med de val där personröstning tillämpats. För vissa frågor lämnar vi förslag till lösningar medan vi i andra fall stannar vid en diskussion kring problemet.

På vissa punkter lämnar vi förslag till författningsreglering. Dessa utgår från nu gällande vallag. Emellertid måste våra förslag ses mot bakgrund av Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). De förslag vi kommer med i detta betänkandet är till stora delar endast justeringar av det som fördes fram i betänkandet Ökat personval. För att förstå helheten måste alltså en jämförelse göras med det nämnda betänkandet. I författningskommentaren ges anvisningar huruvida författningsförslag är fristående från det nämnda betänkandet.

2 Personvalsregler

2.1 Regler för personval har övervägts flera gånger

Det politiska systemet bygger liksom valsystemet på ett väl utvecklat partiliv. Genom det ökade personvalsinslaget ges emellertid väljarna – utöver röstning på partilistor – en möjlighet att påverka valet av person. I detta kapitel skall de personvalsregler som vi har i uppdrag att utvärdera kort beskrivas. Tillkomsten av dessa är något olika men reglerna har det gemensamt att de bygger på betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Någon genomgång av valsystemet som helhet blir det inte fråga om här. För en allmän översikt över det svenska valsystemet hänvisas till betänkandet Vissa valfrågor (SOU 1995:143).

Frågan om personval har utretts i flera andra sammanhang innan Personvalskommittén lade fram det nämnda betänkandet. Tidigare förslag har dock inte genomförts.

Proportionsvalssakkunniga föreslog i sitt år 1921 framlagda betänkande, Det proportionella valsättet vid val till riksdagen, ett personröstningssystem med subsidiär liströstning (se betänkandet s. 184–196). Syftet var att en kandidat skulle kunna bli vald oavsett vilken lista (valförbund) rösten kom från. Detta kunde uppnås genom vissa procedurregler vid sammanräkningen. Förslaget förelades dock aldrig riksdagen.

Författningsutredningen hade i uppgift att undersöka huruvida man inom det proportionella valsystemets ram kunde ge valen en mera markerad karaktär av personval. Utredningens överväganden, som framgår av betänkandet Sveriges statsskick (SOU 1963:17), utmynnade i ett förslag om obligatorisk personröstning, om partirekommendation av vissa kandidater och om mindre valkretsar som bas för väljarkontakt. Till detta kom ett listval i regioner som kan sägas vara ett partival (se förslaget s. 75–77). Förslaget kritiserades dock som komplicerat och genomfördes aldrig.

Grundlagberedningen övervägde också personmomentet i valet i sitt slutbetänkande Ny regeringsform – Ny riksdagsordning (SOU 1972:15 s. 87). Emellertid saknades möjlighet att i det sammanhanget göra undersökningar kring frågan om personvalsinslaget. Man hänvisade till att detta i stället fick utredas i särskild ordning.

Den särskilda utredningen gjordes av Personvals- och valkretsutredningen. Resultatet presenterades i betänkandet Personval och valkretsindelning (SOU 1977:94). Förslaget innebar en fakultativ personröst-

ning med officiell kandidatur. Den kandidat som fick flest röster blev direkt invald. Partirösterna överfördes till övriga kandidater på listan. Förslaget godtogs med blandade reaktioner vid remissbehandlingen. Ytterligare överväganden ansågs erforderliga enligt en reservation som var fogad till betänkandet. Förslaget ledde dock inte till någon proposition.

Folkstyrelsekommittén framhöll i betänkandet Folkstyrelsens villkor (SOU 1987:6) vikten av att valsystemet underlättar för väljarna att påverka valet av kandidater. Man framförde därför ett förslag som gick ut på att väljarna fick möjlighet att flytta upp ett namn överst på listan. Genom detta kom den kandidaten främst på listorna vid platsfördelningen enligt de regler som tillämpas i dag. Kommitténs förslag lades emellertid aldrig till grund för lagstiftning.

Slutet på denna långa rad av utredningar är Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21) vars huvuddrag skall beskrivas i det följande avsnittet.

2.2 Personvalskommitténs "modifierade danska modell"

Personvalskommittén diskuterade i sitt betänkande Ökat personval (SOU 1993:21) ett antal olika modeller för ett ökat personvalsinslag i det svenska valsystemet. Endast för en av dessa modeller utarbetades ett fullständigt författningsförslag. Kommittén gav den modellen namnet *modifierad dansk modell* eftersom den inspirerats av det danska valsystemets sidoordnade uppställning. Efter remissförfarandet och partiöverläggningar visade det sig att det var kring denna personvalsmodell som enighet kunde nås.

Grunddragen i det av Personvalskommittén utarbetade förslaget är följande. Nominering av kandidater tillgår på samma sätt som tidigare, dvs. det är i första hand partierna som nominerar kandidater. Liksom tidigare kan väljarna göra strykningar, lägga till ytterligare kandidater eller på annat sätt förändra ordningen mellan namnen på valsedeln. Det nya i förslaget är att väljarna också har möjlighet att markera *en* kandidat på valsedeln. Genom markeringen har väljarna avgett en personröst. Systemet med personrösning är inte tvingande. Det står alltså väljarna fritt att strunta i att göra en egen personmarkering och i stället godta partiets namnordning av kandidaterna eller enbart rösta med en partimarkerad valsedel. Personmarkering får dessutom bara ske för en kandidat, inte flera.

Modellen påverkar inte mandatfördelningen mellan partierna utan påverkar endast platsfördelningen inom ett parti. Valsystemet med ökat personvalsinslag utgår således alltjämt från ett val mellan partier. Sedan mandaten fördelats mellan partierna skall de besättas med

personer. Den enkla grundprincipen är att den kandidat som fått flest personröster blir utsedd; den med näst flest personröster besätter det andra mandatet osv. tills samtliga mandat är tillsatta.

För att förhindra en ordning där endast antalet personröster blir avgörande för platsfördelningen och därmed reducera partiinflytandet infördes en spärr. Spärren anordnades på så sätt att endast i de fall en kandidat erhållit personröster motsvarande en viss andel av avgivna röster i valkretsen skulle personrösterna avgöra namnordningen. Den spärr som föreslogs gälla vid riksdagsvalen sattes till åtta procent av partiets röster i valkretsen. Motsvarande siffra för kommunala val sattes till fem procent.

För det fall ingen kandidat skulle nå upp till spärren eller om inte alla platser kan tillsättas med hjälp av personrösterna skall den i dag gällande *d´Hondt-Phragménska* fördelningsmetoden tillämpas. (Metoden kallas i dagligt tal heltalsmetoden. Angående olika fördelningsmetoder se t.ex. SOU 1995:143 s. 70 f.) Det anförda leder till två olika fördelningssystem när namnordningen bestäms. Ett för det fall personröster av viss omfattning har avgivits och ett annat för det fall mandaten inte kan tillsättas med hjälp av personrösterna.

Regeltekniskt innebär den modifierade danska modellen att vissa justeringar kunde göras i vallagen. Modellen innebär konsekvenser för mandatfördelningsreglerna; främst platsfördelningen beträffande kandidaterna men också vad gäller ersättarsystemet och den s.k. dubbelvalsavvecklingen.

Dessutom innebär förslaget konsekvenser för vissa regler beträffande valsedelns utformning. En valsedel skall förses med en ruta framför varje namn för att en personmarkering skall kunna ske framför den önskade kandidaten. Vidare skall enligt Personvalskommitténs förslag en tom rad finnas på partimarkerade valsedlar och ifyllningsvalsedlar. Vissa regler föreslogs också vilka innebär att namnen på en valsedel skall anses obefintliga i vissa fall. Namnen skulle anses obefintliga om valsedeln saknade markerat utrymme för personröstning, om fler än en kandidat markerats eller det inte klart framgår vem som markerats eller om personmarkeringen kan antas ha gjorts maskinellt. Den sist nämnda regeln föreslogs för att förhindra valkupper.

Reglerna om personröstning är i vissa stycken något komplicerade, främst vad gäller mandatfördelningsreglerna. För en närmare redogörelse för Personvalskommitténs förslag hänvisar vi till kommitténs betänkande. (Se SOU 1993:21 särskilt avsnitt 6.6, 7.6, kapitel 8 samt författningsförslaget. I betänkandet redovisas också ett flertal exempel.) Vi kommer också att behandla vissa delar av förslaget utförligare i samband med att enskilda frågor berörs.

Personvalskommittén anförde i fråga om tidpunkten för genomförandet av en reform att det vore lämpligt om en sådan kunde föregås

av en försöksverksamhet. Kommittén föreslog själv att en sådan kunde genomföras i anslutning till de allmänna nationella valen år 1994.

2.3 Personvalsförsöket i vissa kommuner år 1994

Vid remissbehandlingen av Personvalskommitténs förslag framkom en enighet om att personvalsmomentet i det svenska valsystemet skulle förstärkas. Remissinstanserna menade också att ett definitivt genomförande av en reform borde föregås av en försöksverksamhet.

Under år 1993 hölls partiöverläggningar som bl.a. behandlade frågan om personval. Partierna enades därvid om att införa ett system med personval enligt den modifierade danska modellen. Partierna enades vidare om att införandet skulle föregås av försök i minst tre kommuner. Vid överläggningarna enades partierna att grundlagen skulle ändras för att lyfta fram personvalsinslaget (prop. 1993/94:115, bet. 1993/94:KU44, bet. 1994/95:KU1 och rskr. 1994/95:3). Ändringarna trädde i kraft 1 januari 1995 (SFS 1994:1469).

I anslutning härtill lade regeringen också fram förslag till lag om försöksverksamheten (prop. 1993/94:129). I enlighet med överläggningarna byggde förslaget på den reglering som Personvalskommittén föreslagit. Riksdagen antog regeringens förslag (bet. 1993/94:KU23 och rskr. 1993/94:232). Genom beslutet antogs lagen (1994:285) om försök i vissa kommuner där väljarna skall kunna avge särskild personröst vid de allmänna valen år 1994. Härigenom fastslogs att väljarna vid valet till kommunfullmäktige den 18 september 1994 i Helsingborg, Linköping, Solna, Vaggeryd, Vänersborg, Östersund och Övertorneå skulle ges möjlighet att avge särskild personröst.

Som framgått följde försökslagen helt Personvalskommitténs förslag till förändringar i vallagen. Försökslagen utformades dock som en självständig lag vilken gällde vid sidan om vallagen i de val där försöken genomfördes.

2.4 Personvalsinslaget i valet till Europaparlamentet år 1995

I april 1991 tillkallade regeringen en kommitté med uppdrag att lägga fram förslag till grundlagsändringar m.m. inför ett svenskt medlemskap i EG. Kommittén, som antog namnet Grundlagsutredningen inför EG, diskuterade i betänkandet EG och våra grundlagar (SOU 1993:14) bl.a. hur ett val till Europaparlamentet skulle ske. Något i detalj utarbetat förslag lade kommittén inte fram. Däremot angavs riktlinjerna för val till Europaparlamentet.

Det var främst två utgångspunkter som var viktiga för kommittén. För det första gällde det att konstruera ett system som så långt som möjligt liknar det som tillämpades i de allmänna nationella valen. För det andra gällde det att uppfylla de krav som gemenskapsrätten ställer.

De senare bindande kraven som uppställs av gemenskapsrätten framgår i första hand av en av rådet (76/787) beslutad akt om allmänna och direkta val (den s.k. valrättsakten). Där föreskrivs också att mandattiden är fem år för Europaparlamentet. Utöver detta föreskrivs i artikel 8.b.2 i Maastrichtfördraget och i det där avsedda direktivet (93/109/EG) bl.a. att medborgare i ett EG-land som är bosatt i Sverige skall ha rösträtt här i landet vid val till Europaparlamentet (angående texten till valrättsakten och direktiven se prop. 1994/95:154).

Det första kravet, att valsystemet skulle utformas i så nära överensstämmelse med det nationella systemet som möjligt (se ang. detta SOU 1995:143 kap. 2) medförde vissa problem eftersom Sverige endast kunde beräknas få ca 22 platser i Europaparlamentet. Valkretsindelningen från riksdagsvalet kunde därför inte användas när ett proportionellt system i övrigt bibehölls. Kommittén diskuterade därför modeller med antingen tre valkretsar eller en valkrets för hela landet.

Kommittén stannade slutligen för att föreslå ett valsystem där mandaten förelades i två omgångar varav den första mellan partierna och med Sverige som en enda valkrets samt en andra omgång där mandaten besattes av kandidaterna och där Sverige indelades i tre valkretsar.

Ett författningsförslag utarbetades senare inom Justitiedepartementet (Promemoria 1994-12-20, Val till Europaparlamentet) enligt de riktlinjer som angavs i det tidigare nämnda betänkandet. Mandaten skulle enligt promemorians förslag delas ut på tre valkretsar före valet. Denna fördelning skulle endast vara en riktlinje för hur många mandat som slutligen skulle tillfalla varje valkrets. Efter fördelningen av mandaten mellan partierna enligt den jämkade uddatalsmetoden skulle mandaten fördelas ut på valkretsarna en andra gång. Detta skulle ske enligt en valkvotsmetod där varje partis röststyrka bildar utgångspunkt för fördelningen. Mandat som enligt den ursprungliga mandatfördelningen hamnat i "fel" valkrets kunde då flyttas. Mandatfördelningen inom ett parti skulle ske enligt gängse metod i vallagen, dvs. den d´Hondt-Phragménska metoden.

När regeringen senare lade fram proposition i ärendet (prop. 1994/95:154) hade vissa delar omarbetats. Utgångspunkten var alltjämt ett valsystem som så nära som möjligt anslöt till det svenska systemet. I fråga om valkretsarna tog regeringen intryck av vissa remissinstanser som menade att det i promemorian föreslagna systemet kunde leda till vissa oönskade konsekvenser och minskad förutsebarhet. Propositionen innehöll därför ett förslag om att hela riket skulle utgöra envalkrets.

Också beträffande mandatfördelningen inom ett parti avvek propositionen från promemorians förslag till reglering. Enligt departementschefen (a.a. s. 38) var frågan om personval så väl förberedd att det kunde tillämpas också för val till Europaparlamentet i enlighet med de regler som skall tillämpas vid de allmänna nationella valen år 1998. Regeringen föreslog därför att personröstning skulle tillämpas också vid valet till Europaparlamentet.

Riksdagen beslutade i enlighet med regeringens förslag (bet. 1994/95:KU40, rskr. 1994/95:273). Valet till Europaparlamentet genomfördes enligt lagen (1995:374) om val till Europaparlamentet. Personvalsinslaget i det valet följde helt de regler som Personvalskommittén föreslog om den modifierade danska modellen.

2.5 Framtidens valsystem utgår från ett partival där väljarna ges möjlighet att avge en särskild personröst

Framtidens valsystem framträder genom den utveckling som beskrivits ovan. Vi skall i korthet redogöra för grundvalarna för det systemet. Det är också en utvärdering av det valsystemet som är vårt uppdrag. Uppdraget begränsas alltså av den utveckling som skett sedan Personvalskommittén lade fram sitt betänkande Ökat personval.

Det första steget som togs, och som bildar utgångspunkt för det framtida valsystemet, var de överläggningar mellan riksdagspartierna som hölls under år 1993. Vid överläggningarna behandlades författningsfrågor. En fråga som blev föremål för diskussion var frågan om personval. Partierna enades därvid om att det i regeringsformen skulle införas en regel om att val till riksdagen sker genom röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst, att vid 1998 års val personröstning enligt den modifierade danska modellen skulle tillämpas för första gången samt att en personvalsreform borde föregås av försök i vissa kommuner.

Försöksval hölls enligt vad som redogjorts för ovan i avsnitt 2.3.

En ändring av regeringsformen i enlighet med överenskommelsen trädde i kraft den 1 januari 1995 (se prop. 1993/94:115, bet. 1993/94:KU44, rskr. 1994/95:315, bet. 1993/94:KU1, rskr. 1994/95:3). I 3 kap. 1 § första stycket regeringsformen stadgas numera följande.

> "Riksdagen utses genom fria, hemliga och direkta val. Vid sådant val sker röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst."

Mot bakgrund av det anförda står det alldeles klart att det i de framtida svenska valen kommer att finnas en möjlighet att personrösta.

Även om regeringsformen endast rör riksdagsvalet kommer de principer som där anges också att vara styrande för de kommunala valen. Den nämnda överenskommelsen mellan partierna innebär att den av Personvalskommittén föreslagna modifierade danska modellen skall tillämpas. Kommitténs förslag omfattar samtliga nationella val varför personröstning kommer att bli gällande i samtliga nationella val, dvs. riksdagsval, landstings- och kommunfullmäktigval. Dessutom kommer den att tillämpas vid val till Europaparlamentet.

Det valsystem som partierna enats om för val till riksdagen, val av landstingsledamöter och kommunfullmäktige samt val till Europapaparlamentet bygger på vissa grundprinciper. Dessa har framgått av det tidigare redovisade utredningsarbetet. Med hänsyn till att de utgör utgångspunkten för vår utvärdering vill vi kort sammanfatta dessa igen.

Vid mandatfördelning inom ett parti blir den kandidat som fått flest personröster utsedd; den med näst flest personröster besätter det andra mandatet osv. tills samtliga mandat är tillsatta. För att förhindra en ordning där endast antalet personröster blir avgörande för platsfördelningen och därmed reducera partiinflytandet införs en spärr. Spärren anordnades på så sätt att endast i de fall en kandidat erhållit personröster motsvarande en viss andel av avgivna röster i valkretsen skulle personrösterna avgöra namnordningen. Den spärr som föreslogs gälla vid riksdagsvalen sattes till åtta procent av partiets röster i valkretsen och för kommunala val sattes spärren till fem procent. Motsvarande siffra vid valet till Europaparlamentet bestämdes till fem procent.

Dessa grundprinciper är givna för vårt arbete. I propositionen till försökslagen yttrade departementschefen dock följande efter att ha redogjort för vissa påpekanden från remissinstanserna på Personvalskommitténs förslag (prop. 1993/94:129).

> "Regeringen anser för sin del att kommitténs förslag i så stor utsträckning som möjligt kan ligga till grund för försöken. Endast för det fall det skulle innefatta uppenbara felaktigheter eller få orimliga konsekvenser bör förslaget få en annan lydelse och utformning än den av kommittén föreslagna. Några sådana förhållanden anser regeringen inte föreligga beträffande förslaget; ... De synpunkter som framförts skall dock självfallet beaktas vid den utvärdering som skall göras av försöken och därigenom ligga till grund för utformningen av det slutliga personröstningssystemet."

Vårt uppdrag är därför som tidigare berörts att försöka förbättra det framtida valsystemet, som bygger på det traditionella svenska partivalet med den modifierade danska modellen för ökat personval, utan att ompröva de grundidéer detta system bygger på.

3 Statistik och annat bakgrundsmaterial med anknytning till personröstning

Det finns en hel del material med anknytning till de genomförda personvalen. Den officiella statistiken från de allmänna valen år 1994 är ett exempel härpå som berör kommunalvalen (De allmänna valen 1994. Del 2). Den ger emellertid inte mycket vad gäller personvalsinslaget i försöksvalet i vissa kommuner. Däremot innehåller sammanställningen Valet till Europaparlamentet (Statistiska meddelanden 9601) en del material av intresse för personvalsutvärderingen.

Förutom dessa mera officiella statistiska publikationer har Riksskatteverkets valenhet utfört utvärderingar av personröstningen som en del av verkets sedvanliga verksamhet rörande utvärdering av valen. Riksskatteverket har dessutom bidragit med framtagning av diverse statistik kring personröstningen. Personvalsinslaget har också utvärderats vid Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Undersökningen har gjorts av Folke Johansson. Vi presenterar vissa slutsatser från undersökningen nedan i detta kapitel (undersökningen finns i bilaga 3).

3.1 Valen medförde att ledamöter utsågs på grundval av personröster

Vi presenterar här en del allmän statistik som bakgrund till kommande diskussion om förändringar av personvalssystemet. Vi har valt att i detta avsnitt samla visst sådant material på ett ställe. Materialet behandlas dock ytterligare längre fram i betänkandet i anslutning till de aktuella frågorna.

3.1.1 Försöksvalet i vissa kommuner

Beträffande de kommuner där försök med personröstning genomfördes finns utvärderingar från varje kommun. Urval av material och innehåll i dessa varierar dock. Vi skall här presentera några resultat med direkt anknytning till personvalsinslaget.

Den första fråga som inställer sig är naturligtvis om personröstningen ledde till att någon ledamot blev invald i en beslutande

församling vid något av valen. Tabellen 3.1.1.i visar en sammanställning av försöket i vissa val till kommunfullmäktige år 1994. (Här skall också hänvisas till utvärderingen gjord av Folke Johansson som har ytterligare statistik kring personröstningen. Se bilaga 3.) Det kan vara på sin plats att förklara vissa av kolummerna. Det intressanta är att beskriva vilka avvikelser beträffande valda kandidater som personrösterna medfört i förhållande till om personröster inte beaktats. Avvikelse kan ske på två sätt. Det ena är fall där personröstena har en *direkt* betydelse. Det är när en kandidat som inte skulle blivit invald med hänsyn till sin placering långt ner på en namnlista lyfts fram av sina personliga röster och utses till ledamot på grund av dessa. Det andra fallet är när personrösterna får en mera *indirekt* verkan. Detta sker när personrösterna får betydelse för det jämförelsetal som räknas fram för kandidater som inte tagit plats på personliga röster. Exempel på detta beskrivs i avsnitt 4.6.2 exempel 4.6.2.i–ii. Nedan i tabell 3.1.1.i anges de två nämnda fallen som avvikelse från listan i högra kolummen.

Tabell 3.1.1.i Valda kandidater i förhållande till kandidater som skulle blivit valda om personröster inte beaktats vid kommunvalsförsöken

Kommun	% person-röster	Antal mandat totalt	Ordnade på per-sonröster	Valda på person-röster	Avvikel-se från lista
Solna	22,8	61	6	4	0
Linköping	23,1	79	20	8	0
Vaggeryd	59,7	41	15	15	3
Helsingborg	24,2	65	9	9	1
Vänersborg	32,9	51	14	9	0
Östersund	28,6	75	18	12	4
Övertorneå	73,2	39	11	11	3
Totalt/snitt	37,7	411	93	68	11

Totalt utsågs 68 av 411 ledamöter på grundval av sina personliga röster. Som framgår är det elva ledamöter som blivit valda enligt försökssystemet och som inte hade blivit valda om personrösterna inte beaktats. Detta skall ställas mot det totala antalet mandat som uppgick till 411 stycken. Andelen avvikelser är således endast 2,6 procent. Av de elva fallen utgör fem sådana där personrösterna fått en direkt betydelse. Övriga fall avser sådana där personrösterna fått indirekt betydelse.

Vaggeryds och Övertorneå kommuner var inte valkretsindelade till skillnad från övriga kommuner i försöket. I de valkretsindelade påverkade personrösterna namnordningen också på annat sätt än endast i fråga om de utsedda namnen. Detta skedde på två sätt. Det ena var att ledamöter i vissa enstaka fall valdes in i en annan krets än vad som skulle vara fallet om inte personröstningen tillämpades. Den andra effekten var att ledamöterna valdes in i en annan ordning än vad som eljest skulle ha skett. Detta skedde endast i ett fåtal fall.

Ersättare har utsetts på personliga röster i ett enda fall. Utseende av efterträdare när ledamot utsetts i mer än en valkrets, s.k. dubbelvalsavveckling, har också skett i endast ett fall.

Tabell 3.1.1.ii Andelen personröster inom partierna vid kommunvalsförsöken

\Parti Kommun	m	s	fp	c	v	mp	kds	Övr. *
Solna	28	23	23	22	24	14	28	-
Linköping	24	20	27	30	25	20	31	53
Vaggeryd	63	56	70	62	61	-	62	-
Helsingborg	26	22	28	20	25	20	-	27
Vänersborg	27	28	31	39	36	27	37	39
Östersund	32	29	41	49	28	27	37	-
Övertorneå	73	38	-	59	21	-	-	55
Snitt	39	31	37	40	31	22	39	44

* Med övriga partier avses följande. Linköping: Akademikerpartiet, Helsingborg: Sveriges pensionärers intresseparti - SPI, Vänersborg: Folkviljan, Övertorneå: Övertorneå-alternativet.

Tabell 3.1.1.ii ger en bild av personröstningen inom olika partier. Det är lätt att se hur andelen personröstande varierar för olika partier. Förhållandet går igen också i valet till Europaparlamentet som framgår av framställningen längre fram.

Det skall också påpekas att det inte endast är den totala andelen personröster som avgör om partiet får några kandidater som tar plats på grund av sina personliga röster. Av tabellen framgår t.ex. att Moderaterna i Övertorneå hade en så hög andel personröster som 73 procent. Partiet gick fram med två listor med 21 kandidater i kommunen. Totalt fick Moderaterna 213 röster eller 5,58 procent av rösterna i kommunen. Trots partiets höga andel personröster tog ingen kandidat plats på sina personliga röster. Rösterna var nämligen spridda över ett stort antal kandidater och ingen kom över spärren. Fördelningen av

personrösterna mellan kandidaterna är således av största betydelse för personrösternas möjlighet att påverka ledamotsvalet.

Det framgår också att det i vissa kommuner fanns partier som hade relativt sett högre andel personröstande bland sina väljare. Dessa partier är dock ofta lokalt förankrade med ett eller ett fåtal starka namn.

3.1.2 Valet till Europaparlamentet

Vid valet till Europaparlamentet skulle 22 företrädare utses. Mandatfördelningen mellan partierna utföll på sätt som framgår av tabell 3.1.2.i. Det är tydligt att valdeltagandet var mycket lågt i förhållande till riksdagsvalet år 1994. Vid det valet avgavs 5 555 540 röster. Andelen röstande var i de båda valen 41,6 respektive 86,8 procent. Också i samtliga kommuner var antalet röstande väsentligt lägre i valet till Europaparlamentet än vid valet år 1994. Även vid en internationell jämförelse är valdeltagandet lågt. Vi återkommer till personröstningens påverkan på valdeltagandet i avsnitt 4.2.

Tabell 3.1.2.i Röstetal och mandatfördelning mellan partier vid val till Europaparlamentet år 1995

Parti	Röstetal	%	Mandat	Personröster
m	621 568	23,2	5	265 034
s	752 817	28,1	7	367 054
fp	129 376	4,8	1	58 023
c	192 077	7,2	2	106 388
v	346 746	12,9	3	141 499
mp	462 092	17,2	4	200 424
kds	105 173	3,9	-	73 820
Övr.	73 284	2,7	-	31 288
Riket	2 683 151	100,0	22	1 243 530

Det skall också tilläggas att det i vissa kommuner fanns variationer. Valdeltagandet var lägst i Årjäng med 27 procents deltagande. Högst valdeltagande fanns i Danderyd med 63 procent. Danderyd är en kommun där valdeltagande av tradition är högt. I vissa kommuner kan det höga valdeltagandet förklaras av kommunala folkomröstningar. I Storuman förekom en sådan omröstning samtidigt med valet till

Europaparlamentet. Omröstningen gällde huruvida en kärnavfallsanläggning skulle lokaliseras till kommunen. Valdeltagandet i kommunen uppgick till över 56 procent.

Av siffrorna i tabellen ovan kan vissa slutsatser beträffande andelen personröster inom partierna beräknas. Dessa framgår av stapeldiagrammet 3.1.2.ii. Man kan här tydligt se att väljarbeteendet varierar i olika partier. Vad som kan vara värt att notera i detta sammanhang är att Socialdemokraterna och Miljöpartiet har en relativt hög andel personröstande vilket är något oväntat med tanke på den inställning till personval dessa partiers väljare visat i tidigare studier. Som kommenteras utförligare i bilaga 3 kunde skillnaderna mellan partierna förutses.

Diagram 3.1.2.ii Andel personröster för partierna i valet till Europapartlamentet

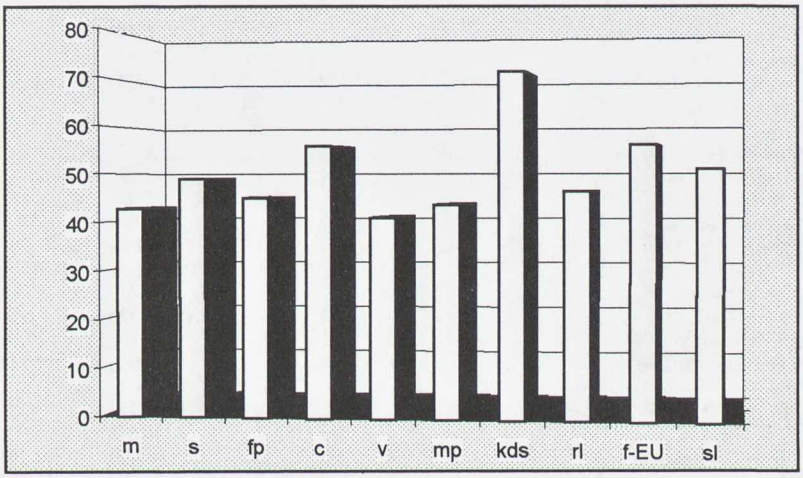

För att få en överblick över personrösterna och fördelningen kan en tabell över kandidater och antalet personröster ställas upp (tabell 3.1.2.iii). Redovisningen omfattar även partier som inte erhöll något mandat i Europaparlamentet. Dessutom anges samtliga kandidater som kommit över den spärr på 5 procent som gällde vid valet för att en kandidat skulle bli utsedd direkt på sina personliga röster.

Tabell 3.1.2.iii Kandidater som klarat spärren om 5 % vid valet till Europaparlamentet år 1995

Parti/kandidat	Antal valsed-lar	Placering	Anmälda kand.	Spärr/ antal person-röster	Jämförel-setal
Moderaterna	**1**		**10**	**31 078**	
1 Staffan Burenstam Linder		1		114 762	
2 Gunilla Carlsson		2		45 937	
3 Per Stenmarck		3		(20 312)	544 518
4 Charlotte Cederschiöld		4		(14 765)	283 603
5 Ivar Virgin		5		(14 850)	195 869
Socialdemokraterna	**10**		**4**	**37 640**	
1 Maj-Britt Theorin		5x1,5x13		129 400	
2 Maj-Lis Lööw		5x1,5x13		40 451	
3 Sören Wibe		5x2,5x8		40 091	
4 Jan Andersson		5x2,5x8		(12 664)	395 565
5 Anneli Hultén		5x3,5x11		(29 527)	276 821
6 Birgitta Ahlqvist		5x3,5x5		(13 595)	199 442
7 Tommy Waidelich		5x4,5x6		(7 602)	140 374
Folkpartiet	**12**		**4**	**6 468**	
1 Hadar Cars		9x1,2x2		21 309	
Cecilia Malmström		1x3,1x2		(7 675)	
Eva Eriksson		9x2,2x1		(7 469)	
Centerpartiet	**3**		**7**	**9 603**	
1 Karl Erik Olsson		1x1		27 490	
2 Hans Lindqvist		1x1		25 992	
Kristina Hansson		3x2		(20 034)	
Karin Starrin		1x1		(11 289)	
Vänsterpartiet	**1**		**10**	**17 338**	
1 Jonas Sjöstedt		1		54 826	
2 Jörn Svensson		3		39 882	
3 Marianne Eriksson		2		(9 882)	297 059
Miljöpartiet	**2**		**14**	**23 104**	
1 Per Gahrton		2x1		156 672	
2 Inger Schörling		2x2		(14 533)	402 103
3 Ulf Holm		2x3		(3 121)	212 752
4 Malou Lindholm		2x4		(3 953)	149 480
Kristdemokratiska samhällspartiet	**2**		**4**	**5 258**	
Jerzy Einhorn		1x3		(27 378)	
Birgitta Sacrédeus		1x1		(15 236)	
Alf Svensson		2x22		(10 784)	
Holger Gustafsson		1x1		(6 215)	
Inger Davidson		1x2		(5 869)	
Sarajevolistan	**1**		**9**	**1 343**	
Wilhelm Agrell		1		(7 968)	
Fria EU-kritiker	**1**		**6**	**919**	
Björn von der Esch		1		(9 232)	
Rättviselistan	**5**		**10**	**745**	
Rolf Andersson		5x1		(1 579)	

Kommentar: Placeringen anger var kandidaten funnits på listan. 2x1 är detsamma som att kandidaten funnits överst på två valsedlar. Kursiverade kandidater valdes till företrädare i Europaparlamentet.

Det skall iakttas att tabellen inte beskriver hela sanningen. När det anges att Rättviselistan hade tio anmälda kandidater innebär det inte att varje valsedel som partiet gick fram med hade tio anmälda kandidater. I stället förhöll det sig så att var och en av de fem listorna endast hade två anmälda kandidater. För Socialdemokraterna och Folkpartiet fanns det också två anmälda kandidater på varje valsedelstyp.

Tabellen avser att ge en bild av personröstningen inom partierna. Med hänsyn härtill har även de partier som inte tagit något mandat tagits med i uppställningen. Av tabellen kan man nu också se att det för vissa partier finns en stark personröstning kring ett eller ett fåtal namn. Så är fallet t.ex. för Miljöpartiet. De riktigt små partiernas väljare har också koncentrerat sitt röstande på person kring få kandidater. Detta kan naturligtvis bero på att dessa partier är formerade kring en eller ett fåtal centrala kandidater.

Vi skall här också beröra vilka förändringar som personröstningen medförde i förhållande till om det gamla systemet med jämförelsetal skulle tillämpats även i valet till Europaparlamentet. Ur tabell 3.1.2.iii kan utläsas att Vänsterpartiet fick kandidater i omkastad listordning. Jörn Svensson, som var tredje nominerade namn på den enda valsedel som partiet gick fram med, tog plats som andra kandidat för partiet i parlamentet. Detta innebar dock inte en avvikelse beträffande vilka kandidater som skulle blivit valda (se ovan avsnitt 3.1.1 om direkt och indirekt verkan av personröster).

En verklig avvikelse av valda kandidater uppstod dock i valet. Det var för Socialdemokraterna där personrösterna fick indirekt betydelse. Detta beskrivs utförligt i avsnitt 4.6.2 där exempel lämnas från de båda valen med personröstning (exempel 4.6.2.iii).

3.2 Riksskatteverkets uppföljning av personvalen

En hel del material rörande försöket i vissa kommuner med personröstning finns samlat hos Riksskatteverket. En sammanställning görs också av de synpunkter som framkommit från länsstyrelserna och valnämnder. Vi har informerats om dessa utvärderingar löpande under arbetets gång. I betänkandet redovisas under de aktuella avsnitten vad som framkommit från dessa myndigheter (se också källförteckningen).

I detta avsnitt skall dock en punkt behandlas samlat. Det är en fråga som hänger samman med sammanräkningsförfarandet. Det har visat sig att vårt valsystem med personröstning är känsligt ur sammanräkningssynpunkt. Vi återkommer till den frågan i avsnitt 4.5. Här skall förhållandet mellan antalet förändrade och oförändrade valsedlar beskrivas. Det har nämligen visat sig att sammanräkningsförfarandet till stor del är inriktat på att behandla ändrade valsedlar. Uppskattningsvis tar denna behandling i anspråk långt mer än 50 procent av

resurserna vid sammanräkningen. Det är därför av vikt att redovisa omfattningen och minimera den hanteringen.

Tabellen 3.2.i nedan visar hur valsedlarna som förekommit vid fyra olika val bedömts vid sammanräkningen. Tabellen kan kräva en förklaring. Antal röster med partimarkerade valsedlar (s.k. 90 000-valsedlar) representerar inte bara partimarkerade valsedlar utan en mängd förändrade valsedlar hänförs dit av följande skäl.

a) mer än ett kryss vid personröstning
b) tillskrivet namn är inte en anmäld kandidat
c) två eller fler tillskrivna namn varav något av de två översta inte är anmält
d) strykning av kandidat så att den eller de översta inte är anmälda
e) övriga orsaker; bl.a. felsortering

Tabell 3.2.i Redovisning av valsedlar vid fyra val

Val och valsedelstyp	Antal
Riksdagsvalet år 1994	
antal partimarkerade valsedlar	1 230 205
antal namnvalsedlar	4 325 335
varav förändrade valsedlar	101 113
därav registrerade strykningsvalsedlar	19 464
Kommunalvalet år 1994	
antal partimarkerade valsedlar	1 245 305
antal namnvalsedlar	4 374 296
varav förändrade valsedlar	186 132
därav registrerade strykningsvalsedlar	81 266
Landstingsvalet år 1994	
antal partimarkerade valsedlar	1 113 858
antal namnvalsedlar	3 993 249
varav förändrade valsedlar	79 784
därav registrerade strykningsvalsedlar	16 930
Valet till Europaparlamentet år 1995	
antal partimarkerade valsedlar	316 564
antal namnvalsedlar	2 366 587
varav förändrade valsedlar	186 157
därav registrerade strykningsvalsedlar	33 153

En del namnvalsedlar är förändrade genom strykningar eller tillskrifter av namn. Det totala antalet förändringar per listtyp räknas fram. I vissa lägen kan varje enskild strykning behöva registreras för varje kandidat. Så måste ske t.ex. om två kandidaters jämförelsetal ligger så nära varandra att s.k. överlapp uppstår. Man registrerar då alla

strykningsvalsedlar för partiet. Förfarandet diskuteras och förklaras ytterligare i avsnitt 4.6.2 och 4.6.3.

Vid valet till Europaparlamentet hänfördes 48 000 röster till partimarkerade valsedlar av bedömningsskäl. Av dessa kom ca 40 000 att betraktas som valsedlar utan namn. Den andelen av bedömningsvalsedlar måste betraktas som hög. Det är för sammanräkningsprocedurens genomförande viktigt att denna grupp blir så liten som möjligt.

Man kan också se på andelen förändrade valsedlar. Andelarna för de olika valen framgår av tabell 3.2.ii.

Tabell 3.2.ii Andel förändrade valsedlar och registrerade strykningsvalsedlar

Val	Förändrade valsedlar	Registrerade strykningsvalsedlar
Riksdagsvalet år 1994	2,3	0,4
Kommunalvalet år 1994	4,2	1,8
Landstingsvalet år 1994	1,9	0,4
Valet till Europaparlamentet år 1995	7,8	1,4*

* Avser endast ett parti: Socialdemokraterna

Kommunfullmäktigvalen har alltid haft en stor andel förändrade valsedlar. Det utgör ingen nyhet i bilden. Det går däremot att iaktta den dramatiskt ökade andelen förändrade valsedlar i valet till Europaparlamentet i förhållande till riksdagsvalet år 1994. Även antalet strykningsvalsedlar som valmyndigheten har varit tvungen att registrera ökade markant i valet till Europaparlamentet.

Om man skulle överföra siffrorna från valet till Europaparlamentet till de allmänna nationella valen skulle det innebära mycket betydande insatser vid sammanräkningsförfarandet. Det kan ifrågasättas om valmyndigheterna kan klara det merarbete som det skulle innebära med fullt utnyttjande av personröstning från väljarnas sida i de tre samtidiga valen. Vi återkommer med överväganden i den delen i avsnitt 4.5.

3.3 Andra utvärderingar av personvalen

Regeringen lämnade i april 1994 ett uppdrag till en grupp forskare på Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet att utvärdera försöket med personröstning i vissa kommuner. Uppdraget redovisades i en rapport författad av Folke Johansson i augusti 1995 under titeln

"Personvalet 1995. En utvärdering av ett experiment". I och med våra tilläggsdirektiv angående utvärdering av valet till Europaparlamentet lämnades ett uppdrag till Folke Johansson innebärande en motsvarande utvärdering angående valet till Europaparlamentet. En första rapport beträffande uppdraget lämnades i februari 1996 under titeln "Personröstning i valet till Europaparlamentet". Under vårt arbete har de båda rapporterna sammanställts. Vi skall i detta avsnitt kort sammanfatta några resultat från de nämnda rapporterna. Sammanställningen av rapporterna framläggs i bilaga 3 till betänkandet.

Förutom dessa källor kan också hänvisas till ett forskningsprojekt vid Göteborgs universitet som publicerades i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval. Resultaten av forskningsprojektet finns publicerade i antologin Person och Parti (SOU 1993:63).

Personröstningsreformen slog inte väl ut vad gäller informationsspridning vare sig i försöksvalen eller i valet till Europaparlamentet. Det framgår av rapporten att informationsbehovet har underskattats samt att väljarna måste få draghjälp och information för att reformen skall slå igenom fullt ut. Det finns anledning att tro att en ökad informationsinsats skulle hjälpa till att lyfta fram personröstningen i de närmaste valen.

Politikeraktiviteten var i försökskommunerna relativt låg. Detsamma kan sägas om valet till Europaparlamentet, även om personvalskampanjer förekom. På grund av att riket utgjordes av en valkrets vid valet till Europaparlamentet var det svårt för en regionalt känd kandidat att bli invald. Röster från en enda region gav ofta inte ens en teoretisk möjlighet till inval. Man måste i praktiken ha stöd från hela eller större delen av landet.

Valdeltagandet var lågt vid valet till Europaparlamentet. Det visar sig att flera skäl samverkat till att väljarna inte röstade. Den högsta siffran om 41 procent får skälet att väljarna var dåligt informerade om EU. Därefter kom skälet att de ogillar EU med en andel av 37 procent av dem som inte röstade. Dessa siffror skall jämförs med andra skäl för att inte rösta som mer tar sikte på krångliga regler. Cirka en tredjedel angav att det var krångligt med personröstning som gjorde att de inte röstade. Ungefär lika stor andel angav att det var de saxade listorna som var orsaken till att de inte röstade.

En del fick dessutom för sig att personröstning var nödvändig i stället för frivillig. Emellertid var väljarna allmänt sett positiva till införandet av personröstning.

Väljarinflytandet som personröstningen ger är dubbeltydigt. Å ena sidan tillsatte personröster i försöksvalen endast ca en sjättedel av platserna och vid valet till Europaparlamentet hälften av platserna. Å andra sidan valdes endast elva av 411 kandidater in på personröster som inte skulle tagit plats om man bortsett från personrösterna. Vid valet till Europaparlamentet skedde detta endast i ett fall. Det konstate-

ras också att en förändring av spärren är nödvändig om man vill förändra andelen ledamöter som utsetts direkt på grundval av sina personliga röster.

4 Överväganden och förslag

I kapitlet för vi fram flera förslag till ändringar i valförfattningarna med anledning av det valsystem som skall tillämpas vid de allmänna valen från år 1998. Detta utgår från det traditionella svenska systemet med partival. Till detta kopplas en förstärkt möjlighet för väljarna att påverka kandidaturvalet genom den särskilda personrösten. Utgångspunkten för förslagen är, att mot bakgrund av den utvärdering som skett av de genomförda valen med personröstning, skapa bättre förutsättningar för personvalsinslaget i valsystemet. De konkreta förändringar som föreslås i anslutning till det framtida systemet är följande.

- För att hindra missbruk av den fria nomineringsrätten och för att underlätta rösträkningen vid 1998 års val föreslås en frivillig reglering av partiernas anmälan av kandidater.
- Tillskrivna namn beaktas inte på valsedlar för parti som registrerat partibeteckning och anmält samtliga kandidater. I övrigt betraktas ett tillskrivet namn som om väljaren avgett en personröst.
- Strykningar av kandidater beaktas inte vid sammanräkningen.
- Raden för tillskrivet namn som fanns vid de genomförda personvalen slopas.
- Tillåtet med namnvalsedlar på postkontoren.
- Ersättarsystemet förändras så att personrösterna får genomslag också på ersättarsidan.
- Den s.k. dubbelvalsavvecklingen förändras på motsvarande sätt som ersättarreglerna.
- Särregleringen beträffande mandattiden för kommunfullmäktige i Stockholms kommun slopas.

Utöver dessa förslag till förändringar diskuteras olika frågor med anknytning till personvalet utan att någon författningsreglering föreslås.

4.1 Utgångspunkten är att personvalsinslaget bör renodlas

Det är mot bakgrund av de i kapitel 3 redovisade undersökningarna som vi har att utvärdera det ökade personvalsinslaget i det svenska valsystemet sådant det kommer att se ut från år 1998. Det framtida

valsystemet utgår enligt 3 kap. 1 § första stycket andra meningen regeringsformen, från ett partival. Kandidaturvalet bestäms i detta system i realiteten av den listordning som partierna kommit fram till vid nomineringarna. För att öka väljarnas möjlighet att påverka kandidaturvalet anges i det nämnda stadgandet att väljarna har möjlighet att avge en särskild personröst. Det är denna kombination av parti- och personval som är grunden för det framtida svenska valsystemet. Som påpekas ovan i avsnitt 1.1 och 2.5 är det vårt uppdrag att utvärdera de val som tillämpat personröstning med den modifierade danska modellen för att föreslå lämpliga förbättringar i systemet.

Som framgått är det genom grundlagsstadgandet klart att personval enligt den modifierade danska modellen skall tillämpas i riksdagsval. Detta skall också tillämpas i samtliga allmänna val, dvs. riksdagsval, landstingsval och val av kommunfullmäktige samt valet till Europaparlamentet. Eftersom personvalet är beslutat finns alltså ingen anledning att i vårt arbete ta upp frågan om personvalets lämplighet.

Av utvärderingarna framgår att de farhågor man kan ha haft inför ett system med ökat personval inte visat sig ha påverkat valordningen i negativ riktning. Den nedgång i valdeltagandet som kunde iakttas i valet till Europaparlamentet kan till viss del förklaras av personvalsinslaget. Emellertid finns andra viktiga faktorer, t.ex. att en stor andel väljare ogillar EU, som i högre grad medverkat till det låga valdeltagandet. Det finns heller ingen anledning till antagandet att det låga valdeltagandet – på grund av att personvalsreglerna framstod som krångliga – inte kan vändas genom en informationsinsats.

Enligt vår mening finns skäl att försöka utveckla och på sikt stärka personvalsinslaget. Vi har därför i vårt utredningsarbete utgått från att förutsättningarna för ett ökat personvalsinslag enligt den modifierade danska modellen skall förbättras och förstärkas. Vi tar därför upp ett antal punkter som vi finner kan leda till ett enklare system och en smidigare hantering av personröstningen.

Vid vårt arbete har vi inte bara ägnat uppmärksamhet åt de regler angående personval som tillämpades vid försöksvalen år 1994 och vid valet till Europaparlamentet år 1995, utan även åt andra regler som påverkar möjligheten till personröstning. Det har nämligen visat sig att de flesta av de svårigheter som framkom vid de val där personval tillämpats har sin grund i mötet mellan det traditionella valssystemet med möjlighet till val mellan namnlistor och personröstningen. Det är därför nödvändigt att samtliga regler granskas så att ett smidigare system uppstår.

Vi har arbetat utifrån en huvudprincip när vi granskat reglerna. Den är att systemet skall göras så enkelt som möjligt. Bakgrunden till detta är att valsystemet under en rad av år utsatts för en påbyggnad av olika regler. Däremot har inga motsvarande förenklingar gjorts. Det svenska systemet har sedan länge präglats av ett rent listval. Den internationellt

sett ovanliga frihet som står väljaren till buds genom den s.k. fria nomineringsrätten påverkar systemet genom strykningar och tillägg på valsedlarna. Till den frihet som finns vid val hör också att det inte finns några begränsningar för partierna vad gäller antal kandidater eller antal listor som de kan gå fram med vid val. Dessutom kan flera namn förekomma gemensamt på olika listor. Dessa för svensk valrätt unika komponenter innebär vissa svårigheter redan då listvalet tillämpas. Emellertid har problemen inte varit så allvarliga att de inte kunnat hanteras av valmyndigheterna. Genom personvalet har emellertid två olika utgångspunkter, dvs. listval och personval, förenats i ett system. Valsystemet framstår nu som så komplicerat att det finns en risk för att det inte kan uppfylla sin funktion: att på enkelt och rättvist sätt utse ledamöter till våra beslutande församlingar. För att skapa ett enklare system måste två huvudsakliga, delvis sinsemellan motstridiga, mål vara styrande. Man kan säga att de hänför sig till valprocessens början och slut.

Ett första sådant mål är att systemet för väljarna måste framstå som enkelt och överskådligt. Detta är en nödvändighet för att systemet skall kunna legitimeras och åtnjuta förtroende hos väljarna. Även partierna, som det svenska valsystemet vilar på, måste uppfatta systemet så att det uppfyller sin funktion och tar hänsyn till den samverkan som förekommer inom partierna.

Det andra målet är att systemet måste vara utformat på sådant sätt att det producerar ett resultat som är pålitligt på så kort tid som möjligt. Vi är här inne på valsystemets slutfas. Sammanräknings- och mandatfördelningsreglerna kan om målet skall nås inte utformas på sådant sätt att de blir för komplicerade att använda. Dessa måste därför göras enkla och klara. Dessa krav har varit styrande vid utformningen av våra överväganden och förslag.

4.2 Information i samband med personval

I detta avsnitt behandlar vi frågor som har samband med den information som gavs i samband med försöksvalen och valet till Europaparlamentet. Bakgrunden är att reglerna av många uppfattades som krångliga. Informationsmaterial som anpassades till de nya reglerna om personval förekom inte i tillräcklig omfattning. Dessutom var beslutsprocessen påskyndad vilket ledde till att det i många försökskommuner redan vidtagits åtgärder för ett val på traditionellt sätt.

Vi menar mot bakgrund av erfarenheterna från de genomförda personvalen att en större satsning på informationsspridning är väsentlig för att personvalsinslaget i framtiden skall leda till ökad kontakt mellan kandidater och väljare.

4.2.1 Bristande information om reglerna var en av flera anledningar till det låga valdeltagandet

I massmedia framställdes reglerna om personval som krångliga. Det var framför allt i samband med valet till Europaparlamentet som dessa synpunkter kom fram. Kritiken hänförde sig i princip inte till de införda reglerna om personval, utan kan i stället sägas vara inriktad på det möte mellan två system som skedde, genom att regler om personröstning infördes i det traditionella svenska partivalssystemet. Härvid uppmärksammades särskilt reglerna om skydd för partibeteckning och anmälda kandidater (se vidare avsnitt 4.4.2). I samband med detta kom också frågan om partiernas nomineringar i blickpunkten (se avsnitt 4.4.1).

I bilaga 3 lämnas uppgifter om skälen för att vissa väljare inte deltog i valet till Europaparlamentet. Där framgår att den högsta siffran om 41 procent får skälet att väljarna var dåligt informerade om EU. Därefter kom skälet att de ogillar EU med en andel av 37 procent av dem som inte röstade. Dessa siffror skall jämförs med andra skäl för dem att inte rösta som mer tar sikte på krångliga regler. Cirka en tredjedel angav att det var krångliga regler om personröstning som gjorde att de inte röstade. Ungefär lika stor andel angav att det var de saxade listorna, vilket vissa partier gick fram med, som var orsaken till att de inte röstade. De redovisade resultaten ger vid handen att det finns anledning att se över reglerna samt att vissa svårigheter kan övervinnas genom ökad information. Vi skall i de följande avsnitten se på hur informationen fördes fram vid valen med personröstning.

4.2.2 Informationen kring personvalet var inte tillräcklig

När personvalssystemet skulle genomföras i kommunvalen förutsattes att vissa informationsinsatser skulle ske (prop. 1993/94:129 s. 12). Dessa insatser antogs dock inte bli särskilt omfattande och de skulle täckas av de ordinarie anslagen. Detsamma uttalades beträffande valet till Europaparlamentet (prop. 1994/95:154 s. 42).

Som redan antytts innebar beslutsprocessen kring införandet av personval i försöksvalen och parlamentsvalet att vissa kommuner och lokala partiorganisationer inte hann sätta sig in i systemet för att kunna delge väljarna tillräcklig information kring valet och kandidaterna. Visst material togs dock fram som dessutom var både adekvat och informativt.

Som t.ex. Lokaldemokratikommittén (SOU 1993:90 s. 363) fann är det troligt att personvalsinslaget ställer högre krav på politiker att informera och högre krav på väljarna att bli informerade. Information till väljare kan spridas på flera olika sätt. I Sverige kommer in-

formation kring val huvudsakligen från två källor. Information kommer både från valmyndigheterna och från partierna. Myndigheterna svarar traditionellt för information av administrativ karaktär som t.ex. tider för valet och förfarandet. Information om vilka partier och kandidater som ställer upp har partierna stått för. Mottagare av informationen är i slutändan väljarna. De kanaler som finns för myndigheterna att nå ut med information är begränsade. Till en början finns information direkt till väljarna genom informationsbroschyrer och annonser. Till detta kommer den information som sprids indirekt via partierna. Denna indirekta information kompletterar partierna med information i sakfrågor och om kandidater.

Vid valet år 1994 skickade Riksskatteverket tillsammans med röstkorten ett informationsblad angående personröstningen till väljarna i de sju försökskommunerna. Bladet kunde också beställas av valnämnder och partier. De enskilda kommunerna kunde också gå ut med information vilket skedde i varierande omfattning.

I Solna genomfördes olika informationsinsatser. Det förekom affischer på 90 informationstavlor i kommunen med texten "Personrösta i Solna - kryssa för den du helst vill se vald". Dessutom förekom en annons i tidningen Vårt Solna, som spreds i alla hushåll i kommunen, där reglerna beskrevs. En folder med titeln "Så här går det till att personrösta" distribuerades till partiexpeditioner, valstugor, postkontor, m.m. Slutligen genomfördes en satsning på ett inslag i den lokala televisionen med gott resultat. Efter det inslaget ökade intresset för personröstning.

I Linköping informerade valnämnden partierna om personröstningen. Man framhöll att partierna skulle arbeta för att väljarna skulle avge personröster. Vidare annonserades i tidningar varvid man uppmanade väljarna att rösta. I övrigt förekom ingen information utöver något utökad information till valförrättarna.

Vaggeryds kommun hade förutom den vanliga utbildningen för valfunktionärer en särskild informationsfolder. Publikationen "Aktuell information från Vaggeryds kommun" gick ut till hushållen. Partierna medverkade och presenterade sina kandidater i den. Dessutom redogjordes för personröstningen. Också i vallokalen fick väljarna information om personröstningen och hur den skulle gå till.

Övertorneå kommun hade flera notiser om personröstning i informationsbladet Övertorneå kommun. Information lämnades också på finska. I övrigt hade kommunen endast information för valförrättare.

I Helsingborgs, Vänersborgs och Östersunds kommuner tycks inte någon särskild informationsinsats ha vidtagits utöver den som skedde till valförrättare.

Vid valet till Europaparlamentet sände Riksskatteverket ut information tillsammans med röstkortet. I övrigt förekom artiklar i dagspressen som mest tryckte på personvalsinslaget. I anledning härav

gick Riksskatteverket ut med en mindre annons som påminde om att valet alltjämt i första hand är ett partival. I övrigt förekom inga lokala eller regionala informationsinsatser.

Den information som Riksskatteverket lämnade till partierna verkar inte ha slagit igenom i någon nämnvärd omfattning. Över huvud taget verkar valdebatten i de genomförda personvalen inte ha hjälpt väljarna till någon klarhet i röstfrågan. Valdebatter förekom dessutom i sparsam omfattning inför valet till Europaparlamentet.

Sammantaget kan konstateras att den information som lämnades inför personvalen i stort begränsades till valets tekniska sida. Någon bredare täckning fick inte personvalet i massmedia. Inte heller var valkampanjerna utvecklade eller livliga så att information spreds den vägen. Slutsatsen är således att väljarna inte fick tillräckligt med hjälp för att ta ställning till de frågor som ett val också mellan personer kräver.

4.2.3 Bättre information

Ur väljarnas synpunkt måste den nu förestående personröstningsreformen framstå som mer påtaglig än övergången till enkammarriksdag och proportionellt valsystem i början av 1970-talet. Informationsinsatsen vid den nämnda förändringen av valsystemet var massiv. Enligt vår mening krävs nu en motsvarande insats för att personvalsmomentet skall få ett bra genomslag. Aktiva informationsinsatser från det allmännas sida påskyndar också reformens genomslag. Dessa insatser bör enligt vår mening vara omfattande. Det är inte lämpligt att informationen enbart sprids av massmedia. Erfarenheterna från försöksvalen och valet till Europaparlamentet visar att en allsidigare belysning är nödvändig på ett tidigare stadium än vad som blev fallet vid t.ex. parlamentsvalet.

En viktig fråga i det här sammanhanget är vilken myndighet och vilken instans som har ansvaret för informationsspridningen. Den ovan nämnda uppdelningen angående informationsspridning mellan myndigheter och partier är inte reglerad på något sätt. Den kan emellertid sägas följa av grunderna för statsskicket. Partierna har där en central roll som länk mot väljarna. Samtidigt har myndigheterna ett primärt ansvar för att en riktig information ges beträffande systemet.

För att myndigheterna skall kunna fullgöra den informationsinsats som måste till krävs att det tillskjuts extra resurser som täcker behovet av insatsen. Hur en informativ insats skall läggas upp får avgöras av den myndighet det ankommer på att utforma informationen. Erfarenheterna från försöksvalen och valet till Europaparalamentet får vara vägledande.

De totala kostnaderna för de allmänna valen år 1994 (bortsett från folkomröstningen) uppgick till ca 175,4 miljoner kronor. Av dessa

avsåg ca 18,2 miljoner kronor utskick av röstkort, vari ingår en informationsbroschyr, samt ca 6,2 miljoner kronor för övrig information. Endast cirka en och en halv procent av valanslaget gick således till information. Utöver valanslaget krävs till 1998 års val enligt vår mening väsentligt högre anslag för detta ändamål. Insatsen, som är en engångsinsats, bör kunna styras från centralt håll varför några direkta regionala eller lokala åtgärder inte är nödvändiga. Vi har inte undersökt de närmare kostnaderna för en insats av nu angivet slag. En sådan får avvakta till dess man närmare tagit ställning till vilka åtgärder som är erforderliga.

Vi förordar att Riksskatteverket arbetar fram en plan för hur information skall utformas och spridas. I detta sammanhang bör Riksskatteverket se över vilket informationsmaterial som är nödvändigt och vad kostnaderna härför kan komma att uppgå till.

I detta sammanhang vill vi också peka på partiernas roll. Det är helt klart att partierna har ett avgörande inflytande när det gäller att öka klarheten kring personvalet. Det visade sig i de båda valen som genomförts med personröstning att partierna inte var uppmärksamma på de förändringar som införts i valen. Detta visade sig inte minst i valet till Europaparlamentet där flera namnlistor förekom (se vidare avsnitt 4.5.1). Till nästa val får man dock anta att partierna är fullt medvetna om de nya spelreglerna. De kan därmed medverka till att personvalsinslaget kan belysas i ett bredare spektrum. Planeringen inför valet och valkampanjerna kan förberedas på ett annat sätt. Det kan komma att kräva att partierna tar nomineringsprocessen under förnyat övervägande vilket torde medverka till att väljarna får bättre information också om kandidaterna.

Partiernas roll är också så mycket viktigare än t.ex. myndigheternas när det gäller att verka för en närmare kontakt mellan väljarna och kandidaterna. Det är huvudsakligen partierna som ansvarar för att kontakter upprätthålls. De etablerade partierna tillställs också valsedlar utan kostnad motsvarande tre gånger antalet röstberättigade i valet. Partierna måste mer aktivt verka för att väljarna skall få kännedom om vilka kandidater som partiet för fram. Det ankommer således på partierna att informera väljarna så att de kan bilda sig en uppfattning om vilka kandidater partiet går fram med. Vid valet till Europaparlamentet var sådan information inte vanlig.

För att valsystemet skall klara en övergång till en metod med ökat inslag av personval krävs, åtminstone under en övergångsperiod, en satsning på information kring det nya systemet. Dessutom bör partiernas valkampanjer vara inriktade på att skapa klarhet för väljarna angående de personalternativ de har att välja mellan.

4.3 Personvalskampanjer och valfinansiering

Personvalskommittén behandlade utförligt frågan om personvalets betydelse för fördelningen mellan kvinnor och män bland de folkvalda (SOU 1993:21 s. 60–70). Vi skall här följa upp hur personvalet slog in i den delen. Dessutom skall vi behandla en annan fråga med anknytning till personvalskampanjer; det är valfinansiering.

4.3.1 Få lyckade personvalskampanjer

Personvalskampanjer är något som man kan vänta sig när ett system med personröstning införs. Utvärderingen av personvalen som utförts på Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet behandlar denna fråga utförligt (se bilaga 3). Resultatet är att 15 procent av kandidaterna i försökskommunerna anger att de bedrivit en personinriktad kampanj. Andelarna varierar dock mellan olika kommuner och olika partier.

Beträffande valkampanjen inför valet till Europaparlamentet kunde tidigt konstateras att den inte var så intensiv som vi i Sverige är vana vid. Endast ett fåtal riktiga personvalskampanjer förekom vilka också var intensiva. Dessa var emellertid regionalt förankrade och kunde på grund av att personröstspärren (se avsnitt 4.6.1) gällde för hela riket inte medföra någon effekt på resultatet.

Det framgår också av statistiken i kapitel 3 (tabell 3.1.1.i och 3.1.2.iii) att de förändringar som personröstningen ledde till är små i förhållande till om personrösterna inte skulle beaktats. Möjligen skulle man kunna dra slutsaten att väljarnas kännedom om kandidaterna sammanfaller med dem som står främst på partiernas namnlistor. Härigenom uppkommer inga stora förändringar i förhållande till om personröster inte skulle beaktas. Trots den begränsade effekt som personvalskampanjerna fått finns ingen anledning att nu överväga förändringar i systemet. Att uppföljning, liksom i dag, måste ske vid varje val är däremot naturligt.

Partiernas strategi i samband med personvalskampanjer kan inte fullt bedömas utifrån de gjorda utvärderingarna. Utöver nomineringsförfarandet kan partierna dock få betydelse när det gäller att finansiera enskilda kandidaters kampanjer. Vi återkommer till det senare i detta kapitel.

4.3.2 Betydelsen för den parlamentariska jämställdheten

Personvalskommittén behandlade utförligt valsystemets betydelse för den parlamentariska jämställdheten (SOU 1993:21 avsnitt 5.4). Frågan

behandlades också i den studie som utfördes i anslutning till kommitténs arbete (se t.ex. Wängnerud "Kvinnliga riksdagskandidater - vem lägger märke till att de finns?" och Johansson "Personval på kommunal nivå" båda i SOU 1993:63). Det är inte lätt att förutsäga valsystemets effekter rent allmänt. Än svårare är det att förutse effekterna för jämställdheten. Tidigare studier bekräftar dessa svårigheter. Som Personvalskommittén konstaterar är det dock ett faktum att kvinnor oavsett valsystem blir underrepresenterade i de valda församlingarna. Emellertid menade kommittén att personvalsinslaget skulle innebära en potentiell möjlighet att öka kvinnorepresentationen.

Av de utvärderingar som gjorts i anslutning till personvalen kan dock konstateras att personröstningen knappast påverkat könsfördelningen. Det konstateras i undersökningen (bilaga 3) att andelen personröster på kvinnor måste överstiga andelen kvinnliga kandidater. för att få effekt på könsfördelningen. Så var inte fallet vid kommunvalsförsöket.

Vid valet till Europaparlamentet framfördes farhågor om att personvalet i stället skulle motarbeta kvinnor. Några sådana tendenser kan dock inte urskiljas ur materialet från de utvärderade valen. I stället verkar genomslaget av personröster för kvinnor vara högre i valet till Europaparlamentet; dock utan att andelen personröster på kvinnor översteg andelen kvinnliga kandidater.

Det finns enligt vår mening ingen anledning att omvärdera de synpunkter som Personvalskommittén framförde i frågan. Det kan genom utvärderingarna av de genomförda personvalen konstateras att personvalsreglerna inte motverkar möjligheterna till parlamentarisk jämställdhet. Även om själva personröstningen inte ger direkt utslag i förändrad fördelning mellan könen inom de valda församlingarna kan, som kommittén påpekade, andra effekter för jämställdheten uppkomma. Genom att väljarnas inflytande på kandidaturvalet ökar blir direkt opinionsbildning ett viktigare och slagkraftigare instrument. Detta har skett också i Sverige genom debatten om kvinnopartier. Vi menar således, trots de begränsade effekterna i de genomförda valen med personröstning, att ett ökat inslag av personröstning kan få positiv betydelse för den parlamentariska jämställdheten.

4.3.3 Redovisning av valfinansiering

Personvalskommittén hade i uppdrag att överväga konsekvenserna för personröstningen av ekonomiska insatser eller andra ovidkommande omständigheter. Enligt kommitténs direktiv (dir. 1991:121) var det viktigt att undvika att sådana omständigheter påverkade mandatfördelningen.

I Sverige finns ingen reglering av de politiska organisationernas redovisning av finansieringen av den politiska verksamheten. Annan

lagstiftning kring partiers och kandidaters valfinansiering är också i princip obefintlig. Varje parti och kandidat är således i laglig mening fri att spendera vilken summa de önskar på sina valkampanjer. Under efterkrigstiden uppkom fråga om reglering på området men den utredning som tillsattes kom fram till att partierna upprätthöll en sådan position i demokratin att de inte skulle vara föremål för kontroll. Någon lagreglering föreslogs därför inte (SOU 1951:56).

Den frånvaro av reglering som föreligger på detta område är Sverige relativt ensam om i ett internationellt perspektiv (se t.ex. Butler & Ranney, Electioneering). Däremot är det inte ovanligt med offentligt stöd till partierna vilket är den viktigaste finansiella källan för de svenska partierna.

I Sverige finns, i avsaknad av reglering på området, dock en tradition att partierna genom ömsesidiga överenskommelser eller ensidiga beslut redovisar sina intäkter och kostnader på riksplanet. Detta sker på en blankett då uppgifterna efterfrågas. Denna tradition fullföljdes till viss del inom försökskommunerna vid valet år 1994 vilket strax skall redovisas.

Personvalskommitténs behandling av frågan ledde inte fram till något förslag om reglering. En sådan menade kommittén skulle införas endast om personvalsmetoden kunde antas få oönskade effekter vilket inte var fallet. Kommittén uttalade att om utvecklingen skulle visa sig bli en annan så måste naturligtvis frågan tas upp till behandling på nytt (SOU 1993:23 s. 78). Samma åsikt gav konstitutionsutskottet utryck för i betänkandet angående lagen om val till Europaparlamentet (1994/95:KU40 s. 15). Utskottet underströk starkt behovet av en öppen redovisning av kampanjmedel vid ett ökat inslag av personval. Enligt utskottets mening borde det noga övervägas vilka åtgärder som kan och bör vidtas för att åstadkomma den eftersträvade öppenheten.

Som tidigare anmärkts följdes tidigare traditioner om öppenhet i de kommunala försöksvalen med personröstning. För Solna kommun innebar detta att de sju partier som före valet satt i fullmäktige träffade ett avtal om öppen redovisning av finansiering av valrörelsen. Syftet var att partierna skulle skapa ett likvärdigt sätt för redovisning av finansieringen. Avtalet innebar att partiernas inkomstsida skulle redovisas i poster som partistöd, gåvor, försäljning och medlemsavgifter. Dessutom skulle de medel som kandidaterna på partiernas fullmäktigelista avsåg att använda redovisas. Namn skulle redovisas på gåvogivare som under år 1994 givit eller avsåg att ge över 5 000 kr till ett parti eller en kandidat. Slutligen avsåg man att utvärdera också hur avtalet följts. Avtalet i sin helhet framgår av bilaga 4 till betänkandet.

Enligt vår mening ger de utvärderingar som gjorts i dessa delar inte underlag för annan bedömning än som tidigare gjorts. Det har inte visat sig att det uppkommit några avarter i finansieringssammanhang i anledning av personvalen. Det saknas därför i detta sammanhang skäl

att överväga någon lagreglering. Den hittills tillämpade vägen med öppenhet i redovisningen anser vi för tillfället tillräcklig som styrmedel. Frivilliga överenskommelser av den typ som redovisats från Solna bör uppmuntras och komma till allmän användning. Eventuellt bör partierna centralt utfärda rekommendationer till stöd för regional och lokal likhet. Utvecklingen bör naturligtvis följas noga och om det visar sig att den går åt det hållet att personer erövrar mandat på grund av stora ekonomiska insatser får övervägande om tvingande lagstiftning åter göras.

4.4 Vissa frågor med anknytning till valsedlarna

I detta avsnitt kommer vi att behandla skilda frågor som har närmare anknytning till valsedlarna. Vi skall dock börja med en fråga som endast indirekt hänger samman med valsedelsreglerna; det är den om antalet namnlistor ett parti går fram med.

4.4.1 Partiernas listpolitik och systemets komplexitet

I valet till Europaparlamentet kom reglerna om personval att ställas mot det faktum att partierna kan gå fram med flera valsedelstyper i samma valkrets. Detta är inte någon ny företeelse i svensk valhistoria. Det kan sägas vara partistrategiska överväganden som ligger bakom bruket av flera listor. Ett parti kan t.ex. vilja profilera sig i en valkrets genom att gå fram med en "kvinnolista". Det kan också vara ungdomsförbunden som vill ha fram en lista med yngre personer. Dessutom kan det förekomma vissa meningsskiljaktigheter inom ett parti som gör att partiet går fram med två listor; en "officiell" och en "särlista".

Inom partierna föreligger alltså en tradition att använda flera namnlistor för att jämka samman olika grupperingar i samband med nomineringsprocessen. Sedan är det upp till väljarna att välja den lista som de finner mest representativ. Förfarandet kan också sägas vara tämligen okomplicerat vid de rena listval som tillämpats fram till nyligen i Sverige.

Vid kommunvalsförsöken användes flera listor enligt traditionellt mönster. I flera kommuner hade nomineringsarbetet redan avslutats när beskedet kom att personröstning skulle införas på försök i kommunen. Det går därför inte att dra några slutsatser från försöksvalen.

Vid valet till Europaparlamentet omfattade hela Sverige en valkrets. Detta medförde att de olika valsedlarna skulle täcka hela landet. Inom partierna förekom olika strategier. Av tabell 3.1.2.iii framgår hur partierna ställde sig till antalet listor. Variationen är ganska vid. Några

partier nöjde sig med att gå fram med en valsedelstyp. Det parti som gick fram med flest valsedelstyper hade tolv olika. Därefter kommer ett med tio olika valsedelstyper. Sedan förekommer ett med fem, ett par med två och ett parti med tre valsedelstyper.

Som tidigare nämnts är ordningen med flera olika valsedelstyper inte något som normalt medför komplikationer. Däremot kan namn som är gemensamma för olika listor ge en effekt som kan beskrivas som förbryllande. Detta hände i valet till Europaparlamentet. Under alla förhållanden uppfattade väljarna och massmedia situationen som förvirrande.

Det finns flera förklaringar till varför situationen upplevdes som komplicerad. En är att valet blev ett "ja"- eller "nej"-val. En annan hänger samman med reglerna om anmälda kandidater som vi återkommer till i avsnitt 4.4.2. Slutligen har vi då antalet listor.

Genom att personvalsmomentet infördes som en del av det tidigare tillämpade partivalssystemet fick väljarna möjlighet att aktivt ta ställning till vilken person de helst såg invald. En förutsättning för att kunna göra ett rationellt val är att väljaren har kännedom om de kandidater som ställer upp i valet för det parti väljaren sympatiserar med. Redan om partiet utnyttjar samtliga ca 60 namnplatser på en valsedel för att föra fram kandidater är det mycket nog för väljarna att ta ställning till. Om partiet går fram med ytterligare listor multipliceras antalet kandidater på en valsedel, dvs. ca 60, med antalet valsedelstyper som partiet går fram med. Detta leder snart till att väljarna mister överblicken.

För att personvalsinslaget skall få någon reell betydelse för namnordning av de valda kandidaterna krävs att väljarna ges möjlighet att på olika sätt skaffa sig kunskap om kandidaterna. Partierna har här en central roll. Informationskanalerna är många. En viktig information ger valsedlarna. Erfarenheterna från särskilt valet till Europaparlamentet ger vid handen att antalet valsedlar med olika namnlistor måste begränsas.

Partiernas ansvar kan inte nog betonas i detta sammanhang. Det är därför av vikt att antalet valsedlar per valkrets begränsas så långt det går. Eftersom det är inom partierna som nomineringsarbetet sker är det i första hand partierna som måste tänka igenom strategier för nomineringsarbetet inför det valsystem som skall tillämpas från de allmänna valen år 1998. Det är därvid inte givet att överväganden som gjordes utifrån det tidigare rena partivalet äger samma giltighet när detta system kombineras med personröstning.

I detta sammanhang kan också en annan fråga beröras som hänger samman med listpolitik och valsedlarnas utformning. Genom det arbete som pågår med att utforma en teknik för maskinell läsning av valsedlarna vid den slutliga sammanräkningen kan det komma att visa sig att valsedlarna måste omarbetas (se avsnitt 4.5.3). Mycket talar enligt vår mening för att en ändrad utformning av valsedeln ändå är

nödvändig. Inte bara de tekniska svårigheterna vid maskinell rösträkning talar för det. I samband med personvalet kan det t.ex. vara lämpligt att kandidater från samtliga partier i valkretsen finns upptagna på samma valsedel. För att minska det allmännas kostnader för framställningen av valsedlar kan man minska antalet valsedlar och bara trycka en valsedel till varje väljare. Begränsningar av antalet kandidater aktualiseras i ett sådant sammanhang.

Vi menar att det nu är tid att tillsätta en utredning om valsedlarnas framtida utformning. Arbetet i en sådan bör inriktas på att finna lösningar som kan stå sig för framtiden. Emellertid omfattar vårt uppdrag inte en översyn av valsedlarnas utformning varför vi inte har arbetat fram något sådant förslag. Vi finner att det inte heller finns anledning att företa några lagstiftningsåtgärder för att i annan ordning begränsa antalet namnvalsedlar per valkrets. Utvecklingen måste dock följas upp noggrant så att det inte går i en riktning som förtar de positiva sidor röstning på person medför.

4.4.2 Anmälda kandidater och skyddet för partibeteckningen

(i) Reglernas bakgrund och tillämpning i valet till Europaparlamentet

Vid de val med inslag av personval som genomförts har framkommit att de regler som varit svårast att förklara är de om anmälda kandidater. Dessa regler hänger samman med skyddet för en partibeteckning. Detta hänger i sin tur samman med den fria nomineringsrätten. Vi behandlade frågan om missbruk av den fria nomineringsrätten och då också reglerna om skydd för partibeteckningar i vårt betänkande Vissa valfrågor (SOU 1995:143 s. 97 f.f.). Där anför vi att sådana regler infördes redan år 1935 som ett sätt att komma till rätta med vissa utnyttjanden av partibeteckningarna. Reglerna har sedan kvarstått, i huvudsak oförändrade, utan att de väckt någon uppmärksamhet vid valen. I samband med valet till Europaparlamentet uppmärksammades reglerna dock i massmedia. Trots att Riksskatteverket genomförde ett massmedieseminarium, där reglerna presenterades utförligt, fortsatte de att framställas som svårförklarliga.

Reglerna innebär i korthet att en valsedel måste "toppas" av två av partiet anmälda kandidater. Om så inte är fallet bortser man från samtliga namn på valsedeln och den får endast verkan som en partimarkerad valsedel. Alla kandidater behöver inte anmälas enligt det system som i dag gäller. För varje parti som registrerat partibeteckning måste det finnas anmälda kandidater till ett antal av minst fyra och högst mellan femton och trettio beroende på vilket val det är fråga om. I valet till Europaparlamentet krävdes mellan fyra och

femton anmälda kandidater (17–18 §§ europaparlamentsvallagen, jfr med 5 kap. 8 § vallagen).

Skyddet för partibeteckningen ligger i att en valsedel, för att kandidatnamnen på den skall beaktas, alltid som första namn skall ta upp två anmälda kandidater. Om någon av de två översta kandidaterna inte är anmäld räknas endast partibeteckningen som finns på valsedeln.

Av tabell 3.1.2.iii framgår hur många anmälda kandidater olika partier hade. Man ser här tydligt hur antalet varierar mellan olika partier. En del ligger på minimiantalet fyra. Endast ett ligger över tio anmälda kandidater. Tabellen visar dock inte hela sanningen. Antalet kandidater är det totala antal som partierna anmälde. För vissa partier sattes sedan bara två av t.ex. tio anmälda namn överst på de namnvalsedlar som partierna beställde inför valet.

Orsaken till den uppmärksamhet som tilldrog sig kring reglerna om anmälda kandidater ligger till viss del i att valet till Europaparlamentet hade karaktär av "ja"- eller "nej"-val. Vissa partier hade strategin att "saxa" kandidater som var för EU med sådana som var mot EU. Detta ledde till att väljarna inte bara såg ett intresse att markera för den kandidat de helst såg vald utan också visade intresse för att stryka en kandidat som hade en annan åsikt. Problemet uppkommer när man skall förklara vilka kandidater som kan strykas utan att alla namnen skall anses obefintliga.

Det är då av synnerlig vikt att skilja mellan anmälda nominerade kandidater och övriga nominerade kandidater. Detta är något som visat sig svårt att förklara. Det tycks finnas en allmän uppfattning att en nominerad kandidat också är anmäld, vilket skulle innebära att alla kandidater på de förtrycka valsedlarna skulle vara anmälda. Så är dock inte fallet.

Reglerna har visat sig krångliga inte bara för väljarna. Också erfarna valarbetare har ställt sig frågande till reglerna vid sammanräkningsarbetet. Det har vid efterhandskontroll vid valet till Europaparlamentet visat sig att valsedlar sorterats på fel grupper på grund av missuppfattningar kring reglerna. Det har dock kunnat konstateras att felsorteringarna inte lett till att valutgången blivit felaktig.

(ii) Offentliga valförberedelser ger skydd för partibeteckningen och ordning vid valet på lång sikt

Vi har i vårt tidigare betänkande diskuterat olika frågor i anslutning till den fria nomineringsrätten. Vi gick där fram med två förslag för att hindra missbruk av den fria nomineringsrätten. Det första förslaget gick ut på att både partier och kandidater, dvs. alla kandidater, skulle vara anmälda till val. Detta förslag innebär att den fria nomineringsrätten beskärs kraftigt. Det andra förslaget avsåg att hindra missbruk genom att framhäva det straffrättsliga ansvaret varvid den fria

nomineringsrätten i princip bibehölls. I samband därmed tog vi också upp frågan om reglerna kring skyddet för partibeteckningen var nödvändiga (SOU 1995:143 s. 151–153). Efter att ha konstaterat att reglerna inte uppfyllde sitt syfte anförde vi att det fanns starka skäl att ifrågasätta om reglerna över huvud taget var nödvändiga.

Vi finner att de överväganden som redovisas i vårt tidigare betänkande i än högre grad – särskilt i ljuset av utvärderingen av personröstningen – talar för att reglerna om anmälda kandidater måste förändras. Detta kan enligt vår mening ske antingen så att alla kandidater måste vara anmälda eller också att reglerna helt tas bort. Utgångspunkterna för regleringen bör vara de som vi diskuterar i betänkandet Vissa valfrågor (SOU 1995:143).

De förslag som där läggs fram kräver grundlagsändringar och kan tillämpas först efter valen år 1998 och kan således ses som lösningar på lång sikt när det gäller ordning vid valen och skydd för partibeteckningar. Som framgår av nästa avsnitt är det av största vikt att förenkla sammanräkningsförfarandet redan till valen år 1998. Detta kräver särskilda åtgärder vilka vi skall behandla här.

(iii) Vi föreslår en frivillig reglering så att partier som registrerat partibeteckning anmäler samtliga sina kandidater vid valen

För att komma till rätta med de problem som reglerna om anmälda kandidater givit väljarna vid personröstningen och myndigheterna vid sammanräkningsförfarandet står det klart att reglerna måste revideras. Vi vill i detta sammanhanget peka på att vårt förslag med offentliga valförberedelser (SOU 1995:143 avsnitt 3.13) består av tre delar varav en av delarna går ut på att alla kandidater skall anmälas. Det är möjligt att plocka ut den delen och tillsammans med nuvarande regler om registrering av partibeteckning få till stånd både en ordning som innebär att kandidaterna blir kända i god tid före valet och att dagens system med endast vissa anmälda kandidater slopas.

En sådan ordning kan bli fakultativ eftersom registrering av partibeteckning inte är nödvändig utan står öppen för de partier som vill registrera sin beteckning. Det föreligger alltså inte något registreringstvång för att ett parti skall få ställa upp i ett val. Det är emellertid numera så att inte bara de etablerade partierna har registrerat partibeteckning utan även de flesta regionala och lokala partier har gjort detta. Registreringen används i dag ofta som ett sätt att ge offentlighet åt en partibildning. Genom att de etablerade partierna och så många av de mindre partierna registrerat partibeteckning kommer i princip samtliga kandidater i valen att vara anmälda med den här skisserade ordningen.

En sådan reglering kräver inga grundlagsändringar eftersom den inte påverkar partibegreppet i regeringsformen och inte är obligato-

risk. Ett parti skulle således alltjämt vara en grupp av väljare som vid val uppträder under gemensam beteckning. Härigenom kan ordningen komma till användning redan vid valen år 1998. Reglerna kan utformas i anslutning till dagens regler om anmälan av kandidater och beställning av valsedlar vilket medför endast smärre justeringar av dagens system.

I förhållande till de förslag som läggs fram i vårt tidigare betänkande (SOU 1995:143) kan den här föreslagna regleringen integreras med både offentliga valförberedelser och utökat straffrättsligt ansvar för missbruk av den fria nomineringsrätten. Beroende på remissutfallet i den delen kan således reglerna arbetas samman sedan det står klart vilken ordning som skall väljas. De här föreslagna reglerna kan också tillämpas självständigt på längre sikt utan ytterligare kompletteringar.

Ett förslag med fakultativ reglering av anmälan av kandidater kräver ändringar i en rad paragrafer i vallagen. Vi återkommer med en närmare redogörelse för dessa i författningskommentaren (avsnitt 6.1).

4.4.3 Personröstning vid förtidsröstning

En huvudprincip i det svenska valsystemet är att röstning skall äga rum i vallokalen på valdagen. Emellertid har möjligheter öppnats för röstning på bl.a. postkontor, sjukhus och fångvårdsanstalter. Dessutom har det öppnats möjligheter för utlandssvenskar att rösta från vissa utlandsmyndigheter samt i vissa fall från fartyg. Det i särklass vanligaste sättet att rösta utanför vallokalen är poströstning.

Poströstning sker vid ordinarie val från tjugofjärde dagen före valdagen. Röstningen pågår fram till och med valdagen. Poströstningen sker under de tider som posten är öppen och går i stort till som röstning i vallokal. Sedan rösten tagits emot läggs den i ett fönsterkuvert tillsammans med röstkortet för vidare befordran till valnämnden.

Diagram 4.4.3 Andelen poströster vid rikstäckande val 1982-1995

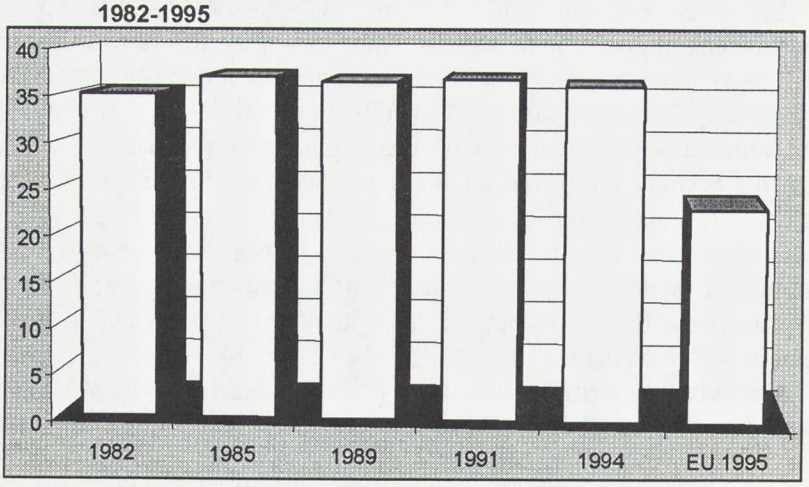

Reglerna finns upptagna i 10 kap. vallagen och tillämpades också i parlamentsvalet enligt 26 § europaparlamentsvallagen.

Omfattningen av röstning på posten har stadigt ökat sedan möjligheten infördes år 1941. De senare åren har dock en stabil tendens kunnat iakttas vilket framgår av diagram 4.4.3.

Andelen poströster har de senaste åren för riksdagsvalen uppgått till runt 35 procent av totala antalet röster i valet. Vid valet till Europaparlamentet var andelen dock så låg som 23 procent. Enligt uppskattningar ökade andelen namnvalsedlar av poströsterna i förhållande till det närmast föregående riksdagsvalet. Hälften av de som röstade i parlamentsvalet använde namnvalsedlar medan motsvarande siffra var 39 procent i riksdagsvalet år 1994.

Ur personröstningssynpunkt är den redovisade statistiken en omständighet som kräver uppmärksamhet. Det är stadgandet i 10 kap. 5 a § vallagen. Där anges att det i lokal där poströstning äger rum skall platser anordnas där valsedlar kan läggas ut. Stadgandet fortsätter: "Endast partimarkerade valsedlar får läggas ut." Det får således inte förekomma namnvalsedlar i lokal där poströstning äger rum. Personröstning försvåras i hög grad av det nämnda förbudet för de som poströstar.

Personvalskommittén anförde i den frågan att man kunde tänka sig olika lösningar. Kommittén föreslog som lösning att de partimarkerade valsedlarna skulle förses med en tom rad med ruta framför så att de skulle kunna användas som valsedlar där personmarkering kunde ske. Detta system utsattes för viss uppmärksamhet i massmedia. Det gjordes gällande att poströstning allvarligt begränsade möjligheten till personröstning.

Frågan är då om bättre lösningar är möjliga. Att ålägga valmyndigheten att lägga ut namnvalsedlar också på postkontor ter sig inte lämpligt. Det skulle då innefatta samtliga namnvalsedlar i samtliga kommuner och landsting och riksdagsval. Ett exempel från Sotenäs kommun kan illustrera det ogörliga i att leverera valsedlarna. Bara i Sotenäs kommun skulle man lagt ut 20 valsedlar för kommunvalet, 20 för landstingsvalet och 13 för riksdagsvalet. Eftersom poströstningen syftar till att ge de väljare som inte är hemma på valdagen möjlighet att rösta, krävs att uppsättningen från Sotenäs finns inte bara i Sotenäs, utan på samtliga postkontor i landet. Det säger sig självt att det inte är möjligt. Även om valsedelsuppsättningen skulle begränsas till den egna kommunen skulle det bli mycket svårt att gå ut med samtliga namnvalsedlar.

Enligt vår mening bör bedömningen i denna fråga grunda sig på utgångspunkterna i det framtida valsystemet (se avsnitt 2.5). Detta utgår från ett partivalsystem med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst. Partivalet är således det primära. Möjligheten att poströsta skall ses som en möjlighet för de väljare som inte kan gå till vallokalen på valdagen att ändå lägga sin röst. Det är mot denna

bakgrund inte möjligt att skapa lika goda förutsättnigar för personröstning vid poströstning som vid röstning i vallokal. Däremot kan dagens möjligheter förbättras.

Det åligger valmyndigheterna att i lokal där röstning skall ske tillhandahålla partimarkerade valsedlar, för partier som vid något av de två senaste riksdagsvalen fått mer än en procent av rösterna i landet, och ifyllningsvalsedlar. Detta gäller för röstning såväl i vallokal som annan lokal, dvs. också postens lokaler. Dessutom skall i vallokal finnas listor av i valkretsen anmälda kandidater och på postkontor listor över samtliga anmälda kandidater. Detta givetvis för att väljarna skall kunna skaffa sig kännedom om de anmälda kandidaterna.

I en vallokal skall det finnas plats för att partierna skall kunna lägga ut valsedlar, t.ex. namnvalsedlar. Denna regel finns i 9 kap. 6 § vallagen. Lagen utgår således från att det är partierna som svarar för att valsedlar med kandidaternas namn distribueras. Av tradition har partierna också skickat sådana valsedlar till hushållen. Vad gäller postens lokaler finns dock ett förbud mot att lägga ut andra valsedlar än partimarkerade valsedlar och ifyllningsvalsedlar. Detta gör det omöjligt för partierna att distribuera valsedlar till postkontoren.

Vi anser att regeln som hindrar utläggning av namnvalsedlar på postkontor är väl restriktiv med hänsyn till personvalsinslaget. För att möjliggöra för partierna att lägga ut namnvalsedlar också på postkontoren menar vi att reglerna bör göras mindre restriktiva. Detta kräver ändringar i 10 kap. 5 a § vallagen. Denna mjukas då upp så att det blir möjligt för partierna att lägga ut valsedlar.

I detta sammanhang vill vi också peka på en annan fråga som hänger samman med poströstningen nämligen den s.k. ångerröstningen. Om en väljare poströstar har den väljaren möjlighet att ångra sig på valdagen. Detta sker genom att väljaren går till vallokalen och röstar på nytt. Poströsten gäller då inte. Vallagskommittén (SOU 1994:30) undersökte frågan om ångerröstningen kunde begränsas. Sammanfattningsvis kom kommittén fram till att en begränsning kunde ske så att ångerröstning inte kunde ske efter kl. 17 på valdagen.

Fördelen med att begränsa ångerröstningen är att poströsterna kan läggas i valurnorna före kl. 20 när vallokalerna stänger. Vi menar att det till de överväganden som Vallagskommittén gjorde i frågan kan läggas de att reglerna kring personvalet och sammanräkningen skall göras så smidiga och enkla som möjligt. Genom en begränsning av ångerröstningen uppnår man en viss effekt. Vi vill alltså framhålla att det är väsentligt, särskilt vid personröstningen, att rösträkningen kommer i gång så snart efter valets avslutning som möjligt.

4.5 Sammanräkningsförfarandet

Sammanräkningsförfarandet har visat sig vara en känslig del av det svenska valsystemet vid användning av personröstning. Som påpekats inledningsvis (avsnitt 4.1) innebär personvalet att två olika utgångspunkter, dvs. listval och personval, förenats i ett system. Systemet framstår nu med strykningar, tillskrivna kandidater och obegränsat antal namnlistor, som så komplicerat att det är svårt att överblicka för de enskilda väljarna.

Ur systemsynpunkt bör också beaktas att sammanräkningen måste ske på kort tid för att uppfylla högt ställda krav på valsystemets effektivitet. Det kan också nämnas att det från länsstyrelserna framkommit och vid en stickprovsgranskning, vidtagen av Riksskatteverket, visat sig att åtskilliga valsedlar felbehandlats vid rösträkningen. Även om det i valet till Europaparlamentet kunnat konstateras att valresultatet ändå är riktigt på grund av goda röstmarginaler, väcker ordningen avsevärda betänkligheter för de allmänna valen och då särskilt de kommunala valen.

I detta avsnitt behandlar vi frågor med anknytning till sammanräkningsförfarandet. Utgångspunkten är som tidigare sagts att förenkla så att sammanräkningen kan genomföras på ett så snabbt och effektivt sätt som krävs för att valet skall fylla sin funktion i det demokratiska systemet. För att få ett system som i alla lägen kan betraktas som säkert bör reglerna utformas så att det är möjligt att inom rimlig tid manuellt räkna rösterna vid valet. Detta för att ha beredskap för det fall den tekniska utrustningen skulle visa sig obrukbar eller sättas ur funktion.

Det finns olika regler som har anknytning till sammanräkningsförfarandet. Vi har i detta avsnitt försökt att ta ett samlat grepp på problemen i anslutning till detta. Rent lagtekniskt hör dock många av reglerna hemma under behandlingen av regler för valsedlar. Dessa behandlar vi i avsnitt 4.4.1. För överväganden av partiernas listpolitik hänvisas därför till det avsnittet.

4.5.1 Den preliminära rösträkningen

Personvalskommittén behandlade inte rösträkningen något närmare i sitt betänkande Ökat personval (SOU 1993:21) och man föreslog inga särskilda regler i ämnet. Det inflöt heller inga regler vare sig i försökslagen eller i europaparlamentsvallagen. Utgångspunkten är således att rösträkningen får ske som den skett under de senaste åren. Valnämnden svarar således för den preliminära rösträkningen under valnatten.

Det har i Sverige blivit en sed att redan under valnatten fastställa ett preliminärt resultat med mandatfördelning mellan partierna. Det har också spekulerats i vilka kandidater som kommer att besätta mandaten. Detta har kunnat ske på grundval av de kandidatlistor som partierna går fram med i valet. Som vi återkommer till kan det visa sig svårt att nå lika långt i bedömningen i ett system med personröstning.

Vid kommunvalsförsöket räknades rösterna – även personrösterna – av valförrättarna ute i valdistrikten. Resultatet var varierande. I vissa kommuner räknades personrösterna parallellt med den ordinarie räkningen medan man i andra kommuner räknade personröster först sedan rösterna i samtliga andra val hade räknats. Den räkning som skedde hos valnämnden krävde extra resurser i form av personal. I Helsingborg hade antalet rösträknare utökats från 130 till 215. Trots denna förstärkning tog räkningen i anspråk ytterligare ca 45 minuter. Sammanställningen av personrösterna var i den kommunen inte klar förrän kl. 03 dagen efter valdagen. Dessutom fick vissa justeringar vidtas i materialet. I Solna medförde räkningen av personmarkeringar mellan 30 minuter och en och en halv timme längre tid än normalt. I Linköping beräknades räkningen i förhållande till tidigare år ta ytterligare ca 15 minuter trots att fler räknare engagerades. Även från de andra kommunerna kom rapporter om extra arbete och stress vid sammanräkningen. Vid valet till Europaparlamentet genomförde endast några kommuner en preliminär räkning av rösterna på person.

Erfarenheterna från försöksvalen ger redan de en bild av hur tyngande systemet är för sammanräkningsförfarandet. Även om försök gjordes med räkning av personröster i valnämnderna finns inget som talar för att en sådan räkning skulle underlätta att få fram det slutliga resultatet på ett snabbare sätt.

Riksskatteverket fastställde vid 1994 års allmänna val ett preliminärt resultat för riksdagsvalet kl. 00.22, för kommunalvalet kl. 01.35 och för landstingsvalet kl. 02.22. Det framstår som klart att det inte är möjligt att efter dessa tidpunkter starta en manuell räkning av personröster så att ett preliminärt resultat också för personfördelningen skulle föreligga på måndagen efter valet.

Varken Personvalskommitténs förslag eller de lagar som tillämpats vid de genomförda valen med personröstning ålägger valnämnderna att räkna personröster vid den preliminära rösträkningen. Vi finner att införandet av en sådan ordning skulle kräva överväganden om valets administration som helhet, vilket ligger utanför vårt uppdrag. Vi föreslår därför inga särskilda regler för den preliminära rösträkningen vad gäller personröster. Detta hindrar dock inte att röster sorteras eller på annat sätt behandlas redan i vallokalen för att underlätta den slutliga sammanräkningen.

4.5.2 Den slutliga sammanräkningen

Den slutliga sammanräkningen sker genom länsstyrelsernas försorg. De tidsramar som gäller för den sammanräkningen framgår av de tider som gäller för den beslutande församlingens första sammanträde. Valmyndigheterna har således endast viss begränsad tid till förfogande för att fastställa det slutliga valresultatet. För riksdagsvalet gäller att en nyvald riksdag skall samlas på femtonde dagen efter valdagen, dock tidigast på fjärde dagen efter det att valets utgång har kungjorts. Den regeln finns i 3 kap. 5 § första stycket regeringsformen. Vid riksdagsvalet den 18 september 1994 fastställde Riksskatteverket utgången i protokoll den 26 september 1994. Beslutet kungjordes den 29 september 1994. Således kunde riksdagen samlas på sätt som föreskrivs i regeringsformen den 3 oktober 1994.

Tiderna för de kommunala valen är annorlunda formulerade. Det sägs att ledamöterna skall väljas för valperioden som räknas från den 1 november valåret. En specialregel för Stockholms kommun finns som anger att tiden skall räknas från den 15 oktober valåret. Reglerna för de kommunala valen framgår av 5 kap. 5 § kommunallagen (1991:900).

Vid kommunvalsförsöket skedde den slutliga rösträkningen olika beroende på om länsstyrelsen var inblandad i något försök med s.k. optisk läsning. Länsstyrelserna i Stockholms, Östergötlands och Jämtlands län provade den nya tekniken. Vi återkommer till det försöket i nästa avsnitt. I övrigt räknades rösterna manuellt vid kommunvalsförsöket.

Erfarenheterna från de länsstyrelser som räknade försökskommunerna tyder på att sammanräkningen kräver dubbelt så lång tid som ett val utan personmarkeringar.

Valet till Europaparlamentet räknades i samtliga fall enligt de manuella rutiner som gällde vid 1994 års val. Sammanräkningen vid valet till Europaparlamentet klarades av med samma personalstyrka som ett vanligt val. Valet kunde fastställas först efter tolv dagar. Den utbildning som behövs i ett personröstningssystem ökar betydligt med hänsyn till de alltmer komplexa reglerna. För att klara ett allmänt nationellt val, dvs. riksdags-, kommun- och landstingsval, utan ytterligare ADB-stöd eller förenklad lagstiftning, beräknar länsstyrelserna att organisationen ökar med två till tre gånger dagens organisation. Till detta kommer utbildningsinsatser och lokalproblem och i samband med lokalfrågan också säkerhetsaspekter.

Det framstår under sådana förhållanden svårt att klara den slutliga sammanräkningen inom de stipulerade tiderna. De alternativ som står till buds är att förenkla systemet och införa hjälpmedel. Vi skall i följande avsnitt ta upp förfarandet med optisk läsning som hjälpmedel vid rösträkningen.

4.5.3 Optisk läsning av valsedlar

Vallagsutredningen rekommenderade i sitt betänkande VAL (SOU 1992:108 s. 129 f.) en datorisering av röstsammanräkningsförfarandet för svensk del. Tanken är att pappersvalsedlarna skall behållas men att de skall anpassas till någon form av elektronisk avläsning. Ett steg i den riktningen togs genom försöksverksamheten vid 1994 års val.

Olika system är tänkbara för det stöd som kan bli aktuellt. Riksskatteverket beslutade under våren 1994 att starta ett projekt för att testa Intelligent Character Recognition (ICR) för avläsning av valsedlar vid tre val till kommunfullmäktige. De kommuner som berördes var Linköping, Solna och Östersund vilka också var tre av försökskommunerna för systemet med särskild personröst. Valsedlar motsvarande dagens valsedlar anpassade till personvalet användes. Syftet med verksamheten var att undersöka teknikens möjligheter till maskinell slutlig röstsammanräkning och att skapa underlag för beslut om maskinell röstsammanräkning i större skala vid 1998 års val.

Den slutliga sammanräkningen från Linköpings kommun skedde i tre omgångar. Dessa var en inledande optisk läsning som fick avbrytas på grund av tekniska problem. En andra sammanräkning av traditionell karaktär där ca 87 000 valsedlar räknades. Slutligen gjordes en avslutande testkörning för att få ett jämförelsematerial. Det senare testet ledde till en felfrekvens om minst 4,8 procent vilket måste betraktas som oacceptabelt.

Vid sammanräkningen för Östersunds kommun gick arbetet relativt bra. Trots datorstödet tog sammanräkningen cirka två och en halv dag längre tid än normalt.

I Stockholms län genomfördes den slutliga sammanräkningen för Solna kommun med hjälp av optisk läsning. Räkningen omfattade ca 35 000 valsedlar. Endast ca 26 000 hanterades maskinellt. Hela räkningen tog cirka två och en halv dag i anspråk.

Sammanfattningsvis kan sägas att försöket visade att längre tider är nödvändiga för inledning och inkörning av systemet. Detta för att upptäcka fel i systemet. I inget fall kunde protokollen upprättas med hjälp av ADB-stödet. I övrigt kunde konstateras att tekniken fungerade på ett tillfredsställande sätt. Arbetet med att hitta ett system med optisk läsning fortsätter inom Riksskatteverket.

Problemet med den optiska läsningen är att hitta ett system som på ett snabbt sätt kan läsa in en valsedel. Dessutom krävs att antalet valsedlar som behöver hanteras manuellt måste minimeras. Detta leder in på frågan om maskinernas möjlighet att läsa valsedeln på ett riktigt sätt. Varje markering på valsedeln försvårar för den optiska läsningen att ta upp rätt markering. Varje felmeddelande leder i sin tur till att valsedeln måste behandlas manuellt. I de system som testades vid försöksvalen år 1994 visade sig det arbetet vara mycket tidskrävande.

Det är vissa markeringar som omedelbart leder till att en sedel måste behandlas manuellt. För det första är det sedlar där namn är tillskrivna. Maskinen kan inte läsa namn som är handskrivna. Dessa valsedlar kräver alltså manuell behandling. Likaså kräver valsedlar där strykningar förekommer i hög grad manuell behandling. Alla strykningsvalsedlar behöver inte behandlas på detta sätt. Om en strykning det minsta faller utanför en given tänkt ram som maskinen har inbyggd så klarar inte systemet att behandla valsedeln. Ett diagonalt streck över en del av valsedeln medför omedelbart att valsedeln måste behandlas manuellt.

I tabell 3.2.i och 3.2.ii (se avsnitt 3.2) visar vi hur de förändrade valsedlarna fördelar sig i absoluta tal och procentuellt. Där framgår att andelen förändrade valsedlar ökat kraftigt i valet till Europaparlamentet. Också från kategorin partimarkerade valsedlar (s.k. 90 000-valsedlar) kommer sedlar som måste behandlas manuellt. Det är från dessa grupper som de flesta valsedlar kommer som måste behandlas manuellt. Om samma andel skulle behållas i de allmänna valen år 1998 skulle det totalt bli upp emot nio procent av röstsedlarna som skulle kunna behöva manuell behandling. Det skulle motsvara drygt 2 miljoner valsedlar att behandla manuellt för de tre valen. Från valmyndigheterna har utifrån de erfarenheter som försöksvalen gett framkommit att en sådan mängd är mycket svårhanterlig i samband med den optiska läsningen.

Regeringen har givit Riksskatteverket i uppdrag att undersöka möjligheterna att vid den slutliga sammanräkningen vid valen år 1998 använda optisk läsning av valsedlar. Först mot bakgrund av resultatet av denna undersökning kan slutligt ställningstagande göras i frågan. Vi menar emellertid att det är angeläget att frågan undersöks och att optisk läsning tas i bruk i den omfattning som kan visa sig erforderligt och effektivt. Kontakterna vi haft med Riksskatteverket visar dock att även den optiska läsningen kräver ett enkelt system för att kunna leva upp till de krav på säkerhet som måste ställas vid röstning i de allmänna valen. Det är således nödvändigt, också med tanke på optisk läsning, att förenkla det framtida valsystemet.

4.5.4 Enklare regler krävs för att klara sammanräkningen i det framtida valsystemet

Som vi sett kommer även en ordning med optisk läsning att kräva ett enkelt system för att kunna fungera på ett säkert och snabbt sätt. Vi har mot bakgrund härav kommit fram till att det är nödvändigt att överväga enklare regler. Frågan är då vilka regler som kan göras enklare.

(i) Mandattiden för kommunfullmäktige i Stockholms kommun

En första tanke är att låta sammanräkningen ta den tid den tar och således förlänga tiderna för sammanräkning som gäller i dag. De tider som gäller grundas på de faktiska förhållanden som förelåg innan personvalssystemet infördes. Detta har givetvis uppmärksammats tidigare men de lösningar som föreslagits har hela tiden gått ut på ökade resurser och en utveckling av ADB-stödet (se t.ex. SOU 1987:6 s. 146). Emellertid är det för demokratins funktion viktigt att det högsta beslutande organet samlas så snart som möjligt efter valet. Detta är också strävandena i andra länder. Det är då inte lämpligt att för svensk del förlänga tiden för sammanräkning av valet. För riksdagsvalet finns dessutom en ventil för det fall sammanräkningen skulle försenas.

På en punkt förefaller det dock vara både nödvändigt och möjligt att förlänga valgenomslaget. Det gäller valgenomslaget för kommunfullmäktige i Stockholms kommun. Den särreglering som finns 5 kap. 5 § kommunallagen innebär att sammanräkningsförfarandet mot bakgrund av ett personvalssystem framstår som mycket pressat. Det har från länsstyrelsen framkommit att det kan bli svårt att hålla tiden till den 15 oktober.

Särregleringen för Stockholms kommun har mycket gamla anor. Här skall inte hela den debatt som förevarit rekapituleras. I stället hänvisas till betänkandet Stockholms kommunala styrelse (SOU 1981:53) med där gjorda hänvisningar. De avvikande bestämmelserna kan i stort föras tillbaka på att Stockholm som landets huvudstad och största befolkningskoncentration erbjudit särskilda problem (SOU 1974:99 s. 50). Detta medförde vissa speciella regler av bl.a. organisatorisk natur. Flertalet av de skäl som fanns för olikheterna i regleringen i förhållande till andra kommuner har numera fallit bort. Senast den 1 januari 1995 ändrades reglerna efter påstötningar från kommunen vad gäller borgarråd och drätselnämnd (SFS 1994:690).

Skälen för att behålla den särreglering som finns beträffande mandattiden för kommunfullmäktige i Stockholms kommun tycks inte längre väga fullt så tungt som i äldre tid. Det är därför möjligt att utsträcka tiden så att den kommer i paritet med landets övriga kommuner. Vi finner att en sådan ordning skulle vara av stort värde för sammanräkningen i Stockholms län och det skulle inte störa det kommunala arbetet på något nämnvärt sätt. Vi förespråkar en likformig reglering av mandattiderna vilket medför ändringar i 5 kap. 5 § kommunallagen.

(ii) Om strykningar och tillskrivna namn inte beaktas förenklas sammanräkningen

En annan förenkling som kan diskuteras är om kandidaterna skall förhandsanmälas. Denna fråga hänger nära samman med den om den fria nomineringsrätten. Vi har behandlat den frågan utförligt i vårt betänkande Vissa valfrågor (SOU 1995:143). Våra slutsatser i betänkandet var att starka skäl nu talar för att införa någon form av offentliga valförberedelser. I betänkandet fördes två olika möjligheter fram för att komma till rätta med missbruket av den fria nomineringsrätten. I första hand förespråkades en ordning med fullt reglerade offentliga valförberedelser. I andra hand fördes ett förslag fram som framhävde det straffrättsliga ansvaret vid missbruk av den fria nomineringsrätten.

En mindre ingripande variant än det förslag vi för fram i det nämnda betänkandet, och som inte kräver grundlagsändring, är att endast kandidater för partier som registrerat partibeteckning behöver anmälas. Vi behandlar den frågan ovan i avsnitt 4.4.2. En sådan ordning aktualiserar frågan om den frihet väljarna har att skriva till och stryka kandidater. Strykningar kan sägas ge partierna vissa möjligheter att fånga upp signaler om att vissa kandidater är mindre populära. Emellertid redovisas inte alltid strykningar på sådant sätt att det kan konstateras några egentliga missnöjesyttringar för viss kandidat. Det går ibland bara att konstatera att det finns många strykningar på en lista.

Vi menar i denna fråga att utgångspunkten för det system som skall införas till de allmänna valen år 1998 alltjämt utgår från ett partival. Det personvalsmoment som knutits till det ursprungliga systemet genom den modifierade danska modellen innebär att väljarna ges en reell möjlighet att påverka vilka personer som skall väljas i de beslutande församlingarna. Behovet av de negativa yttringarna, som t.ex. strykningar utgör, kan under dessa förhållanden ifrågasättas.

Det har hävdats att det i möjligheten till strykningar ligger en psykologisk effekt. Väljarna kan genom strykningar visa sitt ogillande med viss kandidat. Emellertid skall den psykologiska effekten ställas mot hur strykningarna påverkar valresultatet. Det har enligt vad Personvalskommittén anger (SOU 1993:21 s. 90 f.) aldrig i ett riksdagsval hänt att namnordningen förändrats på grund av strykningar. Detta beror på den dåliga effekt som strykningarna har. Det hänger samman med att det i princip krävs att femtio procent av väljarna enar sig bakom en och samma strykning för att strykningen skall kunna få genomslag. Det kan ifrågasättas om möjligheten till strykning har så stor psykologisk betydelse om väljarna vet att den inte spelar någon roll för namnordningen.

Ytterligare en aspekt på strykningarna är att de är en negativ form för väljarna att visa vad de tycker. Den personvalsreform som nu skall

införas bygger i stället på en syn som innebär en positiv handling i det att väljarna skall ange vem de helst vill se. Vi menar att den modifierade danska modellen är sådan att den på ett enkelt och principiellt riktigt sätt anger hur kontakterna mellan väljare och kandidater kan utvecklas och förbättras.

Vi finner mot bakgrund av det anförda att möjligheten att skriva till nya kandidater på valsedlarna samt möjligheten att stryka kandidater från namnvalsedlar kan förändras. Detta bör ske på så sätt att dessa yttringar inte beaktas vid sammanräkningsförfarandet. Innebörden av en sådan ordning blir att principen om den fria nomineringrätten inskränks men inte på ett sådant sätt att det får några reella följder för valresultatet. I gengäld uppnår man att sammanräkningsförfarandet förenklas väsentligt samt att ett snabbt och säkert valresultat kan garanteras. Det skall också framhållas de föreslagna förändringarna innebär att rösten alltid tillgodoräknas partiet och att de av partiet nominierade och anmälda kandidaterna alltid beaktas.

Möjligheten att skriva till ett namn har endast i mycket speciella fall haft någon reell betydelse när det gäller att bestämma namnordningen inom ett parti. Om förslaget genomförs och tillskrivna namn därför inte skulle beaktas, påverkar det inte i någon egentlig mening ett personvalssystem. Skulle en ordning med förhandsanmälda kandidater införas är detta förhållande än mer uppenbart. Möjligheten att skriva till namn måste dock anpassas till det system för anmälan av kandidater som införs. Om förhandsanmälan görs obligatorisk bortfaller behovet av möjligheten att skriva till namn på valsedeln. Om reglerna om förhandsanmälan görs fakultativ måste möjligheten att skriva till namn föreligga för de partier som inte registrerat sin partibeteckning (se avsnitt 4.4.2). Vi förespråkar i detta betänkande ett fakultativt anmälningsförfarande vilket för tillskrivna namn och strykningar medför ändringar i 6 kap. 3 § och 14 kap. 5 § vallagen.

Sammanfattningsvis föreslår vi följande för att sammanräkningsförfarandet skall kunna genomföras på ett säkert sätt. Den särreglering som gäller mandattiden för fullmäktige i Stockholms kommun föreslås upphävd. Möjligheten att stryka kandidater från namnvalsedel tas bort så att strykningen inte behöver beaktas vid sammanräkningen. Vidare bör också möjligheten att skriva till namn tas bort för de partier som registrerat partibeteckning och anmält kandidater.

4.6 Mandatfördelningen

Mandatfördelningen kan delas in i två huvudfaser. Dessa är dels fördelningen av mandat *mellan* partierna, dels fördelningen av mandat *inom* ett parti (s.k. namnordning). Personvalsreglerna berör inte fördelningen av mandat mellan partierna. Denna skall liksom tidigare

göras enligt den s.k. jämkade uddatalsmetoden (se angående metoden SOU 1995:143 s. 68–69).

Det ökade personvalsinslaget får sin praktiska betydelse vid ordnandet av namnen. Utgångspunkten för den modifierade danska metoden är att den kandidat som fått flest personröster skall besätta första mandatet, den som fått näst flest personröster skall besätta andra mandatet osv. Platserna fördelas dock enligt denna modell endast för det fall någon kandidat kommit över en spärr. Spärren beräknas som en viss andel av för partiet avgivna röster i valkretsen. I de kommunala valen finns dessutom en faktisk spärr där personrösterna måste överstiga visst minsta antal. För det fall inte alla platser tillsätts enligt den modifierade danska modellen skall mandaten fördelas enligt den i dag gällande d´Hondt-Phragménska (heltals-) metoden. Detta får till följd att partiernas listordning i praktiken blir avgörande.

Vid försöksvalet och valet till Europaparlamentet har reglerna angående platsfördelningen visat sig fungera i stort sett tillfredsställande. Beträffande två särskilda frågor menar vi dock att vissa överväganden kan göras i detta sammanhang. Den ena är den principiellt viktiga frågan om nivån på den i metoden inbyggda spärren. I samband härmed berörs också kandidaturvalet. Dessutom har det visat sig att reglerna om utseende av ersättare fått en komplicerad utformning. Eftersom ersättarreglerna skall tillämpas också för att utse ledamot vid dubbelvalsavveckling kommer också dessa reglerna in i bilden. Vi skall i de två följande avsnitten behandla dessa frågor.

4.6.1 Avvägningen mellan partiernas och väljarnas inflytande

Grundidéen med den modifierade danska modellen är att personrösterna skall få betydelse vid ordnande av namn. Detta sker på bekostnad av partiernas inflytande. Partierna behåller enligt modellen helt inflytandet över själva nomineringsprocessen och fastställandet av listordningen. Däremot skall inte endast listordningen avgöra namnordningen när platserna besätts.

Inom Personvalskommittén diskuterades frågan om vilket inflytande väljarna skulle ha över namnordningen. Kommittén fann att systemet måste förenas med en spärr som motverkar att personvalet skedde slumpmässigt eller på ett ojämnt sätt. Tanken bakom en sådan spärr motiverades av att det fanns ett befogat intresse från de politiska partierna att kunna påverka kandidaturvalet. Ett litet fåtal skulle därför inte ges möjlighet att kullkasta den rangordning som framkommit vid partiernas nomineringar. Kommittén förde därefter ett längre resonemang kring frågan om den avvägning som skulle göras mellan partiernas och väljarnas inflytande. Kommittén stannade för att spärren

borde ligga mellan fem och tio procent av rösterna i en valkrets (SOU 1993:21 s. 123). Slutligen föreslogs en spärr vid riksdagsvalet om åtta procent och för de kommunala valen om fem procent.

Kommittén förordade också en försiktig linje i fråga om nivån på spärren. Kommittén anförde i det sammanhanget att om det skulle "visa sig lämpligt att, sedan erfarenheter vunnits från den nya ordningen, ytterligare öka personvalsinslaget, är det lätt att justera spärren" (SOU 1993:21 s. 124).

Försöksvalen i kommunerna genomfördes också med den av kommittén föreslagna spärren om fem procent. Till denna var också kopplad en spärr så att ett visst minsta antal av rösterna för kandidaten motsvarande 50 röster krävdes för att en kandidat skulle bli utsedd på personliga röster. Valet till Europaparlamentet genomfördes också med en spärr. Den sattes dock till fem procent - trots att Personvalskommittén förespråkat åtta procent för riksdagsval - med hänsyn till att hela riket i valet till Europaparlamentet utgjorde en valkrets.

I förarbetena till europaparlamentsvallagen (prop. 1994/95:154 s. 38) anges dock att det för riksdagsvalets del inte finns anledning att frångå den tidigare nämnda (se avsnitt 1.1) överenskommelsen från partiöverläggningar i frågan där man enats om en spärr på åtta procent vid riksdagsval. Mot bakgrund av dessa uttalanden har vi uppfattat att vårt uppdrag är att följa upp spärrnivån utifrån Personvalskommitténs försiktighetsprincip. Frågan är då vad försöksvalen och valet till Europaparlamentet gett för svar i spärrfrågan.

Det kan redan på grundval av den statistik som redovisats i kapitel 3 konstateras att personvalet fick endast ett litet genomslag i kommunvalsförsöket. Andelen personröstning var här - trots vissa toppar på sina ställen - relativt låg. Även vid en högre andel personröstning kan dock ifrågasättas om inte nivån på spärren ligger väl högt. För valet till Europaparlamentet kan konstateras att andelen valda på personröster ökade i förhållande till försöksvalen. Andelen personröster ökade också (se vidare bilaga 3).

Enligt vår mening är det med hänsyn till förtroendet för personröstningen viktigt att väljarnas åsikter tillåts slå igenom i valresultatet. Skulle det visa sig att systemet inte motsvarar väljarnas förväntningar i förhållande till deras röstande, kan den ökade kontakten mellan väljare och valda som systemet skall verka för vändas till det rakt motsatta. Den intressekonflikt som föreligger mellan partiernas och väljarnas krav på inflytande måste beaktas men avvägningen bör ske så att väljarnas förtroende för systemet upprätthålls och förstärks. De val med personröstning som hittills hållits indikerar att nivån på spärren i vart fall bör närma sig den av Personvalskommittén förespråkade lägsta nivån för en spärr, dvs. fem procent. Trots det anförda föreslår vi i nuvarande läge ingen förändring av spärrnivån inför valet år 1998. Vi menar att en justering av nivån får anstå till dess personröstningen införts i full skala så att effekterna till fullo kan

överblickas. Som Personvalskommittén yttrade får uppföljningar göras kontinuerligt efter valen, varvid frågan får tas under förnyat övervägande.

4.6.2 Kandidaturvalet

(i) Utgångspunkten för regleringen

Enligt Personvalskommitténs förslag skall ledamöter utses på följande sätt. Kandidater som kommit över spärren skall utses på grundval av sitt personliga röstetal. Röstetalen är inte begränsade till en lista. Går partiet fram med flera listor läggs rösterna från de olika listorna samman för kandidaten. Enda begränsningen är att rösterna skall ha avgetts för kandidaten under samma partibeteckning. För kandidater som inte fått så många röster att de kommit över spärren skulle den d´Hondt-Phragménska metoden tillämpas vilket innebär att ett jämförelsetal framräknas för kandidaterna (se exempel i SOU 1993:21 s. 128 f.f.).

Vid den övergång mellan de två olika metoder som används för att utse ledamöter uppkommer frågan vilket jämförelsetal som skall gälla för den första kandidat som skall utses efter en som utsetts på sina personliga röster. Personvalskommittén såg två möjligheter. Den ena var att helt bortse från tidigare på personröster utsedda kandidater, varvid första lediga kandidat erhöll hela valsedelsgruppens röstetal. Den andra var att reducera röstetalet på sätt som sker om hänsyn tas till de på personrösterna utsedda kandidaterna och därmed sänka jämförelsetalet för den första lediga kandidaten. Efter omfattande behandling föreslog Personvalskommittén att man helt skulle bortse från de på personröster redan utsedda kandidaterna och för övriga kandidater grunda jämförelsetalet på röstetalet för listan.

(ii) Exempel på tillämpning av reglerna från de val där personröstning förekommit

Vid både försöksvalen och valet till Europaparlamentet medförde reglerna vissa effekter för kandidaturvalet. Vi har i kapitel 3 redovisat att personrösterna kan få en direkt inverkan vilket sker när en person som står långt ner på listan på grund av sina personliga röster besätter ett mandat. Det andra fallet är när personrösterna indirekt påverkar kandidaturvalet. I massmedia har den indirekta påverkan gått under benämningen Waidelich-effekten eftersom en socialdemokratisk kandidat med det namnet utsågs indirekt med hjälp av personröster. Exemplen nedan skall belysa hur regeln fungerar.

Exempel 4.6.2.i Exempel på personrösternas indirekta påverkan vid kandidaturvalet för kds vid försöksvalen

Lista 1 (167 röster) ☐ 1. Johnny Wackt ☐ 2. Bo Lindgren ☐ 3. Monica Persson ☐ 4. David Isaksson ☐ 5. ... . . . ☐ 27. ----------	**Lista 2** (253 röster) ☐ 1. Lena Rocksjö ☐ 2. Lars Kinderbäck ☐ 3. Lars-Erik Sandahl ☐ 4. Sofia Persson ☐ 5. ... . . . ☐ 27. ----------
Lista 3 (205 röster) ☐ 1. Erling Andersson ☐ 2. Börje Gustafsson ☐ 3. Ulf Svenzon ☐ 4. Ingrid Simonsson ☐ 5. ... . . . ☐ 27. ----------	**Lista 4** (216 röster) ☐ 1. Börje Gustafsson ☐ 2. Erling Andersson ☐ 3. Gunnel Elg ☐ 4. Marianne Andersson ☐ 5. .... ☐ 27. ----------

I försöksvalen förekom den indirekta effekten i sex fall. Vi skall här redovisa ett fall från valet till kommunfullmäktige i Vaggeryds kommun. Kristdemokratiska samhällspartiet gick fram med fyra olika valsedelstyper. Partiet tog fem mandat i kommunen. Listorna var komponerade som framgår av valsedlarna ovan.

Invalsordningen varierar beroende på om personrösterna beaktas eller om man bortser från dem. Uppställningen nedan ger en uppfattning om vilka skillnaderna blir. Den första omständighet som kan studeras är den ändrade ordning som kandidaterna utses enligt. Detta är emellertid en effekt som vi inte valt att kalla avvikelse. Med avvikelse menar vi endast när en kandidat direkt eller indirekt, på grund av personröster, blir invald i stället för en annan som skulle blivit invald om personrösterna inte beaktats. En sådan förändring föreligger i exemplet från Vaggeryd.

Exempel 4.6.2.ii Invalsordning för kds i kommunfullmäktige i Vaggeryds kommun

Kandidat och jämförelsetal med beaktande av personröster		Kandidat och jämförelsetal utan hänsyn till personröster	
Lars Kinderbäck	personvald	Lena Rocksjö	253
Börje Gustafsson	personvald	Börje Gustafsson	216
Erling Andersson	personvald	Erling Andersson	206
Lena Rocksjö	253	Johnny Wackt	167
Gunnel Elg	216	Lars Kinderbäck	126

Den avvikelse som kan iakttas är att Gunnel Elg blev invald. Detta skulle inte skett om inte personrösterna beaktats. Genom att Börje Gustafsson och Erling Andersson blev personvalda från lista 4 skall man bortse från dessa när jämförelsetal skall bestämmas för nästa kandidat. Eftersom lista 4 fått fler röster än lista 1 och ingen reduktion sker beträffande de två utsedda ledamöterna på lista 4 blir jämförelsetalet för Gunnel Elg högre än det för Johnny Wackt som stod som första kandidat på lista 1.

En liknande avvikelse uppstod också i valet till Europaparlamentet. Det var för Socialdemokraterna som personrösterna fick indirekt betydelse. Partiet gick fram med tio namnlistor. De 14 översta namnen var gemensamma för alla listor fast namnordningen varierade. Genom den namnordning partiet beslutade utkristalliserade sig två huvudlistor. Kandidatordningen på dessa valsedlar såg ut på sätt som framgår av uppställningen nedan.

Exempel 4.6.2.iii Socialdemokraternas två namnlistor

Theorinlistan 59 %	**Lööwlistan** 41 %
☐ 1. Maj-Britt Theorin	☐ 1. Maj-Lis Lööw
☐ 2. Jan Andersson	☐ 2. Sören Wibe
☐ 3. Birgitta Ahlqvist	☐ 3. Anneli Hultén
☐ 4. Bengt-Ola Ryttar	☐ 4. Tommy Waidelich
☐ 5. Yvonne Sandberg- Fries	.
☐ 6. Tommy Waidelich	.
☐ 7. Veronika Palm	.
☐ 8. Sören Wibe	.
.	.
.	.
☐ 27. ----------	☐ 27. ----------

Det som hände vid valet var att Theorinlistan fick flest röster med 59 procent. Emellertid valdes endast tre företrädare från den listan

mot fyra från Lööwlistan. Detta kommer sig av de personliga rösterna. Som framgår av tabell 3.1.2.iii ovan kommer efter Maj-Britt Theorin, med 129 400 personröster, två kandidater från Lööwlistan in på sina personliga röster. Det är Maj-Lis Lööw med 40 451 personröster och Sören Wibe med 40 091 personröster. Dessa utses först utan hänsyn till antalet röster på listan. Ingen annan kandidat klarade spärren. Effekten blir tydlig när jämförelsetalet för nästa lediga kandidat skall räknas fram. Eftersom ingen reducering av röstetalet skall ske för den första lediga kandidaten kan en person som står längre ner på listan komma in före en kandidat som är placerad högre på en annan lista. I det behandlade exemplet kom Jan Andersson in på ett jämförelsetal räknat utifrån totala antalet röster på listan; vi säger här 59,0. Nästa jämförelsetal på den listan blir då 29,5 för Birgitta Ahlqvist. Detta skall jämföras med första jämförelsetalet på Lööwlistan som är 41. Det blir således från Lööwlistan nästa företrädare skall tas vilken är Anneli Hultén. Därefter kommer Birgitta Ahlqvist in på sitt tidigare nämnda jämförelsetal. Nästa och sista plats står mellan Tommy Waidelich på Lööwlistan med ett jämförelsetal om 20,5 och Bengt-Ola Ryttar på Theorinlistan med ett jämförelsetal om 19,6. Således skall Tommy Waidelich utses till företrädare. På det beskrivna sättet fick de personliga rösterna betydelse för namnordningen i förhållande till om endast jämförelsetalen hade använts för att besätta platserna. Bengt-Ola Ryttar hade tagit den sista platsen om kandidaterna hade utsetts utan hänsyn till de personliga rösterna.

(iii) Vi föreslår inga ändringar i sättet att utse ledamöter

Personvalskommittén resonerade mot bakgrund av några exempel hur konkurrensen mellan kandidater som inte nått upp till spärren skulle lösas. Kommittén konstaterade att den metod som föreslogs skulle få de ovan beskrivna effekterna endast om partiet gick fram med flera listor i samma valkrets. Metoden att bortse från kandidater som utsetts på grund av sina personliga röster skulle inte missgynna mindre framgångsrika kandidater på samma lista. Om metoden med reduktion av jämförelsetalet i stället skulle användas skulle kandidater som kom efter sådana som utsetts på sina personliga röster att få en avsevärt sämre konkurrenssituation i förhållande till andra listor. Det menade kommittén i sin tur leder till ett incitament för taktiska överväganden snarare än att partiets värderingar blir bestämmande för listkompositionen. På grund av det anförda konkluderade kommittén (SOU 1993:21 s. 132):

> ” ... eftersom det inte kommer att finnas lika stor anledning som i dag att presentera flera listor samt metoden med oreducerat jämförelsetal är enklare från sammanräkningssynpunkt, anser kommittén att fördelarna med

den metoden överväger. Kommittén föreslår därför att man vid ordnandet av kandidatnamnen enligt heltalsmetoden skall bortse helt från de kandidater som blivit valda på personröster."

Enligt vår mening finns mot bakgrund av de utvärderingar som gjorts ingen anledning att göra några andra överväganden än dem Personvalskommittén redovisat. Vi menar liksom kommittén att de effekter som den använda ordningen kan ge upphov till ändå är att föredra framför en metod där jämförelsetalet reduceras. De förslag som kommittén lagt fram bör därför ligga till grund för den slutliga utformningen av reglerna.

4.6.3 Ett enklare ersättarsystem

(i) Vallagens nuvarande ordning

För varje mandat i riksdagen skall det utses en ledamot och en ersättare enligt 3 kap. 9 § regeringsformen. Vid riksdagsvalen skall, sedan mandaten besatts med ledamöter, centrala valmyndigheten utse ersättare för ledamöterna. Regler om detta finns i 14 kap. 11 § vallagen. Av reglerna framgår att ersättare skall utses till ett antal som motsvarar antalet mandat som partiet fått i valkretsen. Minst tre ersättare skall dock alltid utses för varje vald ledamot. De närmare regler som anger hur ersättare skall utses framgår av 14 kap. 7 § vallagen. Utgångspunkten är att ersättare utses på grundval av de valsedlar som gällde för den ordinarie ledamoten när denne fick plats enligt fördelningsreglerna i 14 kap. 6 § vallagen. Till ersättare utses den som med bortseende av de redan utsedda ledamöterna, har det högsta röstetalet, eller annorlunda uttryckt, den som står först på flest valsedlar som gällde för ledamoten. Någon reduktion av röstvärdet skall inte göras varför det räcker att jämföra kandidaternas röstvärde.

Ersättare utses alltså alltid från den valsedel som bidragit till att ledamoten utsetts (s.k. listtrohet). Har flera valsedlar bidragit till att en ledamot utsetts skall den kandidaten som står som första lediga namn på flest av dessa valsedlar utses till ersättare.

Motsvarande regler för landstings- och kommunfullmäktigval finns i 14 kap. 18 och 19 §§ vallagen.

(ii) Ersättare enligt den modifierade danska modellen

Personröstning enligt den modifierade danska modellen innebär enligt de regler som hittills tillämpats att ersättare skall utses också för ledamöter som tagit plats genom personröster. Enligt Personvalskommittén kunde samma principer tillämpas för utseende av ersättare för

ledamöter som utsetts enligt d´Hondt-Phragménska metoden som de som utsetts på personröster (SOU 1993:21 s. 135). Antalet ersättare skulle således vara detsamma och den nuvarande listtroheten skulle i princip bevaras. Ett avsteg var dock att ersättare inte alltid skulle komma att utses i listordningen utan att det personliga röstetalet skulle bli avgörande i vissa fall. Däremot skulle listtroheten alltjämt gälla, dvs. ersättare skulle alltid utses från den lista som mest bidragit till att utse kandidaten. Personvalskommitténs förslag innebar att det kunde inträffa att en kandidat utses till ersättare trots att det kan finnas en kandidat som har fler personröster.

Kommitténs lagförslag innebar en reglering av ersättarfrågan i flera skikt. Regler gavs dels för hur ledamot skulle utses för det fall denne fått personröster över spärren, dels regler för hur ledamot skulle utses då personrösterna inte kunde besätta alla platser, dels regler för hur ersättare skulle utses för ledamot som utsetts med personröster och andra kandidater fått personröster över spärren respektive när andra kandidater inte fått personröster över spärren, dels regler för hur ersättare skulle utses när ledamot utsetts utan personröster.

Till detta kom att kommittén införde ett listbegrepp som fick speciella konsekvenser. Valsedlar, för vilka det avgetts personröster, skulle nämligen ordnas efter namn så att "sinsemellan likadana valsedlar" skulle bilda en särskild grupp. Detta kan teoretiskt leda till oändligt många olika grupper. Antag att en valsedel som ett parti använder i en valkrets upptar 5 namn. Bortsett från tillskrivna namn kan genom olika strykningar av namnen på valsedeln 30 olika valsedlar utformas som inte är "sinsemellan likadana". Skulle någon valsedel innehålla det i dag vanliga antalet kandidater på 75 skulle antalet kombinationer bli 2^{75}. Av detta exempel inser man den oändlighet av olika grupper som kan uppstå vid namnordnandet av ersättare för det fall ett parti i en valkrets går fram med 14 valsedlar som vardera upptar 75 kandidater. För sammanräkningsförfarandets effektivitet är detta mycket kritiskt.

Det listbegreppet skall ställas i relation till dagens listbegrepp. Rent principiellt skiljer inget mellan de olika begreppen. Emellertid har man tidigare när jämförelsetalen räknats fram för ledamöterna kunnat tillämpa vissa hjälp- och förenklingsregler vilka innebär att man inte behöver ta hänsyn till strykningar och tillskrivna namn annat än i de fall då jämförelsetalen för två kandidater ligger inom samma intervall (se strax nedan). Genom personröstningsinstitutet kan dessa förenklingsregler inte tillämpas i samma utsträckning.

Reglerna om utseende av ersättare framgår av Personvalskommitténs förslag till ändring i 14 kap. 7, 18 och 19 §§ vallagen, 9 § försökslagen samt 37 § europaparlamentsvallagen. Här skall med ett exempel reglerna belysas något.

Exempel 4.6.3 Ersättarsystemet

NN-partiet har i en krets erhållit 15 000 röster vilket gett partiet 3 mandat. Rösterna fördelar sig på två namnvalsedlar, en namnvalsedel med ett tillskrivet namn och en partimarkerad valsedel. Totalt är drygt 45 procent av rösterna personröster. Spärren är 750 personröster. Röstetalet fördelar sig på olika valsedlar och kandidater enligt följande. Q är en tillskriven kandidat. De partimarkerade valsedlarna anges endast upplysningsvis eftersom de inte inverkar på namnordningen.

Sedel 1 (9 400)	Sedel 2 (4 800)	Sedel 3 (200)	Sedel 4 (600)
A (500)	C (910)	C	
B (740)	B (510)	B	
C	A (400)	A	
D (300)	D (100)	D	
E (1 090)	E (1 200)	E	
F	F (750)	F	
		Q (200)	

Ett första steg är att utse ledamöter. Varje valsedel gäller härvid endast för ett namn (den s.k. absoluta rangordningens princip). Valsedlar som samlat personröster samlas gruppvis (7 § tredje stycket första meningen försökslagen och 35 § andra stycket första meningen europaparlamentsvallagen). Personrösterna räknas för varje namn i gruppen. Detta skall ske endast för dem som kommer över spärren om 750 röster (7 § tredje stycket andra meningen försökslagen och 35 § andra stycket andra meningen europaparlamentsvallagen). I exemplet anges dock det personliga röstetalet för samtliga kandidater.

Exempel 4.6.3 (forts. 1)

A (900)[4]	E (2 290)[1]
B (1 250)[2]	F (750)[5]
C (910)[3]	Q (200)
D (400)	

Fem kandidater klarar spärren. Det framgår att E, B och C har det högsta antalet röster varför de skall utses till ledamöter i nämnd ordning.

Någon beräkning av jämförelsetal enligt den i dag gällande d´Hondt-Phragménska metoden är inte nödvändig för att besätta de tre mandaten. Skulle detta ha varit nödvändigt skall jämförelsetal beräknas för kandidaterna. Härvid kan det möjligen räcka med att studera jämförelsetalen utan beaktande av strykningar. Detta gäller för det fall jämförelsetalen för kandidaterna inte överlappar varandras intervall där lägsta jämförelsetalet för en kandidat beräknas utifrån antalet oförändrade valsedlar där kandidaten står överst och det högsta utifrån summan av oförändrade och förändrade valsedlar. Det är detta som kallas förenklingsreglerna. Dessa kunde tillämpas vid valet till

Europaparlamentet utom beträffande sista mandatet för Socialdemokraterna (se ovan avsnitt 4.6.2).

När ledamöter utsetts skall ersättare utses för dem. Den första ledamoten är E. När en ledamot utsetts på grundval av personliga röster, vilket är fallet för samtliga ledamöter i exemplet, ordnas de valsedlar på vilka det lämnats personröster för den utsedda ledamoten i särskilda grupper. *Grupperna bestäms med utgångspunkt i namnordningen så att sinsemellan likadana valsedlar bildar en särskild grupp* (9 § andra stycket första och andra meningen försökslagen och 37 § första stycket första och andra meningen europaparlamentsvallagen). Detta gruppbegrepp bygger på det vanliga gruppbegreppet men får, som nämnts, nya följder. Det finns i Personvalskommitténs betänkande Ökat personval (SOU 1993:21) ingen närmare kommentar till vad som avses med begreppet. Det har medfört att det hos valmyndigheterna vid val med personvalsinslag förekommit osäkerhet hur gruppindelningen skall gå till. Markering för en kandidat leder vid en strikt tolkning till att valsedlarna inte kan betraktas som sinsemellan likadana. Inte heller är två från början likadana valsedlar sinsemellan likadana om en kandidat på någon valsedel strukits. Nedan anges grupper av sinsemellan likadana valsedlar som förekommer i exemplet.

Exempel 4.6.3 (forts. 2)

Grupp 1 (400)	*Grupp 2* (500)	*Grupp 3* (740)	*Grupp 4* (700)	*Grupp 5* (1 090)
A	A (500)	A	A	A
B	B	B (740)	B	B
-	C	C	C	C
D	D	D	D (700)	D
E	E	E	E	E (1 090)
F	F	F	F	F

Grupp 6 (910)	*Grupp 7* (510)	*Grupp 8* (400)	*Grupp 9* (100)	*Grupp 10* (1 200)
C (910)	C	C	C	C
B	B (510)	B	B	B
A	A	A (400)	A	A
D	D	D	D (100)	D
E	E	E	E	E (1 200)
F	F	F	F	F

Grupp 11 (750)	*Grupp 12* (200)	*Grupp 13* (75)	*Grupp 14*(6 500)	*Grupp 15* (625)
C	C	C	C	A
B	B	-	B	B
A	A	A	A	C
D	D	D	D	D
E	E	E	E	E
F (750)	F	F	F	F
	Q (200)			

Man ser här hur det nya list- eller gruppbegreppet leder till att en upplösning av valsedlarna på ett stort antal grupper är nödvändig. Så är inte fallet med dagens regler i vallagen där vissa förenklingsregler kan användas.

Grupp 5 och 10 har varit med och utsett kandidat E till ledamot. *Den största av dessa grupper skall bilda en ny grupp tillsammans med övriga valsedlar som tar upp samma namnordning* (9 § andra stycket tredje meningen försökslagen och 37 § första stycket tredje meningen europaparlamentsvallagen). Frågan är vad lagtexten avser med den största gruppen. Enligt de exempel som Personvalskommittén lämnade är det fråga om de personröster som E fått (1 200), dvs grupp 10. I praktiken har också valmyndigheterna tillämpat detta alternativ. En andra fråga rör vilka valsedlar som tillsammans med grupp 10 skall bilda den nya gruppen. Lagtexten talar om samma namnordning. Det är alltså inte längre fråga om likalydande valsedlar utan det är nog att namnordningen är densamma. Man bortser då från personmarkeringarna vilka således kan hamna på vilken kandidat som helst utan att namnordningen förändras. Är däremot en kandidat struken eller är nya tillskrivna på valsedeln är namnordningen inte längre densamma. I detta fall är det grupp 6, 7, 8, 9, 11 och 14 som upptar samma namnordning. Dessa grupper av valsedlar skall tillsammans med grupp 10 bilda en egen ny grupp.

Frågan är varför regeln utformats på detta sätt. Grupp 14 har ingen som helst påverkan på namnordningen; den gruppen innehåller inga personröster och det är det som i denna omgång avgör ersättarfrågan. I exemplet ordnar vi nu den nya gruppen som får följande utseende.

Exempel 4.6.3 (forts. 3)

Grupp 6, 7, 8, 9, 10, 11 och 14 (10 370)
C (910)
B (510)
A (400)
D (100)
E (1 200)
F (750)

Ersättarna utses sedan på grundval av sina personliga röstetal om dessa överstiger spärren (9 § andra stycket fjärde meningen försökslagen och 37 § första stycket fjärde meningen europaparlamentsvallagen). Gruppen ovan löses alltså upp och ersättare kan utses.

Exempel 4.6.3 (forts. 4)

(910)	(510)	(400)	(100)	(1 200)	(750)	(6 500)
C*	C	C	C	C	C	C
B	B*	B	B	B	B	B
A	A	A*	A	A	A	A
D	D	D	D*	D	D	D
E	E	E	E	E*	E	E
F	F	F	F	F	F*	F

F är den enda återstående kandidaten vars personliga röstetal överstiger spärren enligt denna grupps röstetal. F skall alltså utses till ersättare för E framför A trots att A, totalt sett, fått fler personröster än F. Denna effekt var förutsedd av Personvalskommittén (SOU 1993:21 s. 135 och exempel 6.18). Det kan dock ifrågasättas om en kandidat som fått fler personröster totalt sett (i exemplet A) skall slås ut av en person endast för att personrösterna på en viss typ av valsedlar är högre (i exemplet F). Detta är dock en effekt av det listtrogna systemet.

Fler ersättare kan i exemplet inte utses enligt kandidaternas personliga röster eftersom inga kandidater i gruppen klarat spärren. Enligt 9 § tredje stycket försökslagen och 37 § andra stycket europaparlamentsvallagen skall fjärde respektive tredje stycket i paragraferna äga motsvarande tillämpning i sådant fall. Vad som avses härmed är något oklart eftersom hänvisningen syftar på fall där ledamoten utsetts enligt ett med den enligt vallagen tillämpade d´Hondt-Phragménska metoden framräknat jämförelsetal.

Lagtexten talar i de angivna styckena om att varje sammanräkning skall ta hänsyn till de valsedlar som upptar ledamotens namn, när de fick plats i ordningen. Därvid gäller dock varje röst som hel röst. Detta tyder på att man skall tillämpa ett listtroget system. Vad innebär då det listtrogna förfarandet i detta sammanhanget. En bokstavstolkning av reglerna leder närmast till att samtliga listor, dvs. inte endast "sinsemellan likadana valsedlar", skall vara med och utse ersättare. Emellertid kan det inte vara meningen att det skall behöva beräknas ett jämförelsetal för E. Det skulle tynga sammanräkningsförfarandet på ett mycket besvärande sätt. I stället måste listtroheten tolkas som trohet till den lista, med samma namnordning enligt vad ovan sagts, vilken mest bidragit till att utse E. Personvalskommitténs exempel har också den utformningen att det är listtrohet till den lista där ledamoten utsetts som är avgörande (se exemplen i SOU 1993:21 s. 136 och 137). Trots att lagtexten fått en utformning som är något komplicerad har valmyndigheterna tolkat den i enlighet med Personvalskommitténs exempel. I vårt exempel betyder detta att endast den ovan nybildade gruppen 6, 7, 8, 9, 10, 11 och 14 skall vara med att utse ersättare.

Att det är gruppen som är avgörande kommer sig av att E fått flest personröster i den gruppen med samma namnordning. I gruppen är,

förutom E, också B och C utsedda till ledamöter. Enligt vad som ovan sagts är dessutom F utsedd till ersättare. Det skall nu utses ytterligare ersättare. Första lediga namn är A och sedan kommer D. Till ersättare för E utses således F, A och D.

Det kan ifrågasättas om grupp 14 skall tas med även på detta stadium när ersättare utses. Dessa valsedlar höjer bara röstetalet och ändrar inte namnordningen. Det spelar därför ingen roll heller på detta stadium huruvida rösterna i grupp 14 beaktas. I praktiken har valmyndigheterna inte tagit med gruppen.

På motsvarande sätt utses ersättare för B som var den andra kandidaten som utsågs. Dessa hämtas från grupp 3. Detta följer av att B har flest personröster i den gruppen. Samtliga grupper som i exemplet har samma namnordning läggs samman.

Exempel 4.6.3 (forts. 5)

Grupp 2, 3, 4, 5 och 15 (3 265)
A (500)
B (740)
C
D (700)
E (790)
F

Ingen kandidat klarar spärren varför vallagens regler skall äga "motsvarande tillämpning" på samma sätt som när A och D utsågs till ersättare för E ovan. Ersättare blir första lediga namn vilket är A. Eftersom B och E är utsedda till ledamöter skall vi bortse från dessa. Ersättare blir då D och F.

Ersättare för ledamoten C utses på motsvarande sätt som för E från gruppen 6, 7, 8, 9, 10, 11 och 14. Ersättare blir då kandidaterna F, A och D.

(iii) Ersättarsystemet förenklas genom en utformning där personrösterna beaktas fullt ut

Det givna exemplet belyser den komplicerade systematik som ersättarreglerna fått vid utformningen av lagtexten. De enkla utgångspunkter som ligger till grund för lagstiftningen slår inte igenom eftersom gruppbildning utan möjlighet att tillämpa förenklingsregler är nödvändig. Enligt vår mening bör reglerna förenklas.

Utgångspunkten för det system som skall införas till de allmänna valen år 1998 utgår alltjämt från ett partival vilket ofta kommit i skymundan i debatten kring personvalsmomentet. Det personvalsmoment som knutits till det ursprungliga systemet genom den modifierade

danska modellen innebär endast att väljarna i viss omfattning ges en reell möjlighet att påverka vilka personer som skall väljas i de beslutande församlingarna. Det är mot denna bakgrund som reglerna skall utformas. Frågan om partivalet eller personvalet skall vara avgörande bör bedömas mot denna bakgrund. Flera alternativa synsätt kan anläggas.

Ett första sådant bygger på vårt resonemang i avsnitt 4.5.4. Där diskuteras möjligheten att inte beakta strykningar eller tillskrivna namn vid mandatfördelningen. Skulle lagstiftningen utformas på det sättet föranleder det att mandatfördelningen i namnordningshänseende förenklas på ett sådant sätt att några andra ändringar knappast kan anses erforderliga. Vi förordar i det avsnittet en sådan lösning. Det förefaller därför inte nödvändigt att gå längre och föreslå ytterligare regler för ersättarfrågan. En möjlighet är då att bygga på de utgångspunkter som Personvalskommittén arbetade utifrån. Lagtexten förenklas emellertid så att den står i samklang med hur ersättarfrågorna lösts i praktiken. Det framstår dock som en svår uppgift att arbeta fram en klar och stringent lagtext enligt de nämnda utgångspunkterna. Även om vissa frågor om ordnande av grupper skulle kunna omformuleras kan problem uppstå rörande hur personrösterna skall inverka på utseende av ersättare. Vi menar därför att reglerna bör få en annan utformning i den slutliga versionen av vallagen än den Personvalskommittén förespråkade.

En radikal lösning vore att det nuvarande systemet för utseende av ersättare appliceras också för det fall en kandidat utsetts till ledamot på grund av sitt personliga röstetal. Den enda skillnaden i förhållande till de av Personvalskommitténs föreslagna reglerna är att man inte i första hand utser ersättare på grundval av ett personligt röstetal utan i stället tillämpar en listtrogen namnordningsmetod över hela linjen. Någon inverkan på väljarens möjligheter att påverka ersättarvalet i förhållande till de regler som tillämpats i de genomförda valen med personröstning kan ett sådant system knappast sägas medföra. I det system som använts i val med personvalsinslag beaktas, som exemplet ovan visar, inte samtliga personröster för en ersättare. Ändringarna skiljer sig således från vad Personvalskommittén föreslog i dessa delar. Ett exempel skall visa skillnaden i förhållande till kommitténs förslag. Exemplet är endast en förändring av det tidigare redovisade.

Exempel 4.6.3 (forts. 6)

Vi erinrar oss valsedlarna och röstfördelningen från början (exempel 4.6.3).

Sedel 1 (9 400)	Sedel 2 (4 800)	Sedel 3 (200)	Sedel 4 (600)
A (500)	C (910)	C	
B (740)	B (510)	B	
C	A (400)	A	
D (300)	D (100)	D	
E (1 090)	E (1 200)	E	
F	F (750)	F	
		Q (200)	

På personröster har kandidaterna E, B och C utsetts. Tre ersättare skall nu utses för var och en av dessa enligt det i dag gällande ersättarsystemet. Eftersom det är fråga om saxade listor skall ersättare utses från de sedlar som medverkat till att E blivit vald. Detta är valsedel 1 och 2. Dessutom måste antalet valsedlar för det första lediga namnet beaktas. Det finns i detta läge ingen anledning att lösa upp dessa valsedelsgrupper i några undergrupper (som i exemplet forts. 2). Vi vet att det bland de ursprungliga namnvalsedlarna finns 400 ändrade av sedel 1 och 275 av sedel 2. Detta påverkar emellertid inte ersättarfrågan eftersom första lediga namn på både sedel 1 och 2 är kandidaten A. Ingen kan konkurrera med A varför den kandidaten utses. På samma sätt förfars för att utse övriga ersättare. Då kommer D och slutligen F att utses.

Motsvarande beräkning görs för B och C. Det bör uppmärksammas att exemplet förenklats så att hänsyn till strykningar inte behöver tas eftersom det första lediga namnet på de båda valsedlarna är detsamma. Om olika kandidater stått som första lediga namn på varje lista är det nödvändigt att tillämpa den s.k. förenklingsregeln. Röstetalet för de olika kandidaterna beräknas som ett intervall där övre gränsen är antalet förändrade och oförändrade valsedlar och nedre gränsen antalet oförändrade valsedlar för gruppen. Om intervallet för de båda första lediga kandidaterna inte överlappar behöver strykningarna inte beaktas. Om överlapp förekommer fördelas strykningarna ut på kandidater till dess inget överlapp förekommer.

Den enda skillnaden mellan det system som tillämpats i de val där personröstning varit aktuell och det nu redovisade som används för det fall ingen personröstning förekommit, är att ersättare i det senare inte utses på grundval av personröster.

Det kan finnas principiella invändningar mot det senare systemet i det att personrösterna inte utser ersättare. Ur principiell synpunkt kan mot detta sägas att valet trots allt i första hand är ett partival. Det är då rimligt att de av partierna framtagna kandidatlistorna får avgöra urvalet av ersättare.

Skulle det principiella skälet att även personrösterna skall påverka ersättarvalet anses väga tyngst menar vi att personrösterna måste slå igenom fullt ut så att den som har högst antal personröster totalt sett blir ersättare så länge kandidaten nått över spärren. I övrigt skall ersättare utses med listmetoden. Detta skulle dock medföra att man för det fall personliga röster avgetts frångår ett listtroget system för utseende av kandidater. Tekniskt innebär det att alla kandidater som kommit över spärren för personval också utses till ersättare så långt de räcker. Övriga ersättare utses enligt dagens regler i vallagen där partilistan i princip avgör namnordningen. Den nu redovisade metoden står dessutom i samklang med utgångspunkten att personvalsinslaget skall förstärkas.

I exemplet ovan skulle det innebära att i första hand A och därefter F utses till ersättare för E på grund av personliga röster. Slutligen skall D utses på grund av sin placering på listan. Ersättare för B och C utses på motsvarande sätt. Sammanräkningstekniskt innebär det att personröster måste registreras så att ersättare kan utses. Detta sker emellertid redan i och med att ledamöter utses varför förfarandet inte tyngs med ytterligare sammanräkningar.

Vid avvägningen mellan vilket av de två sätten att utse ersättare som man bör använda menar vi, till skillnad mot Personvalskommittén (SOU 1993:21 s. 135), att personvalsinslaget väger tyngre i detta fall varför personrösterna bör påverka utseendet av ersättare. Härigenom uppnår man också den förenkling som efterlystes vid remissförfarandet på Personvalskommitténs betänkande. Vi har därför kommit fram till ståndpunkten att ett system där personliga röster slår igenom helt också vid utseende av ersättare bäst främjar enkelhet i förfarandet och en snabbare sammanräkningsprocedur. Ett förslag enligt dessa principer föranleder ändringar i 14 kap. 7, 16 och 19 §§ vallagen.

(iv) Dubbelvalsavvecklingen följer reglerna för utseende av ersättare

Eftersom det inte finns något bostadssamband beträffande kandidaterna kan en och samma kandidat ställa upp i flera valkretsar. Detta kan också leda till att en person blir invald från flera valkretsar. I vallagen löser man detta genom den s.k. dubbelvalsavvecklingen som innebär att ledamoten tillträder mandatet i den krets där han har störst väljarstöd. Personvalskommittén föreslog regler för hur detta skulle gå till vid personröstning (SOU 1993:21 s. 138). Beträffande detta finns inget att invända utifrån erfarenheterna från de genomförda personvalen.

För att utse en ersättare till det mandat som blir ledigt används ersättarreglerna. För Personvalskommittén innebar detta att de ersättarregler som de föreslog också skulle användas vid utseende av ersättare. Vi delar den uppfattningen men detta innebär att de

förenklingar som ovan föreslagits också skall föras med vad gäller utseende av ersättare vid dubbelvalsavveckling. Detta föranleder ändringar i 14 kap. 10 och 16 §§ vallagen.

(v) Exempel på det föreslagna ersättarsystemet i kommun med två valkretsar

Vi skall i detta underavsnitt med ett exempel visa hur det föreslagna systemet med fullt genomslag av personrösterna på ersättarsidan fungerar. Vi har valt ett exempel för en kommun.

Exemplet utgår från en kommun som är indelad i två valkretsar. Ett parti går fram med två olika namnlistor. Valsedelstyperna framgår av uppställningen nedan. Samma listor används i båda valkretsarna. I exemplet har partiet erhållit toltalt fem mandat i kommunen varav tre i valkrets I och två i valkrets II. Kommunfullmäktige har beslutat att antalet ersättare skall vara hälften av antalet ledamöter vilket för det här fallet innebär 3 ersättare eftersom avrundning skall ske uppåt.

Exempel 4.6.3.v Valsedlarnas utseende

Sedel 1	*Sedel 2*
A	K
B	L
C	M
D	N
E	O
F	P
G	Q
H	R

Vi skall utifrån dessa förutsättningar beskriva hur ersättare utses enligt de föreslagna reglerna där personrösterna slår igenom fullt ut.

Ledamöternas personröster och jämförelsetal framgår nedan. I valkrets I har partiet fått totalt 6 500 röster och i valkrets II har det fått 5 500 röster. Detta betyder att partiet har fått 500 röster i varje valkrets på partimarkerade valsedlar. Dessa påverkar inte namnordningen men kan ha betydelse för dubbelvalsavveckling eftersom en kandidat som valts i två valkretsar skall tillträda mandatet i den krets där röstetalet är störst i förhållande till rösterna för partiet i valkretsen. Spärren är i krets I lika med 325 röster och i krets II lika med 275 röster.

Exempel 4.6.3.v Kandidaternas personliga röstetal och jämförelsetal

Partiet			
Valkrets I (6 500 röster = 3 mandat)		**Valkrets II** (5 500 röster = 2 mandat)	
Sedel 1 (3 500)	*Sedel 2 (2 500)*	*Sedel 1 (3 000)*	*Sedel 2 (2 000)*
A (pr 700)	K (pr 450)	A (pr 455)	K (jfr 2 000)
B (pr 350)	L (jfr 2 500)	B (jfr 3 000)	L (jfr 1 000)
C (jfr 3 500)	M (jfr 1 250)	C (pr 300)	M (jfr 666)
D	N	D	N
E	O	E	O
F (pr 330)	P	F	P
G	Q	G	Q
H	R	H	R

Vi skall nu utse *ledamöter* vilket i första hand skall ske utifrån kandidaternas erhållna särskilda personröster. I krets I har fyra personer erhållit personliga röster överstigande spärren. Det är A, K, B och F. Det är alltså fler än partiet fått mandat i kretsen. Ledamöterna utses bland dessa efter storleken på rösterna varvid A, K och B utses.

För krets II har endast två ledamöter fått personröster över spärren. Detta är A och C. Dessa skall utses efter sina personliga röstetal. Utfallet blir som framgår nedan.

Exempel 4.6.3.v Ledamöterna utses. Dubbelvalsavveckling

Valkrets I (3 mandat)	**Valkrets II** (2 mandat)
A (pr 700)	[A (pr 455) dubbelvalsavvecklad]
K (pr 450)	C (pr 300)
B (pr 350)	[B kan ej ersätta A redan vald krets I]
	D (ersätter A på röstetal)

Som framgår är A vald i båda valkretsarna varför dubbelvalsavveckling måste vidtas. A skall ta plats där A har det relativt sett högsta röstetalet. I krets I är detta 700 / 6 500 ≈ 0,11. I den andra valkretsen är det 455 / 5 500 ≈ 0,08. A tar således plats i krets I. Därefter skall det utses en kandidat som kan ersätta A i krets II. Detta förfarande följer ersättarreglerna. Kandidaten som skall ersätta A skall i första hand utses bland kandidater som erhållit personliga röster över spärren i valkrets II. Eftersom den enda kandidat som klarat spärren är utsedd till ledamot blir den lista som utsett A avgörande; detta är valsedel 1 i krets II. Eftersom B och C är utsedda till ledamöter är första lediga namn D som också ersätter A. De utsedda ledamöterna kan då uppställas för varje valsedel enligt följande.

Exempel 4.6.3.v Utsedda ledamöter uppställda listvis

Valkrets I (3 mandat)		**Valkrets II (2 mandat)**	
Sedel 1 (3 500)	*Sedel 2 (2 500)*	*Sedel 1 (3 000)*	*Sedel 2 (2 000)*
LEDAMÖTER			
A	K	D	
B		C	

Sedan ledamöter utsetts kan man gå över till att utse *ersättare*. Detta skall enligt förslaget i första hand ske utifrån kandidaternas personliga röstetal. Först om inte ersättare i tillräcklig omfattning kan utses enligt sina personliga röstetal skall det listtrogna systemet tillämpas. Liksom i dag måste det iakttas vilket antal ersättare kommunen bestämt. I exemplet är det tre ersättare som skall utses. Nedan visas första omgången.

Exempel 4.6.3.v Ersättare för utsedda ledamöter omgång 1

Valkrets I (3 mandat)		**Valkrets II (2 mandat)**	
Sedel 1 (3 500)	*Sedel 2 (2 500)*	*Sedel 1 (3 000)*	*Sedel 2 (2 000)*
ERSÄTTARE			
Omgång 1			
F (för A och B)	F (för K)	E (för D och C)	= 2

Som framgår har endast två ersättare utsetts. F utses i valkrets I på grundval av sina personliga röster för samtliga kandidater. I valkrets II har ingen ytterligare kandidat erhållit personliga röster över spärren varför listtroheten blir avgörande. E är första lediga namn på den listan som varit med och utsett C. E skall då utses till ersättare för C. E skall också utse till ersättare för D (som i detta sammanhang skall likställas med A) eftersom E är första lediga namn också på den lista som skall gälla för D.

Exempel 4.6.3.v Ersättare för utsedda ledamöter omgång 2

Valkrets I (3 mandat)		**Valkrets II (2 mandat)**	
Sedel 1 (3 500)	*Sedel 2 (2 500)*	*Sedel 1 (3 000)*	*Sedel 2 (2 000)*
ERSÄTTARE			
Omgång 1			
F (för A och B)	F (för K)	E (för C och D)	= 2
Omgång 2			
E (för A och B)	L (för K)		= 3

Eftersom antalet ersättare är lägre än det kommunen bestämt och samma ersättare utsetts för tre eller fler ledamöter (för A, B och K) krävs ytterligare en andra omgång för berörda ledamöter.

Vi ser nu att antalet ersättare uppgår till tre vilket motsvarar vad kommunen bestämt varför någon ytterligare omgång för att utse ersättare inte är nödvändig. Om antalet ersättare skulle kommit att överstiga det bestämda antalet spelar ingen roll eftersom det enligt reglerna inte står något om att det inte kan finnas fler.

4.7 Särskilda överväganden beträffande valet till Europaparlamentet

I detta avsnitt behandlar vi vissa frågor som har anknytning till valet till Europaparlamentet som inte har direkt anknytning till personvalsmomentet i det valet. Frågorna har dock samband med vissa frågor som behandlats i betänkandet varför vi valt att uppmärksamma dem i detta sammanhang.

4.7.1 Poströstningen vid val till Europaparlamentet

Det har redan tidigare uppmärksammats att poströstning kan orsaka problem när det gäller att behålla valhemligheten. Så var fallet med kyrkofullmäktigevalen innan en lagändring trädde i kraft för dessa val år 1988 (se prop. 1984/85:119, bet. 1984/85:KU28). I lagstiftningsärendet hade Riksskatteverket uppmärksammat att valhemligheten kunde avslöjas eftersom antalet poströster var så få. Vid den preliminära räkningen som skedde hos valnämnden på onsdagen efter valdagen fanns därför risk för att poströsterna kunde hänföras till vissa väljare. Folkstyrelsekommittén som gjorde en undersökning av förhållandena i senare val instämde och föreslog förändringar.

Departementschefen ansåg i likhet med de båda övriga myndigheterna att det var ett allvarligt problem att valhemligheten inte alltid kunde upprätthållas. Det är ett grundläggande krav i en demokrati att valförfarandet är utformat så att valhemligheten bevaras. Han föreslog därför att poströstningen vid val till kyrkofullmäktige skulle avslutas redan på torsdagen före valdagen. Riksdagen beslutade i enlighet härmed.

Riksskatteverket har nu utvärderat valet till Europaparlamentet och sammanställt det med siffrorna från 1994 års allmänna val. Det framgår att det vid riksdagsvalet år 1994 förekom att 21 av de 247 valnämnderna vid sin onsdagsräkning godkände 25 eller färre poströster. För valet till Europaparlamentet var motsvarande siffror 101 valnämnder som godkände 25 eller färre poströster. Mot detta skall

ställas att det minsta antal röster som över huvud taget godkändes vid valet år 1994 var 11 och i valet till Europaparlamentet 4. Vid det senare valet var det 19 valnämnder som godkände 10 eller färre röster.

Mot bakgrund av vad som yttrades vid det tidigare refererade lagstiftningsärendet är det uppenbart att det föreligger problem vad gäller valhemligheten vid valet till Europaparlamentet för poströstningen. Om man bedömar att valdeltagandet fortsatt kommer att vara lågt i det valet bör det i den permanenta vallagen för val av företrädare till Europaparlamentet införas en regel som innebär att personröstning skall avbrytas fyra dagar före valdagen.

Vi har inte utformat något författningsförslag med hänsyn till den överarbetning som pågår inom vallagsområdet. Emellertid bör i den slutliga lagtexten en regel med detta innehåll föras in för val till Europaparlamentet.

4.7.2 Utläggning av valsedlar

I anslutning till vallokal skall ordnas lämplig plats där partierna får lägga ut sina valsedlar. På postkontor skall också plats för valsedlar iordningställas. Där skall - förutom de valsedlar som central valmyndighet ansvarar för, dvs. partimarkerade- och ifyllningsvalsedlar för partier som fått vissa andel av rösterna i tidigare val - partier kunna lägga ut sina valsedlar. Namnvalsedlar får dock inte förekomma. Dessa reglerna har vi redogjort för i avsnitt 4.4.3. Reglerna gällde också i valet till Europaparlamentet.

I samband med valet till Europaparlamentet kritiserades reglerna och det ifrågasattes om valet grundas på principerna om allmän och lika rösträtt. Skälet till detta var att partier fick valsedlar utlagda genom valmyndighetens försorg endast för det fall de fått en procent av rösterna vid något av de två senaste riksdagsvalen. Eftersom vissa partier som ställde upp i valet till Europaparlamentet var nya och inte tidigare deltagit i något val var förutsättningarna inte lika för samtliga partier.

Enligt vår mening finns inte anledning att i detta sammanhang överväga huruvida reglerna om utläggning av valsedlar skall få en annan utformning. De regler som gällde för valet till Europaparlamentet år 1995 utformades för att begränsa statens kostnader för valsedlarna. Eftersom det var första gången som valet hölls anknöts gränsen till tidigare riksdagsval. För framtida val till Europaparlamentet kan anknytningen ske till det val som hölls till Europaparlamentet år 1995. Detta är också vårt förslag för den slutliga regleringen av en vallag för europaparlamentsvalen. Något särskilt hinder mot att förfara på det sätt som skett kan enligt vår bedömning inte sägas framgå vare sig av valrättsakten eller andra direktiv.

5 Genomförande och kostnader

5.1 Genomförande

De förslag till författningsändringar som förs fram i detta betänkande skall kunna införas till de allmänna valen år 1998. Detta för att få till stånd ett enklare valsystem med, förutom den traditionella partiröstningen, en möjlighet för väljarna att avge en särskild personröst. Förslagen skall dock ses i samband med de som vi fört fram i betänkandet Vissa valfrågor (SOU 1995:143).

Vad som framför allt kräver uppmärksamhet är de här föreslagna reglerna om skydd för partibeteckning och anmälan av samtliga kandidater. I det tidigare nämnda betänkandet föreslogs två alternativa modeller för skydd mot missbruk av den fria nomineringsrätten. Det som i första hand förespråkades var obligatoriska valförberedelser där både partier och kandidater skulle anmälas vid val. Det andra gick ut på att det straffrättsliga ansvaret för missbruk skulle lyftas fram och få återverkningar på valgenomslaget. För närvarande remissbehandlas dessa förslag. Båda förslagen krävde, i den utformningen de fick i betänkandet, grundlagsändringar. De kan således inte få effekt förrän efter valen år 1998.

För att komma till rätta med dels missbruket av den fria nomineringsrätten, dels de problem i samband med sammanräkningen som kan uppstå genom personröstningen lämnar vi en alternativ lösning i detta betänkande. Regleringen är enligt det här lämnade förslaget fakultativ (frivillig). Det står partierna fritt att registrera beteckning men de kan också låta bli. Om beteckningen registreras uppstår skydd genom att partiets alla kandidater anmäls. Det skydd som uppnås är omfattande. Genom att reglerna gjorts fakultativa krävs ingen grundlagsändring och partidefinitionen i 3 kap. 7 § regeringsformen berörs inte.

Efter det att remissförfarandet på vårt tidigare betänkande avslutas kan de regler som vi föreslår här angående anmälan av kandidater kombineras med vilket som helst av de tidigare nämnda förslagen. Det kan således utgöra en del i obligatoriska valförberedelser. Om den andra lösningen föredras med utökat straffrättsligt ansvar kan detta förenas med det fakultativa skyddet för partibeteckningen. Förslaget till fakultativ anmälan av kandidater kan också ses som en självständig reglering. Det föreligger därför inget hinder att redan nu införa reglerna och behålla dem också på lång sikt.

Förslaget i detta betänkande om anmälan av kandidater bygger på dagens regler om skydd för partibeteckning och beställning av valsedlar. Det krävs således i princip inga organisatoriska förändringar för att genomföra den delen.

I övrigt berör förslagen till stora delar endast valmyndigheterna där förenklingar föreslagits. Några särskilda svårigheter med genomförandet kan inte förutses för dessa.

I övrigt innebär dessa frågor stora förändringar för de enskilda väljarna. Betydande informationsinsatser är nödvändiga för att reformen skall kunna genomföras på ett lämpligt sätt. Detta behandlar vi ytterligare i avsnitt 4.2.

5.2 Kostnader och offentliga åtaganden

Direktiven (dir. 1994:23) angående offentligt åtagande innebär att en prövning huruvida en verksamhet skall ha ett statligt huvudmannaskap kan underlåtas om det rör genuint kollektiva nyttigheter. De allmänna valen kan sägas tillhöra själva grunden av sådana nyttigheter varför vi inte gör någon prövning i frågan.

I övrigt kommer en reform med ökat personval, som Personvalskommittén påpekade (SOU 1993:21 s. 196), medföra ökade kostnader för det allmänna. Det finns dock ingen anledning att anta att de i detta betänkande framförda förslagen på lång sikt skulle leda till ytterligare kostnader. I stället kan på goda grunder antas att våra förslag leder till besparingar och då särskilt vid sammanräkningsförfarandet. Att uppskatta dessa är dock inte möjligt i nuvarande skede innan man med säkerhet vet t.ex. vilka ADB-rutiner som kommer att tillämpas.

6 Författningskommentar

6.1 Förslag till ändring i vallagen

De förslag till ändringar som vi för fram skall ses mot bakgrund av Personvalskommitténs förslag till lagändringar med anledning av förslagen till ökat personval (SOU 1993:21). Kommitténs förslag skall permanentas till valen år 1998. Den utvärdering vi utför har i vissa fall lett till att de tidigare föreslagna ändringarna föreslås reviderade. Åter andra förslag lämnas orörda i det skick som kommittén föreslog. I detta betänkande redovisas samtliga förändringar, dvs. både de av Personvalskommittén föreslagna författningsförslagen och de författningsförslag som vi anser nödvändiga utöver kommitténs förslag. De av kommittén förordade förändringarna som vi inte behandlar har antingen ansetts överspelade eller ansetts inte ha så stor aktualitet att de skall inflyta i den slutliga utformningen av vallagen. Ett exempel på detta är kommitténs förslag angående anmälan av partier som upptagits i annan form i vårt betänkande Vissa valfrågor (SOU 1995:143). Det sagda medför att vi i vårt författningsförslag har med vissa förslag som Personvalskommittén framförde; andra utelämnas. Vi har valt detta framställningssätt för att reformens hela omfattning, som vi ser den, skall finnas samlad. Författningskommentaren anger huruvida förslaget i detta betänkade helt följer kommitténs.

Det pågår en allmän översyn av vallagen. Tanken är att det skall föreligga en ny vallag till 1998 års allmänna val. Vi har dock valt att för närvarande grunda våra förslag på den nu gällande vallagen. En överarbetning till den nya vallagen får ske sedan remissbehandlingen avslutats.

5 kap.

Kapitlet innehåller fakultativa regler om skydd för partibeteckning. För att ett parti enligt nu gällande regler skall erhålla skydd krävs att det registrerar en partibeteckning och anmäler minst fyra kandidater. För att underlätta sammanräkningen och skapa bättre förutsättningar för personröstning vid valen föreslås ett fakultativt system där samtliga kandidater anmäls. Regleringen bygger på nuvarande ordning med anmälan av kandidater och beställning av valsedlar och innebär i stora drag följande.

Ett parti kan, men måste inte, registrera en partibeteckning. Om partiet registrerar en beteckning skall det också anmäla *samtliga kandidater* som det avser att ställa upp med i valet. För ett parti som

registrerat partibeteckning kan inte kandidater nomineras fritt. Om ett sådant parti ändå väljer att inte anmäla kandidater till något val finns, liksom i dag, möjlighet att ändå fritt nominera kandidater. Regleringen innebär således liksom i dag två parallella sätt för hur kandidater förs fram i valet.

Skillnaden mot dagens system är att de partier som registrerat partibeteckning ges möjlighet till ökat skydd mot manipulationer med beteckningarna i valen. Ur sammanräkningssynpunkt vinner man att kandidater för i princip alla partier som kan förväntas ta plats i den valda församlingen är kända på förhand. Sammanställt med förslaget att inte tillåta strykningar och tillskrivna namn underlättas sammanräkningsförfarandet väsentligt i förhållande till vad som eljest skulle gällt i ett valsystem med ökat personvalsinslag. Detta ger också klara besked till väljarna i fråga om vilka kandidater som ställer upp. Personröstningen sker utifrån de namn som finns upptagna på en valsedel.

8 §

Förslaget till ändring av paragrafen är nytt i förhållande till Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21).

Föreskriften i första stycket om minsta och högsta antal anmälda kandidater slopas. I stället föreslås regler om att alla kandidater skall vara anmälda för ett parti som registrerat beteckning. Härigenom uppstår en möjlighet att redan före valet veta vilka kandidater som skall delta. Det kan inte heller uppstå någon tvekan om vilka kandidater som är anmälda på sätt som kan ske enligt de nuvarande reglerna. De allra flesta partier har registrerat partibeteckning. Anmälan av kandidater kommer därför att ske av i huvudsak alla kandidater inför valet. Sammanräkningsförfarandet underlättas under sådana förhållanden väsentligt.

Genom regeln i sista stycket skall samtliga kandidater lämna sitt samtycke till anmälan. Redan i dag tillämpar de etablerade partierna ett förfarande där samtliga kandidater samtycker till nomineringen. Det kan tyckas överflödigt att regeln i 6 kap. 7 a §, om ovilliga kandidaters rätt att anmäla att de inte kandiderar på visst sätt, står kvar. Den regeln kan dock komma att tillämpas eftersom kandidater kan nomineras fritt av partier som inte registrerar partibeteckning.

10 §

Förslaget till ändring av paragrafen är nytt i förhållande till Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21).

I det anmälningsförfarande som vi föreslår kommer länsstyrelserna att vara de myndigheter som tar emot anmälan (se 5 kap. 8 § tredje stycket vallagen). Anmälningarna läggs därefter in i ett kandidatregister på ett ADB-medium. Detta register är åtkomligt för samtliga

valmyndigheter. Regeln i paragrafens sista mening är därför överflödig och kan slopas.

Förslaget i övrigt utgår från att listor upprättas över de partier som registrerat partibeteckning och anmält kandidater. Det medför att för varje valkrets finns listor som anger vilka partier som uppfyller angivna krav. Föreskrifter finns i 8 kap. 12 § om att sådana listor och annat valmaterial skall finnas i vallokal. Dessa regler innebär att det åligger valmyndigheterna att distribuera det material som lagen anger. Reglerna om distribution i den nu behandlade paragrafen är därför överflödiga och kan utgå.

6 kap.

Ändringarna i kapitlet föranleds av att alla kandidater för partier som registrerat partibeteckning skall vara anmälda. Dessutom införs vissa upplysningar om att strykningar och tillskrivna namn inte beaktas på valsedel för ett parti som registrerat partibeteckning och anmält kandidater.

2 §

Förslaget till ändring av paragrafen bygger till viss del på Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21).

Nytt i paragrafen, som behandlar uppgifter på valsedeln, är andra styckets andra och tredje meningar. I andra meningen förs Personvalskommitténs förslag in om att det skall finnas en ruta för att markera sin personröst. Lagtexten har utformats så att den korresponderar med formuleringen i 3 kap. 1 § regeringsformen. Däremot finns inte föreskriften om en särskild rad för tillskrivna namn med eftersom vi föreslår en särskild reglering beträffande dessa (se 3 §). Tredje meningen, som är ny, medför att det på namnvalsedel skall anges om ett parti registrerat partibeteckning och anmält kandidater. Detta kan lämpligen ske genom att valsedeln förses med en uppgift ovanför kandidatnamnen som anger att kandidaterna är anmälda. Den föreskriften behövs för att väljarna skall veta om det är tillåtet att skriva till kandidater. Nya sådana regler föreslås i 3 §.

3 §

Tredje stycket, som ändrades till 1994 års val efter förslag av Personvalskommittén, föreslås slopat. Reglerna i tredje stycket föreskriver att en valsedel som upptar kandidatnamn måste ha två anmälda namn överst. Eftersom alla kandidater för partier som registrerat partibeteckning måste vara anmälda är dessa föreskrifter överflödiga.

Den föreslagna regeln i tredje stycket är helt ny. Den föreskriver att namn som skrivs till på valsedel för parti som registrerat partibeteckning och anmält kandidater inte beaktas. Detta innebär att skyddet för partibeteckningarna stärks avsevärt. Dessutom underlättas sammanräkningen (se 14 kap. 5 § förslaget). Genom föreskrifterna om att det

skall framgå om partibeteckningen är registrerad och kandidater anmälda, får väljaren kännedom om huruvida det är tillåtet att skriva till namn. Reglerna innebär för partier som uppfyller kraven att de partimarkerade valsedlarna endast kan räknas som en röst på partiet. På ifyllningsvalsedlarna beaktas endast den tillskrivna partibeteckningen.

Här skall reglerna i 5 kap. 4 § uppmärksammas. Om ett parti registrerar sin partibeteckning för riksdagsval gäller den för alla landets kommunala val. Det samma är fallet för kommuner inom ett landsting om partibeteckningen registreras för landstingsval. För att skydd skall uppstå måste dessutom kandidater anmälas i kommunerna i samtliga val där den registrerade beteckningen gäller. Det händer i dag att partier inte anmäler kandidater trots att de registrerat partibeteckning. Om så skulle bli fallet även sedan förslaget om anmälan om kandidater genomförs finns risk för att tomma stolar skall uppstå om inte tillskrivna namn tillåts i vissa fall trots att partiet registrerat partibeteckning. För att undvika detta har förslaget formulerats så att skydd uppstår endast för det fall partiet både registrerat partibeteckning och anmält kandidater enligt 5 kap. 8 §.

På valsedlar som inte upptar parti som registrerat partibeteckning och anmält kandidater är det enligt förslaget möjligt att skriva till namn som beaktas vid sammanräkningen. Detta motsvarar den nuvarande ordningen. Ett tillskrivet namn kommer dessutom att betraktas som en personröst på namnet. Skulle flera namn vara tillskrivna skall väljaren anses ha avgett en personröst för det första namnet (se 14 kap. 5 § förslaget).

I fjärde stycket har införts en särskild regel om strykningar av kandidatnamn på valsedeln. Den innebär att strykningar av namn inte längre skall beaktas vare sig på valsedlar som upptar namn för parti som registrerat partibeteckning och anmält kandidater eller annan valsedel. Skulle ett eller flera namn ändå vara strukna bortses från strykningarna vid sammanräkningen (se 14 kap. 5 § förslaget). Förevarande stycke ger väljarna upplysning om detta.

8 kap.

12 §

Ändringen i paragrafen är en följdändring till 5 kap. 10 §.

10 kap.

5 a §

Paragrafen reglerar utläggning av valsedlar på postkontoren och behandlades inte av Personvalskommittén. Genom att sista meningen i paragrafen utgår innebär det att partierna kan lägga ut valsedlar med namn också på postkontoren. Härvid bör en sådan ordning kunna upprätthållas att det blir möjligt att valen genomförs enligt föreskrifterna i vallagen. Det kan dock inte komma i fråga att förordna om

omval endast för att ett visst partis valsedlar inte funnits på ett postkontor. Förslaget innebär inte någon skyldighet för valmyndigheterna eller posten att lägga ut namnvalsedlar. Däremot öppnas en möjlighet för partierna att få ut sina valsedlar. I praktiken kommer, förutom partimarkerade valsedlar, också namnvalsedlar från den egna valkretsen att finnas på postkontoren.

14 kap.

Ändringarna i kapitlet grundar sig till stora delar på Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Vissa justeringar har gjorts enligt vad som diskuterats i den allmänna motiveringen. Förändringarna gäller främst ersättarreglerna. Dessutom har vissa regler tillkommit med anledning av att samtliga kandidater skall anmälas för partier som registrerat beteckning. Mandatfördelningsreglerna har utformats på ett mer generellt sätt än vad Personvalskommittén föreslog utan att någon ändring avses i sak. I huvudsak utformas reglerna för riksdagsvalet varefter hänvisningar sker till dessa regler vad gäller landstings- och kommunfullmäktigval.

4 §

Paragrafen behandlar ogiltighet av valsedel. Den föreslagna ändringen i andra stycket följer helt Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Utgångspunkten i stycket är att två valsedlar i samma valkuvert skall medföra att båda anses ogiltiga. Om valsedlarna skulle ha samma partibeteckning skall rösten tillräknas partiet. Om kandidatnamnen inte är desamma på valsedlarna skall man bortse från samtliga kandidatnamn. Detta innebär som Personvalskommittén påpekade att namnen skall anses obefintliga även om kandidatlistorna i huvudsak är olika men personrösterna avgetts för ett gemensamt namn. Detsamma föreslås gälla även för det fall namnen är desamma på valsedlarna men personmarkeringarna inte stämmer överens mellan valsedlarna. Så torde såväl fall där markering gjorts för olika kandidater på olika valsedlar som fall där markering endast finns på en av flera valsedlar vara att behandla. Underförstått framgår att valsedlarna godtas som giltig röst i befintligt skick endast om de är desamma både vad gäller partibeteckning och kandidatnamn samt personmarkeringen är gjord för samma kandidat.

Personvalskommittén föreslog att paragrafen skulle utökas med ett tredje stycke med ytterligare regler angående huruvida namn skall anses obefintliga. Vi har valt att hänföra dessa till 5 § som är den paragraf som huvudsakligen behandlar detta. De särskilda regler som finns i andra stycket rör endast särskilda frågor med anledning av att två valsedlar förekommer i valkuvertet.

5 §

Paragrafen behandlar huruvida namn på en valsedel skall beaktas. Den föreslås disponerad på ett nytt sätt så att det tydligare framgår hur många namn som skall anses obefintliga. I första stycket är det fråga om ett eller flera namn som skall anses obefintliga medan det i andra stycket är alla namn på valsedeln som skall anses obefintliga. Vidare kompletteras den med en ny punkt 2 i första stycket samt ett nytt andra och tredje stycke. Andra stycket punkt 1, 2 och 3 är hämtade från Personvalskommitténs förslag beträffande 14 kap. 4 § vallagen i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21) medan punkt 4 motsvarar dagens första stycke 2. Den nuvarande punkten 3 i första stycket om att valsedel måste toppas av två av partiet anmälda kandidater behövs inte enligt förslaget eftersom alla kandidater skall vara anmälda.

Första stycket 1 motsvarar dagens regel. I punkt 2 föreslås att tillskrivna namn inte skall beaktas på en valsedel för ett parti som registrerat sin partibeteckning och anmält kandidater enligt 5 kap. 8 §. Sådana namn skall således anses obefintliga enligt punkt 2. För andra partier kan kandidater skrivas till på valsedeln. Dessa tillskrivna namn behandlas dessutom som personröster enligt 6 kap. 3 § förslaget.

Reglerna i andra stycket 1–3 är hämtade från Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Punkt 1 avser att hindra partier från att trycka valsedlar utan särskilt utrymme, i form av en ruta, vilket skulle motverka möjligheterna till personröstning. Systemet som avses träda i kraft till valen år 1998 medger endast att *en* särskild personröst avges. Om flera personröster avges kan det inte avgöras vilken som gäller. I sådant fall skall därför enligt andra stycket 2 namnen anses obefintliga. Detsamma torde bli fallet om en markering finns för en kandidat och det på samma valsedel finns ett tillskrivet namn som skall räknas som en personröst enligt 6 kap. 3 §. Rösten räknas dock partiet till godo. För att motverka organiserade valkupper tillåts inte personmarkeringar som gjorts maskinellt enligt punkt 3 i förslaget. Om markeringar gjorts på maskinell väg skall namnen på valsedeln anses obefintliga. Rösten räknas dock partiet till godo. Punkten 4 i andra stycket motsvarar dagens regel i första stycket 2.

Tredje stycket är nytt och anger fall där namn, till skillnad mot första stycket, skall anses befintliga trots att de enligt normalt synsätt inte finns. Det som åsyftas är att strykningar inte längre skall beaktas. En upplysning till väljarna finns i 6 kap. 3 § förslaget. Om strykningar ändå sker på en valsedel skall valmyndigheten bortse från strykningen. Namnlistan i dess ursprungliga utformning gäller alltså trots strykningen. Om endast tillskrivna namn finns på valsedeln och det översta av dessa strukits är det dock naturligt att bortse från både namn och strykning. Någon särskild regel för detta speciella fall är inte nödvändig (se 6 kap. 3 § tredje stycket förslaget).

De föreslagna reglerna ger, sammantaget med att kandidater för partier med registrerad partibeteckning skall anmälas, goda förutsättningar för sammanräkning av röster. För de partier som erhåller mandat, vilka i allt väsentligt endast torde vara partier som registrerat partibeteckning och anmält kandidater, skall sammanräkningar för att utse ledamöter och ersättare vidtas. I och med att strykningar och tillskrivna namn inte beaktas för parti som registrerat partibeteckning och anmält kandidater kommer sammanräkningen att förenklas. Kandidaterna har preliminärt granskats redan vid anmälan och kan läggas in i det för valen framtagna ADB-stödet.

Valmyndigheterna kan koncentrera den slutliga rösträkningen till partier som registrerat partibeteckning och anmält kandidater. Det torde i de allra flesta fall vara endast dessa partier som erhåller mandat. De skall givetvis redovisas i statistiken. Valsedel för övriga partier, som i de flesta av de hittillsvarande valen inte tagit några mandat, kräver inte någon ytterligare behandling sedan det konstaterats att de inte tagit något mandat. Dessa partier kräver ingen särskild redovisning utan kan redovisas under samma rubrik och skall inte föranleda någon ytterligare uppmärksamhet i det omedelbara sammanräkningsförfarandet.

Genom att strykningar och tillskrivna namn inte beaktas kan arbetet inriktas på att räkna rösterna. Mindre arbete krävs för bedömning av valsedlar. På så sätt kan förutses att sammanräkningsförfarandet kan underlättas så att tiderna för sammanräkningen inte överskrids. Valresultatet blir också säkrare genom att bedömningsfallen blir färre än om strykningar och tillskrivna namn skulle beaktats. Det sagda gäller oavsett huruvida sammanräkningen sker manuellt eller med optisk läsning av valsedlarna.

6 §

Paragrafen behandlar utseende av kandidater vid riksdagsval. Den är hämtad direkt från Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Den har illustrerats med konstruerade exempel av kommittén. Dessutom har vi exemplifierat och diskuterat reglerna mot bakgrund av fall från de genomförda försöksvalen och valet till Europaparlamentet (se avsnitt 4.6.2).

7 §

Paragrafen behandlar ersättarreglerna. Reglerna är ändrade i förhållande till Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). I den allmänna motiveringen har regeln behandlats utförligt (avsnitt 4.6.3). Ändringarna innebär att personrösterna slår igenom även på ersättarsidan i den mån en kandidat erhåller sådana över spärren. Detta leder i sin tur till att det listtrogna systemet får stå tillbaka för väljarinflytandet i förhållande till kommitténs förslag så länge det finns kandidater som erhållit personröster

över spärren. Detta ser vi dock inte som någon nackdel. Inte heller är det någon betydande förskjutning i synsättet. Ur enkelhetssynpunkt är det dessutom en fördel. Namnen har redan ordnats efter sina personliga röster enligt 6 §. Namnordningen är därför redan klar vid ordnande av ersättare.

Ersättare skall enligt vårt förslag utses på samma sätt oavsett hur ledamoten utsetts. I praktiken kommer det dock att finnas två sätt att utse ersättare för en ledamot som utsetts på personröster. Ersättare kan för det första utses antingen på personröster enligt förevarande paragrafs andra stycke eller, för det fall inte tillräckligt många kandidater erhållit personröster över spärren, enligt det i dag gällande sättet med listans röstetal som utgångspunkt som anges i tredje stycket i förslaget. För det fall tredje stycket tillämpas beaktas endast de valsedlar från vilka ledamoten erhållit personröster. Listtroheten beaktas inte fullt ut i detta fall.

Om en ledamot utsetts efter sitt jämförelsetal enligt 6 § fjärde - sjunde styckena förslaget kan ersättare endast utses enligt tredje stycket förevarande paragraf. I sådant fall finns det aldrig någon kandidat som har klarat spärren för personliga röster. Listtroheten beaktas i dessa fall. Vårt förslag till lagtexten har dock utformats på ett mer generellt sätt i förhållande till Personvalskommitténs förslag.

10 §

Vårt förslag till reglering av dubbelvalsavvecklingen är hämtat direkt från Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Regeln får ändrade följder eftersom reglerna om ersättare enligt vårt förslag fått en annan utformning än vad Personvalskommittén förespråkade (se 7 § förslaget). Paragrafen har delats upp i fler stycken för att öka läsbarheten.

15 §

I lagrummet regleras kandidaturvalet vid val till landstings- och kommunfullmäktige. Vårt förslag till reglering är hämtat direkt från Personvalskommitténs förslag i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21). Det motsvarar sättet att utse ledamöter i riksdagsval med den skillnaden att det för kommunala val också finns en absolut spärr för att de personliga rösterna skall få effekt.

16 §

I lagrummet behandlas vårt reviderade förslag till regleringen av dubbelvalsavvecklingen vid de kommunala valen. Reglerna bygger på vad som sagts beträffande riksdagsval i 14 kap. 10 § jämfört med 7 §. Vad som sagts där äger motsvarande tillämpning beträffande de kommunala valen. Det är ersättarreglerna som fått en annorlunda utformning i förhållande till Personvalskommitténs förslag. Detta

behandlas i den allmänna motiveringen (avsnitt 4.6.3, se också 7 och 19 §§).

18 §
Ersättarreglerna vid landstingsval grundar sig på reglerna i 16 § om dubbelvalsavveckling. Som redan sagts föreslår vi ändringar beträffande reglerna om utseende av ersättare. De motsvarar i allt väsentligt vad som föreslagits beträffande reglerna för riksdagsval enligt 14 kap. 7 §.

19 §
De kommunala reglerna om utseende av ersättare är självständiga i förhållande till reglerna om dubbelvalsavvecklingen. Emellertid är det meningen att de skall svara mot varandra. Reglerna om utseende av ersättare vid kommunfullmäktigval svarar i allt väsentligt mot de vid riksdagsval enligt 14 kap. 7 §. Vissa särregler gäller för antalet ersättare i kommunfullmäktigvalen. Vårt förslag innebär att det inte spelar någon roll på vilket sätt ledamoten utsetts. I första hand skall ersättare dock utses bland de kandidater som fått personröster över spärren. Finns inte några ytterligare kandidater som fått personröster över spärren utses ersättare enligt tredje stycket på röstetalet enligt de i dag gällande reglerna. Därefter kontrolleras om antalet ersättare är för lågt i förhållande till vad kommunen bestämt. Om så är fallet och förutsättningarna i fjärde stycket är uppfyllda, skall ytterligare ersättare utses. Ersättare utses återigen bland kandidater som fått personröster om någon fått sådana över spärren. Är så inte fallet utses de enligt fjärde stycket på röstetalet enligt de i dag gällande reglerna. Efter varje omgång ersättare som utses kontrolleras om antalet ersättare motsvarar vad kommunen bestämt. Är det för lågt och förutsättningarna i femte till sjunde styckena är uppfyllda skall ytterligare ersättare utses. Detta pågår till dess föreskrifterna i paragrafen uppfyllts (se exempel i avsnitt 4.6.3.v).

6.2 Förslag till ändring i kommunallagen

5 kap.
5 §
Paragrafen behandlar mandattiden för landstings- och kommunfullmäktige. I tredje stycket av nuvarande paragraf behandlas en särregel för Stockholms komun. Särregleringen föreslås upphävd för att kunna möjliggöra en sammanräkning inom lagstadgad tid. Ändringen medför, såvitt kan bedömas, inte några tillämpningssvårigheter.

Reservation och särskilda yttranden

Reservation
av ledamoten Harry Staaf (kds) angående ersättarsystemet

Jag ser valet av ledamöter som ett val och valet av ersättare som ett annat val. Jag anser att man inte med en särskild personröst kan delta i två val. Därför anser jag att personröster inte bör påverka valet av ersättare. Jag kan därför inte ställa mig bakom de tre sista styckena i avsnitt 4.6.3.iii: "Skulle det principiella skälet — — — vallagen."

Förslaget skulle enligt min mening i stället ha utformats enligt det alternativ som framgår tidigare i texten och således den angivna texten uteslutits. Det innebär att dagens regler skulle styra ersättarvalet.

Särskilt yttrande
av ledamöterna Göran Åstrand (m), Ingvar Högström (mp) och Olle Schmidt (fp) angående avvägningen mellan partiernas och väljarnas inflytande

Vi står helt bakom den analys och de förslag som presenteras i betänkandet men anser att kommittén på en punkt skulle varit tydligare.

Erfarenheterna av personvalen visar att en spärrnivå på över 5 procent inte tillräckligt tillgodoser väljarnas önskemål om inflytande på mandatfördelningen. Kommittén redovisar detta utfall tydligt men avstår från att föreslå en sänkning av nivån för riksdagsval som föreslås till 8 procent.

Vi menar att det tydliga utfallet borde föranleda regeringen och partiledarna att ånyo diskutera spärrnivån för riksdagsval för att söka finna en lösning härvid som överensstämmer med den vid kommunalvalet och valet till Europaparlamentet tillämpade nivån på 5 procent.

Särskilt yttrande
av ledamoten Harry Staaf (kds) angående kandidaturvalet

De tillämpade reglerna för personval slår enligt min mening snett när ett parti går fram med flera listor och endast en del av mandaten

tillsätts på personliga röster. I avsnitt 4.6.2 redovisas tydliga exempel på detta. Särskilt gäller detta exemplet från valet till Europaparlamentet (se betänkandet s. 83–84). För Socialdemokraterna valdes här fjärde kandidaten från en listtyp före fjärde kandidaten på en annan listtyp, trots att den senare erhöll fler röster. Eftersom inte alla mandat tillsattes med personliga röster borde reglerna enligt min mening i ett sådant fall vara utformade så att slutresultatet blivit detsamma som om samtliga mandat tillsatts enligt den d´Hondt–Pragménska metoden. Om denna metod tillämpats hade fyra kandidater utsetts från den listtyp som fått flest röster och tre från den andra listtypen.

Avvikelsen beror enligt min mening på att reglerna för personval har hämtats från en förebild där man har en lista och sedan inte anpassat den till det svenska systemet som tillåter flera listor i samma valkrets. Skevheten i de anförda exemplen uppkommer vid den fortsatta sammanräkningen när man konstaterar att samtliga mandat partiet tagit inte kan tillsättas genom personliga röster. Förfarandet innebär att mandaten i första hand tillsätts av de kandidater som erhållit personliga röster över spärren. När övriga mandat skall besättas tillämpas den d´Hondt–Pragménska metoden. Då tillförs först första lediga namn på listan samma röstetal som om de som tillsatts på personliga röster valts in i en annan valkrets. Så är dock inte fallet eftersom de invalda ledamöterna tillsatts med röstetalet för listtypen. Jag anser att med den tillämpade metoden dubbelräknas rösterna.

Det finns enligt min mening två metoder att göra valproceduren mera rättvisande.

En metod kunde vara att i den fortsatta sammanräkningen, sedan mandaten på de personliga rösterna tillsatts, tillämpa den d´Hondt–Pragménska metoden för samtliga platser varvid också de mandat som tillsatts med personliga röster tilldelas ett jämförelsetal. Efter denna metod räknas sedan övriga mandat in varvid man konstaterar att kandidat som erhållit mandat genom personliga röster redan är vald varefter sammanräkningen fortsätter tills samtliga mandat tillsatts.

En annan metod kunde vara att efter det att de mandat som tillsätts med personliga röster tillsatts, listans första tal reducerades med de personliga röster som medverkat till att mandat erövrats. Härvid bör en begränsningsregel införas så att en listas röstetal aldrig reduceras mer än med det kvottal som uppkommer då samtliga angivna röster med godkända namnvalsedlar på partiet delats med antalet erhållna mandat.

Eftersom de av mig påtalade effekterna var kända vid lagstiftningstillfället anser jag inte att det ligger inom kommitténs uppdrag att föreslå nya regler. Det bör dock bli ett särskilt utredningsuppdrag.

Källförteckning

Betänkanden

Allmänna betänkanden

1921 Det proportionella valsättet vid val till riksdagen. 1919 års proportionsvalssakkunnigas betänkande II. Avgivet den 18 april 1921. (Riksdagens protokoll 1921 Bih., 2 saml., Avd 2 Bd 2:4)

Departementspromemorior

Promemoria 1994-12-20 Val till Europaparlamentet

Statens offentliga utredningar

SOU 1951:56 Om offentlig redovisning av den politiska propagandans finansiering
SOU 1972:15 Ny regeringsform ny riksdagsordning
SOU 1974:99 Enhetlig kommunallag
SOU 1977:94 Personval och valkretsindelning
SOU 1981:53 Stockholms kommunala styrelse
SOU 1987:6 Folkstyrelsens villkor
SOU 1992:108 VAL Organisation Teknik Ekonomi
SOU 1993:14 EG och våra grundlagar
SOU 1993:21 Ökat personval
SOU 1993:63 Person och parti
SOU 1993:90 Lokal demokrati i utveckling
SOU 1994:30 Vallagen

Riksdagstryck

Propositioner

prop. 1993/94:115 Valperiodens längd och vissa andra grundlagsändringar
prop. 1993/94:129 Försök med särskild personröstning
prop. 1994/95:154 Val till Europaparlamentet

Utskottsbetänkanden

bet. 1993/94:KU23 Försök i vissa kommuner där väljarna skall kunna avge särskid personröst
bet. 1993/94:KU44 Valperiodens längd m.m. (vilande)
bet. 1994/95:KU8 Utlandssvenskars rösträtt

bet. 1994/95:KU1 Valperiodens längd
bet. 1994/95:KU40 Val till Europaparlamentet och andra valfrågor

Riksskatteverket

Sammanställning 1995-01-19 Personröstning - Synpunkter m.m. från valnämnder
Uppföljning 1995-03-20 Personröstning - Synpunkter m.m. från länsstyrelser
Rapport 1996-03-22 Utvärdering av valen 1994 och 1995

Övrigt

Butler, David & Ranney, Austin (eds) *Electioneering. A Comparative Study of Continuity and Change.* Claredon press Oxford 1992
De allmänna valen 1994. Del 1-3. Statistiska centralbyrån 1995
Håkansson, Ragnar & Sandström, Petter, *Personvalet 1994* - Ett försök för framtiden Examensuppsats från Institutionen för kultur och samhällsvetenskap vid Linköpings universitet 1995
Johansson, Folke, "Personval på kommunal nivå" i Westersthål, Jörgen (red.) *Parti och person* (SOU 1993:63)
Pålsson, Lars & Johansson, Christoffer, *Försök med personval - i Vaggeryds och Vänersborgs kommun.* Examensuppsats från Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet
Valet till Europaparlamentet. Huvudresultat Statistiska meddelanden (Be 66 SM 9601) Statistiska centralbyrån
Wängnerud, Lena, "Kvinnliga riksdagskandidater - vem lägger märke till att de finns?" i Westersthål, Jörgen (red.) *Parti och person* (SOU 1993:63)
Zäll, Fabian, *Personvalet i Helsingborg.* Magisteruppsats från Statsvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Dir. 1995:7

Tilläggsdirektiv till kommittén om den fria nomineringsrätten och vissa andra valfrågor (Ju 1994:06)

Beslut vid regeringssammanträde den 26 januari 1995

Sammanfattning av uppdraget

Kommittén om den fria nomineringsrätten och vissa andra valfrågor (Ju 1994:06) får i särskilt uppdrag att följa upp den försöksverksamhet som ägde rum i sju kommuner vid 1994 års val till kommunfullmäktige, där väljarna har kunnat avge särskild personröst.

Kommitténs nuvarande uppdrag

Den 9 juni 1994 beslutade regeringen direktiv (dir. 1994:49) till en parlamentariskt sammansatt kommitté som skall se över vissa frågor med anknytning till valsystemet.

Kommittén skall i första hand se över och lämna förslag till ytterligare åtgärder för att komma till rätta med missbruk av den fria nomineringsrätten, överväga möjligheterna att införa symboler på valsedlar och undersöka förutsättningarna för en eventuell delning av vissa större riksdagsvalkretsar. I direktiven anges vidare att utredningens övergripande syfte är att skapa ytterligare förutsättningar för goda kontakter mellan väljare och valda samt att det är angeläget att kommittén söker nå sådana lösningar på de olika frågorna att de samlar en bred majoritet. Utredningsarbetet skall enligt direktiven vara avslutat före 1995 års utgång.

2

Personval

Inslaget av personröstning har tidigare varit obetydligt i vårt land. Det hittillsvarande valsystemet brukar karaktäriseras som ett renodlat partival.

Som beskrivits i direktiven har emellertid Personvalskommittén i sitt betänkande Ökat personval (SOU 1993:21) redogjort för olika modeller med inslag av personval. Personvalskommittén föreslog att en reform skulle genomföras med sikte på att kunna tillämpas först efter 1994 års allmänna val, eftersom det enligt kommittén vore en fördel om reformen kunde föregås av viss försöksverksamhet.

Betänkandet har remissbehandlats och remissutfallet är överlag positivt. De flesta remissinstanserna tillstyrker en reform av innebörd att personvalsmomentet förstärks.

Vid överläggningar mellan riksdagspartierna under år 1993 kom man överens om att personröstning enligt den modifierade danska modell med preferensröstning som Personvalskommittén presenterat skall tillämpas första gången vid 1998 års val. Man kom också överens om att en sådan personvalsreform borde föregås av försök på så sätt att det vid val till kommunfullmäktige i minst tre representativa kommuner år 1994 skulle vara möjligt för väljarna att personrösta.

Mot bakgrund av överläggningarna lade regeringen i propositionen 1993/94:115 Valperiodens längd och vissa andra grundlagsfrågor fram förslag om grundlagsändringar bl.a. av följande innebörd. I 3 kap. 1 § regeringsformen införs det en bestämmelse om att val till riksdagen sker genom röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst. Riksdagen har därefter beslutat i enlighet med regeringens förslag (bet. 1993/94:KU44, rskr. 1993/94:315 samt bet. 1994/95:KU1, rskr. 1994/95:3). Ändringen trädde i kraft den 1 januari 1995 (SFS 1994:1469).

Riksdagen beslutade vidare (prop. 1993/94:129, bet. 1993/94:KU23, rskr. 1993/94:232) lagen (1994:285) om försök i vissa kommuner där väljarna skall kunna avge en särskild personröst vid de allmänna valen år 1994.

3

Härigenom fick väljarna i Helsingborg, Linköping, Solna, Vaggeryd, Vänersborg, Östersund och Övertorneå möjlighet att vid 1994 års val till kommunfullmäktige avge särskild personröst.

I propositionen (s. 12) angav regeringen att det var viktigt att försöksverksamheten följdes upp, inte minst mot bakgrund av att verksamheten är tänkt att bli permanent i samtliga allmänna val redan år 1998. Utvärderingen borde enligt regeringen närmast ta sikte på de tekniska, ekonomiska, organisatoriska och praktiska aspekterna. Ett viktigt moment i utvärderingen sades vara vilka effekter det nya systemet får - i förhållande till vad som annars skulle ha blivit fallet - i fråga om vilka personer som kommer att besätta de mandat som partierna tilldelats.

Det särskilda uppdraget

Kommittén får i uppdrag att utföra den uppföljning av försöksverksamheten med personröstning som en parlamentariskt tillsatt referensgrupp hittills haft i uppdrag att göra.

Efter det att de allmänna valen genomfördes i höstas har Riksskatteverket påbörjat en utvärdering av försöket med personröstning som ägde rum i de sju kommunerna. Vidare pågår ett uppföljningsarbete inom Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Vid sidan av dessa studier är det emellertid också angeläget att försöksverksamheten följs upp i en form där det finns parlamentarisk representation. För det ändamålet bildades före valet en referensgrupp, bestående av riksdagsledamöter och andra representanter från de dåvarande riksdagspartierna, utom från Ny demokrati.

Uppföljningen bör tas över av kommittén om den fria nomineringsrätten och vissa andra valfrågor, eftersom den har i uppdrag att se över olika frågor med anknytning till valsystemet, bl.a. frågor som behandlats av Personvalskommittén och eftersom de politiska partierna - med ett enda undantag -

4

utsett samma personer att företräda dem såväl i kommittén som i referensgruppen.

Det särskilda uppdrag som kommittén härmed får är inte mera omfattande än att det bör kunna slutföras inom den ursprungliga tidsramen för kommitténs arbete.

Bilaga 2

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Nomineringsrätts- och valkretskommittén (Ju 1994:06)

Dir. 1995:115

Beslut vid regeringssammanträde den 24 augusti 1995

Sammanfattning av uppdraget

Nomineringsrätts- och valkretskommittén (Ju 1994:06) får i särskilt uppdrag att följa upp resultatet av den möjlighet att rösta på person som kommer att finnas vid valet i Sverige av företrädare till Europaparlamentet den 17 september 1995.

Kommitténs nuvarande uppdrag

Den 9 juni 1994 tillkallade regeringen en parlamentariskt sammansatt kommitté som skall se över vissa frågor med anknytning till valsystemet (dir. 1994:49).

Kommittén, som har antagit namnet Nomineringsrätts- och valkretskommittén, skall i första hand se över och lämna förslag till ytterligare åtgärder för att komma till rätta med missbruk av den fria nomineringsrätten, överväga möjligheterna att införa symboler på valsedlar och undersöka förutsättningarna för en eventuell delning av vissa större riksdagsvalkretsar. Utredningens övergripande syfte är att skapa ytterligare förutsättningar för goda kontakter mellan väljare och valda. Det anges också i direktiven att det är angeläget att kommittén söker nå sådana lösningar på de olika frågorna att de samlar en bred majoritet. Utredningsarbetet skall enligt direktiven vara avslutat före 1995 års utgång.

2

Genom tilläggsdirektiv den 26 januari 1995 fick kommittén i särskilt uppdrag att följa upp den försöksverksamhet som ägde rum i sju kommuner vid 1994 års val till kommunfullmäktige, där väljarna har kunnat avge särskild personröst (dir. 1995:7). Enligt direktiven var det särskilda uppdraget inte mer omfattande än att det borde kunna slutföras inom den ursprungliga tidsramen för kommitténs arbete.

Personval

Efter överläggningar kom riksdagspartierna under år 1993 överens om att personröstning skall tillämpas första gången vid 1998 års val. Personröstningen skall genomföras enligt den modifierade danska modell med preferensröstning som Personvalskommittén presenterade i sitt betänkande Ökat personval (SOU 1993:21). Partierna kom också överens om att en sådan personvalsreform borde föregås av försök på så sätt att det vid val till kommunfullmäktige i minst tre representativa kommuner år 1994 skulle vara möjligt för väljarna att personrösta.

Mot bakgrund av överenskommelserna beslutade riksdagen om grundlagsändringar, varigenom det bl.a. infördes en ny bestämmelse i 3 kap. 1 § regeringsformen. Bestämmelsen innebär att vid val till riksdagen sker röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst. Ändringen trädde i kraft den 1 januari 1995 (SFS 1994:1469).

I propositionen 1994/95:154 Val till Europaparlamentet m.m. anförde regeringen följande. Ett svenskt system för val till Europaparlamentet bör så långt det är möjligt utformas så att det ansluter till nu gällande ordning för riksdagsval. Eftersom det står klart att det vid 1998 års allmänna nationella val och framöver kommer att finnas möjlighet till personröstning, talar starka skäl för att valet till Europaparlamentet även i detta avseende bör genomföras på ett sätt som ansluter till det som gäller vid val till riksdagen.

3

Därför borde väljarna vid 1995 års val till Europaparlamentet ges möjlighet att avge personröst enligt samma regler som förutses gälla för 1998 års riksdagsval.

I frågan om hur många personröster en kandidat måste få för att partiets rangordning på valsedeln skall sättas ur spel, dvs. vilken nivå som är lämplig för en spärr, föreslog regeringen att spärren skulle sättas vid den undre gräns som Personvalskommittén föreslagit, dvs. 5 procent. Riksdagen godtog regeringens förslag (bet. 1994/95:KU40, rskr. 1994/95:273).

Det särskilda uppdraget

Nomineringsrätts- och valkretskommittén får i uppdrag att följa upp resultatet av personröstningen vid valet av Sveriges företrädare till Europaparlamentet den 17 september 1995.

Kommittén har nu, vid sidan av sitt ursprungliga uppdrag, fått två olika uppdrag att följa upp personvalsverksamhet. Det sammanlagda arbetet kan inte förväntas bli klart till utgången av år 1995. Kommittén skall därför redovisa sina överväganden i två etapper. I en första etapp, senast den 31 december 1995, skall kommittén fullfölja det uppdrag som lämnats den i de ursprungliga direktiven.

I en andra etapp skall de två uppdragen om personvalsverksamheten redovisas. Utredningsarbetet i denna etapp skall vara avslutat senast den 1 mars 1996.

PERSONRÖSTNING

Av docenten Folke Johansson

Innehållsförteckning

Förord 131

I PERSONVALET 1994

1 *Förutsättningar* 133
Syfte 134
Bakgrund 135
"Effektivitet" i personröstningen 138
Målsättningar 139
Försöket i kommunalvalet 1994 140
Undersökningsdesign 141
Några metodsynpunkter 143
Disposition 144

2 *Information och massmedia* 145
Information 145
Förutsättningar 146
Kommunerna 147
Massmedia 147

3 *Politikerna* 154
Politikernas syn på personval 154
Nomineringarna 159
Kandidatargument 161
Valkampanjerna 165
Organisation 165
Personvalskampanjer 167
Personvalets genomslag 171
Effekten av personkampanjer 176
Representationsideologi 177

4 *Väljarna* 183
Väljarnas kännedom om personvalet 183
Informationskanaler 183
Syn på personröstning 187
Politikerkontakter 190
Omfattningen av personröstning 192
Vilka väljare personröstar? 195
Personröstning och röstdelning 205
Varför inte personrösta? 206
Argumentation för viss kandidat 208
Utjämning mellan könen? 214
Representativitet 215

5 *Utfall* 218
Omfattningen av personröstande 218
Information 219
Politikeraktivitet 219
Väljaraktivitet 221
Några synpunkter 222

Käll- och litteraturförteckning 224

Personvalsprojektets genomförande (av Roger Haglund) 227
Ingående moment 227
Medborgarenkäten 228
Politikerenkäten 233
Massmedieanalysen 238
Valledarundersökningen 239
Samtliga medarbetare i Personvalsprojektet 1994 241

II PERSONRÖSTNING I EUROPAPARLAMENTSVALET

6 *Avsikten med studien* 243
Studiens uppläggning - material och metod 244
Säkerheten i resultaten 244

7 *Valkampanjen* 245

8 *Röstning i europaparlamentsvalet* 247
Valdeltagande i olika grupper 247
Motiv för att inte rösta 252
Samvariation mellan olika motiv 256
Partiröstning 258

9 *Personröstning i europaparlamentsvalet* 262
Prognosen för personröstande 265
Synen på personröstning 266
Motiv för personröstning på viss kandidat 266
Namnkännedom 269
Motiv för att inte personrösta 271
Personröstning och partibyte 273

10 *Utfallet av personröstning* 276

11 *Valet och personvalet – några reflexioner* 280

Källförteckning 283

FÖRORD

Undertecknade fick i april 1994 i uppdrag av regeringen att göra en utvärdering av hur försöket med personval i sju kommuner i 1994 års kommunalval fungerat. Regeringen anslog i beslutet medel till kostnaderna för materialinsamling och assistenthjälp. Föreliggande studie har genomförts vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Folke Johansson har varit huvudansvarig. Fil kand Roger Haglund har medverkat som assistent och därvid svarat för materialinsamling och samordning. Han har också ställt samman metodredovisningen i medföljande bilaga, samt redigerat föreliggande rapport. Kodning av medborgar- och politikerenkäter har utförts av fil mag Hans E Andersson och fil stud Malin Haglund. Tidningsartiklar har registrerats och kodats av Malin Haglund och fil stud Sanna Johansson. Intervjuer med valledare har utförts av fil kand Ragnar Håkansson, fil kand Lars Pålsson, fil kand Christoffer Johansson och fil kand Petter Sandström.

Uppdraget är avslutat i och med föreliggande rapport, som författats av Folke Johansson.

Göteborg i augusti 1995

Folke Johansson
Fil dr

Lars Strömberg
Professor

Rapporten om personvalet 1994 avlämnades ursprungligen i augusti 1995. I denna något reviderade version har tillkommit ett par mindre avsnitt rörande dels effekter av personvalskampanjer, dels relationen mellan röstdelning och personval. Den fullständiga dokumentation som ingick i första versionen har också nu avsevärt begränsats. För den undersökningstekniskt intresserade finns det nu utelämnade materialet tillgängligt på statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Vidare presenteras här en särskild rapport rörande personvalet i samband med valet till europaparlamentet. Den kan ses som en fristående fortsättning på kommunrapporten. De teorianknytningar som görs i kommunrapporten har givetvis relevans också för den nya rapporten, men de resonemang som förts tidigare upprepas inte där. Med tanke på de speciella förhållanden som gällde för europaparla-

mentsvalet i relation till mer ordinarie val, så fanns också skäl att på olika sätt bredda analysen utanför vad som alldeles omedelbart berör personvalsfrågan. Bland annat ingår resonemang omkring det låga valdeltagandet.

Folke Johansson
Docent

I PERSONVALET 1994

1 Förutsättningar

Personval är inte någon ny företeelse i Sverige. Under i det närmaste ett halvt sekel från och med införandet av tvåkammarriksdagen hade vi majoritetsval, huvudsakligen i enmansvalkretsar. Förvisso spelade sakfrågor ibland stor roll. Den första riktigt stora var tullfrågan. Samtidigt fanns det dock ett stort utrymme för bedömning av kandidaten som person. När partisystemet började slå igenom omkring sekelskiftet, så begränsades personinslaget. När man röstade på parti så hade man ibland bara en kandidat från varje parti. Då krävdes att man bedömde personfrågorna som synnerligen viktiga för att man skulle vara villig att rösta på en annan kandidat och därmed byta parti av det skälet. När det proportionella valsystemet infördes från och med 1911 års val så började man rösta på partilistor i flermansvalkretsar. Partiernas roll förstärktes och den blev ytterligare förstärkt i och med parlamentarismen. Det sista stora steget var införandet av riksproportionaliteten och utjämningsmandaten. Därmed har partierna nått en total dominans i det representativa systemet. Tilläggas kan att det till stor del är samma partier som drivit kravet på riksproportionalitet och som varit mest pådrivande när det gällt personval.

Den inbyggda motsättningen mellan partierna och framför allt de mer aktiva eller intresserade väljarna kan avläsas såväl i behandlingen av frågan om införande av personval i Sverige, som i utformningen av personvalsinslag i olika andra system. I diskussion och argumentation såväl som i utformningen av system kan man se utslag av motsättningen mellan partiintressen och försök att ge väljarna möjligheter att påverka vilka kandidater som skall representera partiet. I dagens läge skulle man kanske till och med kunna spekulera i att det är partiernas svagare förmåga att behålla sina väljare som är en förutsättning för såväl beslutet som personröstningen. Partierna känner att de måste göra något för att öka väljarnas acceptans av och tilltro till systemet. Väljarna i sin tur är intresserade av att kunna påverka urval av representanter på ett nytt sätt eftersom de inte är tillfredställda med utfallet av den nuvarande tekniken.

När man i Sverige diskuterar personval så sker det också oftast med utgångspunkten att partierna förväntas behålla sin dominerande roll. Man tänker sig att personval i första hand påverkar valet mellan kandidater för ett och samma parti. Den form som nu prövas tillåter

inte att man på något sätt fördelar sin röst mellan två eller flera partier. Däremot är det i princip fullt tänkbart att en attraktiv kandidat i ett parti kan locka över väljare till det partiet. När vi använder begreppet personval här avser vi, om inte annat framgår, den röstning på person som avses enligt beslutet om försök med personval. Man kan alltså som väljare lyfta upp *en* viss kandidat och på så vis sätta listordningen ur spel. I begreppet kandidater inkluderas alla som återfinns på vallistorna eller som skrivits dit och som alltså ställer upp för val till något politiskt uppdrag. Det spelar ingen roll om det är fråga om omval eller nyval. I valsituationen är alla kandidater.

Det bör, som framgått av den tidiga utveckling i Sverige, observeras att det inte finns någon koppling mellan ett personvalsinslag och valsystemets utformning vad gäller proportionella val eller majoritetsval. Man kan ha eller inte ha personval i båda fallen. Majoritetsval i enmansvalkretsar brukar uppfattas framhäva personfaktorn. Å andra sidan har man i ett sådant system ofta bara en kandidat från varje parti, vilket drastiskt minskar valmöjligheterna om man önskar ta hänsyn till personegenskaper utan att byta ideologisk huvudinriktning. USA respektive Storbritannien utgör exempel på system som fungerar olika trots att båda har majoritetsval. En avgörande punkt är i vilken utsträckning kandidaten i första hand uppfattas som partiföreträdare, vilket är vanligare i Storbritannien, eller om han/hon, som ofta sker i USA, främst betonar sin personliga kandidatur. I alla majoritetsvalssystem kan det givetvis förekomma "oberoende" kandidater, vilket ofta kan öka betoningen på personval.

Syfte

På utredningsstadiet och inför beslutet diskuterades olika problem i samband med införande av personval. Vad man tar upp är främst risken för icke avsedda sidoeffekter. Dessa skulle till exempel kunna bestå i att en viss grupp systematiskt över- eller underrepresenterades. Representationen för kvinnor diskuteras särskilt utförligt i detta sammanhang. Man tar också upp riskerna med att partiernas inflytande minskar och att enskilda individer kan satsa extra stora resurser på en egen kampanj.

Det är naturligt att valkampanjens förlopp kommer att ha stor betydelse för vilken roll inslaget av personval kommer att spela. För att personvalet skall få stor betydelse krävs aktivitet och intresse i första hand från kandidaterna, från partierna och från massmedia. Kandidaterna kan tänkas satsa på en personligt inriktad kampanj. Partierna kan både välja annorlunda kandidater än tidigare och presentera dem på ett annorlunda sätt.

Väljarna är i princip positiva till personval. Det vet vi sedan tidigare. En första fråga när det verkligen blir aktuellt är informationsnivån. Hur når information från kommuner och partier fram till väljarna? Vi vet inte heller vilka som verkligen kommer att personrösta och vad som är det direkta skälet till att man röstar på viss person.

Syftet här är att belysa dessa olika typer av problem. Hur mycket ligger det i den oro som funnits, hur och på vilket sätt är politikerna aktiva och vilken aktivitet uppvisar väljarna och vad får dem att personrösta?

Bakgrund[1]

Beslutet om personval har föregåtts av en lång födslovånda. Frågan diskuterades i Sverige redan några år efter att det proportionella valsystemet infördes. Sverige hade vad gäller riksdagsvalen majoritetsval i (huvudsakligen) enmansvalkretsar fram till och med 1908. Till mitten av 1890-talet var det till stor del också fråga om ett reellt personval. Därefter tog partierna över (Jfr Johansson 1977). På kommunal nivå, där det representativa systemet har införts successivt under 1900-talet, har personkännedomen varit större och inslag av personbedömning förekom till exempel i de samlingslistor som fanns i mindre kommuner fram till mitten av seklet.

Det första förslaget om personval kom från utredningen "Det proportionella valsättet vid val till riksdagen", som år 1918 lade fram ett förslag om subsidiär liströstning. Författningsutredningen diskuterade i sitt betänkande "Sveriges statsskick" del 2 (SOU 1963:17, sid 75 ff) personval och principer för personval. Man lägger ett förslag som innebär en uppdelning i nya ortskretsar, i vilka partierna ställer upp lokalt anknutna kandidater, listade i bokstavsordning. Första namnet utgör dock ett undantag och utgör partiets rekommendation för den aktuella valkretsen. Väljarna får sedan lägga en personröst. Endast officiellt registrerade kandidater får förekomma på listorna. Valkretsvalsedeln bestämmer person. En regionvalsedel för regioner större än de nuvarande valkretsarna bestämmer däremot parti. Förslaget resulterade dock inte i någon proposition.

Under det fortsatta författningsutredandet anger Grundlagberedningen i betänkandet "Ny regeringsform - Ny riksdagsordning" fyra viktiga krav på ett personvalssystem. Kravdiskussionen åtföljdes

---

[1] Sakuppgifterna i avsnittet bygger i huvudsak på redovisningen i betänkandet Ökat personval (SOU 1993:21).

inte av något förslag, men den har ändå haft stor betydelse och karakteriserar diskussionen också idag. De fyra kraven var:

1. Små grupper får inte kunna styra personval på bekostnad av större grupper som överlåter urvalet till partierna.
2. Stora ekonomiska (eller andra?) resurser hos vissa kandidater får ej avgöra.
3. Metoden skall vara begriplig och sammanräkningen skall inte bli alltför komplicerad.
4. Också i fortsättningen skall det vara möjligt att föra fram kandidater som inte är nominerade av parti.

Personvals- och valkretsutredningen 1977 föreslog i sitt betänkande "Personval och valkretsindelning" (SOU 1977:94) att man förutom att rösta på parti också skulle kunna avge en preferensröst för en viss kandidat. Utredningen anslöt sig till grundlagberedningens bedömningar av kriterier och diskuterade dessutom följande viktiga frågeställningar.

1. Vilken frihet skall väljarna ha i förhållande till partilistorna?
2. Skall personval vara obligatoriskt eller fakultativt/frivilligt?
3. Om det är fakultativt - hur skall man då behandla röstsedlar utan personmarkering?

Utredningen angav också de olika möjligheter som förelåg när det gäller personval contra listval:

1. (rena listval).
2. listval med möjlighet att lämna en preferensröst.
3. listal med möjlighet att lämna flera preferensröster.
4. (listval med möjlighet till panachering/kombination av kandidater från flera partier).
5. (renodlat personval).

Punkterna 1, 4 och 5 låg utanför direktiven för utredningen och var alltså inte aktuella. Man diskuterar frivilligheten i personröstning eller ej och uttrycker en rädsla för amerikanisering, det vill säga professionellt organiserade kampanjer omkring enskilda personer och med större satsning av pengar. Finland anförs som avskräckande exempel.

Utredningens förslag är alltså listval med **en** frivillig personröst. Dessutom diskuteras valkretsarnas storlek liksom problem i samband med nominering/registrering av kandidater, spränglistor och tillskrivna namn. En socialdemokratisk ledamot betonar risken med förslaget om intresset för personval blir alltför stort. I ett sådant läge hotas partisystemets funktion. Samme ledamot poängterar också att om intresset blir alltför litet, så riskerar det hela att bli en skenreform. Förslaget ansågs alltför komplicerat och föranledde ingen åtgärd från regeringens sida.

Nästa steg i frågans behandling är Folkstyrelsekommitténs förslag 1987. Man föreslår där en siffermarkering som lyfter en kandidat högst upp på listan. Obligatorisk förhandsanmälan av partier och kandidater är ett annat nytt inslag. Remissinstanserna ansåg att förslaget var alltför komplicerat och att stora informationsinsatser skulle bli nödvändiga. Departementschefen kunde tänka sig obligatorisk registrering av kandidaterna.

Den fria nomineringsrätten berörs i flera olika sammanhang. Partirepresentanterna är i allmänhet positiva till personval och till fri nomineringsrätt tagna var för sig. De uttrycker däremot oro för vad en kombination av dessa båda sätt att utöva väljarinflytande kan komma att medföra för partiernas möjlighet att påverka kandidaturvalet. En markerat positiv inställning till personval framkommer också i riksdagsmotioner i första hand av ledamöter från centerpartiet, folkpartiet liberalerna och moderata samlingspartiet.

Det förslag som resulterar i lagstiftning läggs fram i Personvalskommitténs betänkande "Ökat personval" (SOU 1993:21). Ett huvudsyfte med förslaget anges vara att stärka kontakterna mellan väljare och valda. Den diskussion som förekommit alltmer om "politikerförakt" eller negativ inställning till/bristande förtroende för politiker, har säkert bidragit till ett större intresse för frågan och därmed givit förutsättningar att få igenom ett förslag. Med den underförstådda motiveringen att väljarna måste ha möjlighet att ha åtminstone något grepp om vad de röstar på så konstaterar utredningen att sakfrågorna har blivit alltmer komplicerade och svåra att få grepp om. Ifall väljarna i stället kan ta ställning till personer så ger detta en möjlighet att bevara legitimiteten i systemet. Personkännedom har enligt arbeten som utredningen citerar tidigare visat sig ge större tilltro. De valda kan uppfattas ha ett mer personligt ansvar. Samtidigt betonas åter vikten av att behålla ett visst partiinflytande. Man tar också upp valkretsarnas storlek och konstaterar att mindre valkretsar antas öka förutsättningarna för personröstning. Man konstaterar dock att överväganden av denna fråga ligger utanför direktiven. Ytterligare en aspekt som betonas är enkelheten. Systemet bör vara så enkelt att det blir få misstag. En personmarkering räcker. I annat fall ställer man dessutom alltför stora krav på stor personkännedom. Om man skulle

göra ett misstag bör bedömningen utformas så att felaktiga valsedlar inte blir ogiltiga alltför lätt. Vid flera personmarkeringar bör valsedeln räknas som parti/liströstning i stället för att ogiltigförklaras. Givetvis kvarstår och betonas också kravet på enkelhet i sammanräkningen.

"Effektivitet" i personröstningen

Personvalskommittén diskuterar också personröstningens genomslag eller effektiviteten i personröstningen. Med effektiv personröstning avser man att väljarna lägger sina röster på ett sätt som avviker från partiets rangordning och att detta får genomslag vid mandatfördelningen även om det är ett relativt begränsat antal väljare som personröstar (Ökat personval, sid 49). Diskussionen förs bland annat genom jämförelser med personvalssystem i några andra länder. I Tyskland till exempel personbesätts flertalet mandat på grundval av personröster, medan listval bestämmer mandatfördelningen. I Belgien har man en valkvotsmetod som innebär att placeringen på listan har minst lika stor betydelse som antalet personröster. Den danska modellen innehåller spärr som gör att bara en mindre del av mandaten kan besättas på grundval av personröster.

Strykning av kandidater är fortfarande möjlig enligt det föreliggande förslaget, men det är ett lika ineffektivt medel som tidigare. Man diskuterar emellertid möjligheten av att öka effekten av strykningar. Ett sätt skulle kunna vara att de räknas dubbelt eller så att det skulle räcka med t ex 5 % strykningar för att slå ut en viss kandidat. Man lägger dock inte några specificerade förslag i detta avseende. Effektivitetsproblemet har på olika sätt berörts också i tidigare utredningar. Här har det dock ställts på sin spets på ett annat sätt än tidigare och Personvalskommittén är också den utredning som mest entydigt tar ställning för ett effektivt personval.

Målsättningar

I utredningsdirektiven finns ett entydigt mål; att öka väljarnas inflytande på urvalet av personer som kommer att representera dem i valda församlingar. Kommitténs diskussion omkring ett effektivt personval går helt i samma riktning. Man vill att personröstningen skall få ett ***verkligt genomslag i valresultatet***. Formellt sett har väljarna redan nu stora möjligheter att påverka valet av personer. I praktiken utnyttjas inte dessa möjligheter mer än mycket marginellt. Ett införande av ett personvalsinslag är emellertid också redan i direktiven omgärdat med ett antal restriktioner. Valet skall även i fortsättningen ***vara ett partival***. Enskilda ***personer får inte dominera***

på bekostnad av sakfrågorna. Alltför ***små grupper får inte genom personröster dominera över större grupper*** av väljare som vill överlåta valet till partierna. ***Stora ekonomiska insatser bör inte ge enskilda kandidater större möjligheter*** att förvärva mandat. Systemet får ***inte bli så komplicerat att det tar längre tid*** att få fram resultaten. Dessutom nämns frågan om en ***jämnare fördelning mellan män och kvinnor*** bland de invalda representanterna.

På några områden finns dessutom uttalanden, främst i de olika utredningarna, som antyder vad som av politikerna/beslutsfattarna uppfattas som kritiska punkter. En första sådan punkt är omfattningen av personröstningen. Det föreligger ett politiskt beslut om genomförande, vilket innebär att man accepterar den i åtminstone någon utsträckning. Det vore inte bra vare sig för politikernas självkänsla eller för det politiska systemet om det blev en "flopp" i den meningen att mycket få skulle vara intresserade av att personrösta. När politikerna berör risker med personröstningen så är det dock den motsatta aspekten som man koncentrerar sig på. Man vill inte gärna se en alltför stor omfattning av röster på person. I en sådan situation så skulle man riskera att partierna och politikerna tappade kontrollen över vilka som skulle besätta erhållna mandat. Partiernas nominering skulle i så fall underkännas av väljarna. "Lagom" förefaller vara ett nyckelord i sammanhanget! Personvalskommittén lägger fram en prognos snarare än en förhoppning, vilken pekar mot att ***30-50 procent*** av väljarna kommer att personrösta vid valen till riksdagen och en något högre andel vid kommunala val.

Vad beträffar skälen för en personröst så betonar man i Personvalskommitténs betänkande också främst det man ***inte vill se - personröster grundade på 'kändisskap'*** eller på att kandidaten genom egna stora personliga satsningar kunnat driva en effektiv valkampanj och på så sätt gjort sig känd. Det kommer i betänkandet knappast fram några större betänkligheter mot personkampanjer i sig, men ***pengarna och därmed besluten skall kanaliseras via partierna***.

Varken direktiven eller utredningens betänkande berör mer i detalj motiven till personröstning hos den enskilde väljaren. Det naturliga önskemålet för partierna är att väljarna skall tillämpa samma kriterier som partierna vid val mellan kandidater. Att man använder sig av samma allmänna kriterier är emellertid inte någon garanti för samstämmighet. Partierna och deras väljare kan dra olika slutsatser även om de bekänner sig till samma princip. Sannolikheten är dock, om väljarna utgår från samma kriterier, större än i något annat fall att partiets nomineringar skall bli gällande.

Frågan om ***jämlikhet*** berörs också något av utredningen. Ett krav som följer av jämlikhetsidealet är att alla väljare skall ha samma förutsättningar att kunna påverka via personröstning. Kännedomen om att man kan och om hur det går till att personrösta skall vara lika stor.

Också andra typer av kunskapsmässiga förutsättningar bör här, likaväl som i andra avseenden, vara likvärdiga. Aktuellt här är i första hand kännedom om namn på politiker. Något som mer eller mindre är en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för personröstning.

I utvärderingen kommer vi självklart att ta upp så många som möjligt av dessa målsättningar, explicita eller härledda, positiva eller negativa. Målsättningarna ger emellertid bara i begränsad utsträckning underlag för bedömningar. Därför kommer genomgången av utfallet till stor del att utgöras av beskrivningar och förklaringar till vad som hänt, kopplade till befintlig vetenskaplig kunskap på området. Detta innebär att vi i praktiken till stor del gör vad som brukar kallas för en *mållös utvärdering* (Jfr t ex diskussion i Vedung 1991). Det vill säga att vi undersöker vad som inträffar till följd av införande av personvalet och vilka positiva och negativa konsekvenser som uppkommer i olika avseenden. Vi försöker där fånga upp även sådant som inte är förutsett vare sig som ett mål eller som en tänkbar risk. I flertalet studier av denna typ måste man också föra in implementeringen av beslutet. Man måste med andra ord se på hur beslutet har omsatts i verklighet och kontrollera om tillvägagångssättet här kan ha betydelse för slutresultaten.

Försöket i kommunalvalet 1994

För att man skulle få en säkrare uppfattning om hur personval skulle komma att fungera föreslog regeringen att man skulle genomföra ett försök begränsat till kommunalvalet i ett mindre antal kommuner. Tretton kommuner - Danderyd, Helsingborg, Jönköping, Linköping, Ljusdal, Simrishamn, Solna, Stockholm, Vaggeryd, Vellinge, Vänersborg, Östersund och Övertorneå - anmälde intresse för att delta i ett sådant försök. Med utgångspunkt ifrån olika representativitets- och andra lämplighetskriterier, valde regeringen ut sju av dessa kommuner, nämligen Helsingborg, Linköping, Solna, Vaggeryd, Vänersborg, Östersund och Övertorneå. Hänsyn togs till bland annat kommunstorlek (antal väljare) och partisympatiernas fördelning. I proposition 1993/94:129 föreslog sedan regeringen att riksdagen skulle besluta om detta försök.

Under arbetet med denna studie har också framkommit att besluten i respektive kommuner om anmälan att delta inte alltid varit helt enhälliga. Detta är närmast en fördel på så vis att det gör kommungruppen mindre speciell än vad den skulle varit om alla varit entusiastiska för personval. Det finns anledning att tro att resultaten från försöket kan ge en ganska god indikation på hur ett personval kan fungera även i andra kommuner. Däremot föreligger större svårigheter

när det gäller att dra slutsatser om vad som kan komma att inträffa i val till andra nivåer, till exempel riksdagen eller EU-parlamentet.

Undersökningsdesign

Hela försöket med personval i kommunalvalet 1994 kan ses som ett experiment. Vi har tagit fasta på denna tanke och utvecklat den ytterligare i syfte att få ut mer av experimentet. De sju kommunerna som ingår i försöket är inte ett urval om vilket man utan vidare kan hävda att det är representativt för alla svenska kommuner. En sådan representativitet är å andra sidan inte en förutsättning i ett experiment av detta slag. Tre av försökskommunerna har valts ut för jämförelser med vardera en kontrollkommun, det vill säga en kommun där man inte har personval, men vilken i övrigt så gott sig göra låter är jämförbar med en av de tre försökskommunerna. Valet av sådan jämförelsekommun har gjorts med utgångspunkt från kommunstorlek (antal invånare), fördelning av partisympatier och näringsstruktur. Vi avser att jämföra Linköping med Halmstad, Vänersborg med Lidköping och Vaggeryd med Tranemo[2]. En jämförelse av detta slag och med ett så begränsat antal kommuner ger naturligtvis inte någon statistiskt säkerställd grund för resultattolkning. Vi skall för fullständighetens skull ändå jämföra alla de sju försökskommunerna med kontrollkommunerna vad avser några centrala politiska egenskaper. För att möjliggöra mer intensiva analyser har vi dragit ett något större urval av väljare i de tre försökskommuner vi valt ut för intensivstudier och i de tre kontrollkommunerna. I analysen kompenseras detta genom viktning och i de resultat som presenteras har i normalfallet alla kommuner samma tyngd.

I samtliga sju kommuner har vi med hjälp av postenkät ställt frågor till slumpmässiga urval av väljare om kunskaper och beteende med anknytning till personvalet. Frågorna rör främst deras intresse för och kunskap om politik i olika avseenden, vilka informationskanaler de har tillgång till, vad som de anser viktigt när det gäller urval av kandidater och om de har personröstat. Bortsett från frågor som rör direkt personröstning, så har motsvarande frågor också ställts till samma slags urval av väljare i de tre kontrollkommunerna.

---

[2] Det har efter att urvalet gjordes, som ett resultat av undersökningen, kommit fram uppgifter om att också Halmstad ingår bland dem som anmält intresse av att delta i experimentet. Av formella skäl fördes dock inte kommunen upp på listan av intresserade i redovisningen i propositionen. Vi har inte kunnat vidta några särskilda åtgärder med anledning av detta, men informationen bör finnas i åtanke när man gör jämförelser med denna kommun.

Samtliga personer som står som kandidater på något partis listor i någon av de tre specialstuderade försökskommunerna eller i någon av de tre kontrollkommunerna har också fått en postenkät med frågor bland annat om attityder till personval och beträffande försökskommunerna, beteende och observationer i samband med personval. Frågorna avser hela valet från aktivitet i samband med nomineringarna och hur valkampanjen har fungerat till kandidaternas bedömningar av eventuella effekter av ett personval på den framtida politiska verksamheten. Vi har också försökt fånga in kandidaternas ideologiska syn på personvalet och på det representativa systemet. Enkäter och antal svarande liksom fördelningarna av svaren på frågorna finns fullständigt redovisade i appendix.

Valledare från partierna i dessa sex kommuner har intervjuats i syfte att få ett grepp om hur valkampanjerna lagts upp och vilka eventuella speciella insatser som gjorts med anledning av personvalet. Intervjuerna finns skriftligt dokumenterade. Detta material har också utgjort den huvudsakliga grunden för två examensarbeten vid förvaltningslinjen, Linköpings universitet (Håkansson & Sandström 1995) respektive vid förvaltningshögskolan i Göteborg (Pålsson & Johansson 1995). Inom ramen för dessa arbeten har också viss annan information samlats in, av vilken en del utnyttjas i föreliggande rapport.

Samtliga dagstidningar som täcker minst fem procent av hushållen i respektive kommuner har undersökts i syfte att se omfattningen av och inriktningen på valmaterialet i allmänhet och personvalsmaterial i synnerhet. Vi har också i samtliga försökskommuner undersökt informationsinsatserna till väljarna med anknytning till personvalet. Informationsmaterial från kommunerna och från partierna har samlats in.

På grundval av enkätsvaren har vi gjort en första jämförelse mellan försökskommuner och kontrollkommuner. Vi har också försökt kontrollera hur de valda kommunerna ser ut i relation till svenska kommuner i övrigt. Som underlag för denna generella bild av svenska kommuner har vi använt undersökningar ingående i *Kommunaldemokratiska forskningsgruppens* studier 1979-1981 och i forskningsprojektet *Demokrati i förändring*, som pågår för närvarande.

Generellt sett är allmänt intresse för politik något högre i större kommuner. Man kan också här se en tendens, om än svag, till ett sådant mönster såväl bland försökskommunerna som bland kontrollkommunerna. Kännedom om valfrågor aktuella i kommunvalet är här inte relaterad till kommunstorlek. Detta stämmer också överens med den bild som de mer omfattande kommunstudierna ger. Vad beträffar kännedom om namn på kommunpolitiker, så förväntar vi oss här på grundval av tidigare resultat, att den bör vara större i mindre kommuner. I huvudsak infrias också de förväntningarna. Det sker ganska entydigt i kontrollkommunerna och med ett markerat undantag

bland försökskommunerna. Namnkännedomen i Linköping är påtagligt större än förväntat.

Tabell 1.1 Väljarnas attityder och kunskaper: försöks- och kontrollkommuner.

Procent	Linköping	Helsingborg	Solna	Östersund	Västerås	Vaggeryd	Övertorneå	Halmstad	Lidköping	Trane-mo
Mycket/ganska intresserade av politik	59	56	68	64	57	49	49	56	56	50
Kan ange valfråga i kommunalvalet	27	18	31	26	27	38	29	30	46	15
Kan ange namn på kandidat i kommunalvalet	61	45	55	61	65	77	82	58	64	65
Har röstat på olika parti i riks- o kommunalval	18	15	24	25	38	33	32	24	26	21
Röstning påverkar kommunal politik*	49	43	56	53	42	50	52	51	52	48
Missnöjd med kommunal service**	23	18	12	7	30	11	13	15	10	11

* Avser dem som säger att man genom att rösta absolut eller till stor del kan påverka den kommunala politiken.

** Avser andel ganska eller helt missnöjda med kommunal service.

Bland försökskommunerna kan man skönja en tendens till att röstdelning, det vill säga att man röstat på olika parti i riksdags- och i kommunalval, är vanligare i mindre kommuner. Kontrollkommunerna ger ingen sådan indikation. I tidigare kommunstudier kan vi se att röstdelningen är större i de allra minsta kommunerna och mindre i den enda undersökta storstaden. I ett stort intervall däremellan, vilket täcker de kommuner som ingår här, finns inget samband mellan kommunstorlek och röstdelning. Tilltron till att röstning kan påverka kommunalpolitiken har inte heller vare sig här eller i dessa storleksklasser av kommuner generellt sett något samband med antal invånare. Detsamma gäller synen på den kommunala servicen. Sammanfattningsvis kan konstateras att det inte här finns något som tyder på att de försöks- och kontrollkommuner som ingår i undersökningen, på något mer avgörande sätt skulle avvika från svenska kommuner i allmänhet.

Några metodsynpunkter

Valet av metoder har gjorts i första hand med hänsyn till det utvärderande syftet. Vi har både i val av metod och i val av undersökningsdesign prioriterat jämförelsemöjligheter såväl bakåt i tiden som mot samtidiga referenspunkter. Tyngdpunkten har legat på jämförbarhet och systematik. Enkäter till väljare och politiker har varit

ganska givna, intervjuer var uteslutna av resursskäl. Vi har alltså däremot i huvudsak samlat in information från valledarna med hjälp av intervjuer. Dels rör det sig här om ett begränsat antal personer, dels skulle det rent tekniskt sett varit svårt att i ett enkätformulär hantera olika följdfrågor som skulle kunna följa av svar på tidigare frågor. Massmediematerialet har hanterats med hjälp av systematisk innehållsanalys. Den ger också goda möjligheter till jämförelser mellan kommuner.

En ibland förekommande invändning mot systematiska och kvantitativa studier är att uppläggningen, som till en del är bestämd av vilka hypoteser man har, styr resultaten. När resonemangen blir något mer sofistikerade så säger man att de styr, inte så mycket innehållet i resultatet, som de områden på vilka det kommer fram resultat. Utan att för den skull acceptera tanken att detta gäller i större utsträckning för kvantitativa metoder än för andra metoder, kan tilläggas att vi ändå försökt gardera oss. Vi har i både intervjuer och enkäter inslag av "öppna frågor" där vi får möjlighet att fånga upp mer specifika och också mer oväntade synsätt. Valledarintervjuerna, som närmast kan betecknas som semistrukturerade, ger sådana möjligheter. Det har också visat sig att dessa öppna frågor givit information som varit kopplad till infallsvinklar eller synsätt som vi inte tidigare förutsett vara aktuella.

Ur analysteknisk synpunkt kan tilläggas att politikerstudien utgör en totalundersökning. Antalet svarande redovisas i en av de inledande tabellerna. Väljarundersökningarna däremot är slumpmässiga urval. Vi har valt att inte diskutera i termer av signifikansnivåer, även om de resultat som diskuteras har bedömts med utgångspunkt från 95-procents signifikansnivå. Därtill har dock hänsyn tagits till systematiska mönster oavsett precisioner i enskilt värde.

Disposition

Vi börjar nu med att se på informationen till väljarna omkring personvalet, i första hand från kommuner och i massmedia. I det därpå följande kapitel 3 redovisas politikernas syn på och aktiviteter i samband med personvalet. Vi tar också upp synen på representantrollen och om den påverkas av att en representant valts in genom personröster. I kapitel 4 kommer vi över till väljarna och tar där upp informationsnivå, informations- och kontaktkanaler, röstningsbeteende och kriterier för urval av kandidater. De senare jämförs också med politikernas syn i samma avseende. I det avslutande kapitlet sammanfattas och diskuteras resultaten. I rapporten ingår också ett omfattande appendix med en utförlig teknisk redovisning av undersökningens olika delar.

2 Information och massmedia

Information

Valet av kanal för informationsspridning kan vara väsentligt för informationens genomslag. När man analyserar politisk propaganda, vilket ofta sker med massmedia som den centrala informationskanalen, så brukar man betona informationsmottagarnas personliga erfarenheter och tidigare ståndpunkter som viktiga faktorer. Man betonar också massmediernas stora betydelse för individernas verklighetsuppfattningar, medan deras påverkan på attityder är mindre (Jfr t ex Asp 1986, sid 342 ff). Vad vi sysslar med här är visserligen politiskt sett viktig information, men däremot inte något som är kontroversiellt. Det ligger samtidigt i grunderna för all spridning av information och/eller propaganda att den som framför budskapet skall upplevas som tillförlitlig (Jfr Grunig & Grunig 1982). De alternativ som är aktuella här kan uppfattas olika i det avseendet. Offentliga myndigheter torde kunna ses som neutrala. Till en del uppfattas möjligen också massmedia som opartiska. Sakfrågan i sig är så relativt okontroversiell att det inte spelar någon roll att en tidning har en viss partisympati. När informationen däremot kommer från politiska partier finns en större risk för att den uppfattas som något som inte angår den som inte har samma partisympati. Detta är inte något riktigt stort problem så länge som dels andra informerar, dels alla partier informerar.

Vad beträffar utformningen av budskapet torde det vara väsentligt, om man avser att stimulera personröstning, att inkludera information om varför man skall personrösta. Vad kan man åstadkomma med det och vilka fördelar innebär det (Dozier & Ehling 1992)? Här föreligger otvivelaktigt en balanssituation mellan vad en informatör som är officiell representant kan uppfatta vara en rimlig neutral presentation och vad den som ser något positivt (eller något negativt) i systemet skulle önska sig. Samtidigt kan man hävda att ett nytt inslag i ett demokratiskt system när det presenteras skall motiveras och då rimligen motiveras positivt, om än inte nödvändigtvis översvallande, i demokratitermer. De invändningar som finns kan naturligtvis också nämnas. I detta avseende bör man på kommunal nivå agera som ett förvaltningsorgan. Det skall inte spela någon roll om man gillar förslaget eller ej. Vi kommer i viss utsträckning att kunna säga något om utfallet i dessa avseenden på grundval av empiriska data.

Förutsättningar

Så relativt stora förändringar i valsystemet som införande av personval utgör förekommer sällan. Det är dessutom fråga om förändringar till vilka enskilda väljare måste ta ställning eller från vilka de måste agera. Tidigare har förslag till personval förkastats av remissinstanser därför att de ansetts alltför komplicerade eller kräva alltför stora insatser av information till väljarna för att fungera. Alla förefaller ha uppfattat informationsfrågan som väsentlig. Därtill har enkelhet och lättbegriplighet i flera sammanhang åsatts ett högt värde. Enligt propositionen om försöket i 1994 års val (prop 1993/94:129) så förutsätts centrala, regionala och lokala valmyndigheter informera om hur personvalet skall gå till. Inga speciella ekonomiska medel anslås utan det anses rymmas inom befintliga ramar. Kommunerna skall själva svara för sina informationskostnader. Det framgår inte om regeringen dessutom förlitar sig på partiernas eller eventuella andra aktörers intresse.

Väljarna har rätt att ställa krav på att bli tillfredsställande informerade om förändringarna i valsystemet. Dels därför att detta nya inslag kan ge dem möjligheter till inflytande som de annars inte skulle kunna utnyttja. Dels därför att om andra känner till denna möjlighet och utnyttjar den, så har den väljare som ej är informerad, relativt sett fått mindre inflytande än vad han/hon hade tidigare. Ytterligare ett tungt vägande skäl är att väljarna i Sverige är vana vid att få information sig serverad utan egen ansträngning. Ett brott mot denna praxis måste åtminstone kräva ett medvetet ställningstagande från regeringen/-centralt ansvarig myndighet. Det nästa steget, att bedöma vad som är en tillfredsställande nivå på informationsinsatserna, är svårare. Vi kommer här först att diskutera vilka informationsinsatser som gjorts och i ett senare avsnitt kommer vi att se på hur stor kännedom olika grupper av väljare hade om möjligheten till personröstning. Den officiellt ansvarige aktören är kommunen, närmast i form av valnämnden. Vi börjar med att se hur stora insatser som gjorts från kommunalt håll. Därefter kommer vi över till partier och politiker. Här finns givetvis inte någon entydig gränslinje mellan valpropaganda och information om tekniken i samband med personval. Vi skall under samlingsrubriken "Valkampanjer" diskutera såväl ren information som mer utpräglade propagandainsater som partierna gjort. Jämförelsen med kontrollkommuner kan ge oss en bild av den roll personvalsinslaget kan ha spelat för valkampanjens förlopp. Den tredje tunga aktörsgruppen på området är massmedia. Rent principiellt kan vi här tänka oss att finna dels självständiga ståndpunkter, dels en spegling av vad andra aktörer gör. Vi kommer inte annat än undantagsvis att försöka skilja på dessa två typer av material. I första hand undersöker

vi massmedia enbart med utgångspunkt från frågeställningen "Vilken information finner väljarna i massmedia"?

Kommunerna

I de tre specialstuderade försökskommunerna har vi kontrollerat hur stora informationsinsatser som man gjort från kommunens sida. I den största av de tre, Linköping, svarar ansvarig tjänsteman att kommunstyrelsen beslutat om anslag till en annons. Mer pengar skulle inte satsas på speciell information. I den mellanstora kommunen Vänersborg meddelar man på tjänstemannanivå att det här med personval var ett "påhitt av partierna" och partierna fick då själva svara för informationen. Kommunen gjorde inte någonting. I den mindre kommunen Vaggeryd delas regelbundet ut ett informationsblad till hushållen. Med anledning av personvalet gjordes en specialversion som alltså tillställdes alla hushåll.

Vi har frågat valledarna för partierna i dessa tre kommuner hur de ser på informationen från kommunerna. Det finns inte någon som tycker att informationen varit alltför omfattande! I Linköping anser representanter för flertalet partier att man borde ha informerat mer, medan en borgerlig partirepresentant har uppfattningen att man inte bör använda skattemedel till sådan information. Partirepresentanterna i Vänersborg har snarast uppfattningen att informationen från kommunen varit rimlig. Ett borgerligt partis företrädare konstaterar att 'det tar tid att ändra ett system'. Från ett annat borgerligt parti har man samma principiella invändning som i Linköping, tveksamhet inför om detta är en kommunal angelägenhet. I Vaggeryd är valledarna i stort sett belåtna med den information som kommit från kommunalt håll.

Även med en välvillig tolkning kan en utomstående betraktare inte uppfatta informationsinsatserna i vare sig Linköping eller Vänersborg som tillfredsställande. Med utgångspunkten att kommunerna är centrala som informatörer både ur tilltros- och ansvarighetssynpunkt, så måste insatserna i stället betecknas som förbluffande små. Det är svårt att bedöma om den insats som gjorts i Vaggeryd genom ett extra informationsblad är tillfredsställande. Den förefaller dock otvivelaktigt ligga närmare uppfyllande av de kriterier vi diskuterat ovan.

Massmedia

Förutom information från på olika sätt direkt berörda aktörer, så utgör massmedia en väsentlig informationskanal vad gäller såväl information om förekomsten av personval som om hur det skall gå till. Dessutom

är massmedia den kanske mest väsentliga kanalen för information till allmänheten om kandidaterna, deras ställningstaganden och om argument för och emot såväl enskilda kandidater som personröstning i allmänhet. Massmedia utgör dessutom en viktig kommunikations- och informationskanal för politikerna. I denna delstudie har vi begränsat oss till perioden en månad före valdagen. Valkampanjen täcks in, medan den information som sannolikt kommit tidigare via massmedia om att det skall bli personval och om hur det skall gå till lämnas utanför.

Personröstning är en ny företeelse i vårt samhälle. Sådana kan bli föremål för massmediebevakning redan på grund av att det är fråga om något nytt, en ändring i ett traditionellt mönster. Det är dessutom här fråga om en ändring som innebär en större koncentration på enskilda personer. Möjlighet till personifiering brukar göra nyheter ännu mer attraktiva för massmedia. Varje direkt personlig kampanjaktivitet från en enskild kandidat kan förmodas ha ett klart nyhetsvärde. Särskilt stort nyhetsvärde torde angrepp på och av enskilda kandidater ha (Jfr Westerståhl & Johansson 1985). Med utgångspunkt från rådande nyhetsvärderingsprinciper kan vi förvänta oss en ökad bevakning redan första valet.

De grunder för nyhetsvärdering som brukar få störst genomslag på bevakningen kommer däremot inte in i bilden förrän tidigast vid nästa val. Det man då kan förvänta sig inslag av är kritik av kandidater för till exempel brutna vallöften, diskutabel finansiering av valkampanjen eller konflikter mellan personvalda representanter och parti. Sådan kritik blir givetvis inte allmänt förekommande, men det finns anledning att förvänta sig att den emellanåt kommer att få väsentlig betydelse. Det är dock under alla omständigheter fråga om något som ligger utanför ramen för denna studie.

Vi har undersökt valmaterialet i samtliga tidningar vilka enligt TS-boken läses av minst fem procent av hushållen i respektive kommun. Den teknik som använts är systematisk innehållsanalys. För de artiklar som har anknytning till valet har noterats typ av artikel och annan identifikation. Därtill har registrerats artikelns omfattning, vilken typ av frågor den behandlat, vilka aktörer som förekommit, vilka argument i valdebatten som förekommit samt i vilken utsträckning som bildmaterial ingått i artikeln. En mer exakt beskrivning av material och tillvägagångssätt återfinns i appendix.

Det går inte att ge något definitivt svar på om den bevakning som förekommit i massmedia är liten eller stor. Totalmängden material beror mycket på massmediestrukturen i kommunen. Finns det många tidningar så blir rimligen bevakningen mer omfattande. Å andra sidan kan konkurrensen mellan tidningarna leda till specialiseringar, vilket gör att även uppgifter om genomsnitt per tidning är svåra att tolka. Det är dock klart att väljarna genom tidningarna haft möjligheter att

få en ganska omfattande bild av valet totalt sett. Om man följer alla tidningars bevakning, vilket givetvis knappast någon gör i praktiken, så får man i genomsnitt tillgång till omkring ett dussin inslag av olika typ i tidningarna varje dag i de två största kommunerna. Inslagen avser då allt från ledare till annonser. För de två mellanstora kommunerna är informationsmängden ungefär hälften så stor. Bevakningen i de nu nämnda kommunerna är parvis ungefär lika omfattande. Mellan de två minsta kommunerna är skillnaderna större. I Vaggeryd är bevakningen mer omfattande än i de ett steg större kommunerna, medan man i Tranemo bara kan finna omkring två inslag per dag. I de totalsiffror som presenteras lägger vi samman materialet utan några viktningar, vilket bland annat innebär att Tranemo, med en liten mängd material, väger in påtagligt mindre än övriga kommuner.

Det går inte av de siffror vi får fram här att säga om valmaterialet totalt sett ökat med anledning av personvalet. Materialmängden är inte vare sig systematiskt större eller mindre i försökskommunerna och vi vet dessutom inte hur stor den skulle ha varit om personval inte förekommit. En indikation på att personval föranlett ett något större massmedieintresse är dock andelen nyhetsartiklar. Dessa utgör en systematiskt något större andel i försökskommunerna än i kontrollkommunerna. Samtidigt är annonser vanligare i kontrollkommunerna.

Bilder på kandidater kan spela en mycket stor roll för väljarnas uppfattningar. De ger möjlighet till identifikation på ett sätt som är svårt att åstadkomma på något annat sätt. De kan givetvis också ibland verka avskräckande av olika skäl. Ett sådant skäl är att väljaren inte alls kan identifiera sig med kandidaten. Ett annat kan vara att kandidaten, även med all tänkbar retuschering, inte ser förtroendeingivande ut. En viktig fråga är om tidningarna anpassar sin rapportering så att personer/kandidater och därmed också bilder på sådana blir mer centrala när man skall ha personval? Det ligger nära till hands att föreställa sig att en större koncentration på personer i försökskommunerna skulle innebära att man också presenterade fler kandidater med bild i tidningarna. Med detta resonemang är det en förändrad verklighet som påverkar tidningarnas innehåll. Det kan också vara så att fler kandidater presenteras i tidningarna just därför att det rör sig om personer och man brukar hävda att personifiering ger ett högre nyhetsvärde (Westerståhl & Johansson 1985, Hvitfelt 1989, sid 102ff).

Som framgår av vidstående tabell så finner vi inget stöd för denna hypotes. Tvärtom är andelen tidningsinslag med bild av person faktiskt större i kontrollkommunerna. Om vi ser till enbart nyhetsartiklar får vi emellertid det omvända förhållandet. I dessa är personbilder något vanligare i försökskommunerna. Vi får det förväntade utfallet. Anledningen till att det totalt sett blir fler i kontrollkommunerna är att bilder av personer är vanligare i annonser i kontrollkommunerna. Tolkningen av detta utfall är alltså beroende av hur man värderar

"betydelsen" av olika typer av artiklar. Om man gör det inte helt orimliga antagandet att nyhetsartiklar möter större tilltro och därmed har större genomslagskraft än annonser, så bidrar tidningarna på detta sätt något till att förstärka personkoncentrationen i försökskommunerna. Det är dock fortfarande fråga om små skillnader. Differensen är i storleksordningen några få procentenheter.

Tabell 2.1 Artiklar av olika typ per kommun.

	Antal artiklar	Ledare	Nyhetsartiklar	Insändare	Annonser	Annan typ	S:a %	Andel artiklar med bild av person (%)
Linköping	399	7	52	21	14	6	100	27
Halmstad	366	2	46	11	39	4	100	31
Vänersborg	154	0	46	29	23	2	100	34
Lidköping	168	0	38	14	46	2	100	38
Vaggeryd	222	0	54	18	28	0	100	21
Tranemo	72	1	25	32	32	10	100	25
Totalt	1381	3	46	18	29	4	100	29

Vad innehåller då valinformationen i tidningarna? Något mindre än en femtedel avser omfattning och kvalitet på den kommunala servicen. Andra aspekter på servicen kan ha har förts till "aktuella kommunala frågor", i vilken kategori genomsnittligt sett i det närmaste häften av allt material återfinns. De kategorier som är av speciellt intresse här är dels personfrågor allmänt, dels personvalsfrågan mer specifikt. Personfrågor mer allmänt förekommer nästan lika ofta i kontroll- som i försökskommunerna. Vi får inte heller här några tecken på att tidningarna spelar någon större roll när det gäller att stimulera personinriktningen i försökskommunerna.

Sedan tidigare känner vi till att den direkta personkännedomen på individnivå vad gäller politiker är större i små kommuner än i stora. Det är uppenbart att detta till en avsevärd del beror på att politkertätheten är så mycket större i en liten kommun. Personkännedomen har dock inte minskat proportionellt med den sjunkande politikertätheten. När vi frågat oss varför så har vi hypotetiskt också tidigare föreställt oss att massmedias bevakning skulle ha en utjämnande effekt (Jfr Westerståhl & Johansson 1981, sid 48 f). En tanke som vi får visst stöd för i dessa resultat. Det finns inte här något systematiskt samband mellan kommunstorlek och förekomst av persondiskussion i massmedia.

Personvalsfrågan mer specifikt diskuteras naturligtvis mer i tidningsmaterialet från försökskommunerna. I någon liten utsträckning förekommer det dock att frågan om personval berörs även i kontrollkommunerna. Det är dock bara i Lidköping som den utgör mer än en halv procentenhet och alltså räcker till att åstadkomma en avrundning till en procent i stället för noll. Den information om själva teknikerna

omkring personvalet som finns i massmedia ingår i denna sistnämnda kategori. Enstaka sådana inslag finns i tidningsartiklarna från försökskommunerna. Personvalet har alltså inneburit en viss ökning av persondiskussionen i tidningarna, men väsentligen med direkt anknytning till personvalstekniken. Den mer allmänna persondiskussionen var, som vi nyss kunde konstatera, inte större i försökskommunerna. Eftersom själva valtekniken och personvalet som sådant rimligen sett diskuteras i första hand medan företeelsen är ny och att denna diskussion sedan avtar, så tyder detta snarast på att personvalet inte i någon mer dramatisk omfattning påverkar inriktningen på valdiskussionen. Man får som väljare information om den nya valtekniken i massmedia, men man får inte mer information om politikerna än vad väljare i kommuner utan personval får. Detta förhållande kan givetvis ändras snabbt om personvalet börjar bli väsentligt för valutgången.

Tabell 2.2 Ämnesområden i valartiklar från olika kommuner.

Procent	Kommunal service	Parti-sam-arbete	Person-frågor	Personvals-frågan	Aktuell kom-munal fråga	Kommunal-valet allmänt	S:a procent
Linköping	21	8	8	10	31	21	100
Halmstad	14	2	7	0	52	25	100
Vänersborg	19	0	12	4	51	13	100
Lidköping	15	2	19	1	47	16	100
Vaggeryd	6	0	4	7	58	26	100
Tranemo	2	0	1	0	37	60	100
Totalt	16	4	9	5	44	19	100

Kommentar: I "Kommunal service" ingår artiklar som rör såväl kvalitet på som omfattning av servicen. I "Kommunvalet allmänt" ingår också de inslag som finns av ideologidiskussion. Materialet i denna tabell är viktat med hänsyn till artikelstorlek.

Den partipolitiska argumentationen i valet förs också till avsevärd del fram till väljarna via massmedia. Argumentationen är i Sverige i allmänhet mycket sakfrågeinriktad. Frågan är närmast om det går att spåra några tendenser till att argumenten förskjuts i riktning mot fler argument med personanknytning i och med personvalet. Kommer med andra ord den politiska debatten att ändra innehåll?

Det kan direkt konstateras att det inte finns några tecken på några genomgripande förändringar. Sakfrågeargumenten dominerar totalt i detta material. Nio av tio argument har att göra med ståndpunkter i sakfråga. Skillnaderna är måttliga mellan kommunerna även om man kan se att sakfrågorna dominerar en aning mer markerat i kontrollkommunerna än i försökskommunerna. Spegelbilden av detta är i två av de tre kommunerna att man diskuterar och argumenterar omkring personvalet. Något som vi tidigare hävdat bör ses som en mer temporär företeelse och inget som tyder på långsiktiga förändringar. I den tredje kommunen är det fråga om personkarakteristik eller med

andra ord mer renodlade personargument. Samtidigt måste man vara medveten om att vi i denna kommun finner det enda lokala partiet av betydelse och att detta till stor del är uppbyggt omkring en person. Det är snarare detta förhållande än personvalet som spelar in. Den som är benägen att "finna" effekter kan dock givetvis avfärda dessa förklaringar som "ad hoc"-produkter och hävda att det finns en systematisk om än liten förhöjning av andelen personbedömningar i personvalskommunerna!

De olika personorienterade argument som förekom var till en fjärdedel inriktade på kandidatens erfarenhet och kunnighet som politiker. Denna egenskap bedömdes uppenbarligen i denna diskussion liksom i olika tidigare undersökningar, som den mest intressanta. Andra mer specificerade argument rörde i ungefär lika stor omfattning kandidatens yrkesbakgrund, vilken kommundel han/hon representerade, ideologiska ställningstaganden, kön och ålder. Omkring tio procentenheter av alla argument kunde föras till var och en av dessa grupper. Återstoden, omkring en fjärdedel rörde andra icke klart specificerade personegenskaper.

Tabell 2.3 Argument i valartiklar från olika kommuner.

Procent	Person-karakteristik	Syn på personval	Sakfråge-argument	Övriga argument	S:a procent	Antal argument
Linköping	7	4	88	1	100	537
Halmstad	5	0	95	0	100	446
Vänersborg	12	2	86	0	100	211
Lidköping	6	1	93	0	100	219
Vaggeryd	4	6	90	0	100	251
Tranemo	3	0	97	0	100	69
Totalt	6	3	90	1	100	1733

Kommentar: I ungefär hälften av artiklarna har registrerats två argument, vilket var vad tekniken här maximalt tillät.

Den massmediala bevakningen av kommunpolitiker är om man ser till hur många kommunpolitiker det finns och materialets omfattning inte särskilt intensiv. Chansen är inte stor för en väljare att via massmedia skaffa sig information om mer än några enstaka ledande politiker. Samma sak torde gälla riksdagskandidater i en personvalssituation, även om de är färre per valkrets. Enskilda kandidater, förutom ett fåtal med de mest centrala positionerna, får mera sällan något utrymme ens i den lokala pressen. Flertalet av riksdagsledamöterna uppfattar sig förekomma relativt sett ofta i lokala massmedia. Detta gäller såväl valrörelsen som under det mer normala riksdagsarbetet mellan valen och det gäller både ledamöter med lång erfarenhet och central politisk placering och relativt nya ledamöter (Johansson 1995a, Holmberg & Esaiasson 1988). Om vi på grundval av den kommunala nivån skall försöka spekulera om vad som kan komma att inträffa i

samband med nationella val, så står det klart att informationen till väljarna om den del av kandidaterna som redan är ledamöter torde vara ganska omfattande. Förändringen av valsystemet spelar dock ingen större roll i detta sammanhang. Samtidigt innebär systemet en tendens till konservering i den meningen att nya kandidater inte har tillnärmelsevis samma möjligheter att synas i massmedia. I detta avseende torde skillnaderna vara mer markerade än motsvarande skillnader på kommunal nivå. Å andra sidan löper sittande ledamöter en större risk att framställas i negativ dager med hänvisning till misstag, affärer eller löftesbrott. Det är kanske här som nya kandidater har sin chans!

3 Politikerna

Politikerna är självklart de som i första hand blir eller kan bli direkt berörda av personval. Men även partierna påverkas och riskerar få mindre kontroll och mindre inflytande än tidigare över delar av verksamheten. Personvalet kan också få direkta såväl positiva som negativa konsekvenser för politikerna som individer. Deras möjligheter att arbeta som politiker kan påverkas både direkt i valet och indirekt genom att partierna anteciperar väljarnas reaktioner och förändrar sin syn på vilka personer som är lämpliga att representera partiet. Sådana konsekvenser kan komma fram i olika stadier i den politiska valprocessen. I detta kapitel behandlar vi enbart politikerna. Vi undersöker attityder och beteende med anknytning till personvalet. I nästa kapitel gör vi motsvarande analyser beträffande väljarna. I kapitel 5 försöker vi sedan på några punkter koppla samman väljarnas och politikernas uppfattningar och få en bild av hur det politiska systemet fungerar ur representativ synpunkt vad avser personval.

Politikernas syn på personval

Det är av flera olika skäl av intresse att känna till vilken uppfattning politiker eller kandidater till politiska uppdrag har om personval. Tycker man att det är en bra förändring av det politiska systemet att ge enskilda väljare möjlighet att påverka valet av enskilda kandidater. De politiska kandidaternas allmänna uppfattning i denna fråga torde kunna påverka såväl deras syn på och attityder till möjliga konsekvenser av personvalet som deras benägenhet att själva vara aktiva i personvalssammanhang. Partier har på ett tidigt stadium markerat olika intresse. På riksplanet har borgerliga varit mer intresserade än till exempel socialdemokraterna, vilka ansett partiets roll viktigare. Har vi samma mönster på den lokala nivån? Ser mindre etablerade kandidater personval som en möjlig 'genväg' och är de därför särskilt positiva? Går det att urskilja någon koppling till egna förutsättningar att bedriva kampanj?

På det hela taget har politikerna en positiv inställning till personval. Bara var tionde person tycker att det är ganska dåligt eller mycket dåligt att man fått möjlighet att rösta på person. Är då detta en generell inställning bland politiker eller finns det skillnader? Det

ligger nära till hands att föreställa sig att politikerna skulle vara mer positiva i de kommuner som anmält sig till försöket än i övriga kommuner. Eftersom vi bara gör en eftermätning så kan vi dock inte med säkerhet avgöra om en skillnad mellan dessa kommungrupper beror på en från början given inställning eller om det är fråga om en uppfattning grundad på erfarenhet från försöket. En annan tänkbar skillnad skulle kunna ha att göra med kommunstorleken. Vi vet sedan tidigare att personkännedomen är större i mindre kommuner. Denna större kännedom om personer/politiker skulle kunna ge bättre förutsättningar också för personval i mindre kommuner än i större.

Tabell 3.1 ***Syn på personval - kommun, parti, erfarenhet och personlig bakgrund.***

Procent	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa procent
Totalt	37	37	14	9	3	100
Linköping	45	34	15	5	1	100
Vänersborg	42	28	19	8	2	100
Vaggeryd	43	41	14	1	1	100
Halmstad	36	34	15	10	5	100
Lidköping	26	37	15	16	6	100
Tranemo	29	50	6	13	2	100
Vänsterpartiet	22	28	20	12	11	100
Socialdemokraterna	20	37	22	15	6	100
Centerpartiet	37	45	10	7	0	100
Folkpartiet lib	49	39	11	1	1	100
Moderaterna	56	35	3	4	1	100
Kds	39	40	15	3	2	100
Miljöpartiet	20	39	17	20	4	100
Lokalt parti	59	24	12	5	0	100
Erfarenhet av politik	33	41	13	10	2	100
Ej erfarenhet	39	35	14	8	4	100
Personlig bakgrund:						
Man	39	37	13	8	3	100
Kvinna	33	39	14	10	4	100
18-35 år	41	34	14	8	3	100
36-55 år	35	37	13	10	4	100
56- år	37	42	14	5	2	100
Obl utbildning	30	42	18	8	2	100
Mellanutbildning	32	43	14	6	5	100
Högre utbildning	42	33	12	10	3	100

Kommentar: "Först vill vi fråga om Din egen uppfattning. Tycker Du att det är bra eller dåligt om man får möjlighet att rösta på en enskild person i kommunalvalen?"

Det visar sig att man är entydigt mer positiv till personval i försökskommunerna än i kontrollkommunerna. Beror detta på att man var mer positiv där från början eller är det fråga om en effekt av erfarenheterna? Vi kan göra en intressant jämförelse. Halmstad hade

också om än alltför sent anmält sig som frivillig, något som vi fick information om alltför sent för att kunna ta hänsyn till det. Denna kommun är visserligen den bland kontrollkommunerna som har störst andel som tycker att det är mycket bra med personval, men här liksom i hela gruppen kontrollkommuner är man avsevärt mer negativ än i försökskommunerna. Om vi därtill ser på andelen som tycker att personval är *Ganska dåligt* eller *Mycket dåligt,* så ser vi att denna andel genomgående är klart större i kontrollkommunerna. Det förefaller sannolikt att det vi ser här i första hand är en effekt av erfarenheter av försöket. Man har troligen blivit mer positivt inställd efter att ha prövat på personval. Det går däremot inte att se några skillnader i synsättet som systematiskt kan kopplas till storlek på kommunen. Eventuella bättre förutsättningar i form av bättre personkännedom spelar i varje fall ingen direkt roll för den allmänna synen på personvalet.

De borgerliga partierna var på ett tidigt stadium positiva till införande av personval, medan socialdemokraterna var mindre entusiastiska. Denna skillnad återfinns också på det kommunala planet. Den positiva inställningen är mest uttalad bland moderata politiker, men också folkpartiets kandidater är till stor del mycket positiva. Dessutom är representanter för lokala partier utpräglat positiva till personval. En inte obetydlig andel socialdemokrater, men framför allt vänsterpartister och miljöpartister tycker att införande av personval är ganska dåligt eller mycket dåligt. Andelen "motståndare" är tre gånger så stor i dessa partier som i övriga partier. Om vi ser enbart till dem som anser att införande av personval är "mycket bra", så får vi ett svagt stöd för tanken att nya kandidater ser detta som en möjlighet som är mer intressant än att avancera på annat mer traditionellt sätt. Skillnaden finns här dock bara mellan svarsalternativen "Mycket bra" och "Ganska bra". Om man räknar samman dessa två bedömningar så finns det ingen skillnad mellan dem som har erfarenhet av politiskt uppdrag och dem som inte har sådan erfarenhet. Män, yngre kandidater och sådana som har högre utbildning är mer positiva än motsvarande andra grupper. Tanken på att förbättra en underrepresentation borde göra inte bara yngre utan också kvinnor mer positiva. Chansen att åstadkomma en förändring i representationen räcker därmed inte särskilt långt som förklaring till inställningen till personval.

En som det förefaller rimlig hypotes är att kandidater som inte har tidigare erfarenhet som valda till något politiskt uppdrag, men ändå ställer upp som kandidater, i personvalet ser chansen att göra en snabb karriär och bli invalda även från en position långt ner på listan. De som saknar erfarenhet borde därmed vara mer positiva. Det visar sig att den positiva inställningen är mer uttalad bland dem som inte har erfarenhet. Om man utgår från att erfarenheten är någotsånär jämnt

fördelad så borde rimligen sett också högre utbildning göra det lättare att bedriva egen kampanj. Här visar sig att sådana som har högre utbildning är mer positiva till införande av personval. Det går dock på denna grundval inte att hävda att egen förmåga att dra nytta av förändringen är en avgörande faktor vid ställningstagandet. Sammantaget så förefaller ståndpunkten mer bestämmas på (parti)ideologisk än på personligt taktisk grund.

Vi har också ställt en helt öppen fråga till politikerna om vad de anser om införande av personval. Också här framkommer en avsevärt mer skeptisk hållning i kontrollkommunerna än i de kommuner där man gjort försök med det nya valsättet. De som är negativa betonar ofta partiets centrala roll och risken för att kandidater intar ståndpunkter av opportunitetsskäl. Man tar också upp risken för att "fel" personer blir invalda. Dessutom betonas risken för att den som har gott om pengar får alltför stora möjligheter. De som är positiva för ofta fram att personval tvingar politikerna att känna större ansvar och samtidigt ger väljarna en ny möjlighet att utkräva personligt ansvar. Framför allt i försökskommunerna så betonar man också att personvalet bidrar till att öka intresset för politik.

Politiker i försökskommunerna och i kontrollkommunerna har allmänt sett samma uppfattning om vinsterna för partiet såväl som för den enskilde kandidaten. Ungefär var fjärde politiker anser att det finns något att vinna i dessa två avseenden. Möjligen kan man när det gäller vinster för partiet ana att man tror något mer på sådana i små respektive i stora kommuner än i mellanstora. Större tilltro kan vi fästa till det mönster som mer entydigt visar att man i större kommuner är mer benägen att tro på att politikerna tjänar på personval än vad man är i mindre kommuner.

Politiker tillhörande Folkpartiet och Moderata samlingspartiet tror i något högre utsträckning än övriga politiker på att både parti och politiker har något att vinna. Dessa två bedömningar följs i huvudsak åt. Representanter för "lokalt" parti, det vill säga parti som saknar anknytning till riksparti, tror framför allt och i stor utsträckning på att partiet har något att vinna. Man tror mindre på att enskilda politiker kommer att dra nytta av ett personval. Tidigare erfarenhet av politiskt uppdrag spelar ingen roll i sammanhanget. Däremot är det mycket entydigt så att de som tycker att det är bra att man inför personval också tror på att såväl parti som politiker kommer att vinna på detta. Manliga kandidater tror mera på vinster än kvinnliga kandidater och de yngsta tror framför allt att den enskilde politikern har något att hämta. Högre utbildning medför också större tro på fördelar.

Tabell 3.2 ***Förväntade effekter av personval - kommun, parti, erfarenhet och personlig bakgrund.***

Balansmått respektive procent (jfr kommentar)	Partiet vinner	Politikerna vinner	Rikspartiernas roll minskar lokalt	Partierna försvagas allmänt	Antal svarande
Totalt	26	25	60	31	1028
Linköping	31	35	46	17	230
Vänersborg	20	25	52	25	166
Vaggeryd	29	17	56	20	202
Halmstad	31	33	62	34	208
Lidköping	20	25	67	46	141
Tranemo	25	17	79	44	80
Vänsterpartiet	19	20	55	46	76
Socialdemokraterna	7	14	56	36	272
Centerpartiet	27	26	64	28	162
Folkpartiet lib	40	32	68	23	122
Moderaterna	50	44	54	24	177
Kds	25	23	65	29	121
Miljöpartiet	12	17	59	32	51
Lokalt parti - annat	42	21	67	22	35
Erfarenhet av politik	24	26	61	32	426
Ej erfarenhet	28	25	60	30	602
Syn på personval:					
Mycket bra	55	46	95	17	391
Ganska bra	20	21	88	28	371
Varken bra eller dåligt	0	6	72	42	146
Ganska dåligt	-8	5	70	66	81
Mycket dåligt	-36	-22	44	82	32
Personlig bakgrund:					
Man	29	28	61	31	612
Kvinna	22	22	59	31	413
18-35 år	29	35	86	33	189
36-55 år	24	24	85	32	576
56- år	30	22	85	27	254
Obl utbildning	16	16	80	34	187
Mellanutbildning	27	20	83	28	304
Högre utbildning	30	32	89	32	531

Kommentar: Den första frågan lyder: "Tror Du att Ditt parti vinner eller förlorar på införande av personval? Svarsalternativen var "Vinner", "Gör ingen skillnad" respektive "Förlorar". "Den andra frågan var: "Tror Du att Du själv som politiker vinner eller förlorar på införande av personval?" Svarsalternativen är desamma som i första frågan. Vi har i båda fallen beräknat ett balansmått så att vi dragit andel som svarar *Förlorar* från andelen som svarar *Vinner*. I princip kan ett sådant index variera mellan 100 och -100. Om det skall nå höga värden krävs givetvis att inga eller bara en liten del väljer mellanalternativet. De två återstående frågorna utgår båda från inledningen "Vilka effekter tror Du att ett personval kommer att få?". Följdfrågorna löd "Kommer rikspartiernas roll att minska på det lokala planet" respektive "Kommer partierna att försvagas allmänt?" Andel *Ja-svar* anges i tabellen.

I de hittills nämnda frågorna berördes en eventuell positiv effekt. I de två återstående frågar vi om bedömningen av vad många politiker ser som risker för systemet. Totalt sett tror tre av fem politiker att rikspartiernas roll kommer att minska på det lokala planet i och med införande av personval. Ungefär en tredjedel tror att ett införande kommer att resultera i att partierna försvagas allmänt. Här kan vi se

ganska klara skillnader mellan försöks- och kontrollkommuner. I de senare tror avsevärt fler att rikspartiernas roll kommer att minska. I kontrollkommunerna tror också dubbelt så stor andel som i försökskommunerna att partierna kommer att försvagas allmänt i denna nya situation. Det förefaller i kontrollkommunerna vara fråga om en något "överdriven" oro i den meningen att man är mindre oroad i försökskommunerna där man har en direkt erfarenhet.

När vi ser på motsvarande bedömningar i olika partier framkommer skäl att något revidera synsättet. Med tanke på att det är de partiers representanter som tidigare visat sig mest positiva till personval som tror att rikspartiernas roll kommer att minska lokalt, så finns skäl att fråga sig om de verkligen ser detta som något negativt. Denna tveksamhet inför tolkningen får stöd när man ser på samma bedömning direkt kopplad till synen på införande. Här är både de som är positiva och de som är negativa till införande mer benägna att se en risk än de mer indifferenta. När det gäller frågan om en allmän försvagning av partierna som en följd av ett införande av personval, så är det i stället de partier som varit negativa till personval som tror på denna utveckling. I denna situation förefaller det mer rimligt att tro att den uppfattas som en risk. Tolkningen får stöd också av bedömningarna bland dem som är positiva respektive negativa till införandet. Det är de senare som betonar "risken". Skillnaderna i bedömningar är så stora att det finns skäl att uppfatta denna bedömning som sannolikt väsentlig för ställningstagandet. Det går däremot inte att utläsa några systematiska skillnader med avseende på vare sig kön, ålder eller utbildningsnivå när det gäller dessa två möjliga risker.

Nomineringarna[3]

Nomineringsprocessen är inte längre en helt partiintern process. Väljarna kan lättare än tidigare genom personvalet påverka i efterhand. Det är inte längre, i den utsträckning det varit så tidigare, självklart att lång och trogen tjänst kommer att belönas. Hur reagerar man inom partiorganisationerna på detta? Tar man i den nya situationen större hänsyn till väljarnas bedömningar? Det finns grund för tanken att nomineringsprocessen bör påverkas av personvalet. På olika

[3] De redogörelser som följer i olika avsnitt om valledarnas syn på verksamheten bygger på de intervjuer kompletterade med skriftliga frågor som gjorts av uppsatsförfattarna Håkansson & Sandström respektive Pålsson & Johansson. Exempel på punktvisa sammanfattningar av intervjuerna återfinns i bilaga.

sätt kommer vi att pröva om så är fallet. Från tidigare studier känner vi till bland annat att nomineringsförfarandets utformning har samband med kommunpartiets struktur och storlek och därmed med kommunens storlek. I de små kommunerna räcker det med ett medlemsmöte, i större kommuner är olika delorganisationer inblandade och processen blir mer omfattande. Man försöker ta hänsyn till medlemmarnas önskemål om bland annat personrepresentativitet. Det sker dock väsentligen genom att partiledningen bedömer hur sammansättningen bör vara med dessa hänsyn inkluderade. Det finns mera sällan någon mer omfattande medlemsaktivitet och i den mån sådan förekommer har den väsentligen en informerande funktion. Personrepresentativiteten har också traditionellt varit bäst på icke valbar plats. På valbara platser har kandidaternas duglighet varit viktigare. Delvis som en konsekvens av detta har det inte funnits någon naturlig befordringsgång från icke valbar till valbar plats. De icke valbara platserna fungerar som ett skyltfönster! Bedömningar av kandidaternas attraktivitet när det gäller att dra röster förefaller inte ha spelat någon nämnvärd roll (Barkfeldt m fl 1971, Nomineringsförfarande vid riksdagsval (SOU 1972:17)). Dessa undersökningar ligger relativt långt tillbaka i tiden och det kan ha inträffat förändringar. Bland annat torde inslaget av provval ha ökat över tid. Dessutom har partierna på olika sätt sett till att framför allt yngre väljare och kvinnliga väljare blivit bättre företrädda.

Vi börjar med att se på den bild som valledarna ger av aktiviteten under nomineringarna i de tre försökskommuner som vi intensivstuderar. Det visar sig där att representanterna för vänsterpartiet och socialdemokraterna är relativt belåtna och de konstaterar, liksom också moderaterna, att aktiviteten alltid ökar under valtider. En socialdemokratisk valledare betonar att det dessutom funnits ett ökat politiskt intresse mer allmänt, men han understryker också att detta inte beror på personvalet. Inom centerpartiet, folkpartiet liberalerna och ny demokrati är bilden blandad. Inom de två förstnämnda partierna har man utan större framgång gjort ansträngningar för att höja aktivitetsnivån. Kds och miljöpartiets valledare uppfattar aktiviteten som låg. Det har väsentligen varit kandidaterna som varit aktiva. De enda partiorganisationer som uppger aktiviteten som entydigt hög är de lokala partierna. Där är man uppenbart belåten med omfattningen av medlemmarnas insatser. En valledare för ett lokalt parti anger personvalet som en förutsättning för att partiet skulle ställa upp: "Ett opolitiskt parti kräver personröstning". Det finns med undantag för ett lokalt parti enligt valledarnas bild inga egentliga tecken på att personvalet spelat någon roll under nomineringarna. Det kan tilläggas att ett par representanter för centerpartiet betonar att nomineringarna avslutats före beslutet om försök med personval. Det förefaller som om centerpartiet klarar av sina nomineringar tidigare än övriga partier.

Finns det då några skillnader i aktivitet i samband med nomineringarna mellan de kommuner som prövar personval och våra kontrollkommuner? Valledarna intervjuades som personer som kunde förmodas ha en särskilt god överblick över valets förlopp. Nu kompletterar vi denna bild med en enkätundersökning riktad till samtliga politiska kandidater i de sex aktuella kommunerna. Med detta material får vi förutom jämförelsemöjligheten också en generellt sett bredare bas för att beskriva partiernas verksamhet.

Den föreställning som vi hade från början var alltså att personvalet skulle bidra till en högre aktivitet i försökskommunerna. Vi börjar med att fråga de politiska kandidaterna: *Hur mycket debatt/diskussion har det varit om nomineringarna inför 1994 års val?* Andelen som anger att debatten/diskussionen varit *Mycket stor* eller *Ganska stor* är totalt sett något över hälften, 55 procent. Andelen är 51 procent i försökskommunerna och 62 procent i kontrollkommunerna. Det vill säga att den skillnad som finns går i motsatt riktning mot vad vi förväntat. Vi fortsätter med frågan *Hur omfattande har diskussionen varit jämfört med tidigare val?* Här svarar majoriteten, två tredjedelar, att diskussionen varit lika omfattande som tidigare. En fjärdedel, 26 procent, anger att diskussionen varit mer omfattande än inför tidigare val. Det finns med andra ord en svag tendens till ökad diskussion. Det är dock ingen som helst skillnad mellan försökskommuner och kontrollkommuner. Siffrorna är så gott som identiska när man jämför de två grupperna. En tredje jämförelsepunkt gäller närvaron vid *'något nomineringsmöte'*. Det visar sig att tre fjärdedelar av alla som besvarat enkäten varit närvarande vid något nomineringsmöte. Också här är dock aktiviteten/närvaron större i kontrollkommunerna, 80 procent i relation till 70 procent i försökskommunerna. Det kan tilläggas att det i något större utsträckning är sådana kandidater som redan suttit åtminstone en period i fullmäktige som besökt nomineringsmötena (87 procent). Också de helt nya har varit aktiva, men i något lägre utsträckning (66 procent). När vi jämför kommuner av olika storlek i fråga om dels diskussion bland politikerna omkring nomineringarna, dels närvaro vid nomineringsmöten, så finner vi inga skillnader som går att knyta till storleken. Mätningarna är inte direkt jämförbara med de tidigare undersökningarna, men de tyder på att skillnader mellan kommuner av olika storlek har minskat här på motsvarande sätt som skett i andra sammanhang vad gäller politiskt beteende.

Kandidatargument

När vi ber valledarna att tala om vilka egenskaper hos kandidaterna som man tar hänsyn till vid sammansättningen av vallistorna, så framträder några som helt dominerande. De egenskaper som valledar-

na ser som viktigast att få god representation för är kön, ålder och del av kommunen. Centerpartiet och moderata samlingspartiets representanter tar oftare än andra upp yrkesbakgrund som en viktig egenskap. Inom sistnämnda parti var det liksom inom Ny demokrati i en kommun en särskild merit att inte vara offentliganställd. Provval nämns också enbart av moderat representant. Det kan dessutom noteras att en stark betoning av representationen för olika kommundelar framträder i valet i Vaggeryd.

En fråga till valledarna gällde om det kommit några direktiv från centralt håll inom respektive parti om hur nomineringsprocessen borde gå till när personval infördes. Ett dominerande intryck är att internkommunikationen inom partierna lämnar mycket övrigt att önska. Man är inte överens om ifall det överhuvudtaget funnits några direktiv och än mindre om vad de i så fall skulle innehålla. Detta framgår när man jämför svaren från samma parti i olika kommuner. Det som oftast tas upp, även om det inte heller här finns någon systematik, är könsfördelningen på kandidaterna. I detta avseende har uppenbarligen flera partier varit aktiva.

Av de politiska kandidaterna i försökskommunerna svarar 20 procent ja på frågan: *Har den nya möjligheten att personrösta använts som motivering för eller emot att föra upp en viss person på valsedeln?* Den dominerande typen av argument var kopplade till om man kunde ha personligt förtroende för kandidaten eller om han/hon kunde tänkas göra en god insats/fungera väl. De därefter oftast förekommande argumenten har att göra antingen med att en viss kandidat hade karisma/i särskilt stor utsträckning kunde tänkas attrahera väljare, eller med kandidatens inställning i aktuella sakfrågor. Ålder, kön och vilken del av kommunen man kommer ifrån nämndes av några svarande. Vi frågade också: *Påverkar personvalet på något annat sätt diskussionen om kandidater?* På denna fråga svarade 15 procent ja. Den diskussion som i första hand kom fram hade att göra med kandidaternas dragningskraft på väljarna och taktiken när det gällde att komponera vallistorna. Personlig lämplighet och kön är också faktorer som har tagits med i diskussionen. Ett lite mer speciellt inslag, vilket också är en rimlig konsekvens av personröstningen, har att göra med förutsebarheten. Vissa kandidater som tidigare varit villiga att stå på listan, men bara på garanterat icke valbar plats som rena "dragplåster", kände sig nu mer tveksamma. Garanti mot inval kunde inte utfärdas med samma säkerhet som tidigare. Det bör påpekas att valledarnas och politikernas olika bilder av vad som är viktigt inte är inkonsistenta. Valledarna tillfrågades om kompositionen av listorna, medan politikerna tillfrågades om argument rörande enskilda personer.

För tio olika uppräknade egenskaper (jämför tabellen) har vi också bett politikerna i både försöks- och kontrollkommuner svara på frågan: *Hur stor betydelse tror Du att följande egenskaper hos kandidaten*

har/kan ha för att dra extra personröster i Din kommun? Vi försöker här få fram politikernas perception av väljarnas uppfattning. Det är fråga om att komma åt en aspekt av taktiken i utformningen av vallistorna. Vi har dessutom ställt en följdfråga som lyder: *Ange den egenskap som Du anser borde spela störst roll,* vilken alltså avser politikerns egen uppfattning.

Tabell 3.3 ***Kandidatargument - kommun, parti, erfarenhet och personlig bakgrund.***

Procentandel som anser argumentet viktigt	Kommunalt verksamhetsområde	Åsikt i kommunal fråga	Yrke	Kommundel	Erfarenhet & kunnighet	Ideologisk framtoning	Rikspolitisk lojalitet	Förtroende för kandidat personligen	Kön	Ålder
Totalt	30	56	5	13	47	30	6	73	4	4
Linköping	31	48	4	7	39	31	3	72	7	6
Vänersborg	32	61	2	7	44	29	2	71	4	3
Vaggeryd	25	57	4	32	44	25	6	76	4	5
Halmstad	29	54	2	10	51	34	8	74	6	6
Lidköping	33	60	8	7	52	32	8	72	6	6
Tranemo	28	59	7	16	51	26	8	73	1	0
Vänsterpartiet	28	64	3	9	28	26	8	58	6	6
Socialdemokraterna	31	49	7	14	41	34	8	65	5	5
Centerpartiet	23	57	3	19	44	19	6	77	4	4
Folkpartiet lib	32	61	5	10	42	29	2	78	6	5
Moderaterna	28	61	3	13	60	27	3	80	4	4
Kds	37	51	4	13	53	34	6	80	3	1
Miljöpartiet	27	57	3	6	51	38	8	62	7	4
Lokalt parti	35	74	6	12	57	44	9	80	0	3
Erfarenhet av politik	29	56	4	16	44	28	4	74	5	4
Ej erfarenhet	30	57	5	11	49	31	7	72	4	5
Personlig bakgrund:										
Man	25	50	1	14	45	24	4	71	3	3
Kvinna	37	66	6	12	50	38	9	75	7	6
18-35 år	30	68	5	10	33	23	6	73	6	7
36-55 år	29	56	5	14	48	30	6	70	4	4
56- år	31	48	4	15	55	34	7	80	5	5
Obl utbildning	29	48	9	22	60	30	9	71	5	6
Mellanutbildning	31	56	5	12	44	31	9	75	3	4
Högre utbildning	29	51	3	11	44	29	3	73	5	4

Kommentar: Andel i respektive grupp som anger egenskapen som *Mycket viktig.*

Väljarnas *Förtroende för kandidaten personligen* är den faktor som politikerna genomgående tror spelar störst roll för personröstningen. I det närmaste tre fjärdedelar anger dess betydelse som *Mycket stor.* Den egenskap som man bedömer som näst viktigast för väljarna är kandidatens *Ställningstaganden i aktuella frågor.* Över hälften har markerat denna punkt som mycket viktig. I båda dessa fall är

överensstämmelsen stor mellan försökskommuner och kontrollkommuner. Det finns inget som tyder på att personvalet haft någon betydelse. *Kandidatens erfarenhet och kunnighet* anges som mycket viktig av i det närmaste hälften av dem som besvarat enkäten. Här är emellertid bilden inte längre lika homogen. Erfarenhet anges som viktigare av politikerna i kontrollkommunerna. Den rimligaste förklaringen till denna skillnad torde vara just personvalet. När man börjar fundera och diskutera mer i persontermer så driver diskussionen fram mer specifika argument och mindre "konkreta" argument som just erfarenhet och kunnighet kommer lite i skymundan. Det kan samtidigt noteras att när vi frågat om vilken egenskap man anser **borde** spela störst roll så kommer erfarenhet/kunnighet ut som den egenskap som betonas av störst andel, i det närmaste två tredjedelar av alla svarande. Att man kan känna *Förtroende för kandidaten personligen* bör enligt politikerna vara den näst viktigaste faktorn i personröstningen. Också i övrigt utgör personkarakteristika som till exempel "trovärdighet" och "ärlighet" vanligt förekommande egenskaper när man anger vad som borde vara viktigt. Givetvis betonas också olika egenskaper som kan sägas ha med resultat/framgång att göra, men tonvikten är totalt sett klart större på personegenskaperna. Politikernas bedömning är med andra ord att väljarna är mer sakfrågeinriktade än de borde vara.

Framför allt när man ser på vilka andra egenskaper som politikerna anser vara väsentliga när de får svara fritt, så framgår det klart att kandidaternas dragningskraft på väljarna ses som mer central idag än tidigare. Det är dock en förändring som inte enbart är kopplad till personvalet, utan den återfinns även i kontrollkommunerna. Den gäller i ungefär lika stor utsträckning oberoende av parti. Samtidigt finns det gamla grundmönstret kvar, nämligen att kompetens, erfarenhet och kunnighet uppfattas som mest viktigt. Vi har här inte försökt skilja ut argument för kandidater på valbara respektive icke valbara platser. Den generella bilden är dock att det inte går att se några tecken på att det finns några delar på valsedlarna idag av "skyltfönsterkaraktär". Inga svar och inga andra iakttagelser pekar på något sätt i den riktningen. Det kan dock noteras att Henry Valen i en relativt aktuell studie av nomineringsprocesserna i Norge finner tecken på att förtroende inom partiet är viktigare för kandidater som står högt upp på listan, medan grupprepresentativitet blir viktigare för de lägre platserna (Valen 1988). Det finns med andra ord åtminstone i den norska urvalsproceduren fortfarande ett inslag av skyltfönster.

Vilken del av kommunen som kandidaten representerar har något större betydelse i mindre kommuner. Kommundel har extra stor betydelse i Vaggeryd, där det uppenbarligen finns en klar motsättning mellan två konkurrerande tätorter. Det är också den enda typ av argument där resultaten anger att utbildningsfaktorn spelar roll. Kandidater med enbart obligatorisk utbildning är något mer benägna

att betona betydelsen av kommundel. Det visar sig dock att detta väsentligen beror på att utbildningsnivån genomsnittligt är något lägre i de mindre kommunerna.

Finns det någon koppling mellan argumentationen och den egna personliga bakgrunden? Den frågan går bara att se på med utgångspunkt från egenskaperna kön och ålder. Den hypotes man kan ha är att de grupper som är underrepresenterade skulle vara mer benägna att betona respektive egenskap. Det skulle i detta fall innebära kvinnor respektive yngre såväl som äldre väljare till skillnad från medelålders. Skillnaderna är visserligen små, men de går helt i förväntad riktning. Kvinnliga väljare anser att könsfördelningen är viktig och yngre såväl som äldre anser att ålder är en viktig egenskap. Det kan dessutom noteras att äldre väljare prioriterar erfarenhet och kunnighet och personligt förtroende i särskilt stor utsträckning.

Valkampanjerna

Det gick inte att utläsa några tecken på att personvalet hade bidragit till större aktivitet under nomineringsprocessen. Nästa fråga är om det nya inslaget i valbilden gjort valkampanjen mer intensiv eller på annat sätt förändrat kampanjaktiviteterna. Har man på något sätt anpassat organisation eller ökat/minskat insatserna av resurser av olika slag? I vilken utsträckning bedriver kandidaterna kampanjen så att deras egen personliga kandidatur främjas? Har partierna tappat något av sitt grepp över valets förlopp?

Organisation

I två av de tre personvalskommuner som vi intensivstuderat, Vänersborg och Vaggeryd, så meddelar valledarna i samtliga partier att det inte skett några organisatoriska förändringar i relation till föregående val. Man har inte ansett det behövligt att vidta några speciella åtgärder på detta plan. Det är sedan en annan fråga om enskilda kandidater arbetat annorlunda än tidigare i dessa kommuner. I den största av de tre, Linköping, säger flera partier att det skett förändringar. Socialdemokraterna har minskat på stora offentliga arrangemang och satsat mer på media. Samtidigt har lokala enheter fått större handlingsfrihet. Inom centerpartiet har de fem första kandidaterna på varje lista fått lägga upp en egen kampanjstrategi. Den enskilda kandidatens ansvar betonas. Samtidigt hävdas dock att det är fråga om en mer generell policyförändring inom partiet och att den inte direkt hänger samman med personvalet. Moderata samlingspartiet säger sig ha haft en starkare valorganisation i föregående val än i 1994 års val. Också

miljöpartiet antyder en förändring av liknande karaktär. Ny demokrati satsar något mer på TV-reklam, medan övriga svarar att organisationen är oförändrad. Det finns inget enhetligt mönster i dessa förändringar och de motiveras i den bild valledarna ger inte heller av personvalet. Samtidigt är det fråga om förändringar som mycket väl skulle kunna vara anpassningar till en större roll för enskilda personer. Man minskar på olika sätt organisatorisk styrning och ger ökad rörelsefrihet åt enskilda kandidater.

När man direkt frågar om antal valarbetare så framhåller ett par borgerliga partier i Linköping att det var fler aktiva och större engagemang 1991. Socialdemokraterna anser däremot att antalet ökat 1994. Det är inte heller här fråga om något enhetligt mönster, vilket framgår när man jämför med kontrollkommunen Halmstad. Där har fyra av sex partier som rapporterar förändringar, upplevt större aktivitet och större engagemang i årets val. Underlaget i form av svar på frågorna är tunnare i Vänersborg och Lidköping respektive Vaggeryd och Tranemo. Varken i Vänersborg eller Lidköping verkar det dock vara fråga om några systematiska förändringar. I Vaggeryd är däremot aktiviteten större i 1994 års val, något som man i ett par partier hänför till personvalet. I den kommun som vi jämför med, Tranemo, har det inte skett några förändringar. Det enda parti som visar en någotsånär systematiskt ökad aktivitet och ökat engagemang är socialdemokraterna. När man ser på övriga partier är det ett mer oregelbundet mönster. Ett par partier hänför en ökad aktivitet till personvalet, men materialet ger inte underlag för ett påstående om att det finns någon mer påtaglig effekt av försöket med nytt valsystem.

Partierna på central nivå rapporteras bara i ett par fall ha gjort några försök att hjälpa till inför personvalet. Socialdemokraterna och centerpartiet har haft sammandrag med representanter från försökskommunerna och centrala politiker. Inget parti har gått ut med några mer generella direktiv eller direkt försökt styra inriktningen. Däremot har man åtminstone inom moderata samlingspartiet i informationsmaterial pekat på effekter som personvalet kan få. Vänsterpartiet i en kommun säger sig ha fått hjälp med att lägga upp kampanjen, medan man i ett annat parti konstaterar "vi vet bäst här". Det förefaller som om man på centralt håll inte tagit initiativ utan begränsat sig till att göra insatser när det kommit önskemål, en förvånansvärt passiv hållning av partier som annars ibland kan gå ut relativt hårt för att styra inriktningen på valkampanjerna.

Vi har också här vänt oss till samtliga kandidater på vallistorna för att få deras syn på ifall valkampanjen har ändrats i förhållande till tidigare val. Frågan med inriktning på valkampanjens omfattning löd: *Hur har valkampanjen förlöpt? Har aktiviteten i partiet varit 'som vanligt"?* Svarsalternativen, som hänförde sig till inledningen *"Omfattning - jämfört med tidigare:'* var *Mindre*, *Oförändrad* respektive

Större. Totalt sett så svarar 38 procent att omfattningen varit större 1994 än 1991. Tyngdpunkten, 62 procent, ligger dock på alternativet oförändrad, med endast 6 procent tyckte att omfattningen var mindre 1994. Vi kan direkt konstatera att andelen som ansåg att omfattningen var större var 33 procent i försökskommunerna och 46 procent i kontrollkommunerna. Möjligen kan man tillägga att medan det i försökskommunerna bara var 6 procent som uppfattade omfattningen som mindre, så var denna andel 11 procent i kontrollkommunerna. Om man ser till enskilda kommuner så är det i första hand i Lidköping och i Halmstad som politikerna ser tecken på en ökning. Det förefaller inte finnas något underlag för att hävda att personvalet blåst ökat liv i valkampanjerna. Den bild vi fått i valledarintervjuerna av att socialdemokraterna haft högre grad av engagemang och aktivitet i sin valkampanj får stöd även här. Av de socialdemokratiska kandidaterna anser 64 procent att aktiviteten varit högre under 1994 års val. Närmast därefter kommer vänsterpartiet, miljöpartiet och lokala partier där ungefär 40 procent har motsvarande uppfattning. Det förefaller snarare troligt att socialdemokraterna känt opinionsvinden i ryggen och därför fått ökad aktivitet.

Personvalskampanjer

Av de tillfrågade politiska kandidaterna i tre kommuner hade 15 procent bedrivit någon form av personvalskampanj. Andelarna varierade dock avsevärt från 27 procent i Linköping, 13 procent i Vänersborg till 7 procent i Vaggeryd. Aktiviteten är högst bland moderata kandidater, där en fjärdedel har bedrivit personvalskampanj. Folkpartiets, centerpartiets och socialdemokraternas representanter är i det närmaste lika aktiva. Där har var femte kandidat bedrivit personlig kampanj för sin kandidatur. Inom övriga partier är sådan aktivitet mer sällsynt förekommande.

Man skulle kunna föreställa sig att personvalet skulle utnyttjas i speciellt stor utsträckning av kandidater som är nya och inte vill "vänta på sin tur". Vi har redan kunnat konstatera att kandidater utan tidigare politisk erfarenhet är mer positiva till personval. Denna tanke stämmer dock inte när man generellt ser till nya kandidater i jämförelse med sådana som tidigare har varit politiskt valda. De senare bedriver personkampanj i dubbelt så stor utsträckning som de kandidater som inte tidigare suttit på politiskt valt mandat. Samtidigt skall man vara medveten om att det är de som tidigare varit valda som tillhör partiets kärna och som sannolikt är mer aktiva på vilket sätt vi än mäter. En grupp vilken man brukar anse vara underrepresenterade i politisk verksamhet, unga väljare, är här den mest aktiva åldersgruppen. Kvinnliga kandidater, som också är underrepresenterade,

bedriver personvalskampanj mindre ofta än manliga kandidater. I den utsträckning som kvinnor fortfarande oftare än männen står på "icke valbar plats", så förefaller inte dessa kampanjsatsningar kunna ha någon utjämnande effekt.

Tabell 3.4 Kampanjaktivitet.

Procent	Andel som bedrivit personval-skampanj	Finansiering			Kan tänka sig personkampanj i nästa val
		Partiet	Stöd från annan organisation	Betalat själv	
Totalt	16	8	1	6	23
Linköping	27	14	2	10	29
Vänersborg	13	8	0	4	22
Vaggeryd	7	2	0	3	19
Vänsterpartiet	2	2	0	0	6
Socialdemokraterna	18	15	2	0	21
Centerpartiet	20	7	0	5	29
Folkpartiet lib	17	11	0	11	22
Moderaterna	24	7	2	15	41
Kds	8	5	0	3	17
Miljöpartiet	4	0	0	0	4
Lokalt parti	3	0	0	0	7
Ej erfarenhet	11	6	1	4	21
Minst en mandatperiod	22	11	1	8	27
Män	17	6	1	8	27
Kvinnor	14	11	1	1	18
18-35 år	21	13	2	3	26
36-55 år	15	7	0	7	25
56- år	13	5	1	5	16
Obl. utbildning	13	3	1	4	13
Medelutbildning	15	9	0	8	29
Högre utbilding	17	10	1	5	23

Kommentar: När procenttalen under "Finansiering" summerar till en lägre andel än den andel som säger sig ha bedrivit personvalskampanj, så beror det på att en mindre grupp säger sig ha bedrivit kampanj utan några kostnader. Frågan om man kan tänka sig att bedriva personkampanj i nästa val är ställd till dem som inte bedrivit personkampanj i årets val. Dock har ett par procentenheter av dem som nu kampanjat velat betona att de tänker fortsätta och svarat ja också här.

I de flesta fall kostar det pengar att driva politisk kampanj. Vi har frågat om varifrån man har fått de behövliga ekonomiska resurserna. Totalt sett är partierna den viktigaste finansiären, dock tätt följd av personliga insatser. Av de 15 procent som bedrivit kampanj har 8 procentenheter fått finansiering av partiet och 6 procentenheter har betalat sin kampanj själva. Det förefaller ganska klart att partierna har försökt gynna vissa grupper. Framför allt kvinnliga kandidater har till allra största delen fått ekonomisk uppbackning av sina partier, medan manliga kollegor något oftare betalat själva än fått stöd av partiet. Skillnaden mellan yngre och medelålders/äldre väljare är i det närmaste lika klar. Yngre väljare har till största delen fått finansiering

via partiet, medan de något äldre betalat själva lika ofta som de fått partifinansiering. Det kan dessutom noteras att de kandidater som har högst utbildningsnivå i större utsträckning får stöd av partierna och i relativt sett mindre utsträckning betalar ur egen ficka. Denna skillnad hänger till en del samman med att yngre kandidater genomsnittligt sett har högre utbildningsnivå. Det finns inte oväntat också en ganska markerad politisk skiljelinje när det gäller finansieringen av kampanjerna. Vänsterpartiets och socialdemokraternas kandidater får väsentligen stöd från partierna och betalar ingenting privat. När man sedan förflyttar sig åt höger på den politiska skalan så ökar andelen egenfinansiering. Bland moderata kandidater är den dubbelt så ofta förekommande som partifinansiering.

Den politiska aktiviteten vid första personvalet är kanske inte ensam någon säker prognos för utvecklingen. För att få ett grepp om hur de som inte nu bedrivit personliga valkampanjer i efterhand ser på systemet och vilka lärdomar de dragit, har vi frågat om de kan tänka sig att satsa på en personlig kampanj i nästa val. Det visar sig att förutom den grupp som nu varit aktiv, så kan ytterligare cirka 20 procent av kandidaterna tänka sig en sådan insats. Om denna "ambition" förverkligas så skulle vi alltså hamna i en situation där mer än var tredje kandidat bedriver sin personliga kampanj. Kvinnorna var något mindre aktiva, än de manliga kandidaterna. Denna skillnad kommer snarast att förstärkas. Mer än var fjärde manlig mot mindre än var femte kvinnlig kandidat kan tänka sig att driva kampanj i nästa val. Medelålders kandidater skulle enligt denna "prognos" hårdare än i 1994 års val konkurrera med de yngsta kandidaterna. De medelålders accepterar inte att förlora terräng. Kandidater som saknar direkt politisk erfarenhet har också noterat möjligheten och det förefaller som om en större andel än i detta val kommer att utnyttja denna möjlighet för att få sitt första politiska mandat. Vid en jämförelse mellan partierna kommer dock inte fram några nya mönster. Det är fråga om en allmän inriktning på ökad personvalsaktivitet, men den är störst där aktiviteten redan nu är störst och mindre där den nu är mindre.

En enskild kandidat som bedriver sin egen personvalskampanj har givetvis, även om han/hon har ekonomiskt stöd, ganska begränsade resurser. Begränsningarna ligger dels i pengar, vilket kan vara mycket viktigt, men också i kapacitet och i tid. Kandidaten måste ensam delta överallt och kan inte, som när man på partinivå planerar en kampanj, lita på att andra klarar av de delar kandidaten inte själv hinner med. Dessutom kan kandidaten inte lita på eller få hjälp av kollegor med längre erfarenhet eller med annan speciell kompetens. Samtliga dessa faktorer förväntas påverka valet av kampanjtekniker.

Tabell 3.5 Kampanjtekniker.

Procent	Media	Dörr-knack-ning	Annon-sering	Bro-schyr	Torg-möten	Ar-bets-plats-besök	An-nat	Andel som bedrivit person-valskampanj
Totalt	4	3	3	8	7	2	7	16
Linköping	8	7	4	14	13	3	12	27
Vänersborg	3	1	2	7	5	1	7	13
Vaggeryd	2	0	1	2	2	1	2	7
Vänsterpartiet	2	0	0	0	0	0	0	2
Socialdemokraterna	5	1	2	14	9	4	6	18
Centerpartiet	6	2	2	7	6	0	8	20
Folkpartiet lib	7	4	8	6	8	3	1	17
Moderaterna	5	10	2	11	11	1	16	24
Kds	3	1	2	3	3	1	3	8
Miljöpartiet	0	0	0	0	4	0	0	4
Lokalt parti	0	3	0	3	0	0	25	3
Ej erfarenhet	2	2	1	5	5	1	6	11
Minst en mandatpe-riod	8	4	5	11	10	2	8	22
Män	5	4	2	8	6	2	8	17
Kvinnor	3	2	3	8	8	1	5	14
18-35 år	4	2	2	13	10	2	11	21
36-55 år	5	3	3	5	6	2	7	15
56- år	4	2	1	9	6	1	4	13
Obl utbildning	2	2	1	8	6	2	3	13
Medelutbildning	5	3	4	8	7	2	6	15
Högre utbildning	5	3	3	8	7	1	9	17

Kommentar: Var och en fick ange om han/hon använt respektive teknik. Flera alternativ kunde anges. Andelen som bedrivit personvalskampanj är inlagd som en referenspunkt för tolkning av siffrorna i tabellen. Basen i tabellen är samtliga kandidater.

Det kan först konstateras att det inte finns några skillnader när det gäller sättet att driva kampanj mellan kandidater med hänsyn tagen till om man gillar personval eller ej. Dock är (givetvis) de som tycker att det är bra med personval mer aktiva generellt sett. Det finns vissa skillnader i valet av tekniker som kan kopplas till det sätt på vilket man finansierat sin kampanj. De kandidater som själva står för kostnaderna har i stor utsträckning ägnat sig åt att "knacka dörr", medan de kandidater som haft partistöd har utnyttjat resurserna till att trycka upp broschyrer. Partistödet ger uppenbarligen förutsättningar för kandidaten att nå ut till fler väljare, men stimulerar ej till direktkontakt med väljarna.

Aktiviteten är som framgått tidigare, överhuvudtaget större i större kommuner. Det är denna skillnad som ligger bakom det högre utnyttjandet av alla olika tekniker i större kommuner. Det är framför allt via propaganda genom broschyrer och torgmöten som kandidaterna i den största kommunen skiljer ut sig från personkandidaterna i de två övriga undersökta kommunerna. Media används inte mer i stora

kommuner än i små enligt resultaten här. Däremot används media särskilt ofta av kandidater som redan tidigare har varit med och blivit valda till något politiskt uppdrag. I övrigt kan konstateras att moderater särskilt ofta satsat på dörrknackning och liksom kandidater från lokala partier, på andra egna former av aktiviteter. Folkpartikandidater har i särskilt stor utsträckning satsat sina resurser på annonsering. Broschyrer är en form som relativt sett ofta utnyttjas av äldre kandidater, medan yngre och kandidater utan tidigare erfarenhet hittar på andra former än de som vi frågat om här. Det är uppenbart att olika grupper av kandidater utnyttjar olika tekniker. Lokala förutsättningar och partitraditioner såväl som kandidaternas tycke och smak verkar ha betydelse för valet av sätt att driva kampanjen.

Personvalets genomslag

Har inslaget av personval haft någon betydelse för valkampanjens förlopp? En effekt borde rimligen sett vara att enskilda personer kommer mer i centrum i personvalskommunerna. Det kan, men behöver inte, ske på sakfrågornas bekostnad. Man kan tänka sig att argumentationen påverkas och förändras, i första hand i riktning mot mer argument med direkt personkoppling. Vid sidan om sakfrågornas absoluta och relativa utrymme i valkampanjen, så kan man också eventuellt tänka sig att argumentationen vad gäller politiska sakfrågor förändras. Vissa sakfrågor, som kanske annars skulle kommit i skymundan kommer dessutom i blickfånget därför att de drivs av en kandidat som är effektiv i sin personkampanj. Vi börjar med att fråga politikerna hur mycket de observerat personvalskampanjer inom sitt eget parti och av representanter från annat parti. I ett andra steg ser vi på om det stämmer att enskilda personer kommit speciellt mycket i centrum i personvalskommunerna och till sist frågar vi oss om det går att uppfatta några systematiska tendenser till förändrad argumentation.

Tabell 3.6 Uppmärksamhet på personer i valkampanjen.

Procent	Märkt personvalskampanj inom egna partiet	Uppmärksamhet på andra än ledande företrädare
Totalt	42	10
Linköping	56	6
Vänersborg	45	11
Vaggeryd	24	13
Vänsterpartiet	9	2
Socialdemokraterna	38	13
Centerpartiet	52	7
Folkpartietlib	73	25
Moderaterna	58	5
Kds	23	5
Miljöpartiet	4	4
Lokalt parti	6	7

Kommentar: Frågorna lyder: "Har Du märkt någon form av personvalskampanj från andra kandidater i Ditt parti?" respektive "Har personvalsinslaget lett till att andra personer i partiet än de lokala ledande företrädarna fått mer av uppmärksamhet i årets valkampanj?".

Totalt sett säger sig något mer än fyra av tio politiska kandidater ha märkt någon form av personvalskampanj inom sitt eget parti. Hur mycket man märker är naturligtvis beroende av hur mycket det finns att märka. Personvalskampanjer har absolut sett märkts mest i Linköping, där de varit vanligast och minst i Vaggeryd, där de förekommer i mindre utsträckning. Uppmärksamheten har dock inte minskat proportionellt. Med hänsyn tagen till den låga frekvensen av personvalskampanj i Vaggeryd, så har den märkts av många kandidater. Det är dessutom så att på frågan om uppmärksamheten förskjutits från de ledande företrädarna, så är man något mer benägen att svara ja i de mindre kommunerna trots att kampanjerna varit färre. Folkpartikandidaterna har både särskilt ofta märkt av personvalskampanj inom partiet och tyckt sig notera en förskjutning av uppmärksamheten mot andra än de ledande företrädarna. Möjligen har den annonsering vi noterat haft betydelse.

Vi frågar här politiker i en roll som observatörer. De som själva bedrivit personvalskampanj har emellertid i dubbelt så stor utsträckning som övriga lagt märke till andras kampanjer. Det går alltså inte direkt att säga att man ger en absolut bild av sanningen här. De skillnader som finns mellan kommuner och mellan partier kommer klart fram. Samtidigt beror bilden till avsevärd del på vad man vill se och bilden säger också något om betraktaren.

Tabell 3.7 Effekter på argument och sakfrågor.

Procent	Andel som anser att argumentationen påverkats	Andel som anser att andra sakfrågor aktualiserats
Totalt	11	12
Linköping	9	10
Vänersborg	9	10
Vaggeryd	14	18
Vänsterpartiet	11	9
Socialdemokraterna	14	15
Centerpartiet	11	10
Folkpartiet lib	11	18
Moderaterna	8	7
Kds	10	11
Miljöpartiet	8	14
Lokalt parti	6	22

Kommentar: Frågan lyder: "Har valkampanjen i övrigt påverkats av personvalskampanj/diskussion? Har sättet att argumentera förändrats?" respektive "Har andra frågor kommit upp?".

Bara var tionde politiker tycker sig ha noterat någon förändring av argumentation eller inriktning på sakfrågor som kan hänföras till personvalet. Skillnaderna mellan kommunerna är måttliga, men det förefaller ändå värt att notera att man upplevt effekterna som mest påtagliga i den kommun där personvalsaktiviteten var minst ofta förekommande. Vi har redan kunnat observera att kampanjerna uppmärksammats relativt sett mest här och i störst utsträckning påverkat vilka personer som uppmärksammas. Det framstår alltmer klart att även enstaka personers kampanj får större genomslag i en mindre kommun. Det finns däremot ingen enkel relation mellan personvalsaktivitet i olika partier och bedömning av betydelse för valkampanjens förlopp. Moderata politiker, som är mest aktiva med egna personvalskampanjer, tycker i liten utsträckning att argumentation eller sakfrågor påverkats. Miljöpartister och representanter för lokala partier, vilka drivit kampanj i minst utsträckning, tycker ändå att andra sakfrågor aktualiserats än som skulle skett utan personvalsinslag. Det bör i sammanhanget noteras att frågan avser inte bara det egna partiet utan hela valrörelsen. Det är med andra ord inte självklart att vi skall hitta något samband med den egna aktiviteten även om det också samtidigt framgått att de som själva varit aktiva märkt mest effekter. Det kan tolkas så att det är en fråga om ej infriade förväntningar. De som är positiva förväntade sig stor effekt och de är besvikna därför att effekten blev alltför liten. De som är negativa ville inte ha någon effekt och är besvikna därför att den blivit alltför stor.

Politiska partier måste som bekant alltid företrädas av fysiska personer. Detta gäller även om partiet programmatiskt betonar att personerna inte spelar någon roll. Man kan åtminstone teoretiskt helt undvika att presentera de enskilda kandidaterna. Ofta har man dock i

åtminstone någon utsträckning satsat resurser på att presentera de personer som skall företräda partierna. Det kan ha rört sig om de ledande företrädarna, samtliga eller något däremellan. Partiernas policies kan variera och det kan finnas skilda traditioner i olika kommuner i detta avseende. Vi skall försöka se om det finns några tecken på att personvalskampanjen har påverkat omfattningen av eller inriktningen på presentationen av enskilda kandidater.

Tabell 3.8 ***Personpresentation i kommuner med och utan personval och i olika partier.***

Procent	Partiets presentation av enskilda kandidater				
	De ledande/ högt på listan	Övriga som kanske kommer in	Kandidater på normalt icke valbar plats	Samtliga i lika stor omfattning	Inga särskilda presentationer av enskilda kandidater
Totalt	45	6	2	12	35
Linköping	52	6	1	9	32
Vänersborg	33	6	3	16	42
Vaggeryd	49	3	4	7	38
Halmstad	51	8	2	10	28
Lidköping	50	7	2	8	33
Tranemo	34	5	1	21	38
Vänsterpartiet	21	15	3	12	49
Socialdemokraterna	49	10	4	18	19
Centerpartiet	56	5	1	12	26
Folkpartiet lib	46	2	5	11	37
Moderaterna	47	5	1	8	39
Kds	47	1	0	6	46
Miljöpartiet	26	0	0	2	72
Lokalt parti	18	5	0	11	65

Kommentar: Frågeformulering: "Har man inom Ditt parti mer än tidigare gått in för att presentera enskilda kandidater? Om ja, vilka har det i så fall gällt?" (svarsalternativen framgår i tabellen).

Broschyrer är den vanligast förekommande kampanjtekniken. Vi har försökt att genom kontakter med partikanslier och valledare samla in allt tryckt material från partierna. I de två största kommunerna har det i vardera producerats ett trettiotal trycksaker. Av dessa innehöll trettio respektive 45 procent fokusering på enskild kandidat. Aktiviteten och inriktningen på materialet är relativt likartad i dessa båda kommuner. När vi ser på de två mellanstora kommunerna finner vi desto större skillnader. I Vänersborg är antalet trycksaker ungefär lika stort som i de större kommunerna, medan personfokuseringen är påtagligt större. Partierna i Lidköping har enligt uppgift producerat avsevärt färre trycksaker och bara en mindre del av dem är fokuserade på person. I de minsta kommunerna är antalet trycksaker jämförbart med

antalet i Lidköping, medan däremot andelen med personfokusering är högre än i något tidigare fall. Det går inte att i broschyrmaterialet finna några belägg för att personcentreringen verkligen skulle vara större i försöks- än i kontrollkommunerna. Däremot kan man på denna grundval hävda att personfokuseringen är större i små kommuner än i stora, även om Lidköping här utgör ett undantag från detta mönster.

Tabell 3.9 Personfokusering i trycksaker.

	Antal trycksaker	Procentandel med personfokusering
Linköping	**33**	**30**
Halmstad	31	45
Vänersborg	**30**	**53**
Lidköping	12	17
Vaggeryd	**12**	**75**
Tranemo	14	86

När man frågar valledarna om presentationen av enskilda kandidater blir svaret entydigt. Man koncentrerar sig i första hand på partiinformation. Presentation av enskilda kandidater har ofta skett på kandidaternas eget ansvar, även om partierna ibland lagt en mindre del av resurserna på enskilda kandidater. När man jämför Linköping med Halmstad så förefaller det som om det funnits ett något större intresse för att presentera de enskilda kandidaterna i Linköping. Det går inte att utläsa något entydigt mönster i övriga kommuner och det finns alltså knappast underlag för att hävda att det är fråga om en effekt av personvalet. Det skulle också kunna vara en tidigare befintlig skillnad som fortlever.

Frågan till politikerna om personpresentationen är ställd så att det skulle framgå om det skett någon förändring sedan föregående val. När man ser på svarsfördelningen blir man dock tveksam till frågans validitet i detta avseende. Om man tolkar svaren strikt enligt frågans formulering så skulle man i stor utsträckning genomgående ha ökat koncentrationen till de kandidater som står högst på listan. Svaren ger sannolikt mer en bild av i vilken omfattning det förekommer olika typer av personpresentation än en bild av förändring i presentationerna. För uppnående av det huvudsakliga syftet, att se om personvalsförsöket spelat någon roll, behöver inte detta utgöra något avgörande hinder. Vi kan i alla fall jämföra försökskommuner och kontrollkommuner, respektive olika partier.

Totalt sett är presentation av de ledande kandidaterna den vanligaste handlingslinjen. Nästan lika stor andel av politikerna rapporterar dock att man inte alls gör några presentationer av enskilda kandidater. Det finns inga systematiska skillnader mellan kommuner vare sig med hänsyn till försök eller ej, eller med hänsyn till storlek. Vi får heller inget stöd för att det finns en verklig skillnad mellan Linköping och Halmstad, vilket svaren från valledarna antydde.

Flertalet partier satsar enligt politikernas svar på att presentera de ledande kandidaterna. Vänsterpartiet, miljöpartiet och lokala partier utgör undantag. Här svarar man i första hand att det inte sker någon särskild presentation av enskilda kandidater. Med hjälp av svaren från valledarna kan vi konstatera att det i de första fallen närmast finns en ideologisk grund för denna handlingslinje. I fråga om lokala partier är det snarare så att man inte upplever någon motsättning mellan parti och person.

Effekten av personkampanjer

Skälet till att en politisk kandidat engagerar sig i en personvalskampanj är givetvis att han/hon förväntar sig att kampanjen skall ge fler röster. Är detta bara en from förhoppning eller ger kampanjerna utdelning? Vi har sett på hur många personröster de kandidater som ställt upp i Linköping, Vänersborg och Vaggeryd lyckats få och relaterat detta till deras egna uppgifter om huruvida de bedrivit någon personkampanj. Med tanke på att det redan framkommit att personkampanj är vanligare bland politiker med tidigare erfarenhet än bland nya kandidater, så finns klara skäl att i denna analys också kontrollera om det verkligen är kampanjen som är den väsentliga faktorn. Vi gör det genom att i analysen samtidigt undersöka dels hur lång erfarenhet som kandidaten har mätt i antal mandatperioder, dels hans/hennes placering på listan från 1:a plats och nedåt. Om kandidaten finns på olika plats på flera listor utgår vi ifrån den högsta av dessa. Den teknik vi använder är regressionsanalys och i nedanstående tabell redovisas effekten mätt med hjälp av standardiserade lutningskoefficienter. Det innebär att vi direkt kan jämföra hur stor betydelse de olika faktorerna har. Analysen kan alltså göras i tre kommuner och utan att göra anspråk på att tolkningen är den självklart riktiga jämför vi också kommunerna separat och ser om det finns tecken på att kommunstorleken har betydelse.

Tabell 3.10 Antal personröster - några förklaringsfaktorer.

β-koefficienter	Antal mandatperioder	Placering på lista	Bedrivit egen personvalskampanj	Andel förklarad varians
Totalt	0.25	-0.15	0.26	0.19
Linköping	0.33	-0.20	0.28	0.28
Vänersborg	0.19	-0.20	-	0.09
Vaggeryd	0.24	-0.44	-	0.26

Kommentar: Angivna koefficienter är signifikanta på 95-procentsnivå. I analysen på totalmaterialet hr kontroll skett för antal invånare. Koefficienterna för placering på listan är negativa eftersom en högre placering är liktydigt med ett lägre värde. (Högsta platsen, nr 1 är högre än näst högsta platsen, nr 2)

När man undersöker samtliga kandidater så är erfarenhetens längd (antal mandatperioder) och en egen personkampanj lika viktiga för hur många personröster man får. En hög placering på listan bidrar också till många personröster, men effekten är något mindre. I den största av de tre kommunerna, Linköping, blir bilden ungefär densamma. I både Vänersborg och Vaggeryd så visar sig den egna kampanjen sakna betydelse för hur många personröster man får. I Vänersborg har också placering på listan ryckt upp till att ha lika stor betydelse som antalet mandatperioder. I den minsta kommunen, Vaggeryd, så är relationerna till och med omkastade i jämförelse med den största kommunen. Här är placering på listan mycket mer avgörande än hur länge man suttit på politiskt mandat.

Till en del kan skillnaderna kopplas till att andelen som bedrivit kampanj är större i Linköping. Det kan dessutom finnas skillnader mellan kommunerna när det gäller om de som bedrivit kampanj också står högt upp på listorna. När man undersöker endast tre kommuner finns skäl att omgärda alla tolkningar av icke helt systematiska resultat med reservationer. Det förefaller emellertid klart att alla de tre undersökta faktorerna är relevanta, om än i olika grad i olika sammanhang.

Representationsideologi

Valda representanter kan se sin roll på olika sätt. Begreppet representationsideologi kan användas som en sammanfattande term för synen på representantrollen. I vårt politiska system utgår diskussionen i första hand från de politiska partierna och vilken roll de spelar. Att det är en central roll är utom diskussion. Frågan är i stället hur central den är. Hur agerar de valda representanterna i situationer där deras egen uppfattning i väsentliga frågor är i konflikt med partiets eller med väljarnas uppfattningar. Personvalet kopplar på ett mer markerat sätt än tidigare samman väljare och valda. Det finns därför skäl att fråga sig hur representanterna ser på sin roll. Man kan där som representant med viss rätt uppleva sig som personligen utsedd av väljarna. Ett sätt att resonera är att om det skall vara någon mening med personval så måste den valde i större utsträckning än tidigare agera "personligt", det vill säga på grundval av sina egna uppfattningar. Ett annat synsätt är att den valde i och med att han/hon väljs personligen också får ett personligt mandat från sina väljare. Den valde förväntas i särskilt stor utsträckning vara lyhörd för väljarnas krav eller önskemål. En rimlig hypotes är då att de politiker och de partier som är positivt inställda till personval bör vara mer benägna att betona att representanten i en konfliktsituation bör agera på grundval

av väljarnas och/eller egen uppfattning snarare än enligt partiets linje. Man kan driva resonemanget ytterligare ett steg och säga sig att kandidater som valts på grundval av personligt förtroende skulle känna en speciell skyldighet att göra sina egna bedömningar, medan kandidater som valts till exempel på grundval av ståndpunkter i vissa frågor borde känna sig förpliktade att driva dessa frågor och kanske till och med ta hänsyn till om deras väljare modifierar sin syn på hur frågorna bör hanteras. Den senare hypotesen har vi dock ej möjlighet att testa empiriskt.

Vi skall pröva en del av dessa hypoteser mot verkligheten i form av politikernas uppfattningar på området. Det visar sig först och främst att en relativ majoritet av alla svarande anser att den valde i en konfliktsituation skall agera enligt sin egen övertygelse. Omkring två av fem svarande företräder denna uppfattning. Därnäst vanligast är ståndpunkten att man bör prioritera partiets uppfattning och på tredje plats kommer väljarnas uppfattning. Var tionde politiker väljer dessutom ett eget svarsalternativ. Vi börjar med att se på synsättet i relation till uppfattningen om personval som bra eller dåligt. Det finns framför allt ett klart samband mellan synen på personval och vikten av att prioritera de egna väljarnas syn. De som är positiva till personval anser oftare att representanten i en konfliktsituation skall agera enligt den uppfattning de egna väljarna har. Det finns ett motsvarande, men något mindre tydligt, samband med prioritering av den egna övertygelsen. Också här anser man särskilt ofta att denna övertygelse är viktig om man är positivt inställd till personval. Eftersom svarsalternativen summerar till 100 procent och andelen som väljer "annat svar" är liten, så är det ganska givet att vi därmed också har ett omvänt samband när det gäller viljan att prioritera partiets uppfattning. Detta anses viktigt framför allt av sådana som är negativt inställda till personval. Så långt får vi stöd för den hypotes vi utgick ifrån. Går det att finna stöd också för fortsättningen, att man i partier och i kommuner där man gått in för personval har motsvarande synsätt?

Om vi först ser på kommuner så finner vi att man i kontrollkommunerna i något större utsträckning än i försökskommunerna prioriterar partiernas uppfattningar. Skillnaden är liten, men så långt stämmer det. När vi går vidare och ser på hur man ser på väljarnas respektive representanternas egna uppfattningar, så går det dock inte längre att se något entydigt mönster. Det finns ingen grund för tanken att politiker där man tillämpat personval skulle ha tillägnat sig någon speciell syn på representantrollen.

Vilken uppfattning har man då inom olika partier? I första hand socialdemokratin, men också Vänsterpartiet, som tidigare visat sig vara relativt sett negativt inställda till personval, betonar här partiets roll. De valda representanterna bör i en konfliktsituation gå på partiets

linje. Bland socialdemokratiska politiker är denna syn den oftast förekommande och den är också relativt vanlig inom vänsterpartiet. Inom flertalet av de övriga partierna oavsett syn på personval, är den oftast förekommande uppfattningen att man skall gå på den egna övertygelsen. Oftast finns väljarnas uppfattning som näst vanligaste svarsalternativ.

Tabell 3.11 Representationsideologi och personval.

Procent	*Partiets uppfattning*	*Egna väljarnas uppfattning*	*Enligt egen övertygelse*	*Annat sätt (diskuteras nedan)*	*Summa procent*
Totalt	*28*	*23*	*39*	*10*	*100*
Linköping	*32*	*14*	*37*	*17*	*100*
Vänersborg	*20*	*22*	*36*	*12*	*100*
Vaggeryd	*20*	*27*	*48*	*5*	*100*
Halmstad	*30*	*29*	*32*	*9*	*100*
Lidköping	*25*	*27*	*39*	*9*	*100*
Tranemo	*30*	*20*	*43*	*7*	*100*
Vänsterpartiet	*29*	*24*	*33*	*14*	*100*
Socialdemokraterna	*42*	*20*	*29*	*9*	*100*
Centerpartiet	*24*	*18*	*46*	*11*	*100*
Folkpartiet lib	*19*	*29*	*44*	*8*	*100*
Moderaterna	*25*	*26*	*40*	*9*	*100*
Kds	*20*	*20*	*52*	*7*	*100*
Miljöpartiet	*11*	*23*	*50*	*16*	*100*
Lokalt parti	*18*	*38*	*31*	*13*	*100*
Erfarenhet av politik	*32*	*18*	*38*	*12*	*100*
Ej erfarenhet	*25*	*26*	*40*	*8*	*100*
Syn på personval:					
Mycket bra	23	27	41	9	100
Ganska bra	27	22	40	10	100
Varken bra eller dåligt	35	20	36	9	100
Ganska dåligt	28	18	38	16	100
Mycket dåligt	56	11	31	2	100
Personlig bakgrund:					
Man	28	23	41	8	100
Kvinna	28	22	37	13	100
18-35 år	29	18	44	9	100
36-55 år	27	21	42	10	100
56- år	30	29	32	8	100
Obl utbildning	38	22	34	6	100
Mellanutbildning	32	23	37	8	100
Högre utbildning	21	23	44	12	100

Kommentar: Frågan som utgör basen för denna analys lyder: "När man inför personval så kan det öka risken för att en fullmäktigeledamot hamnar i en konfliktsituation. Om det vid behandlingen av viktiga principfrågor i kommunfullmäktige uppstår en konflikt mellan en fullmäktigeledamots egen uppfattning och partiets eller väljarnas uppfattning, hur anser Du då att fullmäktigeledamoten bör rösta?". Svarsalternativen var *Bör rösta enligt sitt partis uppfattning, Bör rösta enligt sina väljares uppfattning, Bör rösta enligt egen övertygelse.* Man kunde även svara med egna ord.

Lokala partier utgör dock ett undantag. Politikerna i dessa prioriterar i första hand väljarnas uppfattningar. Med tanke på att miljöpartiet, där man som tidigare framgått är relativt negativ till personval, här

starkt markerar den egna övertygelsen som viktigast i en konflikt, så bör poängteras att man inte bör se synen på personval som något som orsakar en viss syn på representantrollen. Om man skall föreställa sig en enkel kausalmodell så går orsakspilen snarare i motsatt riktning. Synen på representanternas roll är snarare bestämd på mer allmänideologisk grund. Vad vi illustrerar här är att det i vissa fall, men inte nödvändigtvis överallt, finns en sammanhängande syn i dessa olika avseenden.

Tabell 3.12 Personvalets betydelse för partier och politiker i ett representationsperspektiv.

Index	**Personvald bör företräda sina egna väljare**	**Personval legitimerar partierna**	**Personval gör politiska arbetet svårstyrt**	**Personval gör att partierna inte kan ta sitt ansvar**
Totalt	5	32	16	-20
Linköping	-13	32	-4	-39
Vänersborg	-8	40	12	-33
Vaggeryd	19	35	21	-16
Halmstad	14	30	20	-10
Lidköping	9	26	31	-2
Tranemo	12	25	27	-4
Vänsterpartiet	-16	14	24	-9
Socialdemokraterna	-11	25	22	-10
Centerpartiet	5	31	16	-18
Folkpartiet lib	14	44	15	-22
Moderaterna	22	39	6	-27
Kds	11	37	18	-23
Miljöpartiet	-11	20	19	-22
Lokalt parti	35	47	-19	-58
Erfarenhet av politik	0	27	15	-24
Ej erfarenhet	8	35	16	-17
Syn på personval:				
Mycket bra	16	46	-9	-47
Ganska bra	-1	30	21	-21
Varken bra eller dåligt	1	21	41	12
Ganska dåligt	-8	6	43	32
Mycket dåligt	-14	-11	81	50
Personlig bakgrund:				
Man	3	32	18	-17
Kvinna	6	32	14	-22
18-35 år	-8	33	10	-30
36-55 år	2	30	18	-17
56- år	19	35	14	-20
Obl utbildning	20	32	29	-6
Mellanutbildning	5	35	20	-14
Högre utbildning	-1	31	9	-28

Kommentar: Frågan består av påståenden som in sin helhet återges nedan. Man kan instämma i större eller mindre grad i dessa påståenden. Ett index har konstruerats som går från maximivärdet 100 som innebär att alla instämmer. När alla har helt motsatt åsikt får indexet minimivärdet -100. Påståendena inleds med texten: "Vad anser Du själv om följande påståenden som rör personval?".

Det första lyder: *Den som blir invald på personröster bör särskilt företräda de väljare han fått stöd av.* Påstående nummer två lyder: *Det kan ge legitimitet åt partierna när människor klagar över bristande tilltro till politikerna.* Det tredje är utformat. *Det innebär att det politiska arbetet blir svårstyrt. Man kan få in ledamöter som inte vill samverka med partiet.* Sista påståendet lyder: *Personval innebär att partierna inte längre kan ta sitt fulla ansvar inför väljarna.*

När vi sedan ser något på om man har tidigare erfarenhet som vald representant så är det emellertid mer rimligt att föreställa sig att det finns ett orsakssamband i form av en socialisation. De som har tidigare erfarenhet är mer benägna att betona partiets roll. De är mer etablerade i partierna. De som saknar tidigare erfarenhet betonar mer väljarnas uppfattning som viktig. Det finns inga systematiska skillnader mellan män och kvinnor i denna del. Däremot är yngre politiker och sådana med högre utbildning särskilt benägna att betona den egna övertygelsen, medan äldre politiker betonar väljarnas uppfattning. Högre utbildning innebär också mindre intresse av att driva partiets ståndpunkt som viktig.

Vi har också mer direkt frågat om vilken betydelse personvalet har ur några olika synpunkter med anknytning till partiernas roll och synen på representantrollen. Politikerna har fått ta ställning till fyra olika påståenden. De har kunnat instämma helt eller delvis respektive ta avstånd delvis eller helt. På grundval av svaren har vi sedan gjort index som går från +100 (samtliga instämmer) till -100 (samtliga tar helt avstånd). Det första påståendet gäller i vilken utsträckning personvalda politiker speciellt skall företräda dem som valt dem. I försökskommunerna instämmer lika många som de som tar avstånd från detta påstående. I kontrollkommunerna är graden av instämmande något högre.

Totalt sett är det avsevärt fler som instämmer än som tar avstånd ifrån påståendet att personval ger legitimitet åt partierna. Andelen som instämmer är något högre i försökskommunerna än i kontrollkommunerna. Det tredje påståendet gäller frågan om personval gör det politiska arbetet svårstyrt. Här är det totalt en måttlig övervikt för instämmande. Denna övervikt är klart större i kontrollkommunerna än i försökskommunerna. Det sista påståendet gäller om personval gör att partierna inte kan ta sitt fulla ansvar inför väljarna. Avståndstagandet är något större än instämmandet i detta påstående. De som tar avstånd finns framför allt i försökskommunerna. Sammantaget är politikerna i de kommuner som prövat personval benägna att se personval som mindre speciellt och något som ger mindre problem eller negativa konsekvenser än politiker som inte har egen erfarenhet. Man skulle kunna tolka det som att det finns en överdriven oro innan man själv prövat personval.

Uppfattningen att en personvald politiker i särskild utsträckning bör företräda dem som valt honom/henne är inte jämnt fördelad. Denna syn har i första hand borgerliga politiker och politiker från lokalparti,

samt vidare sådana som är positivt inställda till personval, äldre och sådana som enbart har obligatorisk utbildning. Dessutom omfattas denna åsikt särskilt av dem som anser att man som politiker i en konfliktsituation där partiets, väljarnas och egna uppfattningar inte går att förena, skall välja att rösta enligt väljarnas uppfattningar. Uppfattningen att personval legitimerar partierna företräds också av borgerliga och lokalpartipolitiker, samt av sådana som tycker bra om personval. Det är bara lokalpartipolitiker som tar avstånd från tanken att personval gör det politiska arbetet svårstyrt. Politiker från vänsterpartiet och socialdemokraterna instämmer däremot i något större utsträckning än övriga. De politiker som har högst utbildning är mindre oroade för en sådan utveckling än övriga.

Tanken att personval gör att partierna inte kan ta sitt ansvar avvisas framför allt av lokalpolitiker. Samtliga borgerliga politiker samt miljöpartiets representanter är dock också mer avvisande än vänsterpartiet och socialdemokraterna. De som är positivt inställda till personval avvisar också eftertryckligt denna tanke. Högre utbildningsnivå gör också att man är mer benägen att ta avstånd. Den övergripande bild man får här är att det framför allt är synen på personval som är avgörande för vilka uppfattningar man har.

4 Väljarna

Väljarnas kännedom om personvalet

Det finns i flera olika sammanhang belagt att information/kunskap om den lokala politiken är större i mindre kommuner (Jfr Johansson 1994a). Den teoretiska grunden för detta antas vara den större möjligheten till överblick av och kännedom om mindre kommuner. Med en sådan tolkning torde det vara rimligt att föreställa sig också att information lättare når fram i mindre kommuner. Stort intresse för politik innebär också erfarenhetsmässigt större sannolikhet för att man noterat informationen och alltså känner till mer. Det finns emellertid samtidigt teorier och resultat som pekar mot att personer med litet intresse för politik tenderar att se politiken mer i persontermer (Harrop & Miller, s 225 f). Detta skulle möjligen kunna påverka i motsatt riktning när det gäller i hur hög grad man uppfattar information. Dessutom påverkar sannolikt också personfaktorer som utbildning, ålder och kön i hur hög grad man noterar information. Vår hypotes är att grupper som allmänt sett är mer intresserade och har större kunskaper är välinformerade också i denna fråga. Dessa grupper är personer med högre utbildning, medelålders och äldre personer och män (Jfr Westerståhl & Johansson 1981, s 59 f). Det finns dock också resultat som pekar mot att skillnader mellan män och kvinnor i detta avseende håller på att minska.

Informationskanaler

Vi har inledningsvis diskuterat vilka informationskanaler som generellt sett kan förväntas fungera bäst om det gäller att ge medborgarna information om den nu aktuella typen av politiska förändringar. Här skall vi se på vilket sätt olika grupper av väljare fått information. Bestämmande för vad som fungerat i olika sammanhang är dels effektivitetssynpunkter av den typ som tidigare diskuterats, här främst liktydigt med uppmärksamhet och tilltro. Dels är genomslaget givetvis beroende av om respektive kanal överhuvudtaget utnyttjats/förekommit i den aktuella kommunen.

Något mindre än var tionde väljare säger sig överhuvudtaget inte ha hört talas om att det skulle vara personval. Andelen helt okunniga är minst i de två minsta kommunerna. I övrigt finns dock inte något riktigt systematiskt samband mellan kommunstorlek och informations-

nivå. Man har i mindre kommuner ett bredare spektrum av informationskanaler än i större kommuner. I de minsta kommunerna har i stort sett genomgående större andel fått information genom varje enskild uppräknad kanal. Enda undantaget är 'annan kanal', där man alltså själv fått fylla i vilken det varit fråga om. Denna är vanligare i större kommuner men innehåller genomgående ungefär samma kanaler; i första hand samtal med närstående och valsedlar eller broschyrer som kommit tillsammans med valsedlar.

Den allmänna bilden är att etermedia haft störst betydelse i mindre kommuner. Solna utgör ett extremfall som möjligen kan sägas gå i förväntad riktning, men gå alltför långt. Vi har ingen annan kommun att kontrollera mot, men det ligger ändå nära till hands att föreställa sig att regionala/lokala etermedia är Stockholmsdominerade och inte ägnat särskilt stor uppmärksamhet åt något som berör bara en av flera förortskommuner. Helt enligt vad vi på allmänna teoretiska grunder kan förvänta oss så fungerar personkommunikationen bäst i mindre kommuner. Mönstret här är relativt entydigt. Tidningarnas roll är däremot i det närmaste lika stor i stora som i små kommuner. Det finns dock också här en svag tendens till att också dessa spelar större roll i mindre kommuner. Totalt sett är tidningarna den viktigaste informationskanalen, närmast följda av lokalradio/regional-TV. De som läser mycket lokala nyheter i tidningarna är också i högre grad informerade om personvalet.

Tabell 4.1 ***Kännedom om personval - informationsvägar.***

Procent	Linköping	Helsingborg	Solna	Östersund	Vänersborg	Vaggeryd	Övertorneå	Totalt
Ej hört talas om	10	10	12	7	10	4	3	8
Lokalradio, lokal/reg TV	31	28	19	42	35	41	51	36
Samtal med bekanta	19	11	18	17	26	29	38	23
Tidningarna	56	52	56	61	60	63	63	59
Info från kommunen	17	15	22	13	13	41	40	23
Info från partierna	25	42	33	29	29	35	45	34
Annat sätt	9	6	6	6	4	5	5	6
Antal svarande	351	163	153	167	355	370	167	1726

Kommentar: Var och en har kunnat markera flera informationsvägar. Siffrorna i tabellen anger alltså hur stor andel som fått information på ett visst sätt oavsett om vederbörande också fått information på något annat sätt.

Den kommunala informationen spelar påtagligt mindre roll men följer däremot till en del samma mönster med större betydelse i mindre kommuner. Här kan vi dock knyta an till vad vi tidigare kunnat se om den kommunala insatsen i tre av kommunerna. Den största satsningen av de tre gjordes i Vaggeryd. Här ser vi också att den kommunala informationen har spelat stor roll. Minst eller snarare obefintlig var satsningen i Vänersborg, vilken också i detta avseende återfinns på delad jumboplats. Den enda annons man kostade på sig i Linköping

hade uppenbarligen en viss effekt. Staden ligger fortfarande i bottenskiktet vad gäller betydelsen av information från kommunalt håll, men den ligger inte alls lägst. Det skall dock i rättvisans namn tilläggas att de som svarat ibland uppfattat tidningen som informationskanalen även om det rörde sig om en annons från annat håll, till exempel kommun eller parti. Partiernas satsningar förefaller här inte ha någon direkt relation till kommunstorlek. Det kan däremot konstateras att de är viktigare än de andra, till stor del mer informella kanaler som vi också noterat. Det kan tilläggas att den viktigaste delen i gruppen "annat sätt" var att man på valsedlarna sett att det var personval. Det som dessutom ingår är främst en blandning av nationella radio/TV-sändningar och olika personkontakter.

Tabell 4.2 Intresse för politik - Informationskanaler.

Procent	Radio & TV	Samtal med bekanta	Tidningar	Info från kommunen	Info från partierna	Annat	Ej hört talas om	Antal svarande
Mycket intresserad av politik	48	24	69	32	46	7	1	162
Ganska intresserad av politik	40	23	65	25	39	5	5	810
Inte särskilt intresserad av politik	30	25	52	20	27	5	11	640
Inte alls intresserad av politik	22	11	38	12	18	7	22	108

Kommentar: Frågan om intresse för politik lyder "Hur intresserad är Du i allmänhet av politik?". Svarsalternativen framgår i tabellen.

Det finns inte oväntat ett ganska starkt samband mellan intresse för politik och betydelsen av flertalet informationskanaler. De som är intresserade tar genomgående in mycket mer information. Sambandet är starkast för information från partier och från tidningar. Tidningarna är den informationskanal som bäst träffar också de som inte är intresserade av politik, något som stämmer överens med tidigare resultat (Jfr Holmberg & Asp 1984, sid 224f, Harrop & Miller 1987, sid 220f). Om man verkligen vill sprida kännedomen utanför den grupp som redan är intresserad, så skall man satsa på tidningar som informationskanal. För att man skall prata om och informera sig om sådana här frågor genom samtal med bekanta krävs bara att man är åtminstone något intresserad av politik. Ett högre intresse bidrar inte ytterligare. Den organiserade informationskanal som är sämst på att nå ut till dem som inte är intresserade av politik är den kommunala informationen. Det är givetvis också i denna grupp som vi finner den största andelen som säger sig vara helt i avsaknad av information.

Som en första test på tänkbara motiv bakom personröstande har vi också sett på i vilken utsträckning tilltro till det kommunalpolitiska

systemet samvarierar med olika typer av informationsinhämtande[1] Vi har då samtidigt kontrollerat för den effekt av intresse för politik som kan utläsas ovan. Det visar sig i stort sett genomgående att intresse för politik har större betydelse än systemtilltro, men att bådadera spelar roll. Enda undantaget är den grupp som fått information via kommunerna. Här spelar systemtilltro större roll än intresse för politik. Möjligen skulle man kunna dra slutsatsen att de som följer och tar till sig och som alltså träffas av kommunal information i större utsträckning är de som är positivt inställda till hur kommunen fungerar ur demokratisk synpunkt.

Vi har nu sett att högre intresse för politik innebär högre informationsnivå. Skall vi då helt förkasta hypotesen att det i speciellt stor utsträckning är de som är lite intresserade av politik som är personorienterade? Först kan vi konstatera att den grundläggande tanken har visst stöd även i föreliggande undersökning. Vi ser på sambandet mellan intresse för politik och kännedom om namn på politiker respektive kännedom om politiskt aktuella sakfrågor. Här skulle enligt hypotesen namnkännedom vara svagare relaterat till intresse för politik. Vi finner också att så är fallet; gamma = 0.44 mot gamma = 0.56 för kännedom om frågor[2]. Om vi nu ser på information om personval så finner vi att sambandet, mätt med gamma, med intresse för politik styrkemässigt ligger mellan namn- och sakfrågekännedom. Mäter vi i stället med Kendall's Tau-b så är sambandet svagare än för namnkännedom. Vi får alltså viss stöd för tanken att kännedom om personval på grund av just personorienteringen är större än väntat bland sådana väljare som annars inte är intresserade av politik.

Tabell 4.3 Vilka informationsvägar är viktiga för olika grupper.

Procent	Män	Kvinnor	Yngre	Medelålders	Äldre	Obl utbildn	Mellannivå	Avslutat gymnasium+
Ej hört talas om	7	8	11	8	5	8	6	9
Lokalradio, lokal/reg TV	40	31	24	38	44	37	41	29
Samtal med bekanta	21	24	29	21	18	17	26	25
Tidningarna	62	57	47	63	65	58	59	60
Info från kommunen	25	22	19	26	24	19	25	24
Info från partierna	36	32	36	35	31	28	35	38
Annat sätt	5	6	13	4	2	3	6	8
Antal svarande	833	893	517	653	556	542	541	621

Kommentar: Med yngre avses väljare upp till och med 34 år. Intervallet 35-54 år förs in under beteckningen medelålders och 55 år och mer betecknas som äldre.

[1] Vi bygger på frågan Anser Du att man genom att rösta vid kommunalvalet kan påverka den kommunala politiken? Svarsalternativen är *Ja, absolut, Ja, till stor del, Ja, i någon utsträckning* respektive *Nej, inte alls.*

[2] Om vi mäter med Kendall's Taub så får vi relationen 0.30 mot 0.24, alltså ungefär motsvarande.

Vi föreställde oss att de grupper som allmänt visar en stor politisk kompetens också skulle vara bättre informerade om förekomsten av personval. Denna hypotes stämmer överhuvudtaget dåligt och i den mån den stämmer gäller det bara att medelålders och äldre väljare har något högre kännedom. Information om personvalet totalt sett har nått fram till det stora flertalet grupper utan att "gynna" dem som generellt sett brukar vara mer välinformerade. Eventuellt kan man tolka denna utjämning i informationen, som är större än väntat, som ytterligare ett tecken på att personorienteringen fångat upp intresse och underlättat information till grupper som annars är mindre lätta att nå fram till.

Vissa skillnader finns dock när det gäller hur olika informationskanaler fungerat. Det är lika stor, eller kanske snarare lika liten andel män som kvinnor som inte hört talas om personvalet. Män tenderar att vara något mer medieorienterade än kvinnor i sitt sätt att hämta information. I övrigt är mönstren mycket likartade. Åldersgrupp har något större betydelse. Först kan noteras att yngre väljare oftare än äldre har undgått att höra talas om personvalet. Medelålders och äldre väljare är påtagligt mer massmedieorienterade, medan yngre oftare skaffat sig information genom samtal med bekanta. Skillnaderna mellan åldersgrupperna är små när det gäller kommuninformation, även om den också spelat något större roll för medelålders och äldre väljare. Partiinformationen har gått hem lika mycket i alla åldersgrupper, vilket är något oväntat med hänsyn till den generellt sett högre genomsnittliga åldern bland partiaktiva.

Det finns alltså inget entydigt samband mellan utbildningsnivå och informationsinhämtande totalt sett. Däremot finns vissa skillnader mellan vilka kanaler som har betydelse för olika grupper. Lokalradio/-regional-TV spelar större roll för informationsinhämtande bland grupper med obligatorisk eller medelutbildning medan samtal med bekanta är viktigt för dem som har mer än obligatorisk utbildning. Tidningar såväl som kommun- och partiinformation träffar däremot lika mycket oberoende av utbildningsnivå.

Syn på personröstning

En prognos baserad på tidigare forskningsresultat skulle peka mot en stor entusiasm bland väljarna för personval. I valet 1991 var det 78 procent som ansåg att Förtroende för kommunalpolitikern som person är viktigare än att han/hon representerar ett visst parti (Johansson 1993). Det visar sig nu att 66 procent tycker att det är Mycket bra eller Ganska bra att man fått möjlighet att rösta på person i årets val. Vi skall nu se något på hur denna inställning ser ut i olika delgrupper. Analysen knyter an till frågan om partiernas respektive de enskilda väljarnas syn på införande av personval. Är entusiasmen lika stor i

alla delar av väljarkåren? Vi jämför först synen i olika kommuner. I de tre första kommunparen i figuren finns försökskommunen till vänster och kontrollkommunen till höger.

Två olika skillnader mellan kommunerna framträder tydligt. Dels är man avsevärt mer positivt inställd till personval i mindre kommuner. Dels är man mer positiv i försökskommunerna än i kontrollkommunerna. Storleksskillnaden stämmer väl med tanken på en större personkännedom och en allmänt bättre överblick i mindre kommuner.

Figur 4.1 Andel positiva till personval - kommun

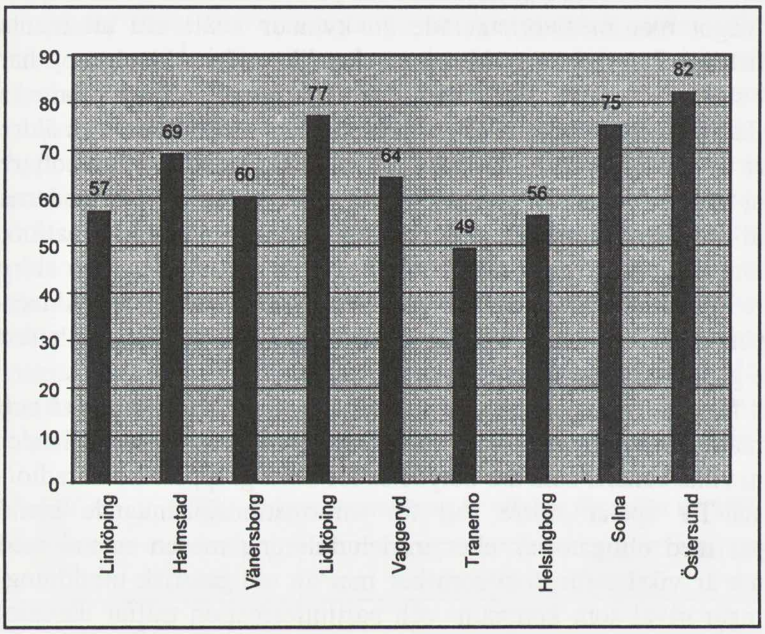

Kommentar: Värderna avser den andel som anser att det är *mycket bra* eller *ganska bra* att man får möjlighet att rösta på enskild person (i kontrollkommunerna : "... om man skulle få...").

Huruvida skillnaden mellan försökskommuner och kontrollkommuner skall tolkas som en effekt av experimentet eller en orsak till att man anmält sig till experimentet är svårare att bedöma. Med tanke på att politikerna knappast torde ha haft någon mer detaljerad kännedom om stämningarna bland medborgarna i detta avseende när de anmälde intresse, så förefaller det mer rimligt att se det som en effekt av att man fått chansen att pröva. Samtidigt återfinns också de två kommuner, Helsingborg och Solna, som har den minsta andelen positiva till personval bland försökskommunerna.

Av dem som är mycket intresserade av politik tycker tre fjärdedelar att det är mycket eller ganska bra att man får möjlighet att personrösta. I gruppen som säger sig inte alls vara intresserade av politik är det ändå så relativt stor andel som 40 procent som uttrycker samma åsikt. Med utgångspunkt i föreställningen att partipolitiskt aktiva i större utsträckning återfanns i gruppen övertygade partianhängare, förväntar vi oss här en mindre positiv inställning än i gruppen ej partianhängare. Partiföreträdare har i åtskilliga sammanhang uttalat skepsis emot personval i olika former och det förefaller rimligt att sådan skepsis finns kvar. Denna som det föreföll väl grundade hypotes visade sig emellertid inte alls stämma med verkligheten. Bland de övertygade partianhängarna var det 69 procent som fann det mycket eller ganska bra med möjlighet att rösta på person. Andelen var nästan lika stor (67%) bland de ej övertygade partianhängarna. Den sjunker däremot till 62 procent bland icke partianhängare. Det finns så här långt ingenting som stöder tanken på personröstning som ett utslag av en önskan att balansera partiernas inflytande. Även politiskt mycket intresserade och engagerade är positiva till att rösta på person. De som är medelålders och de som har mer än obligatorisk utbildning är aningen mer positiva än övriga. Skillnaderna är dock små och mellan män och kvinnor finns inga skillnader alls.

En annan föreställning som vi odlat är att de som bott länge i en kommun blir mer välbekanta och välinformerade och därmed mer intresserade av att påverka även valet av personer. Inte heller denna tanke hade något fog för sig. Det spelar ingen roll för synen på personval hur länge man bott i kommunen. Däremot infrias till stor del de förväntningar vi har om inställningen bland sympatisörer till olika partier. Vi hade föreställningen att partier med stark organisation skulle vara mindre positiva till personval. Dessutom föreställde vi oss att de partier som under utredningsstadiet varit starkt intresserade respektive mindre starkt intresserade av tanken på personval också på medlemsnivå skulle visa en motsvarande inställning. En sådan inställning antas till en del vara grundad i partiets principiellt ideologiska syn på individens roll.

Socialdemokratin har under utredningsstadiet visat ett svagt intresse och är ett parti med en väl utvecklad organisation. De väljare som röstar socialdemokratiskt är också relativt sett lite entusiastiska för personval. Bland de borgerliga partierna brukar man anse att centerpartiet har en särskilt stark organisatorisk bas. Däremot har centern inte tidigare markerat någon negativ ståndpunkt. Centerväljarna visar sig, tillsammans med väljare som stöder lokala partier, vara de väljare som är mest positiva till personval. De andra borgerliga partierna inklusive Kds är bara obetydligt mindre positiva. Minst positiva är miljöpartiets väljare, vilket stämmer överens med deras i andra avseenden markerade avståndstagande till betoning av enskilda

personer. Vänsterpartiets väljare befinner sig mitt emellan de nu nämnda grupperna, en möjligen något förvånande placering med utgångspunkt i föreställningen att detta partis, ännu mer än socialdemokratins, ideologiska grundsyn borde gå emot ett personval. Vänsterpartiets organisation är dock mindre stark, medan vi inte noterat några uttalanden från partiet på utredningsstadiet.

Figur 4.2 Andel som anser att personval är bra - parti

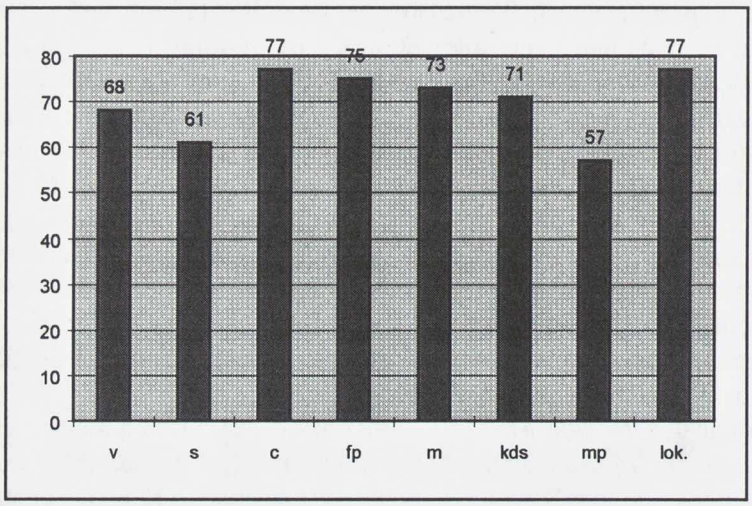

Politikerkontakter

Väljare kan "komma i kontakt med" politiker på många sätt och man kan lägga in mer eller mindre i begreppet kontakt. Här har vi givit begreppet en vid innebörd som inkluderar allt ifrån att man läst om en politiker i en tidning eller sett någon broschyr av/om en politiker till att man personligen diskuterat med honom/henne. Om vi som utgångspunkt för bedömningarna tar andelen av väljarna som i valen totalt sett säger sig ha haft någon kontakt med en politiker så brukar denna siffra ligga på något över femtio procent. Det har under de senaste decennierna bara skett måttliga förändringar mellan olika valår. Den helt övervägande delen av dessa kontakter har då försiggått indirekt via något massmedium (Gilljam & Holmberg 1993, kap 4).

Nu skall vi se på hur stor andel av väljarna som varit i kontakt med politiker som bedrivit personvalskampanj och på vilket sätt dessa kontakter skett. Vi kan först konstatera att i det närmaste var femte väljare har kommit i någon form av kontakt med åtminstone en politiker som bedrivit personvalskampanj. Totalt sett är politikerkontakterna om man jämför med valundersökningarnas mer generella

siffror, ganska måttligt omfattande. Då skall man givetvis ha i minnet att medan vi här frågar specifikt om kommunalvalen, så avser jämförelsen valen överhuvudtaget. Riksdagsvalen torde dominera speciellt när det gäller tryckt material och TV, där kontaktfrekvenserna är störst. I ett sådant perspektiv är siffran här inte lika låg. Sannolikheten för kontakt är något större i mindre kommuner. Just de två kanaler, tidningar och broschyrer, som nämndes inledningsvis, är de oftast förekommande och ungefär var tionde väljare har stött på åtminstone endera typen av material. Förutom massmedia så är personlig bekantskap och torgmöten de enda former som märks mer än marginellt. Massmedia relativt sett viktigare i de mindre kommunerna även om resultaten tyder på att personlig bekantskap kommer ikapp eller tar över i de allra minsta.

Av väljare med olika partisympati så har center- och folkpartiväljare i något större utsträckning än övriga kommit i kontakt med politiker. Det behöver i och för sig inte nödvändigtvis betyda någon politiker från det egna partiet. För centerväljare är det speciellt massmedia, både radio och tidningar, som är kontaktkanaler. Det som något särskiljer kontakterna för folkpartiväljarna är att de sker via personkontakter eller via torgmöten, som också är en form av personkontakter, eller genom broschyrer.

Tabell 4.4 Kontakter med politiker som bedrivit personvalskampanj?

Procent	Linköping	Helsingborg	Solna	Östersund	Västerås	Vaggeryd	Övertorneå	Totalt
På något sätt	9	16	13	27	17	21	31	18
Personlig bekantskap	2	5	3	6	4	8	15	6
Radio/TV	1	4	2	8	3	2	12	4
Tidningsläsning	3	8	5	15	10	8	21	9
Broschyr/info-blad	4	8	9	16	9	13	18	10
Dörrknackning	1	1	0	1	1	1	1	1
Telefonsamtal	1	1	1	0	1	1	2	1
Torgmöte	3	1	3	2	3	4	2	3
Partimöte	1	0	1	0	1	0	4	1
Annat	1	4	2	2	1	1	1	1
Antal svarande	350	161	152	164	348	365	166	1706

Kommentar: Frågan lyder "Har Du kommit i kontakt med någon politiker som bedrivit kampanj för sig själv som person i årets kommunalval?". Var och en har kunnat markera flera kontaktvägar. Siffrorna inne i tabellen anger alltså hur stor andel som kommit i kontakt med politiker på ett visst sätt oavsett om vederbörande också på annat sätt kommit i kontakt med politiker.

Det finns inga skillnader mellan män och kvinnor när det gäller hur ofta man kommit i kontakt med politiker som bedrivit personvalskampanj. Medelålders (23 %) och yngre (19 %) har däremot i något större utsträckning än äldre (16 %) kommit i kontakt med sådana politiker. Medelålders är generellt sett mest politiskt aktiva. En annan egenskap

som vi vet har betydelse för omfattningen av politisk aktivitet är utbildningsnivå. Den har motsvarande effekt också här. Av dem som har enbart obligatorisk utbildning har 12 procent kommit i kontakt med politiker som bedrivit personvalskampanj. I gruppen medelutbildade har 20 procent kommit i kontakt med sådan politiker, medan denna andel stiger till 25 procent i gruppen med högst utbildningsnivå. De som bott kortast tid i kommunen har i något mindre utsträckning än övriga stött på politiker i personvalskampanj.

Omfattningen av personröstning

Ordet "lagom" täcker ganska väl den uppfattning man i utredningen och bland politikerna förefaller ha om hur stor andelen personröstande bör vara. I direktiven framgår att syftet är att öka andelen som försöker påverka personsammansättningen bland de valda kandidaterna. Eftersom denna andel i praktiken är försvinnande liten tidigare, så blir i stort sett varje utfall liktydigt med en ökning. Vi inskränker oss därför här till att studera hur stor andel som utnyttjar den nya möjligheten till personröstning. Oron på partihåll förefaller störst för att andelen skall bli alltför hög och för att partierna skall riskera att förlora inflytande över personurvalet. Genom att föreslå och besluta om ett personval har man dock tagit ställning för att personröstning i åtminstone någon utsträckning är önskvärd. Personvalsskommittén konkretiserar den beräknade andelen personröstande till 30-50 procent i riksdagsvalet och 50-70 procent i kommunalvalet. Man tar dock inte upp i vilket tidsperspektiv man skall nå dessa nivåer.

Nästa fråga är hur röstfördelningen ser ut. Det är en avsevärd skillnad mellan en situation där många personröstar men gör det på olika kandidater så att kanske inte någon kandidat överhuvudtaget får tillräckligt stor andel för att komma över de spärrar som finns i försöket på 5 procent respektive 50 röster. Ytterligare en fråga är hur personröstfördelningen ser ut på kandidater som står högt upp, eventuellt först, respektive som står på annars icke valbar plats eller kanske rent av är tillskrivna på listan.

Vi börjar med att se på personröstningen enligt valstatistiken. Den bild vi vill få fram där gäller i första hand omfattningen av personröstningen och vilken effekt den fått i form av antal kandidater som valts in på personröster. Det går att ta fram mer information ur valstatistiken, men eftersom riksskatteverket gör en utvärdering som innefattar valstatistiken begränsar vi oss här väsentligen till vad som behövs som en referenspunkt mot vilken vi kan stämma av enkätdata.

Om vi ser till samtliga enskilda väljare i alla kommuner som haft möjlighet att personrösta i 1994 års kommunalval visar sig att 26 procent har utnyttjat denna möjlighet. Denna andel varierar starkt

mellan kommunerna och kommunerna är därtill mycket olika stora. Personröstningen är avsevärt mer omfattande i de mindre kommunerna. Om vi därför i stället tar kommun som utgångspunkt och bedömer personröstningens omfattning som genomsnittlig andel i de sju försökskommunerna, så uppgår andelen personröstande till 38 procent. Båda siffrorna är lika sanna, men de ger olika information. Den första siffran är visserligen mycket osäker, men skulle kunna ses som en prognos på hur stor andel av alla svenska (kommun)väljare som skulle kunna komma att personrösta i ett kommande val där personvalet blivit generellt. Den säger att omkring 1.7 miljoner väljare av ett totalt antal på 6.5 miljoner skulle komma att personrösta. Den andra siffran säger att den genomsnittliga andelen personröster i var och en av 288 kommuner skulle bli omkring 38 procent. Personröstningen förväntas givetvis bli mindre omfattande i de större kommunerna.

Som en jämförelse har vi i tabellen längst till höger lagt in de skattningar vi genom enkäten till medborgarna får av andelen personröstning. Vi kan först konstatera att totalt sett träffar vi mycket rätt. Vi kommer fram till en siffra på 39 procent i genomsnitt per kommun (att jämföras med 38 procent i statistikmaterialet). Med tanke på att det alltid är något större andel som inte svarar på enkäter bland dem som inte är intresserade av politik och inte röstar, så är en liten överskattning helt väntad. Om vi sedan går ner på enskilda kommuner, där vi för varje kommun har ett mindre underlag av väljare som besvarat enkäten, så blir avvikelserna större. De största, som samtliga är överskattningar, finns i Östersund, Solna och Linköping. Underskattningarna i de återstående kommunerna rör sig samtliga i storleksordningen 2-3 procentenheter. Med hänsyn till urvalens storlek är siffrorna att betrakta som tillfredställande. De ger också en indikation på att man som alltid i urvalsstudier skall beakta att det finns en viss osäkerhet i alla skattningar. Denna osäkerhet uppgår på totalmaterialet, om vi utgår ifrån en signifikansnivå på 95 procent, i denna typ av mätning till ± 5 procentenheter. Motsvarande osäkerhet per kommun är omkring ± 2 procentenheter.

Tabell 4.5 Personröstningen per kommun.

Procent	Andel person-röstning	Andel kandidater invalda på personröster	Person-röstningens genomslag	Andel personröst-ning enligt medborgarenkät	Antal svarande
Linköping	19	11	58	24	342
Helsingborg	24	14	58	22	156
Östersund	32	16	51	39	164
Solna	23	7	31	29	150
Vänersborg	32	18	57	30	336
Vaggeryd	60	37	62	58	358
Övertorneå	74	28	38	71	162
Genomsnitt per kommun	38	19	50	39	1668

Kommentar: Valstatistikmaterialet utgörs av sammanräkningsprotokoll från länsstyrelserna. Med genomslag avses andelen invalda på personröster i relation till andel personröster. Antal svarande avser enbart den kolumn som baseras på medborgarenkäten.

Det är nästintill ogörligt att på ett enkelt och överskådligt sätt bedöma effekten av personvalet. Om man begränsar sig till själva valsiffrorna så kan vi konstatera att medan i genomsnitt per kommun 38 procent personröstade, så var det räknat i genomsnitt på motsvarande sätt 19 procent av de valda som valdes in på personröster. Det innebär ett genomsnittligt "genomslag" på 50 procent. Det är framför allt Solna och i någon mån Övertorneå som avviker från den annars ganska kompakta bilden med ett genomslag på närmare 60 procent. När genomslaget blir lägre och personrösterna alltså inte fått full effekt så beror det på en större spridning av personrösterna på partier och/eller på kandidater.

När vi konstaterar att 19 procent av de valda kandidaterna valts på personröster, så innebär detta naturligtvis i viss mening en överskattning av personvalets effekter. Vi vet redan att personrösterna hade en tyngdpunkt bland de kandidater som stod högt på listorna och som hade stora chanser att bli valda även med ren listräkning. Dessa kandidater ingår i andelen på 19 procent. Det är i princip omöjligt att beräkna hur många av dessa som skulle blivit valda i alla fall. Det förutsätter att väljarna skulle röstat på samma sätt på parti och olika partiers olika listor om det inte varit personval och det vet vi inget om. Det enda man med säkerhet kan säga i detta sammanhang är att det stora flertalet av dem som ingår bland de personvalda skulle ha blivit valda under alla omständigheter. Som ett exempel kan nämnas att av alla personröster i Vänersborgs kommun så avsåg 76 procent kandidater som redan stod på valbar plats[3]. Om man räknar bort det lokala partiet "Folkviljan", vilket är utpräglat uppbyggt omkring sin partiledare, så är andelen av personröster som tillfaller kandidater på valbar plats 70 procent.

Man kan också diskutera effekter av personval i flera steg. Redan förekomsten av personval kan påverka sammansättningen av kandidaterna. Vi har berört denna fråga i kapitel 3. Valtekniken ger också väljarna en möjlighet att stödja rangordningen, vilket man gör bland annat genom att personrösta på den först stående kandidaten. Det förefaller vara åtskilliga väljarna som utnyttja denna möjlighet, kanske mer eller mindre medvetet. Väljarna får också ytterligare ett sätt att visa missnöje förutom genom strykningar, vilka för övrigt inte

[3] Vilka platser som är 'valbara' har här beräknats i efterhand. Vi har utgått från antalet för varje parti tilldelade mandat och därefter beräknat antalet personröster på de högst placerde kandidaterna ned till motsvarande antal platser.

förefaller ha ökat. Något som annars legat nära till hands på grund av den betoning av person som följer med detta val.

En synpunkt som bland annat framförts i massmedia är att personvalet varit ett misslyckande med hänsyn till att "inte flera" utnyttjat möjligheten att personrösta. En första reaktion när man ser samlat på siffrorna är att förväntningarna uppenbart varit orealistiska, åtminstone från dem som framfört sådana kommentarer. Utredningens bedömningar innebar en personröstning på 50-70 procent. Den högre siffran skulle avse kommunalvalet. Däremot angavs inget tidsperspektiv inom vilket man kunde förvänta sig att nå denna nivå. Det är inte alls givet att man kan överföra erfarenheter från andra personvalssystem. Vi försöker ändå jämföra i första hand med Belgien och Danmark, för vilka utredningen presenterar sifferunderlag. Det förefaller då inte på något sätt orimligt att man med en startnivå som den vi noterat här inom ett par decennier kommer upp till den nivå som utredningen diskuterar. Om man i något val skulle få stor diskussion omkring personvalsinslaget, så finns skäl att tro att ökningen kommer att gå ännu snabbare. Valet till EU-parlamentet skulle eventuellt kunna få denna effekt. Som det ser ut idag kommer personfrågan där, genom uppdelningen på "Ja"- och "Nej"-kandidater, att ställas på sin spets i avsevärt större utsträckning än i övriga val. EU-valet kan bli ett särskilt tydligt exempel, men även valen till riksdag och kommuner ger de väljare som personröstar ett större potentiellt men även reellt inflytande än de som inte personröstar. Det ställer i och för sig också större krav på information och kunskap, men redan den större möjligheten kommer när kunskapen om den slår igenom, också att bidra till en ökning.

Vilka väljare personröstar?

Vad är det då som gör att en väljare bestämmer sig för att rösta inte bara på ett parti utan på en viss kandidat? Man kan föreställa sig två relativt klara huvudalternativ till förklaring. Båda är förenliga med gängse teorier om politiskt beteende, men ger personröstningen olika innebörd. Dels skulle personröstning kunna vara en följd av allmänt intresse för politik och av att man är positivt inställd till något politiskt parti. Man vill ta chansen att ytterligare och mer i detalj påverka sitt parti och hur man blir representerad. Detta gör man bland annat genom att inte rösta på enbart parti utan också på viss person. På denna grund föreställer vi oss att väljare med stort intresse för politik, tilltro till det politiska systemet och klara partianhängare, skulle personrösta. Dels skulle personröstning kunna vara ett uttryck för någon form av missnöje med befintliga politiker och misstroende mot det politiska systemet. Missnöje med resultatet av den politiska

verksamheten i form av (otillräcklig/dålig) offentlig service skulle kunna vara en annan likartad grund för personröstning. Vi har redan tidigare berört tanken att sådana som är mindre intresserade av politik oftare tenderar att se politiken mer i persontermer (Harrop & Miller, s 225 f). Är personröstning i första hand en form av politiskt deltagande eller en form av protest? Det finns inga vattentäta skott mellan dessa två typer av skäl, men det bör vara möjligt att se var tonvikten ligger.

En som det förefaller i det närmaste självklar tanke är att för att personrösta så måste man känna till namnet på någon politiker. Man måste kunna koppla namnet på en politiker med någon egenskap eller något ställningstagande. Det visar sig mycket riktigt att det finns ett starkt samband mellan namnkännedom och personröstning. Sambandet är dock långt ifrån perfekt. Det finns en inte alldeles obetydlig grupp, cirka 6 procent av väljarna, som personröstar men ändå säger sig inte kunna ange något politikernamn. Möjligen skall denna "inkonsistens" tolkas i skenet av att det visade sig finnas en grupp som inte förrän de tittade på valsedeln blev medvetna om personvalet. Om man då ändå vill göra något så kan man alltid markera första namnet. Det känner man kanske igen när man ser det även om man inte har det i aktivt minne.

Oavsett att denna typ av röstning kan förekomma, så är namnkunskap en viktig prediktor som avsevärt ökar sannolikheten för personröstning. Det är i storleksordningen något över hälften av väljarna som kan ange namn på någon kandidat i kommunalvalet. Andelen är något lägre i riksdagen och ännu något lägre i landstingsvalet. Exakt vilka andelar man får fram är mer eller mindre beroende av vilken frågeteknik man använder. Vidare är det belagt att det finns en tendens till att namnkunskapen minskar över tid (Jfr diskussion i Johansson 1993).

Det har också i tidigare undersökningar visat sig finnas en grupp som kan namn i mycket stor utsträckning men som inte gillar tanken på införande av personröstning. I denna grupp ingick sådana som själva var starkt politiskt engagerade eller till och med var aktiva politiker (Johansson 1993). När vi tidigare såg på den allmänna inställningen till personval återfann vi inte en sådan förväntad skillnad mellan övertygade partianhängare, som till avsevärd del kan förmodas tillhöra denna grupp, och ej partianhängare. Möjligen har inställningen förändrats i och med att personvalet blivit ett faktum.

Personröstning är en politisk aktivitet och liksom andra politiska aktiviteter så underlättas den av högre allmän politisk kompetens eller politiskt engagemang. Samma egenskaper befrämjar också namnkännedomen. Skillnader som vi tolkar efter dessa linjer brukar vi finna bland annat mellan grupper med olika utbildningsnivå. Högre utbildning innebär ofta högre aktivitet. Bilden är inte entydig eftersom

just partipolitisk aktivitet delvis utgjort ett undantag. Den har i stället framför allt i mindre kommuner tidigare varit hög också i grupper med enbart obligatorisk utbildning. Ålder har också betydelse för aktivitetsnivå. Här är i huvudsak medelålders personer de mest aktiva. Partipolitisk aktivitet har dock varit särskilt hög i de äldre åldersgrupperna. Män har under lång tid varit mer politiskt aktiva än kvinnor. Detta har inte gällt utan undantag men dock för flertalet former av aktivitet, speciellt aktivitet med direkt partikoppling. Skillnaderna har emellertid på senare år utjämnats och är numera markerat mindre än tidigare. Inte desto mindre finns anledning att fortfarande förvänta sig en viss skillnad i andel personröstande också mellan män och kvinnor. En stabil social situation har också visat sig öka sannolikheten för politisk aktivitet. Den sistnämnda effekten kan tolkas dels i termer av bättre praktiska förutsättningar, dels i termer av större beroende av offentliga/politiska beslut för hem, familj etc (Jfr Westerståhl & Johansson 1981, Johansson 1993, Johansson 1995).

Vi börjar analysen med att se på de i sammanhanget helt oberoende egenskaperna, några olika personegenskaper. Där kan vi först konstatera att som förväntat så är män också här något mer politiskt aktiva än kvinnor. Skillnaden är inte stor men ligger ungefär i linje med den tidigare diskuterade tendensen till utjämning och minskning till små skillnader. Medelålders och äldre väljare personröstar i större utsträckning än yngre väljare. Skillnaden mellan yngre och medelålders väljare stämmer ganska väl med den huvudsakliga bild vi har av aktivitetsskillnader. Däremot är skillnaden mellan medelålders och äldre väljare mindre än förväntat. Medelålders väljare tenderar i allmänhet att vara påtagligt mer aktiva än både yngre och äldre. Om vi däremot uppfattar personröstning som en specifikt partipolitisk aktivitet, så stämmer bilden bättre. Partiaktivitet har under längre tid varit relativt hög i den äldre åldersgruppen. En sådan syn är dock inte alls självklar, speciellt inte när man följt debatten och argumenten bakom införande av personval. Där kan man snarare få uppfattningen att personröstning upplevs som ett hot mot partierna och därmed snarare borde vara en teknik för de grupper som inte är partiaktiva eller partipolitiskt intresserade. Denna debatt har dock givetvis förts av en aktiv elit.

Tabell 4.6 Vilka personröstar - personbakgrund?

Procent	Andel som personröstat	Antal svarande
Män	41	810
Kvinnor	38	858
18-30 år	35	512
31-55 år	42	634
56- år	39	522
Obligatorisk utbildning	37	510
Mellanutbildning	40	530
Avslutat gymnasium eller mer	40	610
Gift/sammanboende	42	1157
Ensamstående	32	499

Väljare med enbart obligatorisk utbildning personröstar i något mindre utsträckning än övriga. Skillnaderna är mycket måttliga, vilket skillnader som har koppling till partipolitisk aktivitet brukar vara i sådana sammanhang. De är markerat mycket mindre än motsvarande skillnader vad gäller andra former av aktivitet som till exempel att diskutera politik (Jfr Johansson 1995). En tanke var att en stabil social situation skulle bidra till politisk aktivitet i form av personröstning. Vi förutsätter här att en stabil situation är liktydig med eller åtminstone är mer sannolik om man svarar "Gift/sammanboende". Det förefaller klart att denna tanke får stöd i datamaterialet. Skillnaden i personröstning mellan de två grupperna är till och med större än någon av de närmast tidigare diskuterade skillnaderna. Sistnämnda faktum stöder också tanken att det inte bara är det förhållandet att man är medelålders och har barn, vilket givetvis starkt samvarierar med gift/sammanboende, som spelar in. Eftersom skillnaden är större så är det sannolikt en faktor som är mer specifikt kopplad till denna situation som har betydelse.

En nästa grupp av egenskaper som kan vara av betydelse för personröstningen är politiskt engagemang och politiskt intresse. Vi har berört de olika partiernas inställning och partisympatisörernas olika grad av stöd för personröstning. Partier med stark organisation och/eller med markerad ideologisk bas har förväntats visa mindre intresse för personröstning. I första hand bör en sådan skillnad slå igenom på politikernivå, men vi försöker hitta spår av den också i väljarnas inställning.

Vänsterpartiet ingår definitivt i den grupp partier som är utpräglat ideologibaserade i sin framtoning. Här finner vi en hög andel personröstning. Den är däremot liten bland socialdemokrater, där vi med ovannämnda hypotes också förväntat oss en liten andel som röstar på person. Centern är ett parti som ofta uppfattas ha en stark organisatorisk bas och följaktligen borde ha liten andel personröstare bland sina väljare. I mätningarna ligger centerpartiet högst ifråga om personröstning. Det finns inget entydigt stöd för tanken att partiets

organisatoriska/ideologiska bas påverkar väljarnas beteende i detta avseende. Miljöpartiet som varken faller in under partier med stark organisation eller markerad ideologisk bas driver dock programmatiskt linjen att undvika personfixering till och med i frågan om partiledare. Denna linje verkar ha accepterats av partiets väljare som i ovanligt liten utsträckning personröstar.

Tabell 4.7 Vilka personröstar - politiska karakteristika.

Procent	Andel som personröstat	Antal svarande
Partiröstning i kommunalvalet:		
Vänsterpartiet	53	81
Socialdemokraterna	38	607
Centerpartiet	61	172
Folkpartiet liberalerna	44	122
Moderata samlingspartiet	40	281
Kristdemokratiska samhällspartiet	45	64
Miljöpartiet - de gröna	28	58
Ny demokrati	*	6
Lokalt parti	41	84
Partianhängare:		
Starkt övertygad	48	342
Anhängare, men ej starkt övertygad	39	705
Är inte anhängare av något parti	32	597
Intresse för politik:		
Mycket intresserad	53	158
Ganska intresserad	43	788
Inte särskilt intresserad	34	616
Inte alls intresserad	17	101
Anser Du att man genom att rösta i kommunalvalet kan påverka den kommunala politiken?		
Ja, absolut	49	366
Ja, till stor del	45	422
Ja, i någon utsträckning	35	720
Nej, inte alls	17	116

* Alltför få individer i urvalet.

Vi har tidigare kunnat notera avsevärda skillnader i frekvensen av personröstning mellan kommuner, till stor del kopplade till kommunstorlek. Man personröstar i större utsträckning i mindre kommuner. Nu har också framkommit relativt stora skillnader mellan sympatisörer till olika partier. Med tanke på att partisympatierna är ojämnt fördelade mellan kommunerna, så finns skäl att överväga i vilken utsträckning det är fråga om en och samma skillnad. Personröstar man ofta i små kommuner därför att vissa partier, vars väljare är positiva till personröstning är särskilt starka i mindre kommuner? Man kan också tänka sig att vända på orsakskedjan och fråga sig om vissa partiers väljare personröstar särskilt ofta just därför att de i särskilt stor utsträckning bor i mindre kommuner.

Tabell 4.8 ***Andel personröstning - kommun och parti***

Lägsta andel:	***Solna***	***Övriga partier***
	Helsingborg +3	Ny demokrati +0
	Linköping +6	Miljöpartiet - de gröna+3
	Vänersborg +9	Socialdemokraterna +5
	Östersund +10	Vänsterpartiet +9
	Vaggeryd +35	Mod. samlingspartiet +11
	Övertorneå +45	Kristdem. samhällspartiet +12
		Centerpartiet +14
		Folkpartiet liberalerna +15
		Lokala partier +23

Kommentar: Siffrorna anger hur stor skillnaden/ökningen är, mätt i procentenheter, i relation till den kommun respektive det parti (överst) som har lägst andel personröstande. Observera att dessa siffror bygger på rösträkning och alltså inte fullständigt stämmer med tidigare redovisade som vid uppdelning på parti bygger på enkätdata. Den teknik som använts är multivariat regressionsanalys med kommuner respektive partier inlagda som dikotoma variabler.

En kontroll för fördelningen av partisympatier har inte särskilt stor betydelse för bilden av personröstning i olika kommuner. Linköping, Helsingborg och Solna bildar fortfarande en grupp med markerat liten andel personröstande. Vänersborg och Östersund har 5-10 procentenheter högre andel personröstning, medan Vaggeryd och Övertorneå utgör en tydlig extremgrupp med 35-45 procentenheter högre andel personröstande än i den första gruppen. När vi ser på väljare som röstar på olika partier och kontrollerar kommun, så blir effekten större. En grupp övriga partier, som inte särredovisats tidigare utgör tillsammans med Ny demokrati den grupp som har allra minst andel personröstande. Miljöpartiets och socialdemokraternas väljare personröstar något mer. Skillnaden är knappt fem procentenheter. Vänsterpartiet, moderata samlingspartiet och kristdemokratiska samhällspartiet har omkring tio procentenheter högre andel personröstande än den förstnämnda gruppen. Centerpartiet och folkpartiet har på samma sätt omkring 15 procentenheter högre andel än första gruppen. Störst andel personröstande väljare har nu lokala partier med i det närmaste tjugofem procentenheter mer än jämförelsegruppen "övriga partier". De partier av vilka vi framför allt får en förändrad bild är vänsterpartiet och centerpartiet. Båda framträder här som mindre utpräglade personröstarpartier än i den förra jämförelsen. De högre andelarna tidigare visar sig till en del hänga samman mer med att dessa två partier har en relativt hög andel väljare i de mindre kommunerna, än med att just dessa partiers väljare är särskilt benägna att personrösta.

Även starkt övertygade partianhängare och politiskt intresserade i övrigt personröstar. Vi har dessutom redan tidigare kunnat konstatera

att de också är positiva till personröstning. Därmed förefaller det svårt att se något stöd för den något konspiratoriska tanken att de aktiva skulle personrösta på ledande kandidater i ett försök att motarbeta effekten av personröstning i övrigt. Om de däremot, i likhet med många andra, personröstar på kandidater som partiet satt högt och som skulle komma in i alla fall, så får det tillskrivas mindre taktiska motiv. Tilltro till det politiska systemet spelar viss roll. Man personröstar mer om man tror att det går att påverka systemet genom att rösta i kommunalvalet. Man personröstar inte i frustration över självrådiga politiker. Det kan som ett markerat exempel noteras att i Vaggeryd personröstade 70 procent av dem som tror att man kan påverka politiken i kommunen genom att rösta.

Tabell 4.9 ***Kontakter med politker som bedrivit personvalskampanj - personröstning.***

	Okad andel person röstande i gruppen	Okad andel personröstande efter kontroll för andra kontaktformer
Kontaktform:		
Partimöte	42	14
Personlig bekantskap	40	27
Broschyr eller informationsblad	28	18
Dörrknackning	27	16
Tidningsläsning	22	2
Radio/TV	21	7
Telefonsamtal	15	10
Torgmöte	14	1
Annat	24	15
Någon form av kontakt	33	33

Kommentar: För "Någon form av kontakt" finns ingen möjlighet till kontroll för annan kontakt. Följaktligen blir det samma siffra i båda kolumnerna.

Kontakten med politiker, som vi berört tidigare ur informationssynpunkt, har en stimulerande effekt på personröstande. Vi jämför först andelen som kommit i kontakt med någon politiker som bedrivit personvalskampanj med dem som inte träffat på någon sådan politiker. Eftersom man kan svara på flera olika alternativ så ingår till en del samma personer i flera av dessa grupper. I en viss grupp kan mycket väl ingå sådana väljare som också på annat sätt kommit i kontakt med politiker. I den sista kolumnen kan vi se hur mycket mer som en väljare personröstar för varje enskild kontakttyp med kontroll för om man också haft andra former av kontakter. Vi kan se den vänstra kolumnen som den maximalt möjliga effekten av respektive kontakt. På motsvarande sätt kan den högra beskrivas som ett minimimått på samma effekt.

Vi diskuterar i första hand andelarna i den vänstra av de två sifferkolumnerna i tabellen. Andelen som personröstar är 33 procentenheter högre i gruppen med kontakt än i den andra (66 mot 33

procent personröstande). Kontakter på partimöten ger den största effekten. Av dem som varit på partimöten personröstar 42 procentenheter fler än i gruppen som ej varit på sådana möten. Nästan lika stor betydelse har personlig bekantskap med politiker. Ökningen i personröstning uppgår till 40 procentenheter om man känner någon politiker personligen. Något mindre effekt har broschyr/informationsblad och dörrknackning. Här ökar andelen personröstande med 28 respektive 27 procentenheter. Massmediekontakter om personvalskampanjer ger en ökning på omkring 22 procentenheter. Att läsa "ganska mycket" lokala nyheter i tidningarna, det vill säga utan att man direkt säger sig ha kommit i kontakt med politiker genom denna läsning, ökar också andelen som personröstar med 10 procentenheter i förhållande till dem som läser mindre. Om man tillhör den grupp som läser "allt eller i stort sett allt" som finns av lokala nyheter så ökar andelen som personröstar med ytterligare 6 procentenheter. Kontakter med politiker på torgmöten och genom telefonsamtal ökar andelen som personröstar med endast omkring 15 procentenheter, alltså inte mer än effekten av att läsa tidningar. Båda dessa ganska resurskrävande aktiviteter träffar också, som vi sett ovan, relativt sett små grupper av väljare.

I resonemanget om informationskanaler ovan tog vi upp tanken att tilltro till kanalen är väsentligt för informationens genomslag. Det förefaller rimligt att se omfattningen av personröstning som ett mått på informationens genomslag. Det är inte vare sig det enda måttet eller ens ett alldeles självklart mått. Det är till exempel fullt rimligt att se en information som leder till full kännedom om varför man skall personrösta och kännedom om hur det går till att personrösta som framgångsrik. Detta gäller även om den resulterar i ett aktivt och medvetet ställningstagande hos väljaren att det här vill han/hon inte vara med om. Vi har dock ingen omedelbar anledning att tro att en viss typ av information skulle ha denna effekt eller ens att effekten är särskilt vanlig. Vi uppfattar därför högre andel personröstning när man fått information genom en viss kanal som ett tecken på att kanalen varit effektiv. Här framstår information från kommunerna som den mest effektiva. Andelen personröstande är 27 procentenheter högre bland dem som säger sig ha fått information från kommunerna än bland övriga. Det skall då noteras att i "övriga" ingår hela tiden även sådana som fått information genom andra kanaler. Vi snarare under- än överskatter betydelsen av olika informationskanaler.

Vi vill med detta resonemang inte hävda att det finns ett enkelt orsakssamband mellan till exempel vissa politikerkontakter och personröstning. När resonemanget här förutsätter att ökad information leder till större sannolikhet för personröstning, så är detta en förenkling. Dels kan informationen som vi redan nämnt eventuellt få motsatt effekt. Dels - och mer sannolikt - så kan det ibland vara så att de som

är intresserade och redan tänkt sig att personrösta, i större utsträckning observerar informationen och kanske rent av aktivt letar fram den information som finns tillgänglig. Det kan till exempel vara så att det finns andra bakomliggande faktorer som orsakar såväl politikerkontakterna som personröstningen. Detta hindrar inte att huvudmönstret med all sannolikhet är att information bidrar till personröstning.

Tilltron till kommunal information är stor inom så gott som alla grupper av väljare. Näst störst "effekt" har information från de politiska partierna. En femtedel fler (20 procentenheter) av dem somfått information genom partierna personröstar jämfört med dem som ej fått information genom denna kanal. Samtidigt är partierna speciella som informationskanaler på åtminstone två olika sätt. Dels är de olika för väljare med olika partisympati och tilltron varierar troligen med hänsyn till om man sympatiserar med partiet eller ej. Dels så kan man förmoda att en grupp väljare som redan på annan grund är aktiva i större utsträckning vänder sig till partierna för att få information än till andra källor. De som fått information från massmedia och från personliga bekanta personröstar också i något större utsträckning än de som inte fått information på dessa sätt. Skillnaden utgör dock här endast 12-15 procentenheter.

Tabell 4.10 Syn på kommunal service - personröstning.

Procent	Andel som personröstat	Antal svarande
Helt nöjd	31	56
Ganska nöjd	45	640
Varken nöjd eller missnöjd	34	664
Ganska missnöjd	43	254
Helt missnöjd	27	40

Det finns en viss effekt av syn på kommunal verksamhet, här i form av syn på kommunal service. Om man är helt nöjd eller om man är helt missnöjd så personröstar man i något lägre utsträckning. Detta mönster är mest utpräglat i de mindre kommunerna. I mellangruppen finns det knappast några skillnader som kan kopplas till syn på service. Väljarna i de största kommunerna personröstar mindre om de är helt missnöjda med den kommunala servicen. Det är dock bara denna extremgrupp som skiljer ut sig. I övrigt spelar synen på service ingen roll. Vi ser återigen, liksom när det gäller tilltro till det politiska systemet, att personröstning inte är ett uttryck för vare sig vanmaktskänsla eller ens missnöje. Det förefaller snarare vara fråga om en positiv röstning. Man vill åstadkomma något eller ha fram en viss kandidat mer än att bli av med någon. En sådan syn stämmer väl överens med den bild som framkommer när man ser på vilka skäl väljarna uppger för röstdelning (Westerståhl 1993b).

Vi har redan kunnat konstatera att personröstning är mer omfattande i mindre kommuner. De skillnader som vi nu noterat mellan olika

grupper av väljare förklarar inte i någon större utsträckning detta förhållande. De olika personegenskaperna samvarierar inte med kommuntyp i någon sådan utsträckning att de kan förklara nivåskillnaderna mellan större och mindre kommuner när det gäller personröstning. Det kan därtill noteras att dessa olika personegenskaper fungerar på samma sätt i stora och små kommuner. De som är intresserade av politik och de som är övertygade partianhängare personröstar i större utsträckning oavsett i vilken typ av kommuner de bor. De som röstdelar, det vill säga röstar på olika parti i riksdags- och i kommunalvalet, personröstar i något större utsträckning - skillnaden är ungefär 10 procentenheter - än de som inte röstdelar. Andelen röstdelare är också större i mindre kommuner.

Med tanke på att vi skall försöka dra slutsatser från detta försök i kommunalvalet till vad som kan komma att hända också vid personval i riksdagsval, finns skäl att pröva ytterligare en kontroll. Vi jämför då personröstningen i olika delgrupper med hänsyn till om man som väljare är mest intresserad av rikspolitik, mest intresserad av kommunalpolitik, om man är lika intressrad av rikspolitik och kommunalpolitik eller om man är varken intresserad av rikspolitik eller kommunalpolitik. Tanken är att om intresset för att personrösta är en primärt kommunal företeelse, så bör andelen som personröstar vara hög särskilt i gruppen som är mest intresserad av kommunalpolitik. Resultaten är inte helt entydiga. Andelen personröstande är i själva verket högst i gruppen som är mest intresserad av kommunalpolitik, där den uppgår till 51 procent. Skillnaden är dock liten om man relaterar till gruppen som är lika intresserade av både riks- och kommunalpolitik. Där personröstar en nästan lika stor andel, 47 procent av väljarna. Andelen sjunker sedan markerat till 31 procent när man ser till gruppen som är intresserad främst av rikspolitik. Bland dem som inte är intresserade av någondera personröstar 20 procent.

Eftersom försöket gäller kommunalvalet är det inte förvånande att vi får den största andelen personröstande bland dem som är mest intresserade av denna nivå. Det skall dessutom tilläggas att den grupp som är mest intresserad av kommunalpolitik är liten. Den uppgår bara till åtta procent av samtliga svarande och återfinns i första hand i de minsta kommunerna. Andelen är också i det närmaste densamma för den grupp som är lika intresserad av både riks- och kommunalnivån. Denna grupp omfattar hälften av alla väljare och är jämnt spridd över olika kommuntyper. Framför allt här finns en stor "potential" för personröstning även i riksdagsvalet.

Personröstning och röstdelning

Valsystemet har redan tidigare givit vissa möjligheter att påverka olika val på olika sätt. Den möjlighet som utnyttjats i första hand har varit röstdelning. Man har kunnat rösta på olika partier i olika val, något som numera närmare en fjärdedel av väljarna gör. Vi kommer här att se på röstdelningen mellan riksdagsval och kommunalval och relatera denna till personröstning. Det har tidigare visats att denna röstdelning till större delen hänger samman med att de väljare som röstar på olika partier tar ställning i kommunalvalen med utgångspunkt från kommunala förhållanden (Johansson 1987, Haglund 1994).[4] Personröstning ger ytterligare en möjlighet att "finjustera" röstningen och att komma längre än att acceptera en partiplattform i sin helhet.

Tabell 4.11 Personröstning och röstdelning.

Procent	Personröstning	Röstdelning
Män	40	27
Kvinnor	37	28
Samband med kön (gamma)	-0.07	0.03
18-35 år	35	34
36-55 år	41	29
56- år	39	20
Samband med ålder (gamma)	0.05	-0.23
Obl utbildning	37	22
Mellanutbildning	39	25
Högre utbildning	40	35
Samband med utbildning (gamma)	0.05	0.24
Starkt övertygad partianhängare	49	11
Partianhängare	39	25
Ej partianhängare	33	43
Samband med partianhängarskap (gamma)	-0.19	0.49

De två möjligheterna utnyttjas i ungefär samma utsträckning av män och kvinnor. Ålder har dock olika effekt. Röstdelning är vanligare bland yngre, medan personröstningen är tämligen oberoende av ålder. Det är speciellt väljare med högre utbildning som röstdelar, medan det

[4] I analyser av riksdagsvalen gör Sören Holmberg en delvis annorlunda tolkning och hävdar att röstdelning i stället främst är ett första steg mot partibyte.(Holmberg/Gilljam 1987, sid 91 ff) Det är uppenbart att de som röstdelar till större delen återfinns bland dem som inte är starkt övertygade anhängare av ett visst parti. Givetvis står huvuddelen av partibytarna också att finna inom denna grupp och till en del sammanfaller de. Jag konstaterar att huvuddelen av de som röstdelat på förfrågan om orsaken hänvisar till något med kommunal anknytning, medan de utgår från rikspartiet som sin 'naturliga' hemvist. Det står därmed klart att röstdelning väsentligen beror på kommunala ställningstaganden. (Johansson 1987, jfr Westerståhl 1993b, Haglund 1994 och Lindfors 1995)

inte heller beträffande utbildning finns något samband med personröstning. Den största skillnaden framkommer när vi jämför väljare med olika stark partianknytning. Röstdelar gör främst väljare som inte är anhängare av ett visst parti. Personröstning är däremot vanligast bland starkt övertygade partianhängare. Sammantaget finner vi att de två sätten att påverka röstningen, så att man kommer längre än till att acceptera ett visst parti, utnyttjas av två till stor del olika grupper av väljare. Personröstningen öppnar ökad möjlighet att påverka mer specifikt för andra grupper än för dem som tidigare utnyttjat möjligheten att röstdela. Det kan tilläggas att de som personröstar något mer än de som röstdelar är involverade i och positiva till det politiska systemet.

Varför inte personrösta?

Det förefaller från början ganska naturligt att se personröstning som en aktiv handling, ett ställningstagande som man kunde försöka att förklara. Nu vänder vi på kuttingen och frågar i stället väljarna varför de inte personröstat. När man ställer en fråga av detta slag så kan man knappast förvänta sig att särskilt många skall ställa upp och svara till exempel "jag tänkte inte på det" eller något motsvarande även om så skulle råka ha varit fallet. Vad vi får fram är i viss utsträckning efterhandsrationaliseringar. De torde ändå ge en bild av huvudskälen till avstående.

Tabell 4.12 Varför ej personrösta - personbakgrund?

Procent	Kände ej till att/hur	Kände ej till personerna	Litar på partierna	Annat skäl	S:a procent	Antal svarande
Män	4	45	29	22	100	478
Kvinnor	10	49	24	17	100	519
18-30 år	8	55	14	23	100	319
31-55 år	9	46	26	19	100	366
56- år	4	41	39	16	100	312
Obligatorisk utbildning	9	41	37	13	100	318
Mellanutbildning	5	48	30	17	100	307
Avslutat gymnasium eller mer	7	53	14	26	100	362
Totalt	7	47	27	19	100	987

Kommentar: Frågan lyder "Till Dig som inte personröstade: Vad var skälet till att Du lät bli att personrösta?". Svarsalternativen var: (1) Kände inte till att man kunde personrösta/kände ej till hur man skulle göra, (2) Kände inte till tillräckligt mycket om personerna, (3) Litar på att partierna sätter upp bra politiker på valsedlarna, (4) Annat skäl.

Totalt sett 7 procent av väljarna svarade att de lät bli att personrösta därför att de antingen inte visste om att de kunde göra det eller inte kände till hur de skulle göra. Här har vi alltså exempel på att

informationen inte nått fram. Vi finner detta skäl särskilt ofta i grupper som brukar vara mindre politiskt intresserad och välinformerade, kvinnor, yngre och medelålders och personer med enbart obligatorisk utbildning. I nästa steg känner man till möjligheten men anser sig alltför dåligt informerad om kandidaterna. Man känner inte till personerna tillräckligt. Detta är det vanligaste skälet och uppges av i det närmaste hälften av dem som besvarat frågan. Också denna typ av skäl att inte personrösta avges oftast av kvinnor och av yngre väljare. Utbildningsnivån däremot har här bytt roll. Högre utbildning innebär lägre personkännedom. Personer som bott kort tid i kommunen anger också detta skäl, medan de som bott länge i sin kommun mer litar på partierna.

Det är något över en fjärdedel som uppger som skäl att de litar på att partierna ställer upp bra kandidater. Män anför detta skäl i större utsträckning än kvinnor, äldre oftare än yngre och personer med enbart obligatorisk utbildning oftare än personer med högre utbildning. Detta är genomgående grupper som, i den utsträckning de är politiskt aktiva, relativt sett ofta är partipolitiskt aktiva (Jfr Westerståhl & Johansson 1981). Annat skäl uppges i särskilt stor utsträckning av män, yngre och personer med högre utbildning. Bakom denna rubrik återfinns en mängd olika skäl, många av praktisk natur, bland dem att man poströstat och inte haft valsedlar med namn. Man markerar också en kombination av att man inte känner till personerna och av att man har tilltro till partiernas kandidaturval. Ett annat skäl som förekommer relativt ofta är en mer eller mindre principiellt framförd invändning mot införande av personval. Den kan också bestå i en bedömning av att det ändå inte kommer att fungera och därför inte är lönt att engagera sig i.

Väljare som röstar på socialdemokraterna, Kds eller på lokalt parti tenderar i större utsträckning än andra att hänvisa till att de litar på partiets urval. Detsamma gäller också väljare som uppger sig vara övertygade partianhängare, oavsett parti. Bland dem som inte är övertygade partianhängare eller kanske inte alls anhängare av något parti, så finns det särskilt många som uppger sig sakna kunskap om hur det går till eller kunskap om vilka personer som ställer upp. De som inte är intresserade av politik känner också i mindre utsträckning till proceduren och de som är bara måttligt intresserade känner inte till kandidaterna i tillräcklig omfattning. När de som är mycket intresserade av politik avstår från att personrösta så är det dels därför att de säger sig lita på partiernas urval. I gruppen mycket intresserade återfinns normalt till exempel de som själva varit med och gjort urvalen. Dels anger de "annat skäl", vilket då bland annat kan vara av principiell natur (jfr ovan).

Alla motiveringar som hänför sig till bristande kunskap, det må vara om tekniken eller om kandidaterna, är ett problem ur demokra-

tisk synpunkt. Det finns alltid avsevärda grupper väljare som inte känner till vem som representerar dem eller ens någon politiker. Ofta röstar de i alla fall antingen på grund av ställningstagande till partilinjer, enskild fråga eller helt av "gammal vana". De röstar på ett parti som de alltid har röstat på. Dessa väljare har full möjlighet att lägga sin röst och de känner sig sannolikt inte berövade sina möjligheter till inflytande. Mer allvarligt är kunskapsbrister vad gäller tekniken. Här har väljarna om de inte vet hur man gör, grund för att känna att de fått minskat inflytande. När andra kan påverka utfallet mer än tidigare, men denna grupp inte kan det, så är det och upplevs det som ett minskat inflytande. Man kan hävda att det bara är en relativ minskning. De kan rösta på samma sätt som tidigare. Man kan säga sig att dessa väljare i alla fall inte är särskilt intresserade och man kan säga sig att de utgör en liten grupp. Hur man än resonerar så står det klart att det ur allmändemokratisk synpunkt är väsentligt att lägga ned stor energi på att se till att denna grupp minimeras. Sju procent förefaller mycket. Man bör kunna nå längre när det gäller att sprida informationen.

Argumentation för viss kandidat

Flertalet väljare som markerar en viss kandidat vilken de i första hand vill se invald, gör detta på grundval av någon eller några egenskaper som de kopplar till kandidaten och som de upplever som positiva. I princip kan man markera en kandidat främst för att få bort en annan som står högre upp på listan. Det har dock tidigare visat sig att denna bevekelsegrund är relativt ovanlig (Westerståhl 1993b). Samma intryck får man när man studerar de kommentarer och svar på öppna frågor som kommit in i denna studie. Teoretiskt sett finns också möjligheten att man markerar mer eller mindre slumpmässigt. Det framgår av svar på öppna frågor att det finns något enstaka inslag av sådant beteende bland de svarande i denna studie. Vi bortser här från dessa fåtaliga undantag och ser på vilka kriterier som väljarna markerar som viktiga när de ställs inför en lista på sju olika möjligheter. Den fråga som använts här lyder: Om Du personröstat, vilken eller vilka av följande egenskaper hos politikern var viktiga för Ditt beslut? (flera alternativ kan markeras). En delvis motsvarande fråga har i flera tidigare studier använts för att undersöka väljarnas (och även politikernas) syn på vilka faktorer man borde ta hänsyn till när man satte upp kandidater på vallistorna. Det är väl känt att politikerna försökt att antecipera väljarnas önskemål både genom kompositionen av listorna och genom att gå fram med flera listor. Personvalet är ett steg i riktningen att öka väljarnas inflytande och det förefaller rimligt att föreställa sig att det är samma kriterier som blir aktuella. De olika kriterierna eller viktiga

kandidategenskaperna valdes från början så att de skulle täcka in de olika alternativ som man kunde komma på. Idag är jämförbarheten bakåt ytterligare ett väsentligt skäl. Vi har emellertid lagt till de två skäl som står sist 'Hans/hennes åsikter i kommunala frågor' och 'Förtroendeingivande person'. Dessa kriterier avser att fånga in en möjlig central motsättning mellan person och sak i en personvalssituation.

För att ändå kontrollera att vi med denna lista på kriterier inte tappar något som väljarna ser som väsentligt har vi också lagt in ett alternativ "annat skäl" där väljarna fritt och med egna ord får ange vad de ansett vara viktigt. Ett trettiotal väljare har valt att här själva fylla i sitt motiv. Det förefaller av svaren som om väljarna ser kön, ålder och yrke som enkla och klara kriterier. I den mån de vill markera dessa så gör de det med hjälp av de fasta svarsalternativen. I den öppna delen finns i huvudsak varianter på och till en del kombinationer av de fyra senare alternativen. Dessutom finns en del blandade tillskott varav hänvisning till kandidatens religiösa ståndpunkt eller tillhörighet är den enda som förekommer mer än i enstaka fall. Två väljare har markerat nationalitet/invandrare som en viktig egenskap. Totalt sett får man definitivt intrycket av att den lista på kriterier som finns täcker in det allra mesta som finns av bedömningsgrunder för ställningstaganden i samband med personval.

I tidigare studier där alltså de fem första svarsalternativen ingått så har genomgående "Erfarenhet och kunnighet" uppfattats som viktigast. Man kan se det som väljarnas tribut till de politiska partiernas och politikernas arbete. Det har sedan varit ett ganska stort steg till det näst viktigaste kriteriet, vilken del av kommunen som kandidaten representerar. "Ålder", det som tidigare motsvarat yrke nämligen "samhällsklass" och "kön" har i nämnd ordning placerats efter kommundel. Om man jämför med motsvarande fem kriterier i denna studie så får man i det närmaste exakt samma bild av vad väljarna uppfattar som viktigt (Jfr Johansson 1993).

De två nya kriterier som tillkommit angående kandidatens åsikter i kommunala frågor och personligt förtroende för kandidaten har fått lika många markeringar som erfarenhet och kunnighet. Ställningstaganden i kommunala sakfrågor sätts alltså av väljarna som lika viktiga som att man har förtroende för kandidaten/representanten. Eftersom partipolitiken normalt är sakfrågeinriktad skulle en låg andel svar här snarast vara att se som ett misstroende mot systemet. Så bör dock inte vara fallet. I stället kan dessa svar uppfattas som en markering av vilken vikt väljarna också lägger vid kandidaten som person. Det skall samtidigt observeras att det är kandidaten som inger förtroende och har erfarenhet som politiker som man vill ha. Den rena personrepresentativiteten där man till exempel eftersträvar lika stor andel kvinnor i valda församlingar som bland väljarna eller lika många

yngre bland de valda som bland väljarna, får inget större stöd. Om man överhuvudtaget skall prioritera representation för olika delgrupper så uppfattas fortfarande kommundel som viktigare än rena personegenskaper som kön etc.

Är då synen på vad som är viktigt när det gäller att välja mellan olika politiker densamma överallt eller finns det skillnader mellan olika grupper av väljare. Här föreställer vi oss att det kan finnas speciella intressen eller speciella motsättningar som gör att vissa egenskaper eller kanske snarare fördelningen på vissa egenskaper uppfattas som väsentlig. Det bör då i första hand röra de fyra första mer personrepresentativa egenskaperna. De tre sista är av en karaktär som gör att knappast finns någon grund för att föreställa sig skillnader baserade på gruppintressen. Dessutom förde vi tidigare in en hypotes med innebörden att väljare med lägre social status och/eller lägre politisk kompetens skulle vara mer personinriktade. Vi kan åtminstone till en del pröva om denna tanke håller måttet. Partipolitisk anknytning och intresse för politik kan leda till att man betonar sakfrågor mer än rena personfrågor. En annan faktor är storleken på det politiska systemet, här liktydigt med kommunens storlek. Vi har inledningsvis diskuterat den rena personkännedomen och konstaterat att flera olika studier visat att man känner till åtminstone namnen på kandidater i större utsträckning i mindre kommuner. Leder detta eventuellt till en särskild bedömningsgrund i sådana kommuner? Vi börjar med att se på eventuella skillnader mellan kommuner.

Det finns inget enhetligt mönster i skillnaderna mellan hur mycket man diskuterar egenskaper som kön, ålder och yrke i kommuner av olika storlek. Det finns däremot skillnader som antyder att vissa egenskaper, speciellt ålder och yrke, kan ha varit aktuella i olika stor omfattning. Dessa skillnader är dock inte på något sätt systematiska. Kommunstorlek spelar ingen roll i sammanhanget. Det gör den inte heller när det gäller en kvalitet som erfarenhet och kunnighet. Också den diskuteras lika mycket i stora som i små kommuner. Samma förhållande gäller för åsikter i kommunala frågor. Enstaka sakfrågor som främst kan föranleda markering av detta kriterium, kan förekomma i alla typer av kommuner. Däremot pekar mönstret i tabellen på att diskussionen i Vänersborg och i Vaggeryd centrerats på vissa sakfrågor i något större utsträckning än i andra kommuner.

Tabell 4.13 Viktiga politikeregenskaper - kommuner.

Procent	Linköping	Helsingborg	Solna	Östersund	Västerås	Vaggeryd	Övertorneå	Totalt för personröstande
Kön	17	14	14	13	14	15	6	13
Ålder	13	17	19	22	13	9	11	13
Yrke	23	9	26	19	12	11	7	14
Kommdel som kand bor i	4	3	12	6	12	25	27	17
Erfarenhet/kunnighet	45	60	53	48	56	52	65	54
Åsikter i kommunala frågor	43	54	51	55	65	66	48	57
Förtroendeingivande person	38	43	44	48	45	57	60	51
Antal svarande	82	35	43	64	100	206	115	645

Kommentar: Det har funnits möjlighet att markera flera egenskaper.

Kommundel är däremot en egenskap som diskuteras mer i de minsta kommunerna än i de större. Den diskuteras minst i de allra största. Det förefaller helt rimligt att man diskuterar kommundelsrepresentation mer om man bor i en tvåkärnig kommun eller i en kommun som av invånarna upplevs som två- eller flerkärnig. Av de kommuner som ingår i undersökningen är det enbart i Helsingborg man har erfarenhet av kommundelsnämnder. Resultaten här pekar på att det inte är någon sådan indelning som har betydelse för att väljarna skall se kommundel som en väsentlig egenskap. Det är i stället centralortens större eller mindre dominans som är avgörande. Samtidigt är sannolikheten för att en sådan uppfattning kommer till synes större i mindre kommuner där det inte finns någon del som totalt dominerar. Väljare kan i större utsträckning namn på kandidater i mindre kommuner. Man kan förmoda att kännedomen emellanåt är begränsad till namnet. Inte desto mindre så är det sannolikt också vanligare i mindre kommuner att man känner till kandidaterna lite mer så att man kan göra en personlig bedömning av hans/hennes kvalitéer. Resultaten när det gäller bedömningen av om kandidaten är en förtroendeingivande person stöder denna tanke. Här finns ett entydigt mönster som säger att en mindre kommun ger större sannolikhet för att man sätter personbedömningen som en viktigare faktor. Detta torde till stor del bygga på det faktum att man har bättre möjligheter till sådana bedömningar genom en bättre personkännedom.

Redan i diskussionen på utredningsstadiet anfördes det som en möjlig fördel med personval att man skulle kunna förbättra den kvinnliga representationen bland de valda politikerna. Väljarna i allmänhet och speciellt kvinnorna förmodades vara mera inne på att prioritera kvinnor än de politiker som nu sätter samman vallistorna. Vi har redan sett att förväntningarna bara till en mindre del infrias. Könsfördelningen ses inte av väljarna som en central fråga. Däremot kan vi konstatera att kvinnor i större utsträckning än män anser att kön är en faktor som man bör ta hänsyn till. Denna skillnad återfinns dock

inte i alla grupper av väljare. Bland äldre väljare och bland väljare med enbart obligatorisk utbildning finns inga skillnader mellan män och kvinnor i detta avseende. Skillnaden mellan män och kvinnor är däremot klar när det gäller yngre och medelålders väljare och väljare med mer än obligatorisk utbildning. I sistnämnda grupper tar också män i större utsträckning än bland övriga väljare upp könsfördelning som en väsentlig faktor.

Tabell 4.14 Viktiga politikeregenskaper - personlig bakgrund.

Procentandel som anser argumentet viktigt	Kön	Ålder	Yrke	Kommundel	Erfarenhet & kunnighet	Åsikt i kommunal fråga	Förtroendeingivande person	Antal svarande
Män	7	15	14	18	59	55	51	326
Kvinnor	17	13	13	15	53	55	52	319
Yngre	14	27	23	14	44	54	47	181
Medelålders	14	10	11	17	60	58	56	259
Äldre	8	8	8	18	61	51	48	205
Obl utbildning	7	8	7	22	59	48	49	187
Mellanutbildning	10	15	16	21	58	58	54	208
Avslutat gymnasium+	18	18	16	8	51	58	51	244

Kommentar: Varje svarande har haft möjlighet att markera ett eller flera alternativ.

Både ålder och yrkesbakgrund betonas av yngre (och medelålders) väljare och av väljare med mer än obligatorisk utbildning. Eftersom det generellt sett är så att de yngre har högre utbildningsnivå, så är det delvis samma grupper som åstadkommer båda dessa skillnader. När man ser på dem som har enbart obligatorisk utbildning så är det i själva verket de äldsta väljarna som betonar åldersfördelningen. Egenskapen får en helt annan tolkning än när man ser på den totala fördelningen. Vilken del av kommunen som kandidaten bor i eller kommer ifrån uppfattas som viktigare av äldre väljare och av väljare som inte har mer än mellannivå på utbildningsskalan. Det kan tilläggas att även om det finns ett visst samband mellan kommunstorlek och utbildningsnivå, så utgör detta inte förklaringen till att olika utbildningsgrupper ser olika på vilken vikt som skall tillmätas kommundel. Denna skillnad kvarstår även om man kontrollerar för kommunstorlek.

Erfarenhet och kunnighet betonas aningen mer av män än av kvinnor. Den mer markerade skillnaden återfinns dock mellan åldersgrupper. De som nått en ålder då de haft en större chans att skaffa sig erfarenhet tenderar att värdera erfarenhet högre. De som har högst utbildning ser erfarenhet som något mindre viktig än vad övriga väljare gör. Män och kvinnor skiljer sig inte åt vare sig när det gäller synen på hur viktigt det är med vilka åsikter kandidaten har i kommunala frågor eller när det gäller om kandidaten är förtroendeing-

ivande som person. Båda sakerna uppfattas genomgående som viktiga. Däremot anser medelålders väljare i något större utsträckning än både yngre och äldre väljare att både sakfrågor och personegenskaper är viktiga. Väljare med mer än obligatorisk utbildning är också särskilt benägna att betona vikten av kandidatens ställningstaganden i kommunala frågor.

Det föreföll intressant att se vilka kandidategenskaper som betonades av dem som var speciellt nöjda eller missnöjda med den kommunala servicen. Om de som är missnöjda med servicens innehåll också har någon speciell föreställning om vad som är fel med sammansättningen av de valda representanterna, så ger detta en intressant indikation på behov av åtgärder. Skillnaderna med avseende på grad av nöjdhet var emellertid inte särskilt stora. De som var mest missnöjda betonade i något större utsträckning könsfördelningen, medan representation för kommundel betonades av dem som var nöjda i något större utsträckning än av övriga. Slutsatsen blir att missnöje med servicen av medborgarna inte primärt kopplas till personsammansättningen bland de valda representanterna.

Tabell 4.15 Viktiga politikeregenskaper - partianknytning och syn på politiska systemet.

Procentandel som anser argumentet viktigt	Kön	Ålder	Yrke	Kommundel	Erfarenhet & kunnighet	Åsikt i kommunal fråga	Förtroendeingivande person	Antal svarande
Vänsterpartiet	13	9	15	8	22	29	29	84
Socialdemokraterna	3	5	5	7	24	22	20	629
Centerpartiet	7	10	6	13	38	34	40	177
Folkpartiet lib	4	5	6	7	25	29	23	123
Moderaterna	7	6	6	7	32	22	23	287
Kds	12	4	2	7	21	27	33	66
Miljöpartiet	10	15	14	0	9	8	14	59
Lokalt parti	0	6	6	11	3	35	18	85
Partianhängare:								
Starkt övertygad	6	6	6	10	35	27	29	353
Anhängare	4	6	5	7	24	24	22	729
Ej anhängare	4	6	7	5	19	20	16	616
Röstning påverkar politiken:								
Ja, absolut	4	5	6	7	36	35	31	375
Ja, till stor del	6	8	8	10	28	26	27	438
Ja, något.	5	6	5	5	19	19	16	743
Nej, inte alls	1	2	1	6	8	6	8	120

Kommentar: Varje svarande har haft möjlighet att markera ett eller flera alternativ.

Utjämning mellan könen?

Personvalskommittén uttryckte i sitt betänkande en förhoppning om att införande av personval skulle bidra till att det skulle komma in relativt sett fler kvinnor bland de valda representanterna. Man föreställde sig att det hos väljarna skulle finnas ett intresse för att rösta in kvinnliga kandidater. Departementschefen betonade också i propositionen denna aspekt som en tänkbar fördel med personval. Tidigare forskningsresultat ger en blandad bild vad gäller förutsättningarna för en sådan effekt (Jfr Johansson 1993, Wägnerud 1993). I analysen av vilka politikeregenskaper som väljarna uppfattar som viktiga har vi kunnat konstatera att kön, bland de egenskaper som vi undersökt, tillhör de som uppfattas som minst viktiga. Kvinnor, yngre och väljare med hög utbildning uppfattar dock kön som något viktigare än vad övriga gör.

En grupp som i första hand förväntas rösta på kvinnliga kandidater är kvinnliga väljare. Vi har redan kunnat konstatera att andelen personröstande är något lägre bland kvinnor än bland män. Ett resultat som avviker från den bild av allt större utjämning mellan könen som vi kan iaktta i övrigt. Därmed förefaller redan från början sannolikheten vara begränsad för att personröstningen i någon större omfattning skall bidra till jämnare könsfördelning bland de valda. För att komplettera denna bild har vi sett på personrösternas fördelning bland manliga och kvinnliga kandidater i en kommun. Om personröstningen överhuvudtaget skall kunna bidra till en ökad andel kvinnor så måste andelen personröster på kvinnor vara större än kvinnornas andel av kandidater. Vi har för denna analys åter gått in på materialet från Vänersborg och vi finner där att medan andelen kvinnor bland kandidaterna totalt är 38 procent, så utgör personrösterna på kvinnliga kandidater endast 25 procent av samtliga personröster. När vi särskiljer kandidater på valbar och på icke valbar plats finner vi att detta mönster är genomgående. Kvinnorna utgör lika stor andel, alltså 38 procent både på valbar och på icke valbar plats. I det förra fallet så har 24 procent och bland kandidaterna på icke valbar plats 27 procent av personrösterna tillfallit kvinnor.

Materialet blir snabbt ganska litet när vi börja dela upp på partier, men vi kan ändå konstatera att den enda grupp där väljarna genom sin personröstning försökt lyfta kvinnliga kandidater på valbar plats är inom vänsterpartiet. Där finns en kvinnlig och två manliga kandidater. Den enda kvinnliga kandidaten har fått 43 procent av på dessa tre kandidater avgivna personröster. I övrigt går personrösterna till män i större utsträckning än vad männens andel av kandidaterna motiverar. Slutsatsen blir entydig. Det finns inget stöd för tanken att personröstningen generellt sett skulle ha någon utjämnande effekt på könsfördelningen bland de valda representanterna. Däremot ökar den givetvis möjligheterna för speciella organiserade aktioner för att få in till exempel fler kvinnor bland de valda.

Representativitet

Normativt sett bör väljare och politiker ha samma syn på hur det politiska systemet skall fungera. Det gäller såväl de grundläggande formerna (t ex valsystemet) som de ramar inom vilka de politiska besluten bör finnas (t ex grundläggande fri- och rättigheter). Själva systemet uppfattas naturligen som mer grundläggande ur demokratisk synpunkt än till exempel åsikter i enstaka aktuella sakfrågor. Den förändring i valsystemet som införande av personval innebär påverkar dels de formella ramarna. Vi har redan berört att det från början knappast rådde total enighet, men att det under en långvarig utredningsperiod så småningom utvecklades en princip som man kunde nå rimlig enighet omkring. Här skall vi diskutera nästa steg, innehållet i personvalet och se om väljare och politiker har samma uppfattning där. Vad som sker kan beskrivas som att väljare tar över en del av det inflytande som politikerna tidigare hade i nomineringsprocessen. När väljarna tar ställning till olika kandidater, tillämpar de då i större eller mindre utsträckning samma kriterier som politikerna gör i nomineringsprocessen? Man föreställer sig, när man argumenterar för (eller emot) personval ofta att väljarna bland annat skulle ta hänsyn till om kandidaterna har samma bakgrund eller tillhör samma grupp som de själva. Därigenom skulle de i så fall kunna förväntas fungera bättre som representanter. Vad vi ibland betecknar grupprepresentativitet eller personrepresentativitet skulle främjas (Jfr diskussion i Westerståhl & Johansson 1981, kap 6).

Personrepresentativiteten ses ibland som ett mål i sig, ibland som ett medel för att nå en högre grad av åsiktsrepresentativitet. Det är bland annat vktigt för tilltron till det politiska systemet att väljarna känner sig väl företrädda i det politiska beslutsfattandet. Sådana problem har tidigare diskuterats framför allt med utgångspunkt i politikens innehåll. Man har bland annat jämfört vilken inriktning väljarna vill ha på den offentliga verksamheten och vilken syn deras representanter har på samma sak (Jfr Strömberg 1974, Holmberg 1974, Westerståhl & Johansson 1981). Vi skall se på vilka personegenskaper hos politiska kandidater/representanter som väljarna bedömmer som viktiga och i vilken utsträckning politikerna har samma uppfattning. Nominerar politikerna kandidater enligt samma kriterier som väljarna skulle vilja se tillämpade? Detta problem är mer generellt och gäller inte bara personvalssituationen. Man kan däremot förutsätta att eventuella motsättningar mellan väljare och valda kommer mer klart till uttryck genom att väljarna i personvalet får en ny chans att påverka urvalet av blivande representanter.

Det visar sig när man jämför nivåerna att politiker och väljare har en i huvudsak likartad syn när det gäller bedömningen av vilka kandidategenskaper som är viktiga. Vid tolkningen av tabellen bör man ha i minnet att politikerna och väljarna ställts inför olika

formulerade frågor. Frågetekniken har gjort att politikernas svar beträffande vad de själva anser viktigt blivit mer koncentrerade till färre alternativ. Mot denna bakgrund kan vi alltså hävda att bedömningen stämmer ganska väl överens. Dock inte helt. Politikerna prioriterar erfarenhet och kunnighet mer än väljarna, medan väljarna sätter åsikter i kommunal fråga som viktigare än vad politikerna gör. Att väljarna är mer sakfrågeorienterade än politikerna har vi också tidigare i denna studie kunnat konstatera. Det faktum att nästan inga politikermarkeringar finns på kön, ålder, yrke och kommundel behöver inte tas som att det är fråga om någon större åsiktsskillnad. Även väljarna anser att dessa egenskaper är mindre viktiga och politikernas "rena" nollor bör ses i ljuset av den nämnda frågetekniker.

Tabell 4.16 Viktiga politikeregenskaper - överensstämmande bedömning. Per kommun.

Procentandel som anser argumentet viktigt	Kön	Ålder	Yrke	Kommun-del	Erfarenhet & kunnighet	Åsikt i kommunal fråga	Förtroende-ingivande person	Antal svarande
Linköping:								
Politiker	0	0	0	0	23	5	15	234
Pol:s perception	7	6	4	7	39	48	72	234
Väljare	5	4	6	1	14	13	11	353
Vänersborg:								
Politiker	0	0	0	0	27	9	15	168
Pol:s perception	4	3	2	7	44	61	71	168
Väljare	4	4	4	4	19	21	14	357
Vaggeryd:								
Politiker	0	1	0	0	26	5	14	208
Pol:s perception	4	5	4	32	44	57	76	208
Väljare	8	6	6	15	31	39	34	370
Totalt:								
Politiker	0	0	0	0	25	6	14	610
Pol:s perception	5	5	3	15	41	53	72	610
Väljare	6	5	6	7	22	24	20	1080

Kommentar: Politikerna har fått ange den egenskap de anser borde spela störst roll. Här har endast de egenskaper tagits med som går att jämföra med väljarnas uppfattningar. I frågan om perception har politikerna fått bedöma vikten av argumenten när det gäller att dra röster. Svaren avser dem som bedömt att argumentet har Mycket stor betydelse. Varje svarande bland väljarna har haft möjlighet att markera ett eller flera alternativ som viktigt.

Vi har diskuterat politikernas egen uppfattning om vilka egenskaper man bör ta hänsyn till. Politikerna förväntas som representanter för väljarna inte nödvändigtvis ha samma uppfattning som sin väljare, men dock åtminstone känna till vilka uppfattningar väljarna har. Frågeteknikerna här är mer likartade och ger bättre möjlighet till en direkt jämförelse. Det framgår att politikerna är helt medvetna om vilken tyngdpunkt väljarna lägger på åsikter i kommunala frågor. Däremot överskattar de avsevärt den vikt väljarna lägger vid att

kandidaterna skall vara förtroendeingivande som personer. Detta beror inte på att politikerna låter sig missledas av sina egna uppfattningar. Då skulle de snarare ha överskattat betydelsen av erfarenhet och kunnighet. Deras uppfattningar har någon annan grund. Däremot har politikerna bättre uppfattat den vikt som väljarna lägger vid representation för viss del av kommunen. Detta framgår framför allt entydigt i Vaggeryd, där detta argument är mest aktuellt.

Jämförelsen mellan väljare och politiker visar snarast på en förhållandevis stor enighet om vilka personegenskaper och åsikter hos kandidaterna som skall vara representerade. Det finns inget skäl att tro att personröstningen på denna grund skulle på ett mer systematiskt sätt påverka personsammansättningen bland de valda. Däremot tenderar politikerna alltså att uppfatta personligt förtroende som mer överskuggande andra egenskaper än vad väljarna gör.

5 Utfall

Införande av personval utgör formellt sett en i förhållande till svenska traditioner stor förändring i valsystemet. Förändringen är primärt avsedd att öka den enskilde väljarens inflytande. Samtidigt är det från början uppenbart att konstruktionen bara ger begränsade möjligheter. Politikerna vill inte släppa ifrån sig all kontroll. Det finns ett "terapi"-moment i den utformning personvalet fått. Väljarna får en möjlighet till aktivitet när de känner att de vill påverka, men det är små möjligheter att aktiviteten får några konsekvenser. Hur uppfattar olika berörda aktörer det hela? Anser politikerna att det är något att satsa på och är väljarna intresserade av att försöka påverka genom personröstning? Blir det någon effekt? Vi har försökt belysa delar av dessa frågor och här skall de viktigaste slutsatserna dras samman.

Omfattningen av personröstande

Eftersom det redan tidigt kom kommentarer till personvalet med innebörden att det blivit ett misslyckande därför att "bara" x procent deltagit, så finns skäl att först beröra frågan om omfattningen av personröstningen. Vi har kunnat konstatera att 26-38 procent (beroende på vilket sätt man räknar) personröstat. I utredningens prognoser beräknade man att siffran skulle komma att bli i storleksordningen 70 procent. Denna prognos gjordes utan att man mer exakt specificerade vilken tidshorisont som avsågs. När man ser till dels utvecklingen av personröstningen i andra länder, dels förutsättningarna i detta val, så förefaller den prognos utredningen gjorde fullt rimlig. Det förefaller tänkbart att personröstningen hamnar på denna nivå inom något eller några decennier. Att med utgångspunkt från deltagandet beteckna detta första försök som ett misslyckande för personvalstanken förefaller omotiverat. Det kan likaväl beskrivas som ett högt deltagande med tanke på förutsättningarna. Däremot finns i andra avseenden skäl att konstatera att förespråkarnas idéer och förhoppningar inte helt infriats. Bland annat så är det mycket få representanter som valts in på personröster, utanför den grupp som redan tidigare stod på mer eller mindre 'säker' plats.

Information

Om alla skall ha samma förutsättningar - en ofta central utgångspunkt - så måste det på något sätt garanteras att alla blir informerade. Vem tar ansvaret för det? Hur har informationen fungerat? Under utredningsstadiet bedömdes informationen som mycket viktig. Tidigare förslag avfärdades därför att de bedömdes som alltför svårhanterliga ur informationssynpunkt. Ansvaret för information om de valtekniska synpunkterna borde i första hand åvila offentliga organ. I detta försök har informationen till väljarna från kommunerna i två fall av tre som närmare undersökts varit otillfredställande. Massmedia har i sin bevakning inte satsat särskilt mycket på personval, men har ändå varit den viktigaste informationskanalen för väljarna. Tidningarna har spelat störst roll, men sannolikt nära följda av etermedia. Det informationsmaterial som partierna givit ut har också spelat stor roll. Totalt sett är därför ändå kännedomen om det nya systemet hög och andelen okunniga är relativt liten. Personorienteringen i denna förändring bidrar till att göra informationen mer intressant även för dem som inte är särskilt intresserade av politik. Troligen utgör informationen om själva valtekniken dock ett mindre problem vid fullständigt genomförande. I denna situation kommer sannolikt informationen via etermedia på riksplanet att få ett stort genomslag. Vi återkommer till den "vanliga" valinformationen och till information om enskilda kandidater.

Politikeraktivitet

Politikerna i kommunerna är i stort sett genomgående positivt inställda till personval. Endast en av tio är negativ. Vi ställde frågorna efter valet och de visade klart att erfarenheterna inte varit avskräckande. De som varit med om försöket var mer positiva än sina kollegor i de kommuner utanför försöket som vi jämförde med. Överhuvudtaget uttrycker politikerna i kontrollkommunerna mer "oro" för effekter av personvalet. De tror mer på att rikspartierna får en minskad roll, de tror mer på att personvalet gör det politiska arbetet svårstyrt och de tror mer på att patierna i en personvalssituation inte kan ta sitt politiska ansvar. De är däremot mindre benägna att tro på att personvalet ger partierna legitimitet. Man kan tolka det som en överdriven oro som existerar fram tills dess att man själv fått erfarenhet. Politiker som tillhör det borgerliga blocket eller lokalt parti var mest positiva. Ett lokalparti uppfattar sig enligt valledarna till och med som beroende av personvalet för att ha någon chans. Lokala partier och lokalpartivalledare är de enda som hävdar att personvalet spelar stor roll.

Generellt sett har vi inte kunnat notera någon tendens till extra stor aktivitet i försökskommunerna under nomineringsprocessen. En del politiker framför uppfattningen att partierna riskerar att förlora kontrollen och risken för att "fel" kandidater kommer in. En lite mer ovanlig typ av "fel" skulle vara att sådana som varit villiga att ställa upp på en garanterat icke valbar plats, helt plötsligt nu kan bli valda. Det existerar inte några "garanterat icke valbara platser" för röstdragande kandidater. Det kan tilläggas att personvalet verkligen har "önskad" effekt på så sätt att personegenskaper åtminstone enligt politikernas bedömning blivit viktigare i försökskommunerna. En del politiker anser att argument som har att göra med kandidatens "dragkraft" spelar större roll än tidigare. Också förut torde man ha försökt att antecipera väljarnas bedömningar av kandidater, men intresset för sådana hänsynstaganden har kanske ökat något. Möjligen kom beslutet om personval alltför sent för att få fullständigt genomslag i nomineringsfasen. Några partier säger sig avslutat nomineringen innan beslutet blev känt.

När vi ser på själva valkampanjen så kan vi först notera att den är mer omfattande i större kommuner. Något som enligt samstämmiga uppgifter dock troligen inte har med personvalet att göra, även om också personvalskampanjerna är mer intensiva i den största kommunen och politikerna i de större kommunerna tror mer på att det finns något att vinna med personval. Samtidigt har personvalskampanjen fått större genomslag i mindre kommuner. De kampanjer som bedrivs där uppmärksammas proportionellt sett mer.

Ett krav var att systemet skulle ge lika möjligheter till alla kandidater. En annan föreställning var att underrepresenterade grupper, speciellt kvinnor, skulle kunna komma bättre fram genom personval. Det är till en början en relativt liten del som bedrivit aktiv personvalskampanj. En större del säger sig dock vara villiga att försöka sig på sådan kampanj i nästa val. Man kan därmed möjligen också dra slutsatsen att personkampanjer inte bedrivs med utgångspunkt från att det hela har "nyhetens behag". Yngre kandidater bedriver oftare personvalskampanjer än äldre kollegor. Vad gäller ålder skulle möjligen underrepresentationen för yngre kunna påverkas om man tror på att kampanjerna kan få effekt. Samtidigt är det många medelålders som "vaknat upp" och säger sig vara villiga att bedriva kampanj i nästa val. De vill inte riskera att förlora terräng.

De yngre kandidaterna utnyttjar ålder som argument liksom kvinnorna utnyttjar könsfördelningen som argument. Kvinnliga kandidater är däremot inte mer aktiva än manliga. Partierna har dock i särskilt stor utsträckning givit stöd till dessa två grupper av kandidater. "Nya" kandidater, sådana som inte tidigare varit valda till något politiskt uppdrag, är något mer positiva i sin allmänna hållning till personval än sådana som har uppdragserfarenhet.

Personvalet påverkar dock inte representanternas syn på sin roll. Man anser att de som personvalts inte bör företräda andra grupper än vad de skulle gjort annars. Detta gäller de politiker som har erfarenhet, det vill säga politikerna från försökskommunerna. Deras kollegor i kontrollkommunerna har en delvis annan föreställning. Dessa anser att personvalda kan förväntas företräda sina egna väljare i större utsträckning.

En annan mycket diskuterad fråga är formerna för finansiering av valkampanjerna. I försöket utgjorde partifinansieringen den viktigaste formen, men även egenfinansiering från kandidaternas sida förekom. Det skall då noteras att det här är fråga om redan tidigare aktiva politiker som satsar lite extra egna resurser. Det finns inga tekniska hinder för en kandidat att satsa större summor i en egen valkampanj. Först och främst förefaller det tveksamt om det är så attraktivt att bli invald att man investerar några stora summor. Dessutom står det partierna fritt att bestämma vilka kandidater som får stå på deras listor. Om partierna inte accepterar denna form av finansiering så måste det resultera i att den som vill försöka får bilda eget parti eller satsa på att bli inskriven av väljarna. Båda sätten är osäkra och knappast särskilt attraktiva. Självklart kan situationen förändras på längre sikt, men idag har partierna stora möjligheter att kontrollera icke önskade finansieringsformer.

Väljaraktivitet

Beträffande väljarnas kännedom om politiker så vet vi sedan tidigare att en klar majoritet kan namnge åtminstone någon politiker. I flertalet fall rör det sig om de ledande partiföreträdarna. I försöket har enbart var femte väljare på något sätt kommit i kontakt med någon politiker som bedrivit personvalskampanj. Om man önskar att personröstningen skall spridas på fler kandidater och inte vara koncentrerade på de redan tidigare högst placerade, så måste aktivitetsnivån bland övriga kandidater öka påtagligt. Väljarna har idag begränsade möjligheter att göra ett reellt personval eftersom de inte känner till mer än någon enstaka kandidat. Otillräcklig information om kandidaterna anges som det vanligaste skälet när man frågar väljare varför de inte personröstat.

Generellt sett är väljarna positivt inställda till personval. Två tredjedelar är klart positiva till införandet, medan något mer än en tiondel är mer eller mindre negativt inställda. Det kan också noteras att det bland annat är väljare som hyser tilltro till det politiska systemet som är positiva, medan däremot missnöje med service inte leder till större personvalsaktivitet. Personvalet förefaller med andra ord inte att bli ett sätt på vilket man ger uttryck för missnöje eller försöker bli av med sådana som man inte gillar. Det är snarare så att

det är de som redan på andra sätt är aktiva och intresserade av politik som får ytterligare en kanal som ger möjlighet att påverka en aspekt av valet som förut var svårare att göra något åt.

En central fråga i detta sammanhang var grunderna för eller kriterierna för nominering av kandidater i relation till kriterierna för personröstning. Här finns ett område där intressekonflikter kan göra sig gällande och där politikerna eventuellt riskerade att förlora en viktig del av sina möjligheter att styra verksamheten. Kommer väljarna att lyfta fram kandidater på helt andra grunder än de politiker som traditionellt sätter samman valsedlarna? Vi har visserligen bara kunnat göra en mycket översiktlig jämförelse, men de resultat som framkommit visar att politiker och väljare har en i stora delar likartad syn på vad som är viktigt när det gäller att välja personer. Politikerna är också i huvudsak medvetna om väljarnas syn på vad man bör ta hänsyn till. Den enda mer noterbara skillnaden i synsätt rörde förtroende för person kontra ståndpunkt i sakfrågor. Väljarna var något mer benägna än politikerna att se till sakfrågor. Politikerna byggde hellre på personligt förtroende. Här kan man på sikt i ett generellt genomfört personval ana en förskjutning av kriterierna. Det kan bli något mer kännbart för en politiker att inta "fel" ståndpunkt. Det kan inte på samma sätt som nu kompenseras genom ett allmänt förtroende för personen ifråga.

Synen på vilka egenskaper hos de eventuellt blivande politikerna som är viktiga varierar också mellan kommunerna. Här förefaller till exempel finnas ett reellt utrymme för väljarna inom till exempel en kommundel eller inom en annan del av en valkrets att lyfta fram sina egna representanter. Det är också alldeles uppenbart att personvalet ger möjligheter för andra grupper som lyckas organisera sig, till exempel kvinnliga väljare eller yngre väljare, att få fram sina egna kandidater. Däremot förefaller det alltså mindre sannolikt att någon grupp mer eller mindre automatiskt skulle gynnas eller missgynnas av personval. Det framstår som helt klart att den föreställning som fanns på utredningsstadiet om att kvinnor skulle särskilt gynnas av personval saknar all grund.

Några synpunkter

Finns det en verklig motsättning mellan partiinflytande och personval - något som lyste fram i diskussionen före införandet av personval? Det är självklart att det finns en motsättning på så sätt att om personröstning får effekt så blir det på bekostnad av partiernas inflytande. Däremot blir det knappast när det gäller urvalskriterierna några revolutionerande förändringar. Dels finns det en avsevärd samsyn mellan väljare och politiker. Dels är det sannolikt i avsevärd ut-

sträckning väljare som redan nu är i någon utsträckning politiskt aktiva som kommer att personrösta. Man personröstar inte som en kritik mot partierna utan för att kunna påverka mera.

De spärrar som finns i systemet spelar sannolikt stor roll tills dess att personröstningen hunnit öka till en avsevärt högre nivå än vid detta första tillfälle. Det finns en risk för att vissa avstår från att personrösta därför att det ändå på grund av spärrarna inte får någon effekt. Ökningen av personröstning går i ett sådant fall långsammare än vad den skulle gjort annars. På längre sikt minskar spärrarna i betydelse.

Personvalet fungerar troligen bäst i små kommuner där det egentligen inte skulle behövas! Namnkunskapen är störst i de mindre kommunerna och dessutom är valmaterialet där mer fokuserat på person än vad som är fallet i de större kommunerna. Personkontakter spelar också särskilt stor roll för informationen till väljarna i de mindre kommunerna. De procentuella spärrarna spelar sannolikt något mindre roll och partiaktiviteten är högre där. Allt detta underlättar personvalet.

I hur stor utsträckning är resultaten giltiga för riksdags- och andra val? Vi har tidigare poängterat att kampanjaktiviteten måste öka om det skall finnas reella förutsättningar för större grupper av väljare att få tillräcklig information. Detta är sannolikt enklare vid ett riksdagsval där det är fråga om samma antal eller färre kandidater inom ett område med större informationsresurser inklusive fler massmedier. Beträffande resultatens större eller mindre generella giltighet kan tilläggas att det inte i först hand är särskilt kommunpolitiskt intresserade väljare som personröstat. Väljare med en rikspolitisk orientering har personröstat i ungefär samma utsträckning i försöket. Det nära liggande EU-valet kan ses som ett särskilt intressant fall ur informationssynpunkt. Ett par veckor före valet förefaller aktiviteten ligga på en nivå som måste komma att göra det svårt för väljarna att skaffa sig underlag för ställningstagande till person. Flertalet kandidater är okända för väljarna. Om man därtill förutsätter att det är en sakfråga - för eller mot EU - som ofta kan bli avgörande, så verkar det vara ännu svårare att hålla sig tillräckligt informerad. Dessutom ger EU-valet exempel på att partierna genom sin listpolitik avsiktligt (?) försvårar för väljarna att personrösta så att det verkligen påverkar sammansättningen av partiets representanter.

Käll- och litteraturförteckning

Asp, Kent (1986): *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur AB.

Barkfeldt, Bengt m fl (1971): Partierna nominerar. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Dozier, David D & Ehling, William P (1992): "Evaluation of Public Relations Programs: What the Literature Tells Us About Their Effects". Ingår i Grunig 1992.

Gilljam, Mikael & Holmberg, Sören (1993): *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Grunig, James E (ed) (1992): *Excellence in Public Relations and Communication Management*. Hillsdale New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Grunig, James E & Grunig, Larissa A (1992): "Models of Public Relations and Communication". Ingår i Grunig 1992.

Haglund, Roger (1994): *En studie av väljarbeteende. Split-vote* 1991. Prosem. uppsats i statskunskap D, Göteborgs universitet våren 1994.

Harrop, Martin & Miller, William L (1987): *Elections and Voters. A comparative introduction*. Mac Millan Press Ltd.

Holmberg, Sören (1974): "Riksdagen representerar svenska folket". Empiriska studier i *Representativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.

Holmberg, Sören & Asp, Kent (1984): *Kampen om kärnkraften. En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*. Stockholm: Liber förlag.

Holmberg, Sören & Esaiasson, Peter (1988): *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*. Stockholm: Bonniers.

Holmberg, Sören och Gilljam, Mikael (1987): *Väljare och val i Sverige*. Stockholm. Bonniers.

Hvitfelt, Håkan (1989): *Nyheterna och verkligheten. Byggstenar till en teori*. Göteborgs universitet, Journalisthögskolan, Rapport 1989:1.

Håkansson, Anders (1992): *Konsten att vinna ett val. En studie av fram- och tillbakagångar för socialdemokraterna i kommunalvalet 1988*. Lund: Lund Political Studies.

Håkansson, Ragnar & Sandström, Petter (1995): Personvalet 1994 - *ett försök för framtiden. Examensupp*sats, Institutionen för kultur och samhällsvetenskap. Linköpings universitet.

Johansson, Folke (1977): *Sverige partipolitiseras. Dagspressen som*

en spegel av politisk utveckling 1896-1908. Kungälv: C W K Gleerup.

Johansson, Folke (1987): "Delad röstning." Ingår i SOU 1987:6 (Ju). Stockholm.

Johansson, Folke (1993): "Personval på kommunal nivå". Ingår i Westerståhl 1993a.

Johansson, Folke (1995a): Riksdagen och massmedia. Statsvetenskapliga Institutionen, Göteborgs universitet.

Johansson, Folke (1995b): "Väljaraktivitet i kommunerna 1966-1991". Manus till bokkapitel. Statsvetenskapliga Institutionen, Göteborgs universitet.

Lindfors, Johan (1995): *Röstdelning och personröstning - finns det något samband?* Proseminarieuppsats statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet hösten 1995.

Nomineringsförfarande vid riksdagsval. Betänkande från Grundlagberedningen - SOU 1972:17.

Parry, Geraint & Moyser, George & Day, Neil (1992): *Political participation and democracy in Britain.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pålsson, Lars & Johansson, Christoffer (1995): *Försök med personval - i Vaggeryds och Vänersborgs kommun.* Examensuppsats Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.

Saward, Michael (1994): "Democratic theory and indices of democratization". Ingår i David Beetham (ed) (1994): *Defining and Measuring democracy.* London: Sage.

Schumpeter, J (1947): Capitalism, Socialism and Democracy. New York och London: Harper & Brothers Publishers.

Strömberg. Lars (1974): *Väljare och valda. En studie av den representativa demokratin i kommunerna.* Kommunalforskningsgrupens avhandlingsserie: 32. Göteborg: Statsvetenskapliga Institutionen.

TS-boken 1994. Tidningsstatistik AB.

Valen, Henry (1988): "Norway: decentralization and group representation". Ingår i Gallagher, Michael & Marsh, Michael (ed:s) (1988): Candidate Selection in Comparative Perspective. The Secret Garden of Politics. London: Sage - Modern Politics Series Volume 18.

Vedung, Evert (1991): *Utvärdering i politik och förvaltning.* Lund: Studentlitteratur.

Westerståhl, Jörgen (red) (1993 a): *Person och parti.* Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande Ökat personval (=SOU 1993:63).

Westerståhl, Jörgen (1993 b): "Personbedömning som motiv för röstsplitring." Ingår i Westerståhl 1993 a.

Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke (1985): *Bilden av Sverige.*

Studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress. Stockholm: SNS.

Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke (1981): *Medborgarna och kommunen. Studier av medborgerlig aktivitet och representativ folkstyrelse*. DsKn 1981:12. Stockholm: Liber Förlag.

Wängnerud, Lena (1993): "Kvinnliga riksdagskandidater - vem lägger märke till att de finns?" Ingår i Westerståhl 1993a.

Ökat personval. SOU 1993:21. Betänkande av personvalskommittén.

Personvalsprojektets genomförande

Av Roger Haglund

Ingående moment

Det undersökningsdesign som vi valt i denna undersökning är att se som näraliggande experimentsituationen. Vi har här använt oss av ett matchat urval, vilket ger en kontroll över kommunegenskapernas betydelse.

Initialt i projektarbetet beslutades att de delar som borde ingå i en någorlunda heltäckande studie av 1994 års försök med personval i svenska kommuner, var följande:

- En studie av medborgarnas attityder till och kunskaper om personvalsförsöket.
- En studie av politikernas attityder och erfarenheter av personvalsförsöket.
- En studie av massmedias lokalpolitiska bevakning.
- En studie av valledarna i de respektive kommunerna i syfte att finna principiella partiskiljaktigheter.

Som bekant var det sju kommuner som tilläts delta i 1994 års personvalsförsök, och för att göra vår studie rimlig i omfattning valde vi ut 3 av dessa sju för en mer heltäckande studie. Det urvalskriterium som vi arbetat efter var främst att vi skulle få kommuner av olika storlek. De kommuner vi beslutade oss för att specialstudera blev Linköping, Vänersborg och Vaggeryd. Även de fyra resterande försökskommunerna ingår - Helsingborg, Solna, Östersund och Övertorneå - men endast genom att medborgarenkäten gått ut i dessa kommuner.

De tre försökskommuner som vi valde kan ses som en större kommun, en mellanstor kommun respektive en liten kommun. Till dessa tre har vi valt tre kontrollkommuner - Halmstad, Lidköping och Tranemo - för att kunna skapa möjligheter att jämföra kommuner som prövat personval med kommuner som inte gjort detta[1]. De kontroll-

[1] Matchningskonstellationen är således följande: *Linköping (försök) - Halmstad (kontroll), Vänersborg (försök) - Lidköping (kontroll), Vaggeryd (försök) - Tranemo (kontroll).*

kommuner vi valt är att se som *i det närmaste* jämförbara med de försökskommuner vi studerat, detta i syfte att komma nära den ideala experimentsituationen.

Jämförbarheten som eftersträvats rör framför allt följande kommunfaktorer: kommunstorleken, det partipolitiska läget och näringsstrukturen i kommunen. Dessutom har en förutsättning varit att undvika massmedial överlappning. Det senare kan konkret ses i att Halmstad valdes i matchningen till Linköping, där *kanske* Norrköping skulle kunna ses som en "naturligare" jämlike. Dock hamnade vi i detta fall i nämnda massmediala överlappning. Vi menar dock att valet av Halmstad definitivt inte är att se som ett sämre val, utan utgör en fullgod matchning till Linköping. När det gäller de två återstående kontrollkommunerna, eller matchningskommunerna om man så vill, menar vi att valet är okontroversiellt. Försökskommuner och matchningskommuner ligger i samma del av Sverige och med liknande omständigheter vad avser de kommunala faktorer vi studerat.

Medborgarenkäten

Om man bryter ned hela undersökningen i dess delar, kan vi börja med momentet som rör medborgarnas attityder och kunskaper om personvalsförsöket. Den metod vi valde för att mäta detta är en surveyundersökning bland kommunmedborgare. Enkäten, som var medvetet begränsad i sitt omfång, gick ut till ett urval av kommunmedborgare i samtliga sju försökskommuner, samt i de tre kontrollkommunerna[2]. Sammanlagt skickade vi ut 4160 formulär till lika många medborgare. De utvalda individerna har valts slumpmässigt (enligt principen om *Obundet Slumpmässigt Urval*, s k *OSU*) ur folkbokföringen, och kriterierna har dels varit kommunmedborgarskapet och dels att de åldersmässigt skall vara inom intervallet 18-80 år på valdagen 1994. I de tre specialstuderade försökskommunerna samt i de tre kontrollkommunerna valde vi 520 individer i vardera kommun, och i de fyra resterande försökskommunerna valde vi hälften (260).

Vi skickade ut medborgarenkäten onsdagen efter valet eller närmare bestämt 1994-09-21. Då vi använde oss av så kallad B-post bör samtliga enkäter nått sina adressater senast på måndagen den 26:e september. I detta första utskick fanns enkäten med följebrev, samt ett frankerat svarkuvert. 1994-10-03 skickade vi ut vår första påminnelse, och denna gick till de som ännu inte hade besvarat enkäten (2880). Påminnelsen var i formen en trycksak i C5-format, och således utan

[2] För konkret enkätutseende, se bilaga (1).

nytt formulär. Påminnelse nummer två gick ut 1994-10-27 och innehöll nytt frågeformulär, följebrev och svarskuvert. 2039 individer fick denna påminnelse. Den tredje och sista påminnelsen gick ut 1994-11-25 till de resterande icke-svararna, som då blivit 1381 individer. Den sista påminnelsen var i formen enbart ett uppmanande brev utan nytt formulär.

Totalt ingick således 4160 individer i medborgarenkäten, och av dessa har vi fått tillbaka besvarade enkätformulär från 2788 individer, vilket ger en total svarsfrekvens på 67,0%. Om man från totalurvalet tar bort de individer som av olika anledningar *ej kunnat* besvara vår enkät[3] reduceras urvalet till 4079 individer, vilket ger en justerad svarsfrekvens på 68,4%. Det kan i sammanhanget nämnas att 45 individer uttryckligen svarsvägrat, och att 28 individer har skickat tillbaka sina formulär icke ifyllda och utan hänvisning till något motiv.

En svarsfrekvens i medborgarundersökningar som ligger nära 70%, får anses som en god nivå med dagens mått mätt. På grund av nivån (68,4%) beslutade vi att inte gå vidare efter den tredje påminnelsen med ytterligare uppmaningar till vår urvalsgrupp, något som vi bedömer skulle ge ytterst lite i utbyte.

Om man ser till svarsintensiteten över tid, så uppvisar enkäten de "traditionella" topparna och dalarna. Topparna återfinns i samband med våra utskickade påminnelser, och dalarna där emellan. Pilarna i tabellen visar på utskick av påminnelser. Lägger man till 3-5 dagar, för postdistibutionen, till dessa datum syns påminnelseresultaten ganska tydligt.

[3] Bland dessa individer återfinns sådana som har flyttat, som avlidit, som är utomlands för lång tid, menligt sjuka så att de ej kan delta, samt de individer som är direkt förhindrade att delta och som är att relatera till denna kategori med *naturligt bortfall*.

Tabell 1 Medborgarenkätens svarsintensitet.

Ankomstdatum	Antal inkomna enkäter	Ankomstdatum	Antal inkomna enkäter
27.9	113	30.11	0
28.9	524	1.12	9
29.9	290	2.12	10
30.9	183	5.12	0
3.10	151	6.12	13
4.10	95	7.12	2
5.10	85	8.12	0
6.10	56	9.12	0
7.10	24	12.12	6
10.10	112	13.12	0
11.10	158	14.12	2
12.10	107	15.12	0
13.10	37	16.12	1
14.10	27	19.12	0
17.10	47	20.12	1
18.10	28	21.12	2
19.10	12	22.12	0
20.10	3	23.12	0
21.10	13	27.12	0
24.10	11	28.12	1
25.10	10	29.12	0
26.10	3	30.12	0
27.10	2	2.1	0
28.10	2	3.1	0
31.10	5	4.1	0
1.11	9	5.1	2
2.11	66	9.1	0
3.11	187	10.1	0
4.11	101	11.1	2
7.11	76	12.1	0
8.11	85	13.1	1
9.11	29	16.1	0
10.11	26	17.1	0
11.11	8	18.1	0
14.11	20	19.1	0
15.11	17	20.1	0
16.11	9	23.1	0
17.11	12	24.1	0
18.11	2	25.1	0
21.11	20	26.1	1
22.11	0	27.1	0
23.11	5	30.1	0
24.11	0	31.1	0
25.11	2	1.2	0
28.11	2	2.2	0
29.11	1	3.2	1

Kommentar: Datumet 1995-02-03 är det datum då vår datafil "låses". Detta datum är valt då det under de tre efterföljande veckorna inte kom in en enda enkät. På grund av detta beslutade vi att inte förändra enkätfilen ytterligare.

Om man bryter ned enkätmaterialet i sin helhet för att se om det finns eventuella skevheter, finner man för det första när det gäller svars-

frekvensen per kommun, följande avvikelse från totalenkätens 68,4%:

Tabell 2 Svarsfrekvens per kommun.

Kommun	Svarsprocent	Urval
Linköping	67,9%	520
Halmstad	64,2%	520
Vänersborg	68,7%	520
Lidköping	65,4%	520
Vaggeryd	71,2%	520
Tranemo	72,3%	520
Helsingborg	63,8%	260
Solna	59,2%	260
Östersund	64,6%	260
Övertorneå	65,0%	260

Idealt önskar man sig naturligtvis en så sann bild av verkligheten som möjligt genom att göra ett statistiskt slumpurval i syfte att nå representativitet. Eventuella skevheter vad gäller respondenternas sammansättning skulle kunna störa denna ideala önskan, och för att se om det finns eventuella skevheter i *vårt* material, kan man se på olika grupper av respondenter och deras fördelning. Är det så att det finns ett systematiskt bortfall beroende på någon viktig faktor, eller kan man säga att vi faktiskt har ett representativt material att tillgå?

När det gäller enkäten till medborgarna, är det framför allt två variabler där vi torde kunna visa på eventuella skevheter, nämligen köns- och åldersfördelning. Eventuella skevheter skulle innebära att vissa åldersgrupper visar sig vara underrepresenterade i någon kommun, men inte i en annan. Eller är det kanske så att onormalt få kvinnor har besvarat vår enkät? Om man ser till ålder och kön, så fördelar sig respondenterna på följande sätt i de olika ingående kommunerna - tabellen med könsfördelningen först:

Tabell 3 Könsfördelningen per kommun.

Kommun	Andel män	Andel kvinnor	Antal svarande
Linköping	49,3%	50,7%	353
Halmstad	50,6%	49,4%	334
Vänersborg	47,1%	52,9%	357
Lidköping	46,8%	53,2%	340
Vaggeryd	50,3%	49,7%	370
Tranemo	53,2%	46,8%	376
Helsingborg	46,4%	53,6%	166
Solna	48,7%	51,3%	154
Östersund	47,0%	53,0%	168
Övertorneå	48,5%	51,5%	169

Tabell 4 Åldersfördelning per kommun.

Kommun	18-24 år	25-34 år	35-49 år	50-64 år	65-80 år	Antal svarande
Linköping	13,6	20,1	28,0	21,5	16,7	353
Halmstad	11,1	18,3	28,1	24,9	17,7	334
Vänersborg	10,6	17,9	29,4	26,3	15,7	357
Lidköping	10,3	16,5	28,2	24,7	20,3	340
Vaggeryd	13,8	15,7	30,0	22,4	18,1	370
Tranemo	10,9	17,8	27,1	25,3	18,9	376
Helsingborg	8,4	18,1	27,7	25,3	20,5	166
Solna	12,3	24,0	25,3	19,5	18,8	154
Östersund	14,9	16,7	27,4	22,0	19,0	168
Övertorneå	8,3	14,3	29,8	27,4	20,2	168

Vilka slutsatser kan man då dra av köns- och åldersfördelningen? Ser man först till de svarandes könsfördelning i de ingående kommunerna, så uppvisar denna inga större avvikelser från det normala (50/50). Två till tre procentenheters över- eller undervikt kan inte sägas utgöra ett problem. När det gäller åldersfördelningen på respondenterna i de olika kommunerna, så finns det olikheter, men dessa ligger enligt vår bedömning inom rimliga gränser. Om man vill gå ett steg ytterligare, kan man korstabulera variablerna ålder och kön, för att på så sätt se om könsfördelningen är skev för någon eller några åldersgrupper. Då man gör detta finner man att fördelningen är förhållandevis jämn över kommunerna. Det är endast i några få fall som differensen i antalet män och kvinnor blir markant.

I Tranemo är det framför allt i åldersintervallet 50-64 år som det finns en övervikt av manliga svarande. 63% av de svarande i denna åldersgrupp var män, och således 37% kvinnor. I Solna kommun uppvisar den yngsta och äldsta gruppen vissa avvikelser. I intervallet 18-29 år finns en övervikt åt män, där 61% av de svarande var män. Det motsatta gäller för åldersintervallet 65-80 år, där kvinnorna varit flitigare att besvara vår enkät; 72% av de svarande var kvinnor. I Östersunds kommun slutligen, finns det en övervikt för kvinnor i åldersintervallet 30-49 år, där 62% av de svarande var kvinnor. I övriga fall ligger differenserna mera måttligt, med några procentenheters övervikt för antingen män eller kvinnor.

För att få en överblick över enkätmaterialet vad gäller marginal- och frekvensfördelningar, så har ligger i bilagan det frågeformulär vi använt. Formuläret är en kombination av de båda enkäterna (enkäten till försökskommunerna och enkäterna till kontrollkommunerna är sammanslagna i utrymmesbesparande syfte), där det framgår dels vilka frågor som varit gemensamma och vilka som inte varit det, och dels frekvensfördelningen tillskrivna för de olika frågorna. Enkäten återfinns i bilaga (1) och redovisar marginalfördelningarna för *hela* medborgarenkäten. Materialet är viktat så att varje kommun väger in med lika vikt, och hänsyn har även tagits till det kommunvisa bortfallet.

Politikerenkäten

För man över perspektivet till den del som behandlar politikernas attityder och åsikter om personvalsförsöket, så har vi även här använt en survey-undersökning. Då vi, vid den initialt genomförda inventeringen av antalet politiker i de respektive kommunerna, fann att antalet politiker som ställt upp i 1994 års kommunalval i de sex kommuner vi specialstuderar uppgick till drygt 1400, diskuterade vi om ett urval skulle ske eller ej. Då ett urval skulle kunna ge olika problem i just vårt fall[4], valde vi att göra en totalundersökning.

Efter kontakt med respektive länsstyrelse för erhållande av kopior från valsedelsmanuskripten, har vi således tagit med alla politiker som funnits upptagna på valsedlar vid valet i de studerade kommunerna. Totalt blev detta 1424 politiker, där antalet i de enskilda kommunerna varierade ganska mycket; från 306 politiker i Vaggeryd till 111 i Tranemo. Även inom kommunerna har de olika partierna fört fram olika många kandidater; från det minsta partierna med 2 kandidater, till det största med 100 kandidater. Fördelningen per parti och kommun framgår av tabell 5 nedan.

Viktigt att poängtera i sammanhanget är att vissa partier gått fram med alternativa valsedlar i vissa kommuner. Det mest extrema fallet är Vaggeryds kommun, där ett flertal partier gått fram med fyra olika valsedlar, i ett fall till och med 5, och där vissa kandidater funnits med på flera av dessa. I våra sex kommuner med totalt 48 partier involverade, har vi haft 70 valsedlar att utgå ifrån när vi plockat samman vårt totalurval av kandidater till kommunfullmäktige.

[4] De olika partierna har olika många kandidater, vilket skulle kräva en sorts initialt viktningsförfarande. Bland annat detta gjorde att en totalundersökning föredrogs. Vi diskuterade även om endast politiker med uppdrag i kommunfullmäktige skulle undersökas, men insåg att vi då kanske skulle få med politiker som inte längre finns med då personvalsförsöket genomfördes. Ett sådant urval skulle dessutom skapa problem i fall nya politiska aktörer - partier och kandidater - skulle bli aktuella i våra undersökningskommuner. Vårt val - totalundersökning - skulle däremot passa den kvasiexperimentella designen bättre, då vi garderar oss mot eventuella oförutsedda händelser; det är ju bättre att ha ett totalmaterial och arbeta sig "nedåt" än tvärtom (vilket skulle vara omöjligt!).

Tabell 5 Fördelning av kandidater per parti - Linköping och Halmstad.

Linköping	
V	21
S	60
C	54
Fp lib	31
M	54
Kds	38
Mp - de gröna	21
Ny Demokrati	10
Akademikerpartiet	5
Socialistiska partiet	5
Framstegspartiet	2
Totalt	301

Halmstad	
V	24
S	100
C	35
Fp lib	22
M	54
Kds	20
Mp - de gröna	16
Pensionärspartiet	12
Totalt	283

Tabell 6 Fördelning av kandidater per parti - Vänersborg och Lidköping.

Vänersborg	
V	15
S	51
C	44
Fp lib	25
M	33
Kds	27
Mp - de gröna	7
Folkviljan	19
Totalt	221

Lidköping	
V	22
S	45
C	27
Fp lib	28
M	39
Kds	20
Mp - de gröna	16
Ny Demokrati	5
Totalt	202

Tabell 7 Fördelning av kandidater per parti - Vaggeryd och Tranemo.

Vaggeryd	
V	20
S	82
C	45
Fp lib	28
M	54
Kds	72
Socialistiska partiet	5
Totalt	306

Tranemo	
S	32
C	25
Fp lib	16
M	20
Kds	14
Mp - de gröna	4
Totalt	111

Ser man till det rent praktiska i form av enkätutskick etcetera, så kan det nämnas att första utskicket av politikerenkäten gjordes 22:e november, då enkäten och svarskuvert gick ut till 1424 politiker i de

sex undersökningskommunerna. Utskicket gick i form av A-post, vilket innebär att enkäterna borde ha funnits hos adressaterna dagen efter (alltså den 23:e november). 1994-12-05 skickade vi ut det första påminnelsebrevet, som också fungerade som ett tackbrev till de som redan svarat. Detta gick ut till samtliga. Påminnelse nummer 2 gick ut i julveckan, närmare bestämt 1994-12-16, i hopp om att få resterande att svara innan juluppehållet. Denna påminnelse gick till 617 personer, och i utskicket fanns enkät, följebrev och svarskuvert. Den sista påminnelsen, nummer tre, skickade vi ut 1995-01-13. Den gick till de återstående kandidaterna, som vid denna tid uppgick till 386 stycken. Påminnelsen var i formen ett uppmanande brev utan ny enkät och skickades med B-post.

Ser man till svarsintensiteten för politikerenkäten, så framgår denna av tabell 8 nedan. Även för politikerenkäten så har utskicksdatumen markerats med pilar, där svarstopparna syns tydligt några dagar efter skickad påminnelse.

Totalt ingick således 1424 politiska kandidater, och av dessa har vi fått tillbaka 1059 besvarade enkäter. Detta ger en total svarsfrekvens på 74,4%. Om man från totalurvalet tar bort de individer som av olika anledningar *ej kunnat* besvara vår enkät[5] reduceras totalmängden till 1410 kandidater. Således hamnar vi på en justerad svarsfrekvens på 75,1%. I sammanhanget kan nämnas att vi fått 22 som uttryckligen svarsvägrat, och 3 återsända (och tomma) enkätformulär.

Svarsfrekvensen kan kanske tyckas en aning låg, framför allt med beaktande av att politikerenkäter generellt sett brukar ge högre svarsfrekvenser än medborgarenkäter. Dock vill vi påminna om att vi i *vår* surveyundersökning valt att vända oss till *samtliga politiker*, vilket alltså även inkluderar sådana som står långt ned på listorna och vanligtvis inte kommer med i undersökningar av denna typ. Ett flertal av de som står långt ned på listorna har hört av sig och undrat varför de fått vårt formulär "då de inte sysslar med politik" enligt egen utsago. Det mer extrema exemplet på detta var en dam som ringde och var irriterad över att vi besvärade henne med vår undersökning, då hon "inte sysslade med kommunalpolitik, utan enbart fanns med i kyrkokommunala sammanhang". När hon upplystes om att hennes namn tagits från de befintliga primärkommunela valsedlarna, och att hennes namn faktiskt fanns med i näst sista position på hennes partis fullmäktigelista, blev hon förvånad: "Hon hade inte blivit tillfrågad eller informerad om detta".

[5] Resonemanget här är detsamma som vid medborgarenkäten: se tidigare not i avsnittet om medborgarenkäten.

Tabell 8 Politikerenkätens svarsintensitet.

Ankomstdatum	Antal inkomna enkäter	Ankomstdatum	Antal inkomna enkäter
24.11	42	4.1	3
25.11	165	5.1	2
28.11	141	9.1	2
29.11	115	10.1	3
30.11	42	11.1	4
1.12	34	12.1	0
2.12	25	13.1	0
5.12	47	16.1	3
6.12	28	17.1	5
7.12	32	18.1	4
8.12	62	19.1	6
9.12	28	20.1	0
12.12	27	23.1	4
13.12	38	24.1	7
14.12	16	25.1	3
15.12	13	26.1	2
16.12	11	27.1	1
19.12	10	30.1	1
20.12	10	31.1	4
21.12	27	1.2	1
22.12	59	2.2	1
23.12	41	3.2	1
27.12	19	6.2	1
28.12	17	7.2	0
29.12	6	8.2	1
30.12	14	9.2	0
2.1	12	10.2	1
3.1	6		

Kommentar: Datumet 1995-02-10 är det datum då vår datafil 'låses'. Detta datum är valt då det under de tre efterföljande veckorna inte kom in en enda enkät. På grund av detta beslutade vi att inte förändra enkätfilen ytterligare.

Om man bryter ned resultatet av politikerenkäten ett steg, finner man att svarsfrekvenserna ligger på ungefär samma nivå mellan kommunerna. Det är egentligen bara Vaggeryd som ligger en aning lågt, men ändå inom acceptabla gränser.

Tabell 9 Politikerenkätens svarsintensitet per kommun.

Kommun	Svarsprocent	Antal svarande
Linköping	77,7%	301
Halmstad	76,7%	283
Vänersborg	76,0%	221
Lidköping	72,8%	202
Vaggeryd	68,0%	306
Tranemo	75,7%	111

Om man bryter ned materialet för att se om det förekommer några systematiska avvikelser från det "normala", kan man inte använda sig av ålders- och könsfördelningen som vi gjorde vid medborgarenkäten[6]. Det vi däremot kan se på är hur de olika partierna representeras i vårt material, då vi har uppgifter om antal kandidater för partierna i respektive kommun. Om man gör detta finner man följande (se tabellen nedan).

Tabell 10 Svarsintensitet per parti och kommun - politikerenkäten.

	Linköping		Halmstad		Vänersborg		Lidköping		Vaggeryd		Tranemo	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
v	85,7	21	75,0	24	86,7	15	68,2	22	70,0	20	-	-
s	78,3	60	69,0	100	74,5	51	84,4	45	70,7	82	93,8	32
c	79,6	54	74,3	35	63,6	44	74,1	27	68,9	45	76,0	25
fp	90,3	31	100,0	22	80,0	25	82,1	28	75,0	28	62,5	16
m	74,1	54	81,5	54	84,8	33	66,7	39	57,4	54	75,0	20
kds	68,4	38	70,0	20	59,3	27	65,0	20	69,4	72	64,3	14
mp	81,0	21	93,8	16	100,0	7	68,8	16	-	-	25,0	4
nyd	80,0	10	-	-	-	-	20,0	5	-	-	-	-
annat/-lokalt	58,3	12	66,7	12	89,5	19	-	-	60,0	5	-	-

Kommentar: Procentsiffrorna anger politikernas svarsfrekvens sorterat efter parti. N-talet anger hur många kandidater respektive parti satt upp på sina valsedlar, och korresponderar med uppgifterna i tabellerna 5, 6 och 7.

Utgår vi från politikerenkätens totala svarsfrekvens på 75,1% finner vi följande värt att notera. Det verkar inte finnas någon systematik när det gäller vilket partis kandidater som har besvarat vår enkät, utom möjligen för kds som ligger generellt lägre i våra sex undersökningskommuner. I övrigt kan man nog säga att det inte verkar finnas någon partifaktor som spelar in vad gäller bortfallet. Möjligtvis skulle vi kunna finna visst bortfall när det gäller politikernas listplacering och dess inverkan på svarsbenägenheten, något som rimligtvis borde innebära att man får ett större bortfall ju längre ned på listorna man kommer. Dock torde ett sådant bortfall "drabba" partierna lika, och vara av mindre vikt för vår undersökning[7].

På samma sätt som för medborgarenkäten, har vi lagt marginalfördelningarna i den kopia av frågeformulären som finns i bilaga (2).

[6] I och för sig skulle detta kunna vara relevant, men endast under förutsättning att vi har tillgång till populationens faktiska fördelning på nämnda variabler, något som vi inte har tillgång till.

[7] En granskning av vårt material skulle naturligtvis vara önskvärd, men låter sig inte göras så enkelt. Anledningen härtill hänger samman med att vi har att göra med partier av radikalt olika storlek (antal kandidater), med olika antal listor, med olika många kandidater som står på flera listor etc.

Även här har ett kombinerat formulär skapats där enkäten till försökskommunerna har utgjort mall för sammanslagningen.

Massmedieanalysen

En grundläggande tanke med denna utvärdering har varit att det inte skall förekomma störande överlappning, och då har ett kriterium varit att ett massmedium skall ha mycket liten om ens någon spridning i två eller flera av våra undersökningskommuner.

När det gäller dagstidningarna, har vi med hjälp av officiell tidningsstatistik (TS-boken) valt totalt 15 tidningar. Dessa tidningar täcker de sex specialstuderade kommunerna, och grundkravet har varit att täckningsgraden skall vara *minst* fem procent. I tabellen nedan ses vårt urval.

Tabell 11 Tidningsurvalet.

Linköping	Halmstad	Vänersborg	Lidköping	Vaggeryd	Tranemo
Östgöta Correspondenten	*Hallands-Posten*	*Elfsborgs Läns Allehanda*	*Nya Lidköpings-tidningen*	*Finnveden Onsdag*	*Borås Tidning*
6-dagars	6-dagars	5-dagars	3-dagars	1-dagars	7-dagars
72%	68%	60%	87%	13%	70%
lib	ober lib	opol	lib	obunden	m
Östgöten	*Göteborgs-Posten*	*Göteborgs-Posten*	*Skaraborgs-Bygden*	*Finnveden Fredag*	*Sjuhäradsbygdens Tidning*
6-dagars	7-dagars	7-dagars	1-dagars	1-dagars	1-dagars
6%	S 6%	M-L 14%	-	19%	11%
s?	lib	S 20%	c	obunden	c
			Skaraborgs Läns Tidning	*Jönköpings-Posten*	*Ulricehamns Tidning*
			6-dagars	6-dagars	3-dagars
			8%	48%	16%
			lib	ob	höger/m
			Göteborgs-Posten	*Värnamo Tidning*	*Svenljunga-Tranemo Tidning*
			7-dagars	4-dagars	1-dagars
			M-L 9%	32%	-
			S 15%	obunden	obunden
			lib		
				Göteborgs-Posten	*Göteborgs-Posten*
				7-dagars	7-dagars
				S 7%	M-L 4%
				lib	S 5%
					lib

Kommentar: I tabellen visas de tidningar som ingår i tidningsstudien. För respektive tidningar anges i ordningen tidningsnamn, utgivningsintensitet, hushållstäckningsgrad och politisk färg. Dessutom anges vilka veckodagar som är relevanta; till exempel läses Göteborgs-Posten på Söndagar i vissa kommuner. Där så är fallet står det "S" eller i förekommande fall "M-L". Göteborgs-Posten har tagits med i undersökningen trots att den på sätt och vis är överlappande i fem av våra kommuner. Detta har gjorts då tidningen trots allt har haft hög täckningsgrad, framför allt som komplement på helger, och har lokalsidor där vi förmodades kunna hitta kommunalt relevant material. I sin egenskap av kompletterande tidning har vi också ansett att dess överlappande effekter varit ytterst små.

De totalt 15 lokala dagstidningar har granskats med hjälp av s k kvantitativ innehållsanalys, vilket innebär att artiklar registreras så att kvantitativa analysmetoder kan användas på materialet. För att göra det tidsmässigt möjligt att analysera tidningsmaterialet, har vi valt att begränsa oss till *en månad före valet*. Det innebär således att perioden 1994-08-18 -- 1994-09-18 täcks in i vår analys.

Kraven för att en artikel skall komma med i vår analys, har varit att den skall uppfylla ett antal grundläggande kriterier: antingen skall den handla om personvalsförsöket i allmänhet, eller behandla kommunalpolitiken i berörd kommun. I det senare fallet skall dessutom ytterligare ett kriterium vara uppfyllt; det skall röra åtminstone en politiker, antingen i egenskap av aktör eller i egenskap av objekt, eller båda delar. Dessutom har artiklar kodats som rör en explicit valfråga i kommunen. Vad som bedömts vara en valfråga har berott på om frågan varit uppe till debatt vid ett flertal tillfällen, eller fall där politiker tagit upp frågan till debatt, och således gjort frågan till en valfråga. Kodschemat för tidningskodningen återfinns i bilaga (3).

Totalt har 1381 artiklar kodats och sedermera stansats in som en SPSS-fil[8]. Kodningen har genomförts av Malin Haglund och Sanna Johansson, där Malin Haglund även ansvarat för instansningen i SPSS. Vid en s k interreliabilitetskodning mellan de båda kodarna, fanns ett initialt problem som sedermera löstes genom förändring och uppstyrning av kodschemat för arbetet med tidningsartiklarna. Genom denna förändring blev överensstämmelsen de båda kodarna emellan tillfredsställande. Stickprov har dragits under gång och reliabilitetskodats av Roger Haglund, för att härigenom ge möjlighet att styra upp eventuella brister i kodningsarbetet. Någon justering eller uppstyrning har däremot inte varit behövlig.

För en överblick av hur dessa 1381 artiklar fördelar sig, hänvisas till bilaga (3), där vi i kodschemat lagt in frekvensfördelningarna för hela artikelmaterialet.

Valledarundersökningen

Initialt har material samlats in från partiföreträdarna för de partier som besatt kommunfullmäktiges platser för valperioden före 1994 års kommunalval (i våra sex undersökningskommuner). Respektive företrädare/valledare ombads skicka in dels aktuella valsedlar, och dels allt kommunalt valmaterial. Det bortfall vi tyvärr fick var ganska begränsat: Av de totalt 48 tillfrågade partierna, fick vi svar och par-

[8] För den oinvigde kan nämnas att SPSS står för *Statistical Package for the Social Sciences*, och är ett vetenskapligt statistikbehandlingsprogram.

timaterial från sammanlagt 39 partier. Nästa steg i denna undersökningsdel var att vi med hjälp av anlitade studenter genomförde intervjuer med valledarna, i syfte att finna eventuella parti- och kommunskillnader/-likheter.

Dessa studenter har därefter författat C-uppsatser/examensuppsatser på det i denna del insamlade materialet. Två av studenterna hör hemma på Förvaltningshögskolan i Göteborg (Lars Pålsson och Christoffer Johansson), och två vid Institutionen för kultur- och samhällsvetenskap vid Linköpings universitet (Petter Sandström och Ragnar Håkansson). Uppdelningen dem emellan har varit sådan att de två Linköpings-studenterna har studerat Linköpings och Halmstads kommuner, medan Göteborgs-studenterna har studerat Vänersborgs och Lidköpings kommuner, samt även Vaggeryds och Tranemo kommuner. Anledningen till att de senare fått fler kommuner var att Linköping och Halmstad är större och har varit mer krävande.

Undersökningen av valledarna har gått tillväga på så sätt att valledaren för respektive fullmäktigeparti (för mandatperioden 1991-1994) har intervjuats med semistrukturerade frågescheman där möjlighet till viss uppföljning av svar alltså har varit möjlig. Dock har alltså ett antal frågor utgjort gemensam mall för samtliga intervjuer. Se bilaga (4) för konkret utseende och innehåll i valledarintervjuerna. Bortfallet vid denna projektdel har varit ganska begränsat, och är koncentrerat till vissa kommuner.

Framför allt Tranemo och Lidköpings kommuner har ett betydande bortfall. Utifrån de totalt 48 partierna har intervjuer genomförts med representanter för 39 partier. Bortfallet på 9 intervjuer är naturligtvis inte bra, framför allt inte när det är koncentrerat till vissa kommuner. Generaliserbarheten och jämförbarheten blir därmed begränsad.

Resultatet av dessa studenters undersökningar har givit oss en mängd information av hur partierna bedrivit sina valrörelser i de sex kommunerna, och har dessutom givit material till två examensuppsatser vid Förvaltningslinjerna vid de båda universiteten. För vårt vidkommande, vad gäller valledarmomentet, är det framför allt vid jämförelser mellan matchningsparet Linköping och Halmstad som vi kan uttala oss med viss säkerhet, samt även vid jämförelser mellan 'våra' tre försökskommuner: Linköping, Vänersborg och Vaggeryd. I bilaga (5) återfinns exempel på sammanställningar över vissa av frågorna.

Samtliga medarbetare i Personvalsprojektet

Folke Johansson, fil dr, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. *Projektledare.*

Lars Strömberg, professor, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Roger Haglund, fil kand och doktorand, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. *Projektadministratör.*

Malin Haglund, fil stud. *Kodare medborgarenkät, politikerenkät och tidningsartiklar.*

Hans E Andersson, fil mag och doktorand, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. *Kodare medborgarenkät..*

Sanna Johansson, fil stud. *Kodare tidningsartiklar.*

Petter Sandström, fil kand, Institutionen för kultur- och samhällsvetenskap, Linköpings universitet. *Intervjuare valledare.*

Ragnar Håkansson, fil kand, Institutionen för kultur- och samhällsvetenskap, Linköpings universitet. *Intervjuare valledare.*

Lars Pålsson, fil kand, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. *Intervjuare valledare.*

Christoffer Johansson, fil kand, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. *Intervjuare valledare.*

Bilagor innehållande bland annat formulär och marginalfördelningar kan erhållas efter hänvändelse till författaren. E-mail: Folke.Johansson@pol.gu.se

II PERSONRÖSTNING I EUROPA-PARLAMENTSVALET

6 Avsikten med studien

Valet till europaparlamentet är det första val i Sverige där personval ingår i full skala. Det är samtidigt ett för svenska väljare nytt val till en för oss ny och föga känd politisk församling. En församling vars uppgifter framstår som oklara för flertalet svenska väljare. Mot bakgrund av det åtminstone ur de flesta väljarnas synpunkt stabila och oföränderliga svenska valsystemet, är det fråga om två stora förändringar som kommer samtidigt. Avsikten med denna studie är att ta fram information om hur personvalet fungerat i detta sammanhang och vilken roll det spelat för väljarna och för valets förlopp. Personval innebär som bekant en avsevärt större möjlighet än tidigare för väljarna att påverka inte bara vilka partier som får mandat utan också vilka kandidater som kommer att besätta dessa mandat. Det är av intresse att se vilka väljare som utnyttjar dessa möjligheter, med vilket syfte de gör det respektive varför vissa inte utnyttjar möjligheten att påverka genom personval.

Personröstningen i Sverige gäller primärt rangordningen av kandidaterna inom ett parti. Det finns inga formella möjligheter att "flytta" en kandidat från ett parti till ett annat. Samtidigt är det givetvis möjligt att en populär kandidat i ett parti kan hjälpa partiet att dra till sig väljare från andra partier genom att få väljarna att vilja personrösta på sig. I valet till europaparlamentet är, som vi skall se nedan, andelen partibytare något lägre än vid de två närmast föregående riksdagsvalen, även om siffran sedd i ett lite längre perspektiv fortfarande är hög. (Jfr Gilljam/ Holmberg 1995). Det finns skäl att undersöka vilken betydelse personröstningen eventuellt kan ha haft i detta sammanhang. I jämförelse med svenska val i övrigt var det ett mycket lågt valdeltagande, vilket innebär att åtskilligt fler väljare än "normalt" valde att stanna hemma. Vi diskuterar givetvis de personegenskaper som normalt förklarar valdeltagande och politisk aktivitet. Med tanke på att förändringen var så stor så gick vi också ett steg vidare och frågade väljarna, med några förutbestämda svarsalternativ, varför de inte röstade. Möjligheten att det låga deltagandet skulle "smitta av sig" på riksdags- och kommunalvalen kom upp till diskussion. Redan som intresserad iakttagare kunde man på valdagen känna sig övertygad om att vi hade haft en sällsynt låg aktivitet i valrörelsen. Det förekom i samband med valet kommentarer i

massmedia som pekade mot att det nya personvalsinslaget kunde tänkas ha "skrämt bort" en del väljare. Man skulle kunna ha uppfattat att valet blivit mer komplicerat och ville då inte längre rösta. Här kan alltså personröstningsinslaget i valet ha spelat en icke avsedd roll.

Studiens uppläggning - material och metod

Huvuddelen av föreliggande redovisning bygger på ett antal frågor som ställts via SIFO till ett slumpmässigt urval av svenska väljare. Flertalet av frågorna har ställts till 1000, några av dem till 2000 personer. Frågorna ställdes i telefonintervjuer som utfördes under perioden 9-19 oktober 1995. Samtliga frågor återfinns i appendix. Den fråga som ställts om kännedom om kandidater har bara kunnat utnyttjas i begränsad utsträckning eftersom den felaktigt ställts enbart till dem som personröstat. Ingen undersökning av massmedias roll i valet var inplanerad, men en kortare redogörelse för några centrala mediers aktiviteter under valkampanjen byggd på sammanställningar i "Media Monitor" ingår. Redovisning av valresultat och personröstning totalt bygger på sammanställningar från Riksskatteverket. Jämförelser har där så varit möjligt gjorts med resultaten i den tidigare rapporten rörande personvalsförsöket i kommunalvalet 1994.

Säkerheten i resultaten

Ett i utgångsläget totalt sett förhållandevis tillfredsställande antal individer i en undersökning ger alltid små delgrupper vid uppdelningar efter olika egenskaper. Man kan hantera detta problem på olika sätt. Ett är att strikt begränsa analys och presentation till grupper där man har en tillfredsställande säkerhet och kan arbeta med till exempel 95-procent signifikansnivå. Jag har här valt en mjukare linje. De resultat som kommenteras bedöms normalt som signifikanta på 95-procentsnivån. Det kan innebära att varje enskilt resultat är signifikant, men det kan också vara baserat på en bedömning av ett mönster av enskilda resultat där vart och ett är alltför osäkert, men där de bedöms sammantaget och uppfattas som tillfredsställande säkra. I övrigt presenteras också något mer svagt underbyggda resultat som "tendens". Det rör sig oftast om resultat som bygger på alltför små grupper av individer, men som ändå kan inordnas i en teoretiskt grundad föreställning och som är av så pass intresse att det känns orimligt att inte diskutera dem.

7 Valkampanjen

Också vid en ytlig bedömning kunde man konstatera att valkampanjen inför valet till europaparlamentet var lågmäld och något som man märkte mycket lite av om man inte aktivt letade efter den. Det fanns förvisso undantag, till exempel vissa personvalskampanjer, men helhetsintrycket är otvetydigt. Det kan inte ha varit lätt för väljarna att skaffa sig information inför detta nya val. Vi har inte i denna undersökning gjort några självständiga systematiska studier av valkampanjen. Vi bygger i stället en kort presentation av några huvuddrag i valkampanjen på den genomgång som presenterats i "Media Monitor" för december 1995. Publikationen ges ut av Näringslivets Mediainstitut. Ansvarig för innehållet är professor Håkan Hvitfelt vid Institutionen för Medie- och kommunikationsvetenskap vid Mitthögskolan i Sundsvall. Presentationen bygger på en systematisk genomgång av alla inslag/artiklar som på något sätt rör europaparlamentsvalet i Aktuellt, Rapport, TV4-nyheterna, Aftonbladet och Expressen. Urvalet är avsett att täcka den bild av val och valrörelse som når ett stort antal tittare och läsare. Rapporten har rubriken "Val utan rörelse", vilken kan ses som en sammanfattande karakteristik av valrörelsen.

Massmedia ägnade genomgående litet utrymme åt parlamentsvalet jämfört med närmast föregående riksdagsval. De båda kvällstidningarna hade ungefär tre gånger så mycket material om riksdagsvalet som om europaparlamentsvalet. För TV-kanalerna är skillnaden ännu större. De satsade tre till fem gånger så mycket tid på riksdagsvalet som på parlamentsvalet. Det fanns vissa ganska påtagliga skillnader mellan medierna så att Aftonbladet hade avsevärt mer material än sin konkurrent Expressen, under det att Aktuellt och framför allt Rapport sände avsevärt mycket mer än TV4-nyheterna. Medierna var däremot lika i sin placering på sidor och på plats i sändning och därmed i sin prioritering av materialet.

De nyheter som finns i media rör enligt denna genomgång i första hand de mer "tekniska" aspekterna av en valrörelse som diskussioner om kommande valdeltagande, partiernas taktiska agerande, aktuella opinionsmätningar etc. Personvalet förekom, men spelade inte någon huvudroll. Utrymmesmässigt hamnade det på 10-15 plats bland ett antal olika typer av frågor. De enda mer egentliga sakfrågor som fick nämnvärt utrymme var Frankrikes kärnvapensprängningar och europaparlamentets grad av inflytande på EU:s verksamhet. En slutsats som dras är att "...valet som fenomen intresserade nyhets-

redaktionerna mer än de politiska sakfrågorna." (a.a. sid 8). Det var med andra ord svårt för väljarna att skaffa sig information om till exempel de skillnader som kunde finnas mellan vilken politik olika partier kunde tänkas komma att driva i parlamentet.

Framför allt socialdemokraterna, men också folkpartiet blev utsatta för kritik i nyhetsmaterialet i båda de stora kvällstidningarna. På ledarsidorna kritiserade Aftonbladet framför allt moderaterna, medan Expressen angrep socialdemokraterna, men däremot bara i mycket liten utsträckning kritiserade folkpartiet. Ur personvalssynpunkt är det också särskilt värt att notera att de politiker som drev sina partiers kampanj och som därmed dominerade massmedia, var de "vanliga" ledande företrädarna. Det faktum att man oftast hade andra kandidater på valsedlarna återspeglades inte i någon större omfattning i massmedia. Något som bör ha gjort det svårare för väljarna att personrösta. Detta i kombination med den tidigare nämnda frånvaron av politiska sakfrågor och betonandet av parlamentets begränsade roll kan rimligen antas ha haft betydelse för nedgången i valdeltagande. (Jfr diskussion i Media Monitor)

8 Röstning i europaparlamentsvalet

Valdeltagande i olika grupper

Vi har i svenska val traditionellt haft ett högt valdeltagande. Det har faktiskt varit så högt att upprepad icke-röstning till avsevärd del haft triviala orsaker som sjukdom etc. Det har emellertid, till och med när valdeltagandet varit som högst, funnits systematiska skillnader mellan grupper av väljare. (Petersson 1977, sid 155 ff, Gilljam/Holmberg 1993, sid 62 ff) Högre social status, anställning inom offentlig sektor och civilstånd (gift) är exempel på faktorer som höjer valdeltagandet. Valdeltagandet gick ned under 1980-talet, men denna nedåtgående trend har brutits och deltagandet har visat en liten ökning i 1991 och 1994 års val. En sannolikt väsentlig förklaring till nedgången i valdeltagandet är den ökande politikermisstron (Gilljam/Holmberg 1993, sid 62 ff och Gilljam/Holmberg 1995, kap. 4 och kap 16). Det var relativt tidigt klart att valdeltagandet i parlamentsvalet inte skulle bli tillnärmelsevis lika högt som vid de tidigare ordinarie valen. En sådan förväntning kunde baseras dels på jämförelser med andra länder, dels på att väljarna var delade inför EU och många var mycket skeptiska till EU. Att det skulle bli så lågt som 41.6 procent var dock en överraskning för de allra flesta. Med tanke på den extremt låga andelen röstande så finns skäl att börja även en analys som har personröstningen som huvudföremål, med en kontroll av vilka som röstat respektive icke röstat i detta val i jämförelse med i första hand närmast föregående riksdagsval.

Den stora nedgången i valdeltagande och eventuella variationer i denna nedgång är givetvis det mest intressanta i denna analys. Valdeltagandet har totalt sett gått ned med genomsnittligt 45 procentenheter. Skillnaderna mellan män och kvinnor är ungefär desamma i båda valen och stämmer med det mönster av något högre kvinnligt deltagande som etablerats i senare val. Nedgången i valdeltagande är dock mindre för äldre män än för äldre kvinnor. Den är för övrigt totalt sett mellan 44 och 46 procentenheter i samtliga åldersgrupper. Här kan vi dock börja ana ett mönster. Nedgången är något mindre, även om denna skillnad i sig inte är signifikant, bland de äldsta väljarna. Tendensen till större nedgång i valdeltagande bland de yngre väljarna är mer tydlig i medelstora och i mindre orter. Överhuvudtaget så finner man att nedgången i valdeltagandet är större hos grupper som redan tidigare har lågt valdeltagande och som brukar ha mindre intresse för politik och lägre grad av politisk aktivitet än övriga väl-

jargrupper. Den är större för LO-medlemmar än för medlemmar i TCO och SACO. Den är större för arbetare än för alla andra yrkesgrupper och den är något större för väljare med lägre inkomst än för sådana som har hög inkomst. Nedgången är dessutom större bland privat anställda än bland anställda i offentlig sektor. Denna skillnad är klar och har ej att göra med andelen arbetare kontra tjänstemän och kan heller inte kopplas till fackföreningsanslutning. Minskningen i valdeltagande bland anställda inom privat sektor är större i större orter.

Tabell 1 Valdeltagande inom olika grupper av väljare.

Procent röstande	Europa-parla-mentsvalet	Riksdags-valet 1994	Brukar rösta i riksdagsvalen	... rösta om det vore val idag	Antal in-tervju-personer
Totalt	42	87	94	88	1865
Män	41	86	93	89	870
Kvinnor	42	88	95	88	995
18-29 år	35	81	86	86	429
30-55 år	42	88	96	88	837
56- år	47	91	97	90	591
Bostadsort:					
Stockholm, Göte-borg Malmö	42	88	94	90	437
Annan ort med 3000- inv.	41	87	94	88	980
Annan ort med - 3000 inv.	43	89	93	89	425
Arbetare	30	84	92	84	489
Tjänstemän	49	92	98	94	468
Egna företagare	43	84	93	85	114
Studerande	40	84	84	91	159
Arbetslösa	39	84	91	83	112
Pensionärer	46	90	96	89	452
Offentligt anställd	45	89	96	89	457
Privat anställd	35	86	94	89	485
Medlem:					
LO	33	85	94	84	500
TCO	46	90	97	92	336
SACO	57	95	99	92	110
Familjeinkomst/år					
-174 tkr	38	84	91	84	505
175-299 tkr	43	89	97	89	514
300- tkr	47	91	96	92	586

Källa: SIFO oktober 1995. Jfr beskrivning i bilaga. Totala N=2000. Andelen röstande i parlamentsvalet är korrigerad för den överskattning man alltid får genom intervjumetoden. Korrigeringsfaktor 0.82. På motsvarande sätt är

andelen röstande i riksdagsvalet 1994 korrigerad för (en mindre) överskattning med faktorn 0.96. I båda fallen använder vi oss av en retrospektiv fråga. Överskattningen i mätningen var alltså något oväntat avsevärt större i det mer näraliggande parlamentsvalet än i riksdagsvalet.

För att få en uppfattning om eventuella framtida konsekvenser i andra val av det låga valdeltagandet lät vi väljarna svara på frågan *"Som Du känner det nu - skulle Du rösta om det vore val idag?". Totalt sett säger sig 88 procent av väljarna vara benägna att rösta om det vore val idag."* Det skall då noteras att de fick välja mellan två olika positiva svarsalternativ, ett rent Ja och ett Ja, kanske. Av de som alltså svarade ja var det 6 procentenheter som höll sig till det senare alternativet och alltså inte var fullständigt övertygade.[1] De skillnader som framkommer i andel som skulle rösta om det vore val idag ser också likadana ut som de normalt gör i de svenska valen. Skillnaderna är mindre än i fråga om röstning i riksdagsvalet 1994 eller i parlamentsvalet. Det potentiella "bortfallet" i röstande är inte heller påtagligt mycket större i grupper med lågt deltagande i valet till europaparlamentet. Samtidigt skall man inte glömma den tveksamhet som uttrycks hos de ovannämnda 6 procent som svarat ja med förbehåll.

Centerpartiet har för närvarande den ur valdeltagandesynpunkt mest aktiva kärnan bland sina sympatisörer. Av dem som idag (=vid frågetillfället) sympatiserar med centerpartiet röstade 92 procent i valet 1994 och 57 procent i europaparlamentsvalet. Miljöpartiet har i stället avsevärt mer passiv väljarbas. Andelen av de aktuella sympatisörerna som röstade i riksdagsvalet 1994 är bara obetydligt lägre än centerpartiets, men andelen som röstade i parlamentsvalet är omkring 20 procentenheter lägre. Det finns däremot mätt på partinivå inga systematiska samband mellan andelen som röstade i parlamentsvalet och andelen som säger att de brukar rösta i riksdagsvalen respektive andelen som säger att de skulle rösta i ett eventuellt val idag.

---

[1] Andelen som svarade ja är lika hög som den korrigerade röstsiffran i riksdagsvalet, men därmed alltså några procentenheter lägre än den siffra vi direkt får när vi frågar. Det är snarast med denna senare siffra - 91 procent - som vi skall jämföra de 88 procent som framkommer här. Det finns här liksom i åtskilliga andra typer av frågor i surveyundersökningar, en viss tendens att vilja överdriva den egna aktiviteten, därav skillnaden.

Tabell 2 Aktuell partisympati och valdeltagande

Procent röstande	Europaparlamentsvalet	Riksdagsvalet 1994	Brukar rösta i riksdagsvalen	... rösta om det vore val idag	Antal intervjupersoner
Aktuell partisympati:					
Moderata samlingspartiet	49	92	97	95	372
Folkpartiet-liberalerna	44	90	97	100	65
Centerpartiet	57	92	96	92	114
Kds	43	90	100	97	34
Socialdemokraterna	45	91	96	92	500
Vänsterpartiet	48	94	97	94	185
Miljöpartiet	38	90	95	91	164

Källa: SIFO oktober 1995. Jfr beskrivning i bilaga. Röstningssiffrorna för europaparlamentsvalet och riksdagsvalet 1994 är korrigerade på samma sätt som i tabell 1.

Det höga valdeltagandet i Sverige är egentligen svårt att förklara när man ser det i relation till valdeltagandet i andra jämförbara länder. Det finns inget egentligt skäl till att det skall vara så högt som det ändå varit under en lång tid. Man kan uppfatta det som att det utvecklats en tradition eller en vana när det gäller röstning som fungerar så länge den inte utsätts för några störningar. En möjlig effekt av det låga valdeltagandet i parlamentsvalet, vilken oroat många, är alltså att det skulle kunna "smitta av sig" även på kommande helt inhemska val. Ett brott i en sådan röstningstradition i detta val kan göra det lättare än tidigare att avstå från att rösta även i riksdags- landstings- eller kommunalval. Många kan bli medvetna om att det inte alls är nödvändigt att gå och rösta! Vi använder oss ännu en gång av den tidigare nämnda frågan: "Som Du känner det nu - skulle Du rösta om det vore val idag?" och ser på hur man svarat med hänsyn till om man röstat eller ej i riksdagsvalet 1994 respektive i parlamentsvalet.

Tabell 3 Rösta om det vore val idag?

Procent som skulle rösta om det vore val idag	Röstade i europaparlamentsvalet	Röstade inte i europaparlamentsvalet	Samtliga
Röstade i riksdagsvalet 1994	97	85	92
Röstade inte i riksdagsvalet 1994	64	40	55
Samtliga	96	79	88

Kommentar: I cellen anges den andel av väljargruppen som säger att de skulle rösta om det vore val idag. I de två övre cellerna i den inre fyrkanten utgör

basen 880 respektive 709 personer. I de två nedre cellerna utgör basen 28 respektive 121 personer.

Svaren antyder att det skulle finnas risk för en minskning av valdeltagandet i ett kommande val med ett par procentenheter som en följd av lågt valdeltagande i parlamentsvalet. Totalt sett är det som vi konstaterat tidigare 88 procent som säger att de skulle delta i ett val idag. Det är tre procentenheter mindre än den andel som enligt egna uppgifter deltog i riksdagsvalet 1994. Bland dem som avstod från att rösta i parlamentsvalet säger fyra femtedelar (79 procent) av väljarna att de skulle rösta om det vore val idag. En femtedel av denna stora grupp är alltså potentiella "drop-outs" ur valdeltagandesynpunkt. Av den avsevärt mindre grupp som inte röstade i riksdagsvalet 1994 säger nu något över hälften (55 procent) att de skulle rösta om det vore val idag. Dessa bedömningar av kommande aktivitet är kanske inte särskilt uppseendeväckande. Mer ägnat att väcka oro är det faktum att av dem som röstade i såväl 1994 års riksdagsval som i europaparlamentsvalet, en grupp av individer där dessutom alla säger att de brukar rösta i riksdagsvalen, så finns det ändå en liten grupp (3 procent) som inte tror att de skulle rösta om det vore val idag. Observera att vi hela tiden bland dem som säger att de skall rösta inkluderar även de som säger att de "kanske" skall rösta. De senare utgör tre procentenheter i gruppen som röstade i båda valen och cirka tio procentenheter i alla övriga grupper. Av dem som röstade 1994 men inte röstade i parlamentsvalet är det endast 85 procent som säger att de skulle rösta om det vore val idag. Här har andelen som brukar rösta i riksdagsvalen sjunkit till 98 procent. Det rör sig dock fortfarande om vad som kan ses som den mest "plikttrogna" delen av den svenska väljarkåren. Den andra extremgruppen är de väljare som inte röstat i någondera valet. Här säger endast 40 procent att de skulle lägga sin röst om det vore val idag. En lika stor (liten) andel säger att de brukar rösta i riksdagsvalen. Här börjar vi närma oss de verkliga soffliggarna, om vi nu har några sådana i Sverige.

Om erfarenheten upprepas i kommande parlamentsval, så förefaller det dock mycket sannolikt att vi skulle få uppleva en nedgång i deltagandet även i de inhemska valen. Det är dock uppenbart att svaren på den fråga som ställts speglar en reaktion direkt efter en frustrerande erfarenhet, en reaktion som kommer att modereras med tiden. Det kan noteras att röstbenägenheten i riksdagsval, som här (i oktober) uppgick till 88 procent, uppgick vid en mätning direkt efter europaparlamentsvalet till endast 82 procent. Den negativa effekten avtar alltså ganska snabbt. Samtidigt skall åter understrykas att andelen som säger att de skulle rösta erfarenhetsmässigt är betydligt större än den verkliga andelen röstande. (Jfr Gilljam 1996)

Motiv för att inte rösta

Varför blev valdeltagandet då så lågt i valet? Varför gick väljarna inte till valurnorna? Man brukar inte fråga väljarna i Sverige varför de inte röstat! Vi har emellertid till dem som inte röstade i valet ställt frågan *"Vilken betydelse har följande för Ditt beslut att avstå från att rösta i Europaparlamentsvalet?"* Svarsalternativen framgår till vänster i tabell 4 och i huvudet på tabell 5. Det finns inga direkta jämförelsepunkter och man skall vara fullt medveten om att de olika tänkbara skäl vi föreslagit i svarsalternativen till en del kan ha varit ledande. Alternativen har valts med utgångspunkt från vad som föreföll vara sannolikt möjliga skäl (till exempel bristande intresse, bristande kunskap och ogillande av partiets sätt att sköta valet) och från vad som var speciellt relevant ur undersökningens synpunkt ("Krångligt med personröstning"). Oavsett den osäkerhet om fullständigheten i bilden som därmed finns inbyggd, torde vi kunna få en grov uppfattning om vad som varit viktigt. Framför allt är det förhållandevis oproblematiskt att jämföra andelen markeringar på och därmed den relativa betydelsen av de olika svarsalternativen. Tabell 4 ger oss den totala svarsfördelningen på samtliga svarsalternativ. I tabell 5 redovisas andelen som angivit att respektive skäl haft *mycket stor betydelse*.[2] Här ser vi på hur olika grupper av väljare anger olika skäl.

Tabell 4 ***Olika faktorers betydelse för väljarnas beslut att avstå från att rösta.***

Procent	Mycket stor betydelse	Ganska stor betydelse	Ganska liten betydelse	Mycket liten betydelse	Summa procent	Antal personer
Inte intresserad av politik	12	20	31	37	100	443
Ogillar EU	37	22	20	21	100	436
Ogillar mitt partis hållning i EU-frågan	17	19	28	36	100	386
Krångligt med personröstning	29	22	18	31	100	424
Ogillade listor med både EU-positiva och EU-negativa kandidater	28	20	23	29	100	403
Anser mig vara alltför dåligt informerad om EU och EU-parlamentet	41	28	16	15	100	441

[2] En fjärdedel av de svarande har uttryckt sig mer försiktigt och inte angivit att något av dessa skäl haft mycket stor betydelse. Två femtedelar av de svarande har angivit mer än ett skäl som haft *mycket stor betydelse*.

Vi konstaterade tidigare att valkampanjen varit ovanligt lite upphetsande. Med tanke på att valkampanjer normalt har en viss intressestimulerande effekt så finns det skäl att tro att vi här kan ha ett skäl till det låga valdeltagandet.[3] När det "bara" är 12 procent som anger bristande intresse för politik som en mycket viktig orsak till att de låtit bli att rösta, så förefaller valkampanjens låga intensitet ändå inte vara särskilt väsentlig. När vi å andra sidan ser att 41 procent säger sig ha låtit bli därför att de varit dåligt informerade om EU, så stiger sannolikheten för att en mer aktiv valkampanj skulle kunna ha inneburit ett högre valdeltagande. En ny typ av val till en församling som tills för några år sedan var helt okänd i Sverige torde rimligen sett egentligen kräva en alldeles extra intensiv valkampanj. För att kunna belägga storleken av effekten eller bristen på effekt av valkampanjen skulle man emellertid behöva intervjuer i flera steg under valkampanjens gång. Detta har varit omöjligt att genomföra. Vi får tills vidare nöja oss med att konstatera att det med stor sannolikhet finns en bidragande förklaring här. Denna förklaring är särskilt relevant för medlemmar i LO till skillnad från medlemmar i andra fackförbund. LO-medlemmar anger oftare än övriga ointresse och bristande information om EU som skäl för icke röstning. Kvinnor säger sig oftare än män vara alltför dåligt informerade om EU.

Medlemskapet i EU fick stöd av en knapp majoritet i folkomröstningen inför anslutningen. Det finns fortfarande stora grupper som inte accepterat medlemskapet som något permanent. Om man omfattar en sådan syn så kanske det känns naturligt att inte delta på grund av att man ogillar EU. Det finns dock självklart ingen grund för att hävda att de som ogillar EU anger ett sådant skäl. Bland annat har vi ett antal kandidater i valet som vill att Sverige skall lämna EU. Man kan mycket väl rösta även med en negativ hållning till unionen. Av de icke röstande har emellertid en relativt stor del, 37 procent, angivit denna uppfattning som ett mycket viktigt skäl för att låta bli att rösta. Andelen var större bland kvinnor än bland män (41 mot 32 procent) och större bland vänsterpartiets och miljöpartiets väljare än bland övriga (49 mot 31-33 procent). Även här skiljer LO-medlemmar ut sig från övriga fackföreningsmedlemmar genom en större andel som ogillar EU, 42 procent mot cirka 27 procent bland medlemmar i TCO och SACO.

Två ytterligare skäl för att låta bli att rösta är kopplade till synen på EU i kombination med partiernas agerande i frågan. Det ena rör de olika kandidaternas syn på EU och kompositionen av listorna. Även

---

[3] Jfr t ex Gilljam/Holmberg 1995, sid 37 ff för en analys av effekter av valrörelsen. Se också Esaiasson 1990 för en bild av de svenska valrörelsernas roll i ett längre perspektiv.

om det egentligen bara var socialdemokraterna som hade systematiskt blandade listor, så förekom kandidater med olika uppfattningar hos flertalet partier. Oftast fanns möjligheten att genom strykningar eliminera den ena sidans kandidater. Strykningar har dock som bekant dels alltid varit lite utnyttjade, dels är det troligen ganska väl känt att effekten i allmänhet är minimal eller obefintlig. Socialdemokraterna hade dock, enligt uppgift mest på grund av ett olycksfall i arbetet, organiserat listorna så att man var tvungen att komponera en egen ny lista om man ville rösta på enbart ja- eller enbart nej-kandidater. Bland annat med tanke på att det förekom viss diskussion i massmedia omkring denna listkonstruktion, finns skäl att studera vilken betydelse den kan ha haft.

Tabell 5 Skäl för icke valdeltagande inom olika grupper av väljare.

Procent som säger att skälet har mycket eller ganska stor betydelse	Inte intresserad av politik	Ogillar EU	Ogillar mitt partis hållning i EU-frågan	Krångligt med personröstning	Ogillade blandade listor*	Dåligt informerad om EU**	Antal intervjupersoner
Totalt	12	37	17	30	28	41	443
Män	10	32	19	25	25	36	195
Kvinnor	13	41	16	33	31	45	248
18-29 år	9	36	10	27	20	43	117
30-55 år	12	36	18	32	29	35	202
56- år	14	41	24	28	35	50	122
Bostadsort:							
Stockholm, Göteborg, Malmö	7	32	21	33	27	37	97
Ort med 3000- inv.	13	35	16	29	29	40	250
Ort med -3000 inv.	13	47	18	29	25	47	93
Arbetare	13	38	16	38	33	46	160
Tjänstemän	2	27	22	28	30	29	85
Egna företagare	14	29	12	31	29	28	29
Studerande	8	28	14	14	5	43	39
Arbetslösa	15	58	8	24	13	26	26
Pensionärer	19	46	25	24	35	53	91
Medlemmar i:							
LO	13	42	19	36	30	44	144
TCO	4	26	15	33	26	31	74
SACO	4	30	27	22	26	17	23
Offentligt anställd	11	35	17	34	34	38	119
Privat anställd	7	33	19	36	30	41	122
Familjeinkomst/år							
-174 tkr	16	46	18	27	23	39	125
175-299 tkr	10	34	18	33	32	45	112
300- tkr	9	35	17	31	27	30	133
Parti i 1994 års riksdagsval:							
Moderata samlingspartiet	10	31	18	25	34	29	70
Socialdemokraterna	10	33	15	29	21	45	112
Vänsterpartiet	11	42	16	30	35	32	36
Miljöpartiet	6	54	20	36	37	42	48

Kommentar: * Den fullständiga texten var '*Ogillade listor med både EU-positiva och EU-negativa kandidater*' ** '*Anser mig vara alltför dåligt informerad om EU och europaparlamentet*'. *Det fanns fyra svarsalternativ för varje skäl; Mycket stor, ganska stor, ganska liten respektive mycket liten betydelse.* I tabellen redovisas andelen av dem som inte röstat i europaparlamentsvalet och som angivit att skälet ifråga haft mycket stor

betydelse för vederbörandes beslut att avstå från att rösta. Det har stått varje svarande fritt att ange att flera skäl haft mycket stor betydelse. Det går alltså inte att på något sätt summera talen i tabellen. För de partier som inte redovisas var antalet individer alltför litet för att kunna utgöra grund för procentberäkningar.

Av de icke röstande har 28 procent angivit som ett mycket viktigt skäl att de ogillade blandade listor. Ogillandet var något mer spritt bland äldre än bland yngre väljare. Intressant är dock att notera att socialdemokraterna inte förefaller ha gjort något större taktiskt misstag med sin liststrategi. Bland väljare för moderaterna, vänsterpartiet och miljöpartiet var det något över en tredjedel som hänvisade till blandade listor som ett viktigt skäl. Bland socialdemokratiska väljare var det "bara" var femte som angav detta skäl som mycket viktigt.

Det andra partikopplade skälet gäller det egna partiets hållning i EU-frågan. Det är totalt sett en avsevärt mindre andel, 17 procent, som anser att denna hållning var en viktigt del i grunden för deras beslut att avstå från att rösta. Också denna form av ogillande är mer allmän bland äldre än bland yngre väljare. För övrigt finns inga mer systematiska skillnader mellan olika grupper.

Till sist kommer vi till den för denna undersökning mest centrala frågan. Var personröstningen till någon del boven i dramat? Det förekom i samband med valet en del uttalanden som pekade mot att vissa väljare funnit det här med personröstning så konstigt eller besvärligt att de avstått från att rösta. Av massmedia att döma så florerade tidvis en föreställning om att man måste personrösta för att valsedeln och rösten skulle vara giltig.

Nästan var tredje icke röstande väljare, 30 procent, ansåg att det var så krångligt att personrösta att detta var ett mycket viktigt skäl till att han/hon avstod från att rösta. Detta skäl är därmed storleksmässigt jämförbart med att man ogillar blandade listor. Det var en något större andel kvinnor än män som ansåg att krångligheten med att personrösta varit ett mycket viktigt skäl och det anges oftare av arbetare än av andra yrkesgrupper. Vid sidan av dessa skillnader så är dock denna uppfattning ungefär jämnt fördelad över väljarkåren. Detta skäl är till en del kopplat till en otillfredsställande information genom valkampanjen, men det förefaller också finnas ett allmänt otillfredsställt informationsbehov omkring själva den valtekniska förändringen, en informationsverksamhet som snarast åvilar statliga myndigheter.

Har då personval uteslutande en negativ effekt på valdeltagandet? Vi kan inte sätta siffror på den och bedöma storleksordningen av den, men vi kan med ganska stor säkerhet hävda att det också finns en positiv effekt. I studien av personval i kommunalvalet kunde vi konstatera att personval och den personcentrering som detta innebar i speciellt stor utsträckning appellerade till väljare som annars var måttligt intresserade av politik och av att vara politiskt aktiva. (Johansson 1996 b) Det förefaller rimligt att anta att personvalet stimulerar intresset för politik i dessa grupper av väljare och därmed

bidrar till att höja aktiviteten. Bilden är alltså inte helt och hållet negativ ur valdeltagandesynpunkt. Denna andra effekt är dessutom långsiktigt bestående, medan bristen på information bör vara av övergående natur.

De viktigaste skälen för att avstå från att rösta var alltså att man kände sig dåligt informerad om EU eller ogillade EU. I en andra grupp, mindre viktig än den första men också den mycket väsentlig, finns uppfattningen att det var krångligt att personrösta respektive att man ogillade blandade listor. De mindre ofta markerade skälen var ointresse för politik respektive att man ogillade det egna partiets hållning i EU-frågan. Sammantaget får man en bild av att det till avsevärd del rör sig om ett "aktivt" avståndstagande. Man låter bli att rösta mer som en protest än av okunskap/ointresse. Om man definierar ointresse och "krångligt med personröstning" som passiva skäl och övriga som aktiva, så finner man att av de 78 procent som angivit något skäl som mycket viktigt, så har 72 procentenheter (nästa samtliga) angivit åtminstone något aktivt skäl. Om man betraktar också att man säger sig vara dåligt informerad om EU som ett passivt skäl, så faller mängden aktiva till 55 procentenheter, fortfarande mer än två tredjedelar av dem som angivit något skäl.

Samvariation mellan olika motiv

Fyra av de sex möjliga skäl som väljarna ställts inför (jfr tabell 4) är åtminstone parvis relativt starkt korrelerade. De uppfattas båda samtidigt som viktiga av en och samma individ. Korrelationerna framgår i vidstående figur. De två återstående skälen, ointresse för politik och bristande information anges i huvudsak av andra väljare. Det är dessutom i huvudsak olika grupper av väljare som anger ointresse respektive bristande information. Det är alltså relativt vanligt ($r=0.40$) att man betonar som skäl både att man ogillar EU och att man ogillar partiets hållning i EU-frågan. Innebörden i detta är att de som ogillar partiets hållning också mycket ofta ogillar EU. Det är däremot inte alls lika vanligt i gruppen icke röstande att de som ogillar EU också ogillar partiets hållning. Många som ogillar EU sympatiserar dessutom med ett EU-negativt parti och har inga problem med att rösta på det partiet. När man har samma uppfattning som sitt parti så röstar man. Sambandet mellan dessa två skäl att inte rösta är positivt inom m, fp, s och v medan det är negativt inom mp och c. Det finns alldeles uppenbart ett starkt stöd här för den så kallade korstryckshypotesen, vilken innebär att när man känner tryck i två motstående riktningar så avstår man från att göra något överhuvudtaget (Lazars-

feld, Berelson och Gaudet 1968, sid 60 ff).[4] Kombinationen är också vanligare bland medelålders och äldre väljare.

Figur 1 ***Samband mellan skäl för icke röstning (Pearson's r).***

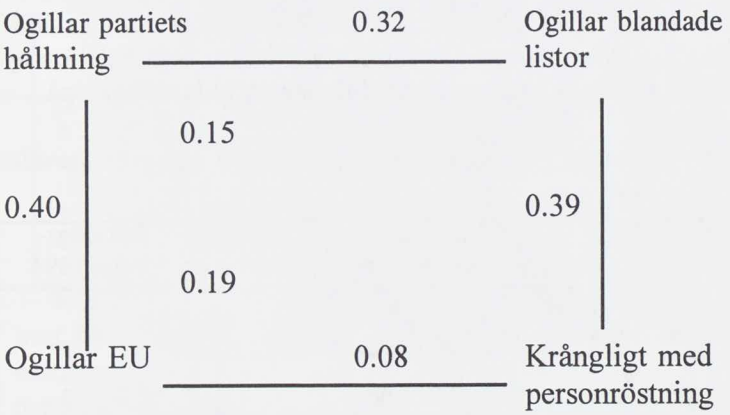

På motsvarande sätt så är det mera vanligt att de som ogillar partiets hållning också ogillar blandade listor än att de som ogillar blandade listor också ogillar partiets hållning. Man kan dels vara emot blandade listor av principiella skäl. Dels finns det givetvis en grupp som stöder partiet och som tycker att de som har avvikande uppfattning inte bör få finnas med på listorna. Det kan noteras att denna kombination av attityder finns i alla partier utom folkpartiet och är särskilt vanlig bland medelålders manliga väljare. Att man tycker att det är krångligt med personröstning och av det skälet avstått från att rösta anges inte sällan samtidigt som att man anger sitt ogillande av blandade listor. Synen på personröstning har dock inget samband med att man avstår från att rösta på grund av att man ogillar EU. Kombinationen av uppfattningarna krångligt med personröstning och ogillande av blandade listor förekommer också ungefär lika ofta överallt. Det enda undantaget är folkpartiväljarna!

---

[4] Bernt Aardal och Henry Valen prövar denna hypotes vid studiet av stortingsvalet 1993. Ett val där EU stod i centrum. De föreställer sig från början att starka partianhängare skall befinna sig i en särskilt markerad korstryckssituation när deras uppfattning om EU och partiets uppfattning inte stämmer överens. Följaktligen borde dessa ofta avstå från att rösta. Denna hypotes får inte stöd i data från det norska valet. Det visar sig att just denna grupp hellre byter parti än låter bli att rösta. Det är snarare de svagt identifierade som stannar hemma. (Aardal/Valen 1995, kap. 3)

Partiröstning

Flera politiska partier hade problem i samband med valet till europaparlamentet. Stora väljargrupper inom partierna accepterade inte partiets inställning till EU. I ett riksdagsval så behöver inte ens ett motstånd från relativt stora grupper vara särskilt avgörande, därför att partiet kan lita till dels en positiv inställning i andra frågor, dels en hög grad av stabilitet i partivalet. Här handlar det dels om en dominerande fråga där meningarna går starkt isär, dels är hela valet en ny företeelse och det finns inga vanor/traditioner att falla tillbaka på.

Tabell 6 ***Resultat i europaparlamentsvalet 1995 och riksdagsvalet 1994.***

Procent	Europaparlamentsvalet	Mandatfördelning	Riksdagsvalet 1994
Moderata samlingspartiet	23.2	5	22.4
Arbetarepartiet-Socialdemokraterna	28.1	7	45.3
Folkpartiet-liberalerna	4.8	1	7.2
Centerpartiet	7.2	2	7.7
Vänsterpartiet	12.9	3	6.2
Miljöpartiet de gröna	17.2	4	5.0
Kristdem. samhällspartiet	3.9		4.1
Ny demokrati	0.1		1.2
Rättviselistan EU-motståndare mot...	0.6		-
Fria EU-kritiker	0.7		-
Sarajevolistan	1.0		-
Övriga partier	0.4		1.0

Källor: För europaparlamentsvalet, Riksskatteverkets sammanställningar respektive för riksdagsvalet 1994, Allmänna valen, del 1. SCB.

Europaparlamentsvalet innebar därmed stora förändringar i andel av rösterna för vissa partier och som framgår närmare nedan, också stora förändringar i form av "förluster" till icke röstning för samtliga partier. Vi har noterat att personröstningen sannolikt spelade en negativ roll när det gällde valdeltagandet. Det finns skäl att överväga också om personröstningen kan ha spelat roll i samband med partibyten. Som ett första steg finns härvid skäl att studera vilka förflyttningar som skett mellan olika partier. Vi börjar med att se på väljarna inplacerade med utgångspunkt från riksdagsvalet 1994 och ser på vilket parti som fick deras röst i valet till europaparlamentet. Inför denna analys skall understrykas att vi här arbetar med väljarnas egna minnesuppgifter. Det finns alltid med denna typ av data en risk för att

en del väljare minns fel eller "rationaliserar" sitt beteende, det vill säga hellre ger intryck av att ha hållit fast vid ett parti än att medge att han/hon bytt parti.

Tabell 7 ***Vart gick väljarna. Från riksdagsvalet 1994 till parlamentsvalet 1995.***

Från: Till:

Procent	M	Fp	C	Kds	S	V	Mp	Annat	Icke röstning	Summa procent	Antal int. personer
M	51	1	2	1	0	1	2	1	42	100	375
Fp	5	30	2	2	1	1	8	2	49	100	106
C	1	0	43	2	1	1	11	2	37	100	134
Kds	12	6	2	29	0	0	4	0	47	100	49
S	1	0	1	0	37	6	6	1	48	100	718
V	0	0	1	0	3	50	7	1	38	100	109
Mp	2	1	2	0	1	5	35	3	52	100	109

Inte oväntat går den största strömmen för samtliga partier till icke röstning. Det finns dock vissa skillnader i denna avtappning ifrån partierna. Moderaterna och vänsterpartiet visar allmänt en något större förmåga än övriga partier att åter mobilisera sina gamla väljare. Moderata samlingspartiet är också det parti som tappar minst (8 procentenheter) till andra partier. Huvuddelen av det man förlorar (42 procentenheter) går till icke röstning. Som den andra ytterligheten finner vi Kds, folkpartiet och centern, vilka samtliga tappar stort till såväl icke röstning som till andra partier.

Vi har inte här någon direkt möjlighet att bedöma vilken effekt åsikter om EU har haft för de olika partibytarna. Det kan ändå vara intressant att jämföra något med den bild som framkom i valet 1994. Enligt Gilljam/Holmberg så tappade då m, fp, mp och v en avsevärd del av de väljare som hade från partiets linje avvikande uppfattning i EU-frågan. Avtappningen av motsvarande väljargrupper var mindre för s, c och kds. (Gilljam/Holmberg 1995, sid 153 f) När vi ser på övergångarna till andra partier här så kan vi notera att fp fortsätter att förlora väljare, medan mp, v och m sannolikt i större utsträckning tog förluster av detta slag redan 1994. C och kds som förlorade mindre till andra 1994 gör större förluster i detta val medan s, som också förlorade måttligt 1994 även nu har begränsade övergångar till andra partier.

Med tanke på dels att det är ett val som är relativt frikopplat från inrikespolitik och plånboksfrågor, dels ett val med en kontroversiell fråga som partierna haft svårt att hantera i centrum, så skulle man kunna förvänta sig stora omflyttningar mellan partierna. Så blev alltså inte fallet. Totalt sett kan vi i förhållande till förlusterna till andra partier i tidigare val, tvärtom notera en minskning. Det är genomgående en mindre del av väljarna, både procentuellt och i absoluta tal,

som byter parti inför europaparlamentsvalet. De som är tveksamma har uppenbarligen i stället till största delen valt att avstå från att rösta.

Tabell 8 ***Varifrån kom väljarna. Från riksdagsvalet 1994 till parlamentsvalet 1995,***

Från: Till:

Procent	M	Fp	C	Kds	S	V	Mp	Icke röstning
M	88	12	8	13	0	3	7	18
Fp	2	74	3	8	0	1	7	6
C	0	0	73	13	1	2	11	6
Kds	3	7	1	58	0	0	2	3
S	4	2	6	8	95	37	35	40
V	0	0	1	0	1	50	6	5
Mp	1	2	3	0	0	5	29	7
Annat	2	3	5	0	3	2	3	15
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervju	217	43	79	24	278	110	131	875

De väljare som röstade på socialdemokraterna i europaparlamentsvalet rekryterades i stort sett helt från tidigare socialdemokratiska väljare. Också moderata samlingspartiet hade ganska svårt att dra till sig väljare från andra håll. Vänsterpartiet och miljöpartiet representerar den andra ytterligheten. De lyckades attrahera relativt många nya väljare. Bland miljöpartiets väljare i parlamentsvalet utgör faktiskt tidigare socialdemokrater en större andel än tidigare miljöpartister. Vänsterpartiet rekryterade också en stor del av sitt väljarunderlag från socialdemokraterna, även om majoriteten fortfarande är gamla vänsterpartiväljare.

Europaparlamentsvalet innebär en för svenska förhållanden ganska rejäl ommöblering på den politiska arenan. Det är dock till större delen fråga om en förändring från röstning till icke röstning. Vi tolkar det som att det finns ett moment av protest och avståndstagande i beslutet att inte rösta. Det har framgått av de tidigare redovisade skälen till att avstå från att rösta att bristande information om och en negativ inställning till EU var de tyngst vägande orsakerna. Vi har här inte haft möjlighet att analysera orsakerna till byte av parti. Det förefaller dock mycket sannolikt att de väljare som vänsterpartiet och miljöpartiet rekryterade bland tidigare socialdemokrater och vad gäller miljöpartiet också bland tidigare borgerliga väljare, till avsevärd del skulle hänvisat till sitt gamla partis EU-ståndpunkt om vi kunnat fråga dem. Det finns emellertid mot bakgrund av dessa avsevärda förändringar skäl att fråga sig om eventuellt partiernas företrädare och personröstning har haft någon effekt även på byte av parti. Person-

röstningen i den svenska modellen är avsedd att fungera inom partierna. I detta val, där en speciell fråga dominerade och gängse höger-vänsterståndpunkter och partisympatier var mindre centrala än normalt, är förutsättningarna dock större än i andra val för en personeffekt också på partivalet. Vi skall se särskilt på partibytare, men vi börjar med personröstning mer generellt.

9 Personröstning i europaparlamentsvalet

Totalt personröstade 46.4 procent av de väljare som deltog i valet till europaparlamentet. Det ligger nära till hands att jämföra med det enda andra tillfälle när personval prövats i Sverige, försöket i kommunalvalen 1994. Då personröstade 26 procent av väljarna. Andelen som utnyttjar möjligheten att personrösta är alltså nästan dubbelt så stor i parlamentsvalet. Denna skillnad skall givetvis ses mot bakgrund av att vi har ett ungefärligen halverat valdeltagande i förhållande till vad som varit normalt i svenska val. Det finns anledning att anta att det till större del än normalt är en politiskt intresserad och kunnig väljarkår som röstat i parlamentsvalet. I en sådan grupp är sannolikheten för personröstning större. I försöket i kommunerna var andelen som personröstade lika hög (45 procent) bland dem som sade sig vara mycket eller ganska mycket intresserade av politik. Eftersom trots allt inte hela väljarkåren i europaparlamentsvalet torde ha tillhört denna intresserade grupp, så måste en del av ökningen ändå kunna beskrivas som en "verklig" ökning. Andelen personröstande är större inte bara därför att det är en mer begränsad del av väljarna som röstar, utan också på grund av att en större andel av alla väljare personröstar.

Tabell 9 ***Andel som personröstat?***

Procent	Andel person-röstning	Andel "rena" partivalsedlar
Moderata samlingspartiet	42.6	12.7
Arbetarepartiet-Socialdemokraterna	48.8	9.6
Folkpartiet-liberalerna	44.9	13.4
Centerpartiet	55.4	6.3
Vänsterpartiet	40.8	14.6
Miljöpartiet de gröna	43.4	13.2
Kristdem. samhällspartiet	70.2	8.2
Ny demokrati	30.9	49.9
Rättviselistan EU-motståndare mot...	46.1	17.1
Fria EU-kritiker	55.5	25.1
Sarajevolistan	49.7	27.8
Totalt	46.4	11.8

Kommentar: Med "rena" partivalsedlar avses valsedlar med Riksskatteverkets typbeteckning 90000. Källor: Riksskatteverkets sammanställningar respektive för 1994, Allmänna valen, del 1. SCB.

Man får en mer rimlig bild av förutsättningarna för personröstning om man ur underlaget räknar bort de rena partivalsedlarna, på vilka alltså inga kandidatnamn finns. Det är mycket få väljare som tar en ren partivalsedel om de har tillgång till valsedlar med namn. De som ändå röstar på en sådan partivalsedel har följaktligen utan egen förskyllan avsevärt mindre möjligheter att personrösta. Till mycket stor del är detta liktydigt med att räkna bort dem som poströstat.[5] Med en sådan begränsning i basen kommer vi fram till att över hälften (53 procent) av dem som hade verklig möjlighet, personröstade.

Vi kunde tidigare konstatera att valdeltagandet i parlamentsvalet följde det numera etablerade mönstret med något högre valdeltagande bland kvinnor än bland män. Personröstning är emellertid här (liksom i kommunförsöken) något vanligare bland män. Valdeltagandet tenderar allmänt sett att öka med högre ålder.[6] Personröstningen följer samma mönster, men skillnaderna mellan åldersgrupperna är i parlamentsvalet dubbelt så stora som skillnaden i valdeltagande. Härvid skiljer sig parlamentsvalet drastiskt från kommunvalet. Där var skillnaderna mellan samma åldersgrupper maximalt 7 procentenheter och det var de medelålders som personröstade i störst utsträckning, medan det alltså här är de äldsta som är mest aktiva i detta avseende. Här är också aktiviteten hög även efter pensionsåldern, något som kan utläsas av gruppen pensionärer i yrkesgruppsindelningen. Den mer omfattande personröstningen i de högre åldersgrupperna är särskilt markerad i mindre orter.

Också när det gäller ortstyper kan vi i viss utsträckning jämföra med kommunförsöken. I dessa var personröstningen påtagligt större i de minsta kommunerna. På den grunden skulle vi här ha haft anledning att förvänta en personröstning i orter under 3000 invånare som skulle vara en och en halv gång så stor som i "annan ort med 3000- inv.". Här får vi en helt annan bild. Andelen personröstande är i stort sett densamma oavsett ortsstorlek. Skillnaden är i och för sig förklarlig, men inte desto mindre av intresse. En central faktor bakom skillnaderna i andel personröstande i kommuner av olika storlek är kandidatkännedomen. En större andel av väljarna känner till kandidaterna i mindre kommuner. Det har gått att visa att även storleken på

---

[5] Det fanns visserligen en förteckning tillgänglig på postkontoren innehållande en begränsad del av kandidaterna, men det var en mycket liten del av väljarna som gjorde några ändringar/tillägg.

[6] I de allra äldsta åldersgrupperna, vilka vi inte särredovisar här, minskar deltagandet åter något. (Jfr Gilljam/Holmberg 1993, sid 67)

riksdagsvalkretsarna påverkar namnkännedomen i riksdagsvalen. I mindre valkretsar är det fler väljare som känner till namn på kandidater (Johansson 1996 a). I detta val utgör hela nationen en enda valkrets och kandidaterna kommer från olika delar av landet. Enskilda kandidater kan ha en mer eller mindre stark hemmabas, men den kan se olika ut för olika kandidater och detta jämnar sannolikt till större delen ut skillnader i namnkännedom i orter av olika storlek. Givetvis finns dessutom ett litet antal kandidater som är kända över hela landet. Något som naturligtvis inte heller bidrar till några skillnader mellan ortstyper. Vi får därmed en lika stor personröstning i storstäder och i mindre orter.

Tabell 10 Personröstning i olika grupper av väljare.

Procent	Andel personröstning i europaparlaments-valet	Andel som anser att det är bra/ganska bra med personröstning	Antal intervju-personer
Totalt	46	64	946
Män	49	65	438
Kvinnor	44	64	508
18-29 år	36	66	183
30-55 år	45	66	425
56- år	56	61	338
Bostadsort:			
Stockholm, Göteborg, Malmö	48	63	225
Annan ort med 3000- invånare	46	62	489
Annan ort med -3000 invånare	48	71	223
Arbetare	48	60	183
Tjänstemän	42	66	281
Egna företagare	48	67	60
Studerande	45	71	78
Arbetslösa	43	70	53
Pensionärer	53	60	254
Medlemmar i:			
LO	45	62	199
TCO	45	68	188
SACO	48	65	76
Offentligt anställd	42	62	252
Privat anställd	48	64	207
Familjeinkomst/år -174 tkr	46	64	232
175-299 tkr	48	62	267
300- tkr	48	68	333

Källa: SIFO oktober 1995. Jfr beskrivning i bilaga. N=1000 Frågan om personröstning ställd enbart till dem som röstade i europaparlamentsvalet. Frågan om synen på personröstning ställd till alla svarande, vilket innebär att de två frågorna är ställda till delvis olika urval. Uppgifterna om antalet intervjupersoner gäller exakt för svaren på den första frågan, men ger en approximativ bild av antalet svarande också på den andra frågan. Likson i flertalet andra mätningar av politisk aktivitet får man räkna med en överskattning också av andelen som personröstat. För att nivån skall stämma har alla siffror multiplicerats med en korrigeringsfaktor=0.95.

Det är svårt att se något mer entydigt mönster i personröstningen när man delar upp efter yrkesgrupper eller efter fackföreningsanslutning. Vi kan däremot notera en ganska markerad skillnad mellan anställda inom offentlig och inom privat sektor. Den förra gruppen röstade i avsevärt större utsträckning medan personröstning i stället är vanligare bland anställda inom privat sektor. Inkomstnivån i familjen påverkade benägenheten att rösta så att högre inkomst ökade sannolikheten att man röstade. Inkomsten spelar totalt sett ingen roll när det gäller personröstning. Däremot tenderar personröstningen i de äldsta åldersgrupperna att öka med ökande inkomst.

Prognosen för personröstande

Först skall vi konstatera att vi egentligen inte kan göra några egentliga prognoser. Det har vi inte tillräckligt underlag för och det finns dessutom alltför många osäkra faktorer i form av vilka stimuli av olika slag som väljarna blir utsatta för. Vi skall i stället begränsa oss till en jämförelse med förhållandena i Danmark, det land från vilket vi närmast hämtat modellen till personröstningen i Sverige. Där har personröstning funnits under några decennier och andelen personröstande har om man ser det på lång sikt ökat under denna period.

Tabell 11 Andel personröstande i olika val. Jämförelse med Danmark.

Procent personröstande	Danmark						Sverige
Val till:	1984	1988	1989	1990	1993	1994	1994/95
Europaparlamentet	61		68			78	46
Folketinget		49		50		51	
Amt			65		75		
Kommun			77		76		26*

* Källa: Johansson 1996 b. Man kan skatta den absoluta nivån på olika sätt. Med denna siffra väger de större kommunerna in mer och den bör närmast jämföras med värden för hela landet.

Personröstningen i valen till europaparlamentet är mer omfattande och har ökat, medan den i valen till folketinget ligger relativt stabilt omkring 50 procent. Den siffra vi fick i europaparlamentsvalet (46 procent) kan knappast beskrivas som särskilt hög i det här perspektivet. Om relationerna blir desamma så skulle vi dessutom ha skäl att förvänta oss en lägre andel personröstande i riksdagsvalen. Resultatet från de kommuner i vilka personval prövades 1994 ligger mycket lågt

i förhållande till danska kommunalval. Personröstningen är högst på kommunal nivå i Danmark och vi skulle därmed ha anledning att förvänta oss en avsevärd ökning här. Man kan sammanfatta det som att partierna i Danmark framför allt behåller greppet om riksdagsvalen, medan personröstningen får relativt sett större betydelse både i lokala (och regionala) val och också i valen till europaparlamentet. Till dessa jämförelser skall emellertid också fogas en jämförelse av valsystemen. I Danmark har man i allt större utsträckning gått över till en alfabetisk uppställning av kandidaterna. En uppställning där väljarna får stort inflytande och som inbjuder till personröstning.

Synen på personröstning

För att få en bild av väljarnas allmänna uppfattning om införandet har personröstning har vi ställt frågan "Det finns ett principbeslut om att vi skall ha personval i svenska val i fortsättningen. Tycker Du att det är bra eller dåligt att man kommer att få möjlighet att personrösta på en enskild person i framtida val?" Svarsalternativen var Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt och Mycket dåligt. Totalt sett är det ungefär två tredjedelar av väljarna som tycker att det är mycket bra eller ganska bra med personröstning. Denna andel är i det närmaste lika hög som i kommunalvalet, där en jämförbar, men annorlunda formulerad fråga ställdes till väljarna. Vi kan notera att den positiva inställningen är mer uttalad i de minsta orterna, vilket alltså inte fått till följd att man personröstat mer där. Yngre och medelålders är också mer positiva än äldre, även detta något som inte tagit sig uttryck i en högre grad av personröstning bland de yngre. Det är överhuvudtaget så att inställningen till personröstning, om man i princip är för eller emot tanken, spelar liten roll för om man personröstar eller ej. Det är uppenbarligen andra kanske mer 'praktiska' faktorer som är avgörande. Vi skall nu försöka se på vilken roll några i förväg utvalda tänkbara skäl för att personrösta har spelat.

Motiv för personröstning på viss kandidat

De svarande som uppgav sig ha personröstat ställdes med frågan: 'Vilken betydelse hade följande för Ditt beslut att personrösta? Hade det mycket stor, ganska stor, ganska liten eller mycket liten betydelse?' inför sex möjliga motiv för personröstning. De behövde inte markera något av dem och det var tillåtet att markera flera. De olika alternativen framgår av huvudet i tabell 12. Alternativen är avsedda

att täcka såväl kandidatens personliga egenskaper som egenskaper som är intressanta i första hand ur ett representativitetsperspektiv.[7]

Förtroende för kandidaten som person visar sig vara den viktigaste faktorn, dock mycket tätt följd av bedömningen av kandidatens kunnighet och erfarenhet som politiker. I det närmaste lika ofta och till avsevärd del av samma personer, betonas betydelsen av kandidatens ståndpunkter. Det råder alltså inte någon motsättning mellan motiven utan samma personer för ofta fram såväl att kandidaten är personligen förtroendeingivande som att han/hon har bra politiska ståndpunkter. Det är däremot en annan sak att betona att kandidaten representerar en viss grupp eller en viss del av landet. Sådana argument förs fram av andra väljargrupper. Kvinnor har något mer än män betonat såväl ståndpunkter som förtroende för kandidaten som person. För övrigt skiljer sig inte könen åt i synen på vilka egenskaper som är viktiga. Ju äldre man blir desto mer väsentligt uppfattar man som väljare det är att ha förtroende för kandidaten som person och att ha erfarna och kunniga kandidater. De äldsta väljarna betonar mer än övriga också representativitetsargumenten, att kandidaten representerar en viss grupp eller en viss del av landet och att kandidaten var partiets toppkandidat. I den äldsta åldersgruppen är man med andra ord mer benägen att ta hänsyn till vad vi brukar kalla grupprepresentativitet och också mer benägen att acceptera partiorganisationens ledande roll när det gäller att välja kandidater.

---

[7] Av de svarande personröstarna har en fjärdedel avstått från att ange att något av dessa motiv hade *mycket stor betydelse*. Hälften har markerat *mycket stor betydelse* på två eller flera av de föreslagna motiven.

Tabell 12 Motiv för personröstning inom olika grupper av väljare.

Procent	Kand:s ståndpunkter	Förtroendeingivande person	Kunnig/ erfaren politiker	Kand. repr. viss grupp	Kand. repr.-viss del av landet	Kand. var partiets toppkandidat	Andel som kunde namnge kandidat	Antal intervjupersoner
Totalt	37	42	40	26	19	18	83	445
Män	33	36	39	27	19	19	84	220
Kvinnor	41	47	42	25	19	16	82	227
18-29 år	28	25	33	24	14	15	63	68
30-55 år	40	38	36	22	16	11	87	190
56- år	37	52	47	31	24	26	87	187
Bostadsort:								
Stockholm, Göteborg, Malmö	41	45	48	33	14	14	90	109
Annan ort med 3000- invånare	34	40	40	22	19	19	79	225
Annan ort med -3000 invånare	39	43	36	26	23	19	86	111
Arbetare	35	41	33	24	22	19	78	87
Tjänstemän	40	42	44	24	18	12	91	118
Egna företagare	21	40	30	17	13	7	93	30
Studerande	39	28	33	24	14	11	63	36
Arbetslösa	39	38	30	39	13	26	81	23
Pensionärer	36	49	48	29	21	26	86	136
Medlemmar i:								
LO	36	38	34	27	21	16	73	89
TCO	40	47	40	25	23	15	86	83
SACO	38	37	41	24	13	13	93	38
Offentligt anställd	42	43	41	26	20	13	86	107
Privat anställd	34	39	38	22	18	17	84	97
Familjeinkomst/år: -174 tkr	39	46	37	31	19	22	79	107
175-299 tkr	40	42	34	28	22	13	82	126
300- tkr	31	40	43	20	14	15	91	162
Mod. samlingsp.	26	48	49	22	19	24	78	99
Folkp. Liberalerna	50	40	37	26	7	11	94	26
Centerpartiet	43	43	33	33	23	18	95	44
Socialdemokraterna	33	37	42	28	24	14	85	144
Vänsterpartiet	46	37	26	17	21	20	77	52
Miljöpartiet	48	43	39	21	8	19	88	54

Källa: SIFO oktober 1995. Jfr beskrivning i bilaga. N=1000 Frågan om personröstning ställd enbart till dem som röstade i europaparlamentsvalet. Det fanns fyra svarsalternativ för varje skäl; Mycket stor, ganska stor, ganska liten respektive mycket liten betydelse. I tabellen redovisas andelen av dem som personröstat i parlamentsvalet och som angivit att skälet ifråga haft mycket stor betydelse för vederbörandes beslut att personrösta. Det har stått varje svarande fritt att ange att flera skäl haft mycket stor betydelse. Det går alltså inte att på något sätt summera talen i tabellen. N-talen avser hela respektive grupp. Det finns visst ytterligare bortfall på enskilda frågor.

Offentligt anställda tenderar mer än anställda inom privat sektor att betona kandidatens ståndpunkter. Dessa spelar däremot relativt begränsad roll för dem som har högst inkomster. Grupprepresentativitet är något som oftare uppfattas som väsentligt av dem som har lägre inkomster. De olika partiernas väljare skiljer sig däremot inte åt på något systematiskt sätt när det gäller motiven för personröstning. Väljare i framför allt storstäderna betonar kunnighet och erfarenhet, medan väljare från de minsta orterna prioriterar att kandidaten representerar en viss del av landet.

Med tanke på att andelen nej-sägare i folkomröstningen var särskilt stor i Norrland prövades en jämförelse mellan Norrland och övriga landet när det gäller motiv för personröstning. Det visar sig att norrlänningarna mer än dubbelt så ofta som man gjorde i resten av landet (36 procent mot 15) angav representation för viss del av landet som ett mycket viktigt skäl. Man betonade också något oftare som mycket viktiga skäl förtroende för person (49 procent mot 40) och kandidatens ståndpunkter (42 procent mot 36). I övrigt är bilden densamma som i den södra hälften av landet.

Namnkännedom

Eftersom frågan om kännedom om namn på kandidater enbart ställts till dem som personröstat, blir analysen med nödvändighet begränsad till denna grupp. Man skulle eventuellt á priori kunna föreställa sig att alla som personröstat rimligen sett bör känna till åtminstone ett namn på en kandidat! Så är emellertid inte fallet utan det finns skillnader mellan grupper. Skillnader som också säger något om grunderna för personröstning. Frågan som ställdes löd "Kan Du erinra Dig namnet på någon/några kandidater som ställde upp i årets val till EU-parlamentet?" De som svarade "Ja" fick följdfrågan "Kan Du namnge någon kandidat?". De som anses kunna något kandidatnamn är de som namngivit någon. Ingen kontroll har gjorts för riktigheten i namnen. Svarsfördelningarna återges i tabell 12.

I svaren på denna fråga namngav 83 procent av väljarna någon kandidat. Det fanns inga skillnader i namnkunskap mellan manliga och kvinnliga väljare. Däremot skiljer sig den yngre tredjedelen av väljarna från de medelålders och de äldre. Av de yngre väljarna kunde

endast 63 procent ange något namn, medan namnkunskapen bland medelålders och äldre uppgick till 87 procent. Tjänstemän kunde i något större utsträckning än arbetare ange något namn på någon kandidat. Denna skillnad återspeglas också när man jämför skillnader mellan grupper med olika fackföreningstillhörighet.

Tabell 13 Namnkännedom i relation till viktiga kandidategenskaper

Procent som kan ange namn på kandidat	Mycket stor betydelse	Ganska stor betydelse	Ganska liten betydelse	Mycket liten betydelse	Korrelation (gamma)	Antal personer
Gillade hans/hennes ståndpunkter	92	84	77	60	0.42	239
Han/hon var en förtroendeingivande person	89	87	67	50	0.39	241
Han/hon var en kunnig/erfaren politiker	89	90	69	50	0.41	245
Han/hon representerade en viss grupp, t ex yngre eller kvinnor	92	77	81	92	-0.03	230
Han/hon representerade viss del av landet	85	72	94	86	-0.14	241
Han/hon var partiets toppkandidat	78	92	89	81	0.04	238

Vi ställer oss sedan frågan om det finns några skillnader i namnkunskap som kan kopplas till vilka motiv man säger varit viktiga för personröstningen. Det framgår när man ser på andelarna som kan namnge någon kandidat att de för de första tre motiven är högre ju viktigare man bedömer motivet vara. Detta framgår extra klart när vi ser på sambandsmåtten mellan betydelsen och namnkunskapen. Sambandet är markerat positivt för de tre första och saknas i stort sett för de tre senare motiven. Det framstår ganska klart att de tre första motiven, ståndpunkter, förtroendeingivande eller kunnighet/erfarenhet förutsätter direkt personkännedom. Den behöver kanske inte vara personlig, men dock tillräcklig för att man skall ha ett klart minne av vederbörande. För de tre återstående motiven, där de två första handlar om grupprepresentativitet och det sista innebär ett accepterande av partiets placering, kan det räcka med att man känner igen namnet när man ser det på listan (eller kanske bara ser att det står först!). Det är inte så mycket kandidaten personligen som vad han/hon står för som är relevant här.

Motiv för att inte personrösta

På motsvarande sätt som beträffande dem som personröstat har de väljare som röstat, men inte personröstat, fått bedöma hur väl fyra olika tänkbara motiv för att inte personrösta beskriver deras egna motiv. Frågan löd "Vilken betydelse hade följande för Ditt beslut att rösta, men inte personrösta?". De föreslagna motiven återges i tabellen. På samma sätt som tidigare redovisar vi andelen som ansett att skälen haft mycket stor betydelse. [8] Anledningen till att man avstod från att personrösta var i de flesta fall antingen att man inte kände till kandidaterna eller att man litade på partiernas nominering. Kunskapen om kandidaterna var, liksom i kommunförsöket, sämre bland de yngre väljarna. Kvinnor och offentligt anställda är två grupper där man mer tenderade att lita på partiernas nominering. Ungefär en väljare på tjugo lät bli att personrösta på grund av att han/hon inte visste att man kunde göra det eller inte visste hur man gjorde. Detta skäl för att låta bli hade motsvarande omfattning i det tidigare försöket i kommunalvalet, men där var det i första hand yngre väljare som var okunniga. I europaparlamentsvalet ökar okunnigheten med ökande ålder. Här kan vi också se att okunnigheten är utbredd framför allt i medelstora och större orter. Vid båda tillfällena är andelen okunniga större bland kvinnor än bland män.

Var tionde väljare som inte personröstade hänvisade till att han/hon röstat på en valsedel utan namn/poströsta och därmed inte kunnat personrösta. Vi kunde tidigare i Riksskatteverkets siffror konstatera att ungefär 12 procent av väljarna röstade med valsedlar utan personnamn. Eftersom i det närmaste samtliga dessa återfinns bland dem som inte personröstat, så utgör de över en femtedel av denna grupp. Samtidigt är det alltså i intervjusvaren bara en hälften så stor del som uppger att de röstat med valsedlar utan namn som ett skäl för dem att inte personrösta. De som anger typ av valsedlar som skäl för att låta bli att personrösta återfinns särskilt ofta i medelstora och större orter och de är något oftare män än kvinnor. Det går i detta begränsade underlag inte att se några skillnader i orsaksmönster mellan väljare med olika partisympati. Tre fjärdedelar av dem som inte hänvisar till att valsedlarna saknar namn anger som skäl för att avstå från att personrösta att de litar på partiernas nominering. Återstoden hade uppenbarligen inte övervägt att personrösta under alla omständigheter eller ansåg att något annat hinder var mer väsentligt. Det finns emellertid dessutom i detta val en grupp som omfattar ett par procent

[8] Något mer än hälften av de icke personröstande har angett att åtminstone något av de föreslagna skälen haft *mycket stor betydelse*. I det närmaste en femtedel av de svarande har angivit två eller flera av skälen.

av väljarna, vars valsedlar innehållit namn som inte blivit godkända. Skälet har oftast varit att de saknat registrerade kandidater i toppen på listan. Ett annat skäl är att man satt flera personkryss. Många av dessa väljare har sannolikt trott sig personrösta men alltså i själva verket enbart stött partiet.

Tabell 14 Icke personröstning - skäl för olika grupper av väljare.

Procent	Kände ej till att/hur person-rösta	Kände ej till kandi-daterna	Litar på partiernas nominering	Inga valsedlar med namn	Antal intervju-personer
Totalt	6	33	32	10	205
Män	3	30	27	13	87
Kvinnor	8	34	35	8	118
18-29 år	4	41	35	10	54
30-55 år	6	32	29	9	99
56- år	10	25	33	14	52
Bostadsort:					
Stockholm, Göteborg, Malmö	9	31	33	12	53
Annan ort med 3000- invånare	8	37	31	14	102
Annan ort med -3000 invånare	0	25	33	2	49
Arbetare	2	32	29	7	43
Tjänstemän	4	29	29	11	67
Egna företagare	6	31	35	6	17
Studerande	13	67	24	13	16
Arbetslösa	9	27	67	0	11
Pensionärer	10	24	32	19	39
Medlemmar i:					
LO	7	34	27	12	46
TCO	5	30	32	15	37
SACO	0	41	44	12	15
Offentligt anställd	5	34	37	10	62
Privat anställd	2	25	17	9	48
Familjeinkomst/år:					
-174 tkr	7	36	23	10	41
175-299 tkr	6	29	39	15	51
300- tkr	7	33	31	11	87

Källa: SIFO oktober 1995. Jfr beskrivning i bilaga. Totalt N=1000 Frågan om skäl till att ej personrösta är ställd enbart till dem som röstade men inte personröstade i parlamentsvalet. Den fullständiga formuleringen av svarsalternativen - i samma ordning som de presenterades - var: "Kände inte till att man kunde personrösta/kände ej till hur man skulle göra', Kände inte till tillräckligt mycket om kandidaterna", "Litar på att partierna sätter upp bra kandidater på valsedlarna", "Poströstade eller hade av annat skäl inte tillgång till någon valsedel med namn på kandidaterna". I tabellen anges den andel som ansett att respektive skäl haft mycket stor betydelse.

I riksdags-, landstings- och kommunalvalen 1994 var det 22 procent av väljarna som röstade på valsedlar utan namn - rena partivalsedlar. Huvuddelen av dessa var sannolikt poströstande. I valet till europaparlamentet var det endast 12 procent som röstade på rena partivalsedlar. Det var däremot en nästan dubbelt så stor andel - 23 procent - som

poströstade. Andelen poströstande är inte onormal. Det nya är att så stor del av de poströstande uppenbarligen själva skaffat sig valsedlar med namn. Det bör i sammanhanget erinras om att partierna var mycket mindre aktiva när det gällde att skicka ut valsedlar här än i tidigare val. Det förefaller sannolikt att en stor del av förändringen beror på att en avsevärd grupp av väljare aktivt sett till att få tag i valsedlar med namn. Man förefaller ha lagt stor vikt vid personröstningen. Så länge som det i ett val som detta bara finns ett mycket begränsat antal valsedlar förefaller det både möjligt och mycket önskvärt att göra samtliga tillgängliga på alla postanstalter.

Personröstning och partibyte

De största väljarströmmarna från riksdagsvalet 1994 till europaparlamentsvalet har för samtliga partier gått till icke röstning. Det finns dock också ett antal personer som har bytt parti och frågan är om personröstning har spelat någon roll i detta sammanhang. Man skulle till exempel kunna föreställa sig att en attraktiv politiker i ett parti drar till sig väljare även från andra partier. De personeffekter som mest undersökts har varit partiledarnas. Det finns belagt att partiledarna har effekt på valresultatet även om det är svårt att avgöra storleken av effekten (Esaiasson 1985). Med tanke på att den oftast förefaller vara måttlig kan det ses som en kanske orimligt högt ställd ambition att hitta personeffekter på grund av personvalet. Vi får emellertid genom de frågor vi ställt möjlighet att åtminstone till en del bedöma förekomsten av en sådan effekt. Till en början jämförs förekomsten av personröstning bland väljare som bytt respektive inte bytt parti. Om man kan visa att personröstning är vanligare bland dem som bytt parti, så bör man kunna hävda att den sannolikt haft effekt på partibyten.

Det visar sig att bland dem som röstat på samma parti i båda valen har 53 procent personröstat mot 46 procent bland dem som bytt parti. Skillnaden är inte signifikant och den går dessutom i "fel" riktning. Resultatet räcker dock inte för att avfärda tanken på att personröstning kan ha haft en viss effekt. Om detta varit ett "vanligt" val där den intresserade väljaren kanske känner till flera kandidater i "sitt eget" parti så skulle snarast den nästan lika höga andelen personröstande bland dem som bytt parti vara ägnad att väcka förvåning. Man skulle då med viss rätt kunna hävda att personerna i det nya partiet kanske ändå haft effekt. I detta val är flertalet kandidater nya för flertalet väljare. Detta beror dels på att de som ofta dominerar debatten inte står på listorna, dels på att hela landet utgör en valkrets och väljarna känner normalt bättre till kandidater med lokal anknytning. Man känner sannolikt här i stort sett lika mycket eller lika litet till kandidater från alla partier och skulle alltså kunna personrösta lika bra

i båda fallen, något som möjligen skulle kunna tänkas öka sannolikheten för partibyte på grund av personröstning. En annan tanke är att den höga personröstningen även bland partibytarna skulle kunna tolkas som att personvalet haft en viss effekt genom att rikta in intresset mer på personer även i andra partier. Det förefaller här kunna beskrivas som åtminstone en väl grundad hypotes att personvalet ökat de enskilda kandidaternas roll. En hypotes vilken vi tyvärr inte kan testa helt och hållet här.

Tabell 15 Partibytare och personröstning.

Procent	Andel som personröstat	Andel som anser att personröstning är 'Mycket bra'
Samma parti i båda valen	53 (n=651)	63 (n=309)
Bytt parti mellan valen	46 (n=208)	71 (n=95)
Byte till icke röstning	-	60 (n=339)

De som bytt parti från riksdagsvalet till parlamentsvalet tenderar också att vara något mer positiva till iörandet av personröstning. Denna tendens är förenlig med båda tolkningarna. Av dem som är positiva eller neutrala till tanken på att införa personval generellt, så har 26 procent bytt parti mellan de två valen mot 15 procent partibytare bland dem som är negativa till införandet av personröstning.

Ytterligare ett sätt att bedöma personvalets eventuella effekter är att se på motiv för personröstning bland partibytare. Samtliga motiv vi registrerat är naturligtvis personanknutna, men det finns samtidigt skillnader mellan dem ifråga om vad personen står för. Om vi först ser på dem som röstat på samma parti i båda valen respektive bytt parti mellan valen så finner vi en viss tendens till att kandidatens ståndpunkter är viktigare för partibytarna, medan erfarenhet och kunnighet något mer nämns av dem som personröstat i sitt "gamla" parti. De partier som framför allt attraherat nya väljare från andra partier i detta val är vänsterpartiet och miljöpartiet. Vi skiljer ut deras nya väljare från alla andra personröstande väljare och finner då att kandidaternas ståndpunkter är klart mer väsentliga för dem som bytt till dessa partier och personröstat än för övriga personröstare. Samtidigt tenderar förtroende för person och kunnighet/erfarenhet som politiker att spela något större roll för alla andra personröstande. Detta innebär inte att vi med säkerhet kan säga att det är sakfrågeståndpunkter som orsakat dessa byten, men det förefaller troligt att kandidaternas sakfrågeståndpunkter varit viktigare än andra personfrågor vid partibytena.

Tabell 16 Partibyte - motiv för personröstning.

Procent	Kand:s ståndpunkter	Förtroendeingivande person	Kunnig/ erfaren politiker	Kand. repr. viss grupp	Kand. repr. viss del av landet	Kand. var partiets toppkandidat	Antal intervjupersoner
Samma parti i båda valen	35	43	43	25	20	18	332
Bytt parti mellan valen	44	41	34	24	16	19	93
Nya väljare i V och Mp	48	35	31	23	15	21	62
Övriga person röstande väljare	35	43	42	26	19	17	384

10 Utfallet av personröstningen

Personrösternas genomslag i europaparlamentsvalet är stort. Något mindre än hälften av de väljare som deltog i valet personröstade. Exakt hälften av de 22 ledamöterna valdes in på personröster. Detta kan beskrivas som ett genomslag av personrösterna med 108 procent (Hälften=50 procent i relation till andelen personröster, 46 procent). Motsvarande genomslag i kommunförsöket var 50 procent (19 procent valdes på personröster och 38 procent personröstade).[9] Den som är kritisk kan alltså beskriva det som att de personröstande nu fick ett extra stort inflytande på mandatfördelningen. Det är å andra sidan avsikten med personval! Till avsevärd del beror den större effekten just på att det är en större andel som röstat. Det gör det lättare att komma över fem-procentsgränsen. För att man skall få ett sådant resultat så förutsätts dock också att rösterna koncentreras på ett begränsat antal personer.

En annan sida av saken är att samtliga som i detta val kom in på personröster, också annars skulle ha blivit invalda. Då på grundval av sin placering på valsedlarna. I detta avseende har alltså personvalet haft mindre betydelse än i försöket i kommunalvalet. Där valdes fem kandidater in på personröster, vilka annars inte skulle blivit invalda. Beträffande vänsterpartiet skedde dock en omkastning i ordningen, även om det slutliga utfallet inte påverkades. Indirekt hade personvalet också betydelse för invalet av en kandidat för socialdemokraterna. Genom att två toppkandidater på 'Ja-listan' valdes in på personröster, så gick det sista mandatet till Tommy Waidelich på denna lista. Om man räknat på listplacering så skulle det i stället ha gått till nej-sägaren Bengt-Ola Ryttar.

Ytterligare sammanlagt fyra kandidater kom över 5-procentsgränsen och skulle ha blivit valda på personröster om deras parti fått fler mandat. Hade till exempel folkpartiet fått ytterligare ett mandat så skulle detta ha tillfallit Cecilia Malmström på grundval av personröster. Eftersom hon inte stod på tur efter Hadar Cars enligt listvalet

---

[9] Andelen personröstande är i denna jämförelse beräknad som ett genomsnitt av andelarna i de sju kommunerna. Detta beräkningssätt är rimligt vid denna jämförelse som utgår från de politiska systemen. Om man däremot skall bedöma andelen väljare totalt sett som personröstade, så är 26 procent den rimliga skattningen. Härvid tar man hänsyn till att andelen är mindre i större kommuner.

så skulle vi här ha fått en entydig personvalseffekt. Kds slutade som bekant precis under gränsen. Om partiet hade fått ytterligare några tiondelar och därmed ett mandat, så hade det också blivit fråga om en entydig personvalseffekt. Jerzy Einhorn kryssades för av var fjärde kds-väljare och skulle därmed helt klart blivit vald. Detta utan att vara placerad i toppen på någon lista. Hans starka position inom partiet illustreras av att han fick nästan lika stor andel som Per Gahrton, som "vann" personvalet i den meningen att han markerades av störst andel av sitt partis väljare. Jerzy Einhorn kom ganska nära utan fördelen av att stå först på listan.

I genomsnitt räknat på de sex partier som fick mandat i parlamentsvalet så gick 63 procent av personrösterna till kandidater som blev valda. Hälften av dessa blev dock, som vi redan konstaterat, valda på grund av sin plats på listan och inte på personröster. Spridningen av röster på olika kandidater var påtagligt större inom centerpartiet och folkpartiet (26 respektive 37 procent till de valda kandidaterna). Till en del beror den låga andelen för de valda kandidaterna på att dessa partier hade minst antal valda kandidater (Jfr nedan). Spridningen är dock stor även om man "lägger till" andelarna för de kandidater som kommer närmast. Skillnaderna är måttliga och underlaget litet men det kan ändå erinras om att namnkännedomen var störst i dessa två partier där alltså spridningen av personrösterna också var störst.

För vänsterpartiet, socialdemokraterna och moderaterna tillföll ungefär tre fjärdedelar av personrösterna någon av de valda kandidaterna. Högst koncentration hade miljöpartiet, där 91 procent av personrösterna tillföll de valda kandidaterna. I viss utsträckning kan kanske dessa skillnader spegla grundläggande karaktärsskillnader mellan partierna. Skillnader som i så fall illustrerar i vilken utsträckning partiernas väljare accepterar den rangordning som gjorts upp av valmakarna. Vi har jämfört med en av de kommuner som ingick i personvalsförsöket, nämligen Vänersborg. I huvudsak får vi samma mönster där även om c och fp skiljer sig mindre från de övriga. En avvikelse är dock mycket påtaglig. Miljöpartiet som har högst koncentration här hade tvärtom en mycket stor spridning i detta val 1994.

Tabell 17 Koncentration av personröster.

Procent	M	Fp	C	Mp	S	V	Totalt
Andel av samtliga avgivna personröster som tillfallit valda kandidater	79	37	26	91	74	72	63

Kommentar: Med valda kandidater avses samtliga valda, alltså inte enbart sådana som valts genom personröster.

En ytterligare aspekt på personröstningen och möjligheterna för olika kandidater att få personröster är rösternas regionala fördelning. I hur stor utsträckning har partierna sina väljare koncentrerade till vissa delar av landet? Detta spelar inte samma roll i ett riksdagsval, men blir av intresse för utfallet av personröstningen när hela landet utgör en valkrets. Störst förutsättningar har självklart de kandidater som är kända och kan dra personröster över hela landet. Det är knappast möjligt för en kandidat som är aldrig så starkt regionalt förankrad att slå en som är måttligt känd generellt. Däremot kan basen ha stor betydelse vid en kamp mellan två regionalt baserade kandidater. Den kandidat som har sin bas i ett område där partiet är starkt/har många väljare, har en fördel när det gäller att bli vald på personröster. Framför allt för moderata och folkpartikandidater så är detta liktydigt med att kandidater från någon av storstäderna har ett visst övertag. Man kan alltid hävda att det finns andra faktorer som är de "egentliga" förklaringarna till utfallet, men det framgår till exempel att Cecilia Malmström fick fler personröster än Eva Eriksson genom att Göteborg var en röstmässigt starkare bas än Skaraborg. Ingendera blev vald, men effekten är ändå principiellt av intresse. Ett parallellt exempel finner vi i Per Stenmarcks placering före Ivar Virgin bland moderaterna. Stenmarck kom före tack vare att han var stark det befolkningstäta Malmöområdet, medan Virgin hade sin styrkeposition i det väljarmässigt avsevärt mindre Skaraborg län. Hade Sören Wibe, som var regionalt mycket stark, haft sin bas i något av storstadsområdena, så hade han haft stora möjligheter att komma klart före Maj-Lis Lööw. Inte heller denna gång hade det påverkat det slutliga resultatet. Storstäderna är inte lika dominerande för övriga partier. Framför allt centerpartiet har en fördelning med ett antal jämnstarka regioner i toppen, vilken gör att förutsättningarna är mer likvärdiga för många kandidater.

Det problem som vi nu berört beror inte på att något är fel eller konstigt i valsättet. Det skall snarare ses som en effekt av att vi i detta enda val har nationen som valkrets, medan politikerna fram till nu blivit vana vid att det framför allt gällde att ha en stark position på hemmaplan. Det räcker normalt för att bli vald och det kommer att räcka också för att bli vald på personröster i den egna valkretsen. Med nationen som valkrets är det emellertid inte tillräckligt.

Vilken roll spelar då den spärr som finns i form av att man måste nå upp till fem procent av partiets röster för att kunna bli invald på personröster. Till en början kan vi konstatera att för de partier som fick ett respektive två mandat (fp och c) så blev kandidaterna invalda på personröster och marginalen var stor. Den sist invalde centerpartisten hade 13.5 procent. Båda partierna hade vardera två ytterligare kandidater över fem procent. Av vänsterpartiets tre mandat tillsattes två genom personröster. Den som rankades på tredje plats i person-

valet kom dock endast upp till 2.2 procent. En mindre justering av gränsen hade inte spelat någon roll. Av miljöpartiets fyra platser tillsattes den första genom personröster. Den valde kandidaten hade 33.9 procent av partiets totala röstetal. Den som kom därnäst hade 3.1 procent. För att alla representanter för miljöpartiet skulle kunnat väljas på personröster så hade det varit nödvändigt att gå ned till en röstandel på under en procent. Av socialdemokraternas sju mandat tillsattes tre genom personröster. Det andra och det tredje mandatet på andelar som bara översteg gränsen med 3-4 tiondels procent. Om alla sju skulle väljas på personröster så skulle man komma ned till 1.9 procent för den sista kandidaten. Moderaterna fick fem mandat varav två valdes genom personröster. Den femte på personröstlistan hade 2.4 procent av rösterna.

Den större eller mindre koncentrationen av personrösterna gör att partierna har helt olika situationer i relation till 5-procentsgränsen. Om den till exempel skulle sänkas till 3 procent så skulle ytterligare tre ledamöter kunnat väljas in genom personröster. Om man i stället gått på den 8-procentsgräns som förekom i personvalsutredningen så skulle åtta ledamöter ha valts in genom personröster i detta parlamentsval (i stället för som nu 11 valda på personröster).

Ett annat sätt att illustrera effekterna av en sådan spärr är att se på utfallet per län. Län får ersätta valkrets eftersom röstsiffrorna finns tillgängliga per län. Man kan givetvis diskutera det intressanta i denna beräkning. Siffrorna påminner knappast om ett riksdagsval. Det går dock att få en viss uppfattning om hur det skulle kunna slå, en uppfattning som är bättre än ingen alls. Först bör observeras att ingen hänsyn tagits till antalet mandat för varje parti. Det vi beräknar är enbart den möjliga effekten av personrösterna. Det visar sig vid en översiktlig beräkning att för socialdemokraterna och moderaterna kommer 2-3 ledamöter att väljas per län/valkrets genom personröster. För folkpartiet kommer 1-2 ledamöter att få tillräckligt antal personröster för att kunna väljas. Centerpartiet har den jämnaste fördelningen och där kan, om det totala röstetalet räcker, 3-4 ledamöter väljas per län. Skillnaderna beror väsentligen på hur personrösterna fördelas på olika kandidater. Givetvis krävs ett antal personröster men därefter är det likformigheten och frånvaron av enstaka dominerande kandidater som ger utrymme för många personvalda.

11 Valet och personvalet - några reflexioner

Varken politiker eller massmedia satsade särskilt mycket på valet till europaparlamentet. Följaktligen gjorde inte väljarna det heller. Det framgår klart att väljarna måste få draghjälp och information om valdeltagandet skall kunna hållas uppe och än mer så om det skall höjas i detta nya val. Liksom i kommunförsöket har alla inblandade uppenbarligen underskattat informationsbehovet inför den nyhet som personvalet utgör! Valdeltagandet halverades i förhållande till normal nivå och sjönk speciellt mycket i grupper där man redan normalt röstar i något mindre utsträckning än genomsnittet. Det förefaller sannolikt när man ser på väljarnas reaktioner, att nedgången i valdeltagande i någon utsträckning kommer att inverka även på de framtida inhemska valen.

Varför lät då väljarna bli att gå till valurnorna? De oftast angivna skälen var att man kände sig dåligt informerad om eller att man ogillade EU. Dessa två skäl angavs dock väsentligen av skilda grupper. Valkampanjen gav inget nämnvärt stöd till de osäkra. Nästan lika ofta åberopades "valtekniska" skäl. Flera partiers kluvenhet inför EU ledde som bekant till att de gick till val med såväl EU-positiva som EU-negativa kandidater på sina listor. Formellt sett kunde väljarna oftast stryka eller ändra så att de inte direkt tvingades rösta på någon med annan grundsyn i den centrala frågan för eller emot EU. Det var visserligen inte detta som valet handlade om, men med folkomröstningen inte särskilt långt tillbaka så var det kanske inte så underligt om den grundläggande synen spelade stor roll. Den utnyttjades också framgångsrikt av mp och v, vilka båda drog till sig nya väljare, framför allt från socialdemokraterna.

Det andra valtekniska skälet var osäkerheten inför personröstningen. Åtskilliga väljare fick troligen för sig att personröstning var nödvändigt för att valsedeln skulle vara giltig. Nästan var tredje icke röstande väljare angav den "krångliga personröstningen" som skäl för att låta bli att rösta. Detta är självklart en icke tillfredställande situation, som dock kommer att lösa sig av sig själv efter ett antal val med personval. Det förefaller emellertid önskvärt att genom ökad information snabba upp processen. När informationsbehovet är tillfredställt kan personvalet i stället kanske till och med ha en aktivitetsstimulerande effekt i annars mindre aktiva grupper.

Väljarna var allmänt sett positiva till införandet av personval och nästan hälften (46 procent) av de väljare som röstade valde att också personrösta. Man torde kunna anta att den del av väljarkåren som

deltog i valet var mer politiskt intresserad än genomsnittet, något som bland annat bidrar till att fler personröstar. Detta räcker dock inte som förklaring till den i förhållande till kommunförsöket i 1994 års val ungefär fördubblade andelen personröstande. Det är i allra högsta grad också fråga om en reell ökning. En ökning som uppnåddes utan att massmedia i särskilt stor utsträckning förefaller ha presenterat enskilda kandidater. Deras bevakning av personvalet rörde mer formerna än innehållet. Det förhållandet att de dominerande figurerna i partiernas kampanjer ofta inte heller var kandidater bidrog knappast till att göra det lättare för väljarna. Det fanns å andra sidan en skara kandidater som bedrev egna personkampanjer, men inte desto mindre så är det vanligaste skälet till att man avstått från att personrösta att man inte känt till kandidaterna. En tredjedel av dem som röstat men inte personröstat anger detta som skäl. Ungefär lika stor del säger sig dock lita på partiernas nominering och ser alltså inget skäl att personrösta. Vid en jämförelse av nivåerna på personröstningen med dem i vårt sydvästra grannland finner vi att vi, om förutsättningarna inte drastiskt förändras, troligen har anledning att förvänta oss en lägre andel personröstning i kommande riksdagsval än i det nu aktuella valet. Europaparlamentsvalet har stabilt högre andel personröstning. Å andra sidan har kommunalvalen högst andel och där kan vi alltså förvänta en ännu större förändring uppåt.

Ett speciellt problem i detta sammanhang är röstning på valsedlar utan namn, rena partivalsedlar. Detta är till mycket stor del liktydigt med poströstning. Något mer än var tionde röstande väljare använder sig av en sådan valsedel. Hälften av dessa upplever inte frånvaron av namn som något problem i samband med personröstning. De tillhör till stor del dem som litar på partiernas nominering. Fortfarande är det emellertid en väljare på tjugo eller fem procent av samtliga röstberättigade som säger sig ha avstått från att rösta på person på grund av att han/hon inte har haft tillgång till valsedel med namn/poströstat. En lika stor grupp, något mer än var tionde röstande, har i detta val poströstat med valsedel med namn. En valsedel som han/hon själv letat reda på. Dessutom finns en grupp som omfattar ett par procent av alla röstande där väljaren sannolikt trott sig personrösta men vars valsedlar enbart godkänts som partiröster.

Vilket syfte hade man då med sin personröst? Det vanligaste syftet var att man ville få in en kandidat som var personligen förtroendeingivande eller som framstod som en kunnig och erfaren politiker. I huvudsak samma grupp av väljare betonade nästan lika mycket kandidatens ställningstaganden i politiska sakfrågor. När dessa motiv angavs som viktiga så kunde också en särskilt stor del av väljarna ange namn på åtminstone någon kandidat. Det är fråga om en "genuin" personkännedom. Mindre grupper betonade fördelen av att kandidaten kunde ses som representant för en viss grupp väljare eller

för en viss del av landet. De som sade att dessa skäl hade stor betydelse kände inte i större utsträckning än andra till namn på kandidater. Det var en typ av personröstning där passiv personkännedom - igenkännande när man ser namnet på valsedeln - var tillräckligt.

Nästan hälften av väljarna personröstade och de kunde också genom sina röster utse hälften av dem som skulle besätta de mandat som tillfallit partierna. Personvalet kan också beskrivas som ett val som inte fick några effekter eftersom man röstade in kandidater som annars skulle blivit invalda genom sin placering på listorna. Ett annat sätt att beskriva samma sak är att hävda att väljarna genom att rösta på dem som partierna placerat högt gav sitt godkännande av partiernas nomineringar. Genom att hela landet utgör en valkrets har egentligen endast de kandidater som är kända på nationell nivå någon reell möjlighet att bli invalda på personröster. Om det står en strid mellan två regionalt starka kandidater så har den som har sin bas i ett storstadsområde en klar fördel i utgångsläget eftersom antalet röster är avgörande, inte hur stor andel av sina potentiella väljare som han/hon lyckas få att kryssa för sitt namn. Fem-procentsspärren blev ett mindre hinder för inval genom personröster än vad många inklusive författaren väntat. Anledningen var väsentligen den höga andelen personröster. Om man skall åstadkomma några större förändringar av andelen som väljs in genom personröster så måste man med utgångspunkt från detta val göra relativt stora justeringar av nivån på spärren.

Det fanns redan i rapporten om personvalet i kommunerna skäl att poängtera den motsättning som finns inbyggd i personvalssystemet. Väljarna är mycket positiva och många personröstar. Det är uppenbart att de förväntar sig en effekt av personröstningen. Om en sådan uteblir så får vi i stället en påspädning av politikermisstron. Eftersom politikerna inte är helt igenom entusiastiska inför tanken att förlora en del av inflytandet på vilka som skall representera partierna i de valda församlingarna, finns här en latent intressekonflikt. I detta val tillkommer dessutom en riskfaktor i form av utformningen av mandatfördelningen. Det har sannolikt hittills gått de flesta väljare förbi att ersättarna för de valda ledamöterna tillsätts på ett annat sätt än de ordinarie. Här spelar personrösterna ingen roll. Den person som skulle kommit in som nästa ordinarie om partiet fått ytterligare ett mandat kan alltså komma långt ner på en ersättarlista. När detta får effekt i praktiken och blir allmänt känt så äventyras tilltron till personröstningen.

Personvalet kräver, för att fungera bra och för att väljarna skall få den information som de behöver, antingen mer aktiva väljare eller mer aktiva politiker. Frågan är vilket som är lättast att åstadkomma och var ansvaret ligger!

Källförteckning

Aardal, Bernt och Henry Valen. 1995. *Konflikt og opinion.* NKS-forlaget. Oslo.

Esaiasson, Peter. 1985. *Partiledarna inför väljarna. Partiledarnas popularitet och betydelse för valresultatet.* Statsvetenskapliga Institutionen. Göteborg.

Esaiasson, Peter 1990. *Svenska valkampanjer 1866-1988.* Publica/Allmänna förlaget. Stockholm.

Gilljam, Mikael. 1996. *Europaparlamentsval och personröstning. Några iakttagelser.* Ingår i Bo Rothstein och Bo Särlvik (red.) Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl. Statsvetenskapliga institutionen. Göteborg.

Gilljam, Mikael och Sören Holmberg. 1993. *Väljarna inför 90-talet.* Norstedts Juridik. Stockholm.

Gilljam, Mikael och Sören Holmberg. 1995. *Väljarnas val.* Norstedts Juridik/Fritzes. Stockholm.

Johansson, Folke. 1996 a. *Mindre är bättre. Några synpunkter på riksdagsvalkretsarna.* Ingår i Vissa valfrågor. Den fria nomineringsrätten - Partisymboler på valsedlar - Valkretsindelning vid riksdagsval. (=SOU 1995:143).

Johansson, Folke. 1996 b. *Personvalet 1994.* En utvärdering av ett experiment. Ingår i föreliggande skrift.

Lazarsfeld, Paul, Bernard Berelson och Hazel Gaudet. 1968. *The people's choice. How the voter makes up his mind in a presidential campaign.* Columbia University Press. (Första upplagan 1944).

Media Monitor. December 1995. Utgiven av Näringslivets Mediainstitut.

Petersson, Olof. 1977. *Väljarna och valet* 1976. SCB. Stockholm.

Bilagor innehållande bland annat formulär och marginalfördelningar kan erhållas efter hänvändelse till författaren. E-mail: Folke.Johansson@pol.gu.se

Bilaga 4

ÖVERENSKOMMELSE OM REDOVISNING AV FINANSIERING AV VALRÖRELSEN 1994

I 1994 års kommunalval ska det i Solna genomföras försök med personval i enlighet med riksdagens beslut. Vi träffar denna överenskommelse i syfte att på ett likvärdigt sätt redovisa för medborgarna hur finansieringen av valrörelsen från respektive parti och kandidat sker. Överenskommelsen syftar till att åstadkomma en redovisning av dessa förhållanden. Den syftar inte till att likrikta formerna för finansiering. Partierna förbehåller sig rätten att utforma egna villkor i de hänseendena. Överenskommelsen anger heller inga begränsningar i hur partierna och kandidaterna använder sina intäkter eller utformar sina valkampanjer.

För att åstadkomma detta överenskommer vi följande:

Vart och ett av partierna uppdrar åt sina egna revisorer att den 17 augusti 1994 (d v s innan poströstningen börjar) ställa ett material till förfogande - "på heder och samvete" - för media som visar

1. intäktsstrukturen i partiets organisation i Solna stad under 1994. Med intäktsstruktur avses poster av ungefär följande slag: partistöd, medlemsavgifter och gruppavgifter, försäljning, mottagna gåvor, bidrag från andra delar i partiets organisation. Avsikten är att redovisningen ska vara fullständig och begriplig.

2. eventuella egna medel som kandidater på partiets kommunfullmäktigelista avser att använda i valrörelsen. Det gäller medel som kandidaten själv använder eller medel som kandidaten ställer till partiets förfogande i syfte att bedriva en valkampanj kring kandidaten i fråga.

3. namn på de givare (privatpersoner och juridiska personer) som under 1994 givit och som är känt kommer att ge över 5 000 kr till partiet eller en viss kandidat; bidrag/donationer därunder behöver ej redovisas individuellt med hänsyn till valhemligheten, men det samlade beloppet av donationer skal framgå enligt punkt 1.

4. kommunen ska i samband med sin egen utvärdering av personvalsförsöket utvärdera också formerna för finansieringen av 1994 års valsrörelse, för den händelse sådan utvärdering ej sker av

utomstående, Partierna förbinder sig att i samband med sina bokslut för 1994 lämna en slutlig redovisning i här berörda hänseenden.

Eventuella tolkningstvister om denna överenskommelse ska handläggas av de som undertecknar den.

Solna den 13 juni 1994

Moderata samlingspartiet

Socialdemokraterna

Folkpartiet liberalerna

Vänsterpartiet

Miljöpartiet de gröna

Kristdemokratiska samhällspartiet

Centerpartiet

KUNGL BIBLIOTEKET STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

1. Den nya gymnasieskolan - hur går det? U.
2. Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. U.
3. Fritid i förändring.
   Om kön och fördelning av fritidsresurser. C.
4. Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. UD.
5. Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. UD.
6. Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. UD.
7. Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. UD.
8. Batterierna - en laddad fråga. M.
9. Om järnvägens trafikledning m.m. K.
10. Forskning för vår vardag. C.
11. EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. K.
12. Kommuner och landsting med betalningssvårigheter. Fi.
13. Offentlig djurskyddstillsyn. Jo.
14. Budgetlag - regeringens befogenheter på finansmaktens område. Fi.
15. Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. UD.
16. Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. UD.
17. Bättre trafik med väginformatik. K.
18. Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. Fö.
19. Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. UD.
20. Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. U.
21. Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. U.
22. Inflytande på riktigt - Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. U.
23. Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. N.
24. Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. UD.
25. Från massmedia till multimedia - att digitalisera svensk television. Ku.
26. Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. K.
27. En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. U.
28. Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. U.
29. Forskning och Pengar. U.
30. Borgenärsbrotten - en översyn av 11 kap. brottsbalken. Fi.
31. Attityder och lagstiftning i samverkan + bilagedel. C.
32. Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. SB.
33. Banverkets myndighetsroll m.m. K.
34. Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. A.
35. Kriminalunderrättelseregister DNA-register. Ju.
36. Högskola i Malmö. U.
37. Sveriges medverkan i FN:s familjeår. S.
38. Nationalstadsparker. M.
39. Rapport från klimatdelegationen 1995. Klimatrelaterad forskning. M.
40. Elektronisk dokumenthantering. Ju.
41. Statens maritima verksamhet. Fö.
42. Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. UD.
43. Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. UD.
44. Översyn av skatteflyktslagen. Reformerat förhandsbesked. Fi.
45. Presumtionsregeln i expropriationslagen. Ju.
46. Enskilda vägar. K.
47. Cirkelsamhället. Studiecirklars betydelser för individ och lokalsamhälle. U.
48. Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. N.
49. Regler för handel med el. N.
50. Förbud mot vapen på allmän plats m.m. Ju.
51. Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring - alternativ och förslag. A.
52. Precisering av handelsändamålet i detaljplan. M.
53. Kalkning av sjöar och vattendrag.M.
54. Kooperativa möjligheter i storstadsområden. S.
55. Sverige, framtiden och mångfalden. A.
55. På väg mot egenföretagande. A.
55. Vägar in i Sverige. A.
56. Hälften vore nog - om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. A.
57. Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. Fi.
58. Finansieringen av det civila försvaret. Fö.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

59. Europapolitikens kunskapsgrund. En principdiskussion utifrån EU 96-kommitténs erfarenheter. UD.
60. Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och utvidgningens effekter på den gemensamma jordbrukspolitiken. UD.
61. Medlemsstater och medborgare. Förhållandet mellan stora och små länder i EU. Rättsliga och inrikes frågor. UD.
62. EU, konsumenterna och maten - Förväntningar och verklighet. Jo.
63. Medicinska undersökningar i arbetslivet. A.
64. Försäkringskassan Sverige - Översyn av socialförsäkringens administration. S.
65. Administrationen av EU:s jordbrukspolitik i Sverige. Jo.
66. Utvärderat personval. Ju.

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. [32]

Justitiedepartementet

Kriminalunderrättelseregister
DNA-register. [35]
Elektronisk dokumenthantering. [40]
Presumtionsregeln i expropriationslagen.[45]
Förbud mot vapen på allmän plats m.m. [50]
Utvärderat personval. [66]

Utrikesdepartementet

Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. [4]
Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. [5]
Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. [6]
Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. [7]
Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. [15]
Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. [16]
Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. [19]
Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. [24]
Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. [42]
Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. [43]
Europapolitikens kunskapsgrund. En principdiskussion utifrån EU 96-kommitténs erfarenheter. [59]
Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och utvidgningens effekter på den gemensamma jordbrukspolitiken. [60]
Medlemsstater och medborgare. Förhållandet mellan stora och små länder i EU. Rättsliga och inrikes frågor. [61]

Försvarsdepartementet

Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. [18]
Statens maritima verksamhet. [41]
Finansieringen av det civila försvaret. [58]

Socialdepartementet

Sveriges medverkan i FN:s familjeår. [37]
Kooperativa möjligheter i storstadsområden. [54]
Försäkringskassan Sverige - Översyn av socialförsäkringens administration. [64]

Kommunikationsdepartementet

Om järnvägens trafikledning m.m. [9]
EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. [11]
Bättre trafik med väginformatik. [17]
Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. [26]
Banverkets myndighetsroll m.m. [33]
Enskilda vägar. [46]

Finansdepartementet

Kommuner och landsting med betalningssvårigheter. [12]
Budgetlag - regeringens befogenheter på finansmaktens område. [14]
Borgenärsbrotten - en översyn av 11 kap. brottsbalken. [30]
Översyn av skatteflyktslagen.
Reformerat förhandsbesked. [44]
Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. [57]

Utbildningsdepartementet

Den nya gymnasieskolan - hur går det? [1]
Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. [2]
Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. [20]
Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. [21]
Inflytande på riktigt - Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. [22]
En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. [27]
Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. [28]
Forskning och Pengar. [29]
Högskola i Malmö. [36]
Cirkelsamhället. Studiecirklars betydelser för individ och lokalsamhälle. [47]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Jordbruksdepartementet

Offentlig djurskyddstillsyn. [13]
EU, konsumenterna och maten
- Förväntningar och verklighet. [62]
Administrationen av EU:s jordbrukspolitik
i Sverige. [65]

Arbetsmarknadsdepartementet

Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. [34]
Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring -
alternativ och förslag.[51]
Sverige, framtiden och mångfalden. [55]
På väg mot egenföretagande. [55]
Vägar in i Sverige. [55]
Hälften vore nog - om kvinnor och män på
90-talets arbetsmarknad. [56]
Medicinska undersökningar i arbetslivet. [63]

Kulturdepartementet

Från massmedia till multimedia -
att digitalisera svensk television. [25]

Näringsdepartementet

Kartläggning och analys av den offentliga sektorns
upphandling av varor och tjänster med
miljöpåverkan. [23]
Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing
World. Swedish National Report for Habitat II. [48]
Regler för handel med el. [49]

Civildepartementet

Fritid i förändring.
Om kön och fördelning av fritidsresurser. [3]
Forskning för vår vardag. [10]
Attityder och lagstiftning i samverkan
+ bilagedel. [31]

Miljödepartementet

Batterierna - en laddad fråga. [8]
Nationalstadsparker. [38]
Rapport från klimatdelegationen 1995.
Klimatrelaterad forskning. [39]
Precisering av handelsändamålet i detaljplan. [52]
Kalkning av sjöar och vattendrag [53]

FRITZES
Postadress: 106 47 Stockholm
Fax 08-20 50 21, Telefon 08-690 91 90